

Олег Володимирович ТКАЧ
Надія Анатоліївна МІКУЛА

**РЕГІОНАЛЬНІ
ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНІ
СИСТЕМИ: СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

3 сф.

Національна академія наук України
Інститут регіональних досліджень НАН України

Олег Володимирович Ткач
Надія Анатоліївна Мікула

**РЕГІОНАЛЬНІ
ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
РОЗВИТКУ**

Монографія

78 00 35 сф.м.

НБ ПНУС

780035

Львів
2012

УДК 339.13:330.1
ББК 65.9 (4 Укр)
Т48

Рекомендовано до друку вченою радою ІРД НАН України
(протокол № 4 від 24.04.2012 р.)

Рецензенти:

Козоріз М. А. – доктор економічних наук, професор;
Борщевський В. В. – доктор економічних наук, професор;
Євдокименко В. К. – доктор економічних наук, професор.

Ткач О. В.

Т48 Регіональні просторово-економічні системи: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / Олег Володимирович Ткач, Надія Анатоліївна Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2012. – 386 с. ISBN 978-966-02-6406-9

У монографії досліджено теоретичні, методологічні та прикладні засади формування та перспективи розвитку просторово-економічних систем. Висвітлено основні особливості, становлення економіки простору з врахуванням його глобалізаційних особливостей. Запропонована теорія взаємного циклічного впливу просторово-економічних систем та особливості формування ендогенного та екзогенного конкурентного середовища.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, керівників сільськогосподарських підприємств та всіх, хто цікавиться проблематикою економіки простору та розвитку просторово-економічних систем.

УДК 339.13:330.1
ББК 65.9 (4 Укр)

ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
код 02125266
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
78 00 35

© Ткач О. В., Мікула Н. А., 2012
© Інститут регіональних досліджень
НАН України, 2012

ISBN 978-966-02-6406-9

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ.....	8
1.1. Місце та роль сучасного регіону в глобальній економічній системі.....	8
1.2. Теоретико-методологічні засади конкурентоспроможності регіонів.....	23
1.3. Теоретичні засади просторового розвитку регіонів.....	42
Висновки до розділу 1.....	64
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ ЯК ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	66
2.1. Сучасні методологічні підходи до конкурентоспроможності регіонів як просторово-економічних систем.....	66
2.2. Концептуальні засади основних процесів глобалізації в контексті регіонального розвитку.....	85
2.3. Особливості поширення циклічних процесів глобальної економічної системи.....	100
Висновки до розділу 2.....	116
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ НА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	119
3.1. Виявлення та оцінка особливостей глобального впливу на регіональну просторово-економічну систему.....	119
3.2. Аналіз глобального впливу на розвиток регіональної просторово-економічної системи.....	136
3.3. Аналіз взаємозв'язків глобальних, загальнодержавних і регіональних циклічних процесів в Україні.....	157
Висновки до розділу 3.....	189
РОЗДІЛ 4. ТЕОРІЯ ВЗАЄМНОГО ЦИКЛІЧНОГО ВПЛИВУ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	193
4.1. Регіональна просторово-економічна система в контексті гло-	

бальної конкуренції.....	193
4.2. Основні положення теорії циклічного взаємного впливу просторово-економічних систем.....	213
4.3. Просторова конкурентоспроможність в системі регіонального ациклічного регулювання.....	236
Висновки до розділу 4.....	257
РОЗДІЛ 5. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	260
5.1. Основні пріоритети забезпечення конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи в умовах глобальних циклічних взаємовпливів.....	260
5.2. Концепція державної регіональної політики забезпечення конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем України.....	278
5.3. Зведений регіональний баланс в системі забезпечення конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем..	307
Висновки до розділу 5.....	325
ВИСНОВКИ.....	327
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	332
ДОДАТКИ.....	356

ВСТУП

Зміна місця та ролі регіонів в світовій системі господарства, їх динамічний розвиток і активізація діяльності за межами власних територій обумовили використання просторового підходу як процесу взаємодії та поєднання елементів виробничого, фінансового, інституційного та соціального характерів.

Регіон – це елемент глобальної економічної системи, яка є ієрархією просторово-економічних систем міжнародного, міжнародно-регіонального, державного та регіонального рівнів. Тобто, базовими елементами такої ієрархії є сукупність регіональних утворень, які визначаються як II-й рівень після державного, що охоплюють безліч об'єктів і зв'язків між ними з відповідним формуванням внутрішнього та зовнішнього просторів.

Сучасному розвитку глобальної економічної системи притаманна фінансова нестабільність, яка обумовлює необхідність розгляду конкурентоспроможності регіонів в контексті просторово-циклічної кон'юнктури економічних систем різних рівнів, що зумовило формування глобальних фінансово-економічних конкурентних центрів, макрорегіонів, залежних (сателітних) країн, макрорегіональних центрів домінування; окремих регіонів; розосереджених центрів регіонального домінування.

Головною перешкодою при спробах забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності регіонами залежних країн є негативний циклічний вплив конкурентних центрів, вплив яких поширюється у вигляді регіональних кризових хвиль. При цьому регіони відкритих та інтегрованих економічних систем стають чутливими і вразливими до вільного переміщення спекулятивних капіталів та зміни фінансової політики конкурентних центрів.

Актуальним питанням для України є вибір політики власного розвитку, гео економічної стратегії та напрямів регіонально-інтеграційних процесів, які б найліпшим чином відповідали забезпеченню її конкурентоспроможності у глобальному середовищі. В своїх дослідженнях міжнародні організації в рейтингах конкурентоспроможності віддають Україні та її регіонам останні місця, що свідчить про те, що сам базис економічної політики не відповідає сучасним світовим кон-

цепціям, в основі яких є принцип просторового розвитку. Це підтверджується також і тим, що сучасний стан дослідження проблеми конкурентоспроможності вітчизняними науковцями ґрунтується на змісті конкурентоспроможності окремих суб'єктів господарювання, регіонів чи держави з використанням багатого математичного апарату, різного роду коефіцієнтів і моделей, але при цьому втрачається принцип системності, який визначається безпосереднім впливом просторових глобалізаційних процесів.

Серед наукових праць, в яких досліджуються сучасні форми і теоретичні основи конкуренції, конкурентне середовище, конкурентні переваги і аналіз причин і умов їх виникнення, проблеми забезпечення конкурентоспроможності регіонів та пошуку нових форм її досягнення, необхідно виділити дослідження таких зарубіжних вчених як: Д. Кейнса, Р. Лукаса, Т. Сарджента, Р. Барроу, П. Мінфорда, Є. Прескотта, Н. Уоллеса, У. Мітчелла, Р. Нельсона, С. Уинтера, Д. Ходжсона, А. Гранберга, С. Меншикова, Р. Вернона, М. Гальвановського, Г. Грубера, Ч. Джонсона, П. Зав'ялова, С. Коуена, П. Кругмана, С. Ліндера, Ф. Ліста, А. Маршалла, Дж. Міля, М. Познера, Дж. Робінсона, Дж. Сакса, П. Самуельсона, А. Селезньова, І. Трофімової, Р. Фатхутдінова, Е. Чемберліна, Й. Шумпетера, Ф. Хайєка, Г. Хамела, Е. Хекшера, Дж. Хікса, О. Юданова та інших. Найбільш значимі дослідження просторового розвитку, міжнародної конкуренції та теорії конкурентних переваг країн, факторів, що визначають конкурентоспроможність на мікро- та мезорівнях були зроблені вченими А. Льошем, І. Тюненом, А. Рубінштейном, М. Грінхатом, А. Гілбрайтом, П. Кругманом, М. Портером, А. Чандлером і М. Енрайтом.

Проблеми становлення глобальної моделі розвитку, просторового устрою, сучасні тенденції інтернаціоналізації та міжнародної економічної інтеграції, а також питання зовнішньоекономічної стратегії України та її регіонів активно досліджуються в роботах вітчизняних вчених-економістів В. Андрійчука, Я. Базилюка, О. Білоруса, В. Будкіна, І. Бураковського, І. Вахович, А. Гальчинського, В. Геєця, З. Герасимчук, М. Долішнього, П. Беленького, Н. Мікули, Б. Губського, М. Дудченка, Л. Кістерського, Б. Кваснюка, Г. Климка, Л. Ковальської, В. Кравціва, А. Кредісова, Д. Лук'яненка, Ю. Макогона, Ю. Мацейка, С. Мочерного, В. Савчука, В. Семиноженка, О. Мозгового, В. Новицького, Н. Павліхи, Б. Панасюка, Є. Панченка, В. Пітюлича, А. Поручника, О. Рогача, В. Рокочої, А. Румянцева, В. Сіденка,

С. Сіденко, С. Соколенка, Н. Татаренко, А. Філіпенка, В. Чужикова, О. Шнипка, О. Шниркова, І. Школи та інших.

Разом з тим, багато аспектів даної наукової проблеми залишаються недостатньо розкритими та обґрунтованими. Методологія формування конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем в умовах глобалізаційних тенденцій розвитку світового господарства, забезпечення і управління їх сталим розвитком знаходиться на етапі формування понятійного апарату, принципів, окреслення концепцій та виявлення відповідних факторів. Хоча і були спроби побудови цілісної моделі просторового розвитку регіонів України, однак, існуючі наукові розробки не охопили всього комплексу методологічних завдань щодо участі регіональних просторово-економічних систем як повноправних суб'єктів розвитку світового господарства.

Вимагають удосконалення сучасні методики оцінки конкурентних позицій регіональних просторово-економічних систем; методичні підходи до визначення факторів і ступеня взаємовпливу цих систем на конкурентний статус окремих держав та регіонів, а також подальшого прогнозування майбутніх рівнів інтеграції їх у глобальну економічну систему.

Залишаються поза увагою такі питання як вибір сучасних засобів забезпечення конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем та методів створення і утримання конкурентних переваг в умовах прямого впливу негативних зовнішніх факторів. Актуальною на сьогодні є також проблема теоретичного обґрунтування необхідності розробки державної регіональної політики просторово-економічного розвитку з метою підвищення конкурентоспроможності України та її регіонів. Таким чином, системне дослідження конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем і їх взаємного впливу в умовах циклічних змін та глобалізаційних процесів є дуже важливими як в теоретичному, так і в практичному плані.

Отримані в процесі дослідження теоретичні та практичні результати вирішують важливу наукову проблему розробки теоретико-методологічних засад забезпечення конкурентоспроможності регіонів в глобальних умовах взаємовпливів просторово-економічних систем.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

1.1. Місце та роль сучасного регіону в глобальній економічній системі

Розвиток сучасних глобалізаційних процесів знайшов своє відображення у зростанні масштабів та динамізації міжнародного руху капіталів, товарів, послуг, факторів виробництва, інформації та технологій.

З одного боку, це викликає максимальне зближення національних економік, їхнє взаємопереплетіння, зрощення та взаємозалежність на регіональному, макрорегіональному та глобальному рівнях, а з другого, – посилення конкурентної боротьби між суб'єктами міжнародних економічних відносин, серед яких сучасний регіон займає повноправну позицію.

Обумовлення вищезазначених процесів не стільки стосується специфіки участі регіональних утворень в розвитку глобальної економічної системи, скільки особливостей застосування принципів просторової організації економіки регіонів.

Просторова організація економіки регіону охоплює усі питання, що пов'язані з територіальним поділом праці, розміщенням продуктивних сил, місцем регіону у загальнодержавному та у міжнародному поділі праці, регіональними розбіжностями у господарських відносинах, регіональною соціально-економічною політикою, розселенням людей, взаємовідносинами суспільства та навколишнього середовища.

Для вирішення питань, що пов'язані з економічним, екологічним та соціальним розвитком території, сучасний регіон має можливість, окрім використання внутрішніх регіональних ресурсів, потенціалів регіональних суб'єктів господарювання та установ, мобілізувати джерела економічного зростання, які знаходяться за “межами” регіону в масштабах міжрегіонального, національного, макрорегіонального і глобального просторів.

Зміст поняття “просторового розвитку” і “просторової системи” затвердився в західній економічній науці на початку 70-х років ХХ століття і з того ж часу отримав достатньо широкий спектр значень. Сучасні науковці розрізняють поняття “система”, “взаємодія”, “простір” з наступним їх ототожненням та розвитком. У контексті дослі-

дження, що проводиться, цікавим є зміст просторового устрою, його системні ознаки та ієрархія утворення.

Поняття “простору” має різне тлумачення, залежно від сфери наукового застосування. “Економічний простір” – це сукупність трудових, фінансових, виробничих та інших економічних інститутів та зв'язків між ними, які функціонують і реалізуються на певній умовній території в масштабах міжрегіонального, національного, макрорегіонального і глобального рівнів. Нині основними підходами до вивчення і аналізу економічного простору є територіальний, ресурсний та інформаційний підходи. Однак на сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів та становлення постіндустріального суспільства при розгляді економічного простору найбільш значимим стає чинник “часу”, який суттєво змінив тлумачення “конкуренції”, зокрема для регіону.

В даний час основними підходами до вивчення аналізу економічного простору є [183]:

1. Територіальний підхід тлумачить економічний простір як насичену територію, що включає безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, освоєні господарські і рекреаційні площі, транспортні і інженерні мережі [67, с.78–80]. Вважається, що територіальний підхід до економічного простору є актуальним в доіндустріальній та індустріальній епохи розвитку, оскільки еволюційний розвиток суспільства обумовив незалежність встановлюваних ним зв'язків, що формують економічний простір в деяких територіальних межах від чинника територіального розташування суб'єктів господарювання.
2. Ресурсний підхід обумовлює зміст і характер перерозподілу ресурсів, до яких мають доступ суб'єкти господарювання. Зміна парадигми розвитку від ефективного способу перетворення наявних ресурсів до умови ефективного використання людського капіталу, накопичення знань змінили ставлення до ресурсів як до першочергового та необхідного.
3. Інформаційний підхід розглядає економічний простір через інформаційну складову економічного процесу як форму обміну при взаємодії суб'єкта господарювання з економічним простором. Цей підхід до визначення економічного простору характеризується відсутністю достатньо чітких альтернативних позицій у середовищі цього напрямку, оскільки його поява характерна в останні десятиліття.

На сучасному етапі розвитку глобалізаційних процесів та становлення постіндустріального суспільства при розгляді економічного простору найбільш значимим стає чинник “часу”, який суттєво змінив тлумачення “конкуренції”, зокрема для регіону.

Концентрація економічного простору є однією з його характеристик, яка визначається співвідношенням кількості окремих економічних процесів, що входять у всеохоплюючий процес до загальної кількості приватних процесів, які реалізуються суб'єктами господарювання. З точки зору ендогенних (внутрішніх) характеристик, зі збільшенням концентрації економічного простору зменшується час, необхідний для завершення трансакції. Рівень концентрації економічного простору впливає на конкурентоспроможність суб'єкта господарювання: остання підвищується щодо аналогічного суб'єкта, який не є елементом даного простору – зі збільшенням концентрації економічного простору з точки зору внутрішніх (ендогенних) характеристик зменшується час, необхідний для здійснення трансакції.

Алаєв Е. Б. [3, с. 50] виділяє передусім поняття території, яке є носієм факторів виробництва і різноманітних виробничих ресурсів. Така територія складає просторову основу суспільної діяльності, простір, на якому відбуваються процеси відтворення і впроваджуються економічні, соціальні та інші функції.

Просторова система, як категорія, є поняттям, яке за своїм змістом є набагато ширшим ніж поняття “територіальна система”. Н. В. Павліха [183, с. 21] дає визначення просторової системи в контексті просторової взаємодії та просторового сполучення різного характеру елементів, які цілеспрямовано функціонують у реальному просторі. Вона надає просторовій системі характер цілісності і взаємодії. Особливо цікавим є її акцент на характері цілісності просторової системи, яка, на думку автора, є синтетичною та органічною.

В. А. Поповкін [193, с. 19] представляє просторову систему як “функціонально-комплексну, структурно-галузеву цілісність, що передбачає певне розміщення компонентів природного, соціального і економічного середовищ у просторі, її просторову неподільність”.

А. Ф. Мельник [159] розглядає просторову систему в аспекті глобалізації як просторово функціональну єдність, що є керованою та організованою.

В ракурсі розвитку такого положення просторових систем В. І. Чужиков [283, с. 64] підкреслює набуття особливої інтегральної

парадигми регіонального розвитку, в основі якого лежать складні об'єднані комплекси різного таксонометричного рівня.

Біяков О. А. констатує дискретний характер утворення просторово-економічних систем. До елементів, які створюють економічний простір він відносить: сукупний економічний процес, економічний час, економічна конкуренція [15, с. 33–35].

Зупиняючись на визначенні окремих характеристик регіональної просторово-економічної системи, а саме: “синтетичність”, “цілісність”, можемо стверджувати, що вони стосуються змісту штучного забезпечення або створення необхідних (екзогенних та ендогенних) умов, які б гарантували цілісний характер просторової системи.

Саме поняття “цілісність” по відношенню до регіональної просторово-економічної системи застосовується як не до об'єкта, а до процесу, що відбувається всередині регіону.

Застосування змісту цілісності підкреслює факт достатньої складності досліджуваного суб'єкта, в нашому випадку – регіональної просторово-економічної системи. Це вказує на необхідність виявлення внутрішньої детермінації властивостей просторових системних утворень і на недостатність пояснення специфіки просторових систем з точки зору впливу аналогічних систем, що оточують їх зовні, чи процесів, які відбуваються в ході будь-яких зв'язків досліджуваної системи як складової іншої, більш складної просторової системи.

Вищевказані зв'язки і впливи можуть носити вертикальний, горизонтальний, функціональний чи часовий характер, а їх системоутворюючий характер формує регіональний простір. На нашу думку, такий зв'язок і вплив носять взаємний зміст. Він характеризується процесом взаємного впливу просторово-економічних систем одна на іншу, що і обумовлює універсальну форму динамічного розвитку. Така взаємодія визначає існування і структурну організацію регіональної просторово-економічної системи, її об'єднання, поряд з іншими системами, в просторові системи більшого порядку та надбання властивостей всіх інших просторово-економічних систем і явищ.

Характер взаємодії регіональних просторово-економічних систем є таким співвідношенням, при якому причина і наслідки економічних процесів знаходяться в постійній динамічній зміні один одного. Цей причинно-наслідковий зв'язок визначає таку важливу рису як циклічність їх розвитку, а період коливання має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення.

Циклічність розвитку обумовлює таку наступну важливу поступову притаманну рису просторово-економічних систем, як динамічність, тобто постійний розвиток і трансформацію. В нашому розумінні динамічність і трансформаційність регіональних просторово-економічних систем може відбуватися тільки в рамках сталого розвитку, забезпечення необхідних економічних, соціальних, та інших стандартів для окремо виділеної просторової системи.

Динамічність розвитку регіональних просторово-економічних систем відбувається в умовах її відносної незмінності, збереження власної структури, сталого функціонування в межах певного часового періоду та здатності залишатися незмінною, стійкою по відношенню до зовнішнього тиску без необхідності переходу в новий інший статичний стан. Тобто, на нашу думку, стійкість просторово-економічної системи є необхідністю і можливістю збереження статичного стану розвитку в межах певного часового проміжку в умовах прямого екзогенного впливу.

Чіткий механізм взаємодії елементів регіональної просторово-економічної системи обумовлюють стійкий характер внутрішнього середовища системи. Цю рису просторової системи виділяють як смерджентність [183, с. 38]. Виникнення будь-яких непорядкованих зв'язків в середині просторово-економічної системи, чи їх хаотичне накопичення або ж зникнення, формує появу ендегенних внутрішніх чинників, що ведуть до дестабілізації внутрішньої ситуації в системі.

Садовський В. Н. [207, с. 44–46] схильний стверджувати про можливість керованості будь-яким системним утворенням, в тому числі й просторовою системою. Тобто процеси розвитку просторових систем можуть бути спланованими і обумовленими.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо стверджувати, що будь-які просторово-економічні системи характеризуються наступними рисами: цілісністю, циклічним динамічним розвитком за умови стійкості щодо екзогенних та ендегенних впливів, складним характером зовнішніх та внутрішніх зв'язків, їх постійним характером та чітким механізмом взаємодії, здатністю бути керованою та спланованою.

Вищевказані риси є взаємопов'язаними і взаємозалежними. Так, притаманна просторовому устрою динамічність, за визначенням М. М. Габрель, [45] характеризує зміни станів елементів зв'язків і відношень у часі і пов'язана з існуючими у просторової системи можливостями щодо зміни власних параметрів і стану в певний проміжок часу з метою проходження етапів розвитку: зародження, формування,

розвитку, трансформації, занепаду і т. п. Таким чином, динамічність просторово-економічної системи лежить в площині її постійного вдосконалення і відбувається в умовах її відносної незмінності, збереження власної структури, сталого функціонування в межах певного часового періоду та здатності залишатися незмінною та стійкою по відношенню до зовнішнього тиску без необхідності переходу в новий інший статичний стан. Тим самим, стійкість регіональної просторово-економічної системи є необхідністю і можливістю збереження статичного стану розвитку в межах певного часового проміжку в умовах прямого екзогенного впливу.

Розвиток регіональної просторово-економічної системи відбувається у відповідності з концепцією теорії економічних циклів і являє собою процес взаємодії та просторове сполучення елементів виробничого, фінансово-економічного, інфраструктурного, інституційного та соціального характерів, які мають комплексний ендегенний характер, цілеспрямовано функціонують у реальному просторі в розмірах, пропорціях і масштабах з метою забезпечення сталого поступального розвитку як окремих складових елементів, так і в загальному – просторової системи.

Зупиняючись на визначенні простору як взаємодії між об'єктами та явищами просторово-економічної системи, слід зауважити, що цей простір не обмежується тільки географічним простором. Це пояснюється, на нашу думку, швидким розвитком просторових сполучень, які сьогодні набули різних форм і змісту. Донедавна стверджувалося, що просторові сполучення мають вигляд сукупності взаємопов'язаних об'єктів, для яких просторові характеристики мають вирішальне значення [183, с. 37].

Враховуючи швидкий розвиток інформаційних технологій та вплив глобалізаційних процесів, просторові сполучення набувають форми взаємопов'язаних об'єктів за обміном продуктами, енергією, інформацією, активами і пасивами, які мають за мету забезпечення життєздатності та функціонування просторової системи. Таким чином, просторова взаємодія набуває ендегенного та екзогенного характеру.

Процес взаємодії та просторове сполучення елементів просторової системи має не тільки ендегенний та екзогенний характер, як це вже було доведено, але прямиий та зворотній характер.

Прямиий вектор такої взаємодії носить позитивний характер, оскільки створює поза межами просторової системи зовнішню конку-

рентне середовище для діяльності самої системи. Формами такого утворення поза межами просторової системи можуть бути будь-які політичні, фінансово-економічні, інституціональні та соціальні утворення.

Зворотній вектор взаємодії, на нашу думку, носить як позитивний, так і негативний характер. В позитивному плані він може сприяти наповненню додатковими характеристиками змісту елементів просторово-економічної системи. З іншого боку, негативний характер зворотного вектора взаємодії може спричинити зміни в її певній частині, а це, безумовно, порушує загальний порядок елементів просторової системи, прямо впливає на цілісність.

Порушення цілісності просторової системи може змінити структуру та функціональні особливості, в певний проміжок часу негативно вплине на стійкість просторово-економічної системи та її смерджентність.

Проаналізовані характеристики елементів просторово-економічної системи вказують на їх тісний прямий та зворотній взаємозв'язок та їх комплексний характер. Комплексний характер взаємодії елементів просторової системи забезпечує поступальний розвиток просторово-економічної системи.

На нашу думку, різноплановий характер комплексності обумовлює формування і функціонування просторово-економічних систем різного плану та ієрархії. Тим самим, регіональна просторово-економічна система може бути не тільки регіоном, але й міжрегіональним, транскордонним, макрорегіональним утворенням.

Зупиняючись на найвищій ланці просторово системного утворення, можемо підкреслити його наднаціональний характер, який набув рис глобального масштабу. Ю. Н. Гладкий [62, с. 129], базуючись на визначенні, яке було введено в обіг К. Шмідтом в роботі "Простір та Великий простір у справі народів", дає наступне визначення "Великому Простору" – як не тільки економічному потенціалу, але й сукупності подібності державних ідеологій, спільного уявлення про спосіб життя, співвідношення його матеріальних та духовних цінностей. Інтеграція окремих країн відбувається не стільки на основі природно-географічної єдності місця розташування та розвитку, єдності культурного, етнічного, релігійного принципів, скільки вона базується на економічній складовій. Цим обумовлена поява визначення "економіка Великого Простору".

Концепція "економіки Великого Простору" полягає у розвитку держав як їх прагнення до досягнення найбільших просторових можливостей, що поширюється на всю сукупність сфер людського життя. Сьогодення вимагає іншого тлумачення змісту "економіки Великого Простору". На нашу думку, "Великий Економічний Простір" є результатом економічної інтеграції просторових систем макро- рівня з метою домінування в межах системи міжнародного господарювання. Така форма наднаціонального об'єднання ставить за мету забезпечення сталого динамічного розвитку учасників, які входять до такого просторового утворення.

До учасників визначеного великого економічного простору відносяться "Велика Європа" [83], США і Японія. Хоча, формування Об'єднаної Європи з 15 до 27 країн є позитивним, але, на думку автора, ЄС тільки набирає ознак елементу Великого Економічного Простору і є не до кінця сформованим осередком цієї просторової економічної системи. Тому в даному дослідженні ЄС розглядається нами як елемент великого економічного простору, що гіпотетично формується і до кінця не увібрав в себе всіх якостей та особливостей. Водночас, розвиток регіональних просторово-економічних систем як елементів великого економічного простору залежить від впливів систем макрорівня як позитивних так і негативних, і в умовах прямого впливу адміністративних важелів (макрорегіонального, національного та регіонального рівнів) має здатність досягати стійкого динамічного розвитку.

В. Семенов-Тянь-Шанський [213] в 1929 році оприлюднив власну концепцію "антропографії", де виклав основні напрямки формування теорії просторового укладу. Зокрема, ним запропоновано економіко-географічне районування на основі виділення цілісних в економіко-географічному відношенні місцевостей: розгляд адміністративно-економічних територіальних систем як сукупного результату дії природних, історичних, економічних та культурних факторів розвитку територій; розгляд людської економічної діяльності як важливого ланцюга у формуванні територіальних систем на основі географічних факторів. Особливістю підходу Семенова-Тянь-Шанського до просторового системоустрою було те, що він базувався на поєднанні природно-географічних, біологічних, історичних, расових, етнічних та інших факторів як основних причин розвитку територіальних систем.

С. П. Санько, В. В. Кулішов, В. І. Мустафін поклали в зміст просторової організації концепцію територіально-виробничих комплексів на основі теорії економічного районування з жорстким регулюванням економіки [210, с. 9].

Прихильники теорії економічного районування розглядали вибір шляхів найкращого використання регіональних особливостей, визначення пріоритетів розвитку, цілей і завдань регіональної політики безпосередньо у зв'язку з процесами районування території країни [3; 80; 97; 117; 184; 189; 192; 211; 248; 285]. В основі теорії економічного районування було покладено концепцію територіально-виробничих комплексів, розроблену на основі гео економічних проблем розвитку регіонів [118]. Розвиток теорії економічного районування привів до появи нової схеми соціально-економічного районування України [80].

Новий підхід щодо просторового устрою був викликаний заостренням структурних і функціонально-галузевих проблем у інфраструктурі і вимагав чіткого оперативного реагування з боку державного управління. Так, підхід академіка Д. М. Долішнього щодо прямого зв'язку просторового устрою з характером державного управління свідчить про керованість просторово- економічної системи, її здатність досягати стійкого динамічного розвитку в умовах прямого впливу адміністративних важелів.

На думку автора, такий адміністративний вплив можна розглядати як штучно створеними умовами забезпечення сталого розвитку просторово-економічних систем. Власне тому Ф. Ратцель [201] називає простір "важливим атрибутом державності" і в основу такого тлумачення покладає "просторову концепцію", де "кожне співтовариство" володіє власною ідеєю про межі своїх володінь та можливості їх господарського та політичного використання. Але Ратцель не зупиняється тільки на зв'язку просторово-економічного устрою та державності, хоча він і пропонує розгляд держави як біологічного організму з циклічним характером розвитку, на базі цього ним обґрунтовується потреба у необхідності розширення життєвого простору економічних систем.

На нашу думку, таке розширення життєвого простору не пов'язано зі змістом розширення економічної системи територіально. У просторовому аспекті воно набирає форми екзогенних впливів, за рахунок чого відбувається створення необхідних умов для розширення простору, але в межах іншої просторово-економічної системи, що піддається такому екзогенному впливу.

Розширення життєвого простору просторово-економічних систем Н. В. Павліха [183, с. 28] розглядає як основу формування теорії сталого просторового розвитку. Одним з таких напрямів щодо динаміки організації просторового устрою розглядається геополітика. Простір хоча і розглядається як домінуючий елемент в геополітиці, але він розглядається, як результат, утворений за рахунок взаємодії системи неполітичних факторів з закономірностями політичного та соціально-економічного розвитку регіонів.

Слід зупинитися на тому, що до факторів економічного і соціального розвитку регіонів як просторово-економічних систем та більш укрупнених систем відносять: економічний та технічних розвиток, фінансову систему, рівень соціальної інтеграції, політичну стабільність [381]. Але викладені вище фактори соціально-економічного розвитку регіональних просторово-економічних систем запропоновані американським економістом і науковцем Н. Спикменом, не зовсім сьогодні актуальні.

Оскільки, на нашу думку, характер застосування змісту поняття геополітика, як "географічного розуму" держави [76, с. 13] зі зміною індустріального на постіндустріальне суспільство і інформаційне суспільство привели до появи поняття "геоекономіка". В наступних розділах роботи ми більш детально зупинимося на зміні підходу щодо досягнення цілей шляхом вирішення політичних задач економічними методами, тим більше, що на нашу думку, в зовнішньому середовищі пріоритет мають більше геоекономічні інтереси над геополітичними. Це також підтверджується і тим фактом, що поява в економічній науці спроб обумовлення теоретичного підґрунтя щодо сучасних процесів укрупнення просторових систем [378] є незаперечним фактом виходу геоекономіки на перший план в контексті просторового устрою.

Зміст розвитку концепції "Номос" як основного теоретичного базису геоекономіки є виразом особливого синтетичного поєднання різноманітних факторів, які обумовлені створенням економічних систем, що повинні підтримуватися політичними та правовими забезпечуючими системами. Хоча в сучасній науці геополітика і розглядається як самостійний науковий напрямок, але багато науковців тлумачать її як політичний аспект геоекономіки.

Цікавим, на наш погляд, є представлення геоекономіки В. А. Дергачовим, який схильний стверджувати, що геоекономіка є стратегією економічного розвитку в багатовимірному комуніка-

ційному просторі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що забезпечує високу якість життя в даному місці та соціальному часі [76, с. 12].

Повертаючись до підходу К. Шмідта [378] щодо теорії “Великих просторів” і синтезу змісту геоелектроніки, представленого вище В. А. Дергачовим, можемо стверджувати, що основним змістом укрупнення просторового розвитку, яке є передумовою розвитку просторових систем, є забезпечення високої якості життя в межах власної просторово-економічної системи за рахунок екзогенних та ендемогенних факторів. Власне Е. Г. Кочетов [125, с. 12] представляє світовий економічний простір як синтез найважливіших процесів міжнародної господарської діяльності, виходу його на пануючі позиції.

Якщо брати до уваги теорію “Великих просторів”, то вихід світового економічного простору на провідні позиції, характер становлення і динаміка його розвитку обумовлені загальною тенденцією глобалізації соціально-економічних процесів [254, с. 38–39].

Зміст і проблема просторової організації та розвитку лежать в площині розвитку просторової економіки. А. Вебер та Г. Ф. Тюнен [394, с. 53–54] обґрунтували необхідність просторового підходу в економіці, представили зміст просторового фактора та затрати на просторове облаштування.

Індустріальна ера розвитку ставила проблематику просторового устрою в контексті залежності економічного простору від наявності стратегічних ресурсів в межах просторової системи. Тому визначальними факторами, які впливають на розміщення, А. Вебер називає: транспортні витрати, трудові витрати і агломерації.

Розвиток теорії просторового устрою обумовив появу визначення поняття економічного поля регіонів, або поля економічного тяжіння регіонів [111, с. 111–115]. На нашу думку, Дж. Кейнс [111, с. 44–47] в поняття економічного поля регіону вкладав зміст створення самодостатньої просторово-економічної системи. Тільки за умов самодостатності різко зростає значення змісту інвестиційних проектів для регіонального просторового утворення. Таке ставлення Дж. Кейнса щодо просторового устрою, на нашу думку, знайшло своє відображення в безпосередньому становленні центрів екзогенного впливу (конкурентних центрів), як стратегічних і самодостатніх просторово-економічних систем.

З розвитком суспільства змінювалися підходи науковців щодо пояснення просторового системного економічного устрою. Так,

основним необхідним елементом економічного та просторового інтеграційного процесу Г. Рудольф, К. Косутський, Дж. Аткинсон розглядали капітал.

Слід зауважити, що більшість дослідників проблеми просторового системного економічного устрою розвитку, в тому числі і регіонів, в центр своєї теорії ставлять певний осередок, що є мотиватором просторової динаміки. Так, Ф. Бродель [387] називає такі осередки “світ-імперії”, чи “світ-економіки”, які протягом довгих років інтенсивно експлуатували свої периферійні регіони-колонії. Але засновники цієї теорії, яку ще називають економічна світосистемна просторова-часова теорія, приходять до висновку, що у випадку незабезпечення динамічного розвитку периферійних регіонів-колоній, вони спершу набували форми депресивних і, як наслідок, набували політичної та економічної незалежності.

Скочпол, Дж. Модельські до осередків мотиваторів відносять потужні транснаціональні компанії (ТНК), які розміщені на певній просторовій території (на нашу думку, автор мав на увазі розміщення не відділень, а центральних офісів). В такому випадку така просторово-економічна система набуває нових якісних конкурентних переваг.

Фрідман, Дж. Скотт в якості осередків пропонують до розгляду мегаполіси світового рівня, яким віддають домінуючу роль в змісті глобалізації світової економіки.

Особливо безкомпромисним є підхід С. Унтера, Р. Нельсона, В. Л. Макарова в контексті еволюційної економічної теорії, в основу якої покладена дія конкуренції, що має глобальний та відверто агресивний характер по відношенню до ресурсів, ринків збуту і капіталів.

Самодостатній і активний розвиток регіональних просторових систем за рахунок стимулювання та зміцнення міжгалузевих зв'язків, з врахуванням інфраструктурних проектів, лягли в основу теорії полюсів росту Ф. Перру [398] і У. Алото. На нашу думку, економічні погляди Ф. Перру найбільш близько підійшли до обґрунтованого висвітлення теоретичних основ розвитку просторово-економічних систем, які більш детально будуть розглянуті в наступних розділах роботи.

А. П. Дубнов [82, с. 126] зупиняється на характері зміни геоелектронічних систем і, посилаючись на теорії І. Валлерстайна та Ф. Броделя, стверджує про їх циклічний характер розвитку. При цьому період їх коливань є довготерміновим і характеризуються вони

процесами формування, розширення, стиснення, розриву, диференціації, інтеграції, дезинтеграції, розпаду гео економічних просторів.

Таким чином, на нашу думку, кожна просторово-економічна система характеризується циклічним змістом розвитку, при цьому період коливання має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення, а в основі будь-якого циклічного коливання просторового утворення лежить сталий розвиток.

На всесвітній конференції в Ріо-Де-Жанейро в 1992 році сталий розвиток (sustainable development) визнано як “створення соціально-орієнтованої економіки, яка базується на обачному використанні ресурсної бази і охороні навколишнього середовища, що не ставить під загрозу існування майбутніх поколінь і відповідного задоволення їх потреб”. Таким чином, в економічну політику вноситься поняття понадтривалого міжпоколінного виміру, яке має ациклічний характер.

В сучасній науці поняття “сталого розвитку” більше розглядалося через призму екології, але воно безпосередньо стосується та має відношення до загальноекономіко-соціальних критеріїв. Сьогодні визначення “сталого розвитку” пояснюється як стабільність біохімічних циклів і скорочення диспаратів за всіма рівнями: від глобального до місцевого на основі нової моделі розвитку, що повинна збалансувати економічні, соціальні і екологічні критерії.

Економічний аспект сталого розвитку пов'язаний з переходом від сучасної “економіки використання ресурсів” до економіки їх системного використання. Сьогодні ми маємо справу власне з першим типом економіки, що на практиці означає – перевага короткотермінових активів. Ця тенденція особливо посилюється в умовах становлення і розвитку віртуалізації економіки. Але ресурси – це те, що людина знаходить в середовищі, що її оточує. Тому звідси виникає необхідність поставити питання про цю сферу: біо-, техно- і соціальну сфери як основний контекст розвитку.

З методологічного погляду це означає визнання провідної ролі в економічному розвитку довготермінових і структурно-технологічних факторів. Тобто сталий розвиток за своїм змістом є нове тлумачення давно знайомого методу відтворювального процесу.

В умовах, коли в сучасній літературі давно затвердилися поняття соціальної та економічної збалансованості господарського розвитку, поняття відтворювального процесу не несло для економістів принципово нового змістового навантаження. Слід відмітити, що з цим

пов'язана і нерідко негативна реакція відхилення цього терміну. Однак тим важливіше за цією термінологічною оболонкою визначити зміст питання, підтримати рух світової науки і практики управління у відповідно правильно обраному напрямку. Хоча і деякі економісти висловлюються, що вираз “sustainable development” важко підлягає перекладу, але термін “сталий розвиток” увійшов в обіг економічних термінів і, безперечно, рухається певним кроком в необхідному напрямку [165].

За змістом розуміємо створення економічної системи сталого розвитку як процес розвитку та удосконалення “відтворювальної економіки”. Їй відповідає стратегія економічного розвитку, яка базується на нормалізації ресурсних циклів, що передбачає встановлення спільного контролю за процесами відтворення праці, капіталу та природних ресурсів. Необхідність такого контролю щодо застосування до сфери природних ресурсів закріплена відповідними Указами Президента України та Постановами Кабінету Міністрів України.

У розвинутих економіках поняття сталого розвитку “наповнюють новим змістом”. Західні економісти, стверджують, що шлях до сталого розвитку прокладає тільки ринок і власне – ринок. Але “новий порядок”, який складається в системі світової економіки, за оцінками багатьох спостерігачів в реальності нічого спільного з переходом до сталого розвитку не має.

Сталий розвиток може трактуватися як розширення поняття комплексного регіонального розвитку – перехід від міжгалузевої прив'язки окремих виробництв до системного управління всією сукупністю економічних соціально-демографічних і екологічних процесів на певній території, узгодженому вирішенню питань розміщення виробництва і формування населення.

Необхідність переходу до сталого розвитку обумовлюється глибоким розбалансуванням механізмів відтворення. Розглядають наступні напрями відтворювальних процесів: відтворення населення, відтворення капітальних ресурсів.

Наступним фактором, який диктує необхідність переходу до сталого розвитку є посилення міжрегіональної диференціації. До позицій міжрегіональної диференціації можна віднести ріст варіації індивідуальних доходів на душу населення, або не обумовлено високу концентрацію фінансових ресурсів на певних територіях.

Третій фактор, що обумовлює процес сталого розвитку, є інституціональний. Це обумовлюється тим, що уява про “автоматизм” рин-

ку справедлива в дійсності тільки для використання ресурсів. І навпаки, процеси відтворення в умовах ринкової економіки значно ускладнюються. Вони мають місце більшою мірою за межами ринку, а саме:

1) відтворення трудових ресурсів – в сім'ї і системах освіти, охорони здоров'я та відпочинку;

2) відтворення біологічних ресурсів у відповідних підсистемах біосфер; відтворення знань та ділових вмій відбувається в таких некомерційних сферах діяльності як наука і культура.

Тобто, як бачимо, вирішення проблеми відтворення потребує створення своєї власної інституціональної структури, основою якої повинні стати регіони як спеціалізовані відтворювальні системи.

Сучасна регіональна економічна наука стверджує, що сьогодні питання про інституціональне забезпечення сталого розвитку не тільки не вирішене, але й не порушувалося.

Головними організаторами інституціонального забезпечення “переходу суб'єктів до сталого розвитку” повинні стати власне регіони [199, с. 18]. Це визначається об'єктивним місцем основ відтворення:

– простору взаємодії ресурсних підсистем [182] та наявності певного ряду суб'єктивних ознак, таких як досвід облаштування території;

– можливість опори на відповідні наукові і проектні інститути.

Таким чином, якщо сталий розвиток – це перехід від “економіки використання ресурсів” до економіки їх системного відтворення, то роль провідної ланки в цьому процесі повинні відігравати не виробничі структури – підприємства, а відтворювальні – регіони.

Для цього вони повинні не просто реагувати на пропозиції підприємств, але і самі виступати в якості лідерів економічного розвитку, виділяючи цілісні комплекси оточуючого середовища і окремі ділянки території, спеціально обумовлені для комерційної діяльності.

Суб'єктами відтворювального процесу є регіональні та місцеві адміністрації, які являються з економічної точки зору:

1. Некомерційними структурами, що орієнтуються на політичні цілі.

2. Монополістами, оскільки в одному регіоні не може бути двох адміністрацій [322].

З вищезазначеного бачимо, що ведучою ланкою в економічній системі сталого розвитку є некомерційні структури.

У відповідності зі змістом участі регіональних утворень в просторовому устрої, їхнього сталого розвитку змінюється сам зміст регіонального простору. Н. В. Павліха [183, с. 17] дає наступне визначення регіонального простору, як “багатовекторне формування людських, виробничих, природних, функціональних та інформаційних складових, де на основі використання наявного ресурсного забезпечення реалізується життєвий цикл регіону, що дає змогу вирішити конкретні соціальні, економічні та екологічні проблеми. Це поняття охоплює всі регіональні системи, в межах яких сформована певна спільність людей (соціум), і які правомірно мають конкретні цілі розвитку”.

Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що регіональна просторово-економічна система є елементом загальнодержавного, макрорегіонального і глобального економічних просторів, має чітко виражену ієрархічну структуру, розвиток якої відповідає циклічному закону і, яка підвладна різноманітним впливам. Основною проблемою просторового регіонального розвитку є забезпечення конкурентоспроможності регіонів з врахуванням глобальних впливів та з метою забезпечення просторової цілісності, стійкості і керованості.

1.2. Теоретико-методологічні засади конкурентоспроможності регіонів

Враховуючи проблематику просторового розвитку в розрізі забезпечення конкурентоспроможності регіону, слід наголосити, що у ринковому просторі конкурентне середовище формують усі регіони, інтереси яких перетинаються. Це підкреслює той факт, що регіони є повноправними суб'єктами ринкових відносин і мають достатній рівень економічної самостійності, який обумовлює проміжну ланку адміністративно-територіального утворення країни.

Враховуючи те, що конкурентоспроможність не є іманентним явищем, її може бути виявлено та оцінено тільки в межах певної групи фірм, галузей, країн чи регіонів. Тому доцільно проаналізувати методологічні підходи до визначення конкурентоспроможності регіонів та чинників, за якими повинно здійснюватися її порівняння. Відповідь на поставлене питання ґрунтується на розгляді генезису змісту конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем.

Капіталістичне суспільство, яке зазнало суттєвих економічних та політичних потрясінь в 30–40-і роки ХХ століття, стало на шлях якісної трансформації, і, передусім, це стосувалося якісної зміни господарської системи капіталізму.

На думку широкого кола науковців, основними факторами розвитку людства в другій половині ХХ століття стало протистояння систем капіталізму і соціалізму. Власне, подібне протистояння могло виникнути тільки за умови протистояння економічної могутності, зокрема, країн – супердержав: Сполучених Штатів Америки та Радянського Союзу. Такий характер протистояння був постійним “подразнювачем” економічного розвитку [151, с. 65–68; 2, с. 98–102; 48, с. 63–67]. Він спонукав до пошуку шляхів підвищення ефективності економічних систем та власної конкурентоспроможності для доказу переваг системи капіталізму чи соціалізму.

Слід відзначити і той важливий момент, що етап розвитку науково-технічної революції, який почався з 50-х років ХХ століття, є одним з найважливіших факторів післявоєнного розвитку світової економіки. Особливістю цього етапу НТР є те, що основою технічного і технологічного прогресу став прогрес науки (особливо фундаментальної). За короткий час революційні відкриття проявилися майже у всіх сферах знань: в ядерних та термоядерних технологіях, в оволодінні космічним простором, в інформаційних і лазерних технологіях, в біотехнології та ін [149, с. 112–117].

Практичне втілення цих наукових досліджень у всі сфери громадського життя дозволило до кінця минулого століття не тільки суттєво підвищити ефективність економіки, але і вести мову про новий тип цивілізації – постіндустріальний, що набуває розвитку в розвинених країнах.

Основними ознаками нового устрою є принципово нова структурна перебудова господарського укладу, а саме: переважання сфери послуг в економіці, високий рівень якості життя населення за рахунок високої ефективності економіки [48, с. 125–127].

Слід згадати і той факт, що основним з рушійних важелів розвитку економіки в 60-і роки ХХ століття став крах колоніальної системи розвинутих капіталістичних країн. Для більшості колишніх колоній отримання політичної незалежності та свободи вибору економічної системи привело до необхідності вирішення суттєвих економічних проблем, які були породжені багатовіковим колоніаль-

ним минулим (технологічної відсталості, низької ефективності господарства, сировинної орієнтації економіки) [1, с. 142–145].

Як результат, ці країни попали до переліку країн “що розвиваються” і склали “периферію” світового господарства. Сьогодні функціонування цих країн ототожнюють з групою проблем “Південь-Північ”, які в багатьох випадках визначають глобальну проблему світового економічного устрою, міжнародного тероризму та антиглобалізму [126]. Ставиться під сумнів і той факт, що без ґрунтовного дослідження і вирішення проблеми країн “третього світу” подальший розвиток людства може бути проблематичним.

В цілому, після Другої світової війни капіталістичний господарський механізм з анархічного, монополізованого та індивідуального, зберігши та посиливши конкурентоспроможність, повільно набрав форми регульованого та спеціалізованого. Це торкнулося як зовнішніх по відношенню до ринку змін, так і реконструкції самого ринку. По відношенню до механізмів ринку в якості зовнішніх інститутів були створені [53]:

1. Система державного економічного регулювання, яка мала всеохоплюючий характер з метою забезпечення відносної стійкості та рівності росту.

2. Державна і приватна системи підтримки малого, середнього і великого підприємництва.

3. Система соціального страхування, яка мала розгалужений характер і охоплює найширші верстви населення.

Щодо перебудови внутрішнього ринкового механізму:

- проводилася активна антимонопольна політика і гарантувалися умови вільної конкуренції;

- за рахунок створених для профспілок можливостей тиску на управління підприємств з метою підвищення заробітної плати і покращення умов праці, утворилися нові трудові відносини на основі компромісів роботодавців та найманих працівників;

- набули нових динамічних форм відносини власності, яким були притаманні форми від націоналізації до розсіювання акціонерного капіталу;

- форми управління бізнесом отримали певні умови та широкі можливості диференціації.

В результаті склалася сучасна господарська система капіталізму, яка побудована на взаємодії інтересів, що мають суперечливий характер і знаходяться в стані конструктивного протиборства і рухомої

рівноваги. Ця система, відносно стійка і динамічна, дозволяє безперервно нарощувати життєвий рівень більшості населення. Більш детально концепція устрою сучасної світової економічної системи буде викладена в 4–5 розділах даної роботи.

Розвиток наукової думки економічної науки в середині ХХ століття не міг відобразити досить конфліктний, нерівномірний і суперечливий процес становлення нового (постіндустріального) соціально-економічного механізму [126]. Слід зазначити, що сама наука була активною частиною цього процесу. Об'єктивно аналізувати, оцінювати становлення і розвиток нового соціального устрою можливо було тільки за умови врахування додаткового аспекту – зміст всіх реформ утворював загальнонаціональний інтерес, який розуміли не як одкровення, надіслане з висот теорії чи політичної влади, а як динамічний баланс різнопланових інтересів, знайдених у важкому процесі пошуку компромісів. Такий характер суспільного розвитку вплинув, власне, і на розвиток економічної науки, яка більшою мірою почала орієнтуватися на пошук шляхів до загальнонаціональних інтересів, незалежно від того, які специфічні соціальні інтереси представляє та чи інша економічна школа. Це не виключає боротьби за покращення свого становища з боку окремих соціальних груп і навіть народів, але це не має форми силового та руйнівного тиску, скоріше намагання покращити, трансформувати існуючі економічні системи та світовий порядок. Тому основним завданням економічної теорії сучасного розвитку світового співтовариства є тлумачення можливих моделей і варіантів трансформацій світових соціально-економічних структур під впливом НТР, які на сьогодні розглядаються як основа суспільного прогресу [151, с. 238–243].

В економічній західній науці протягом післявоєнного періоду відбувся процес зміни парадигми та методологічних підходів, зокрема, щодо методологічного визначення конкурентоспроможності [195, с. 55–57]. Він виразився у зміні домінуючої ідеї, іншими словами, парадигми. Менш придатною стала ідея протистояння та антагоністичної боротьби класів, на базі якої відбувалися намагання пояснити закономірності суспільного руху, розвитку, в тому числі і природу економічних процесів. Після закінчення “холодної війни” більш плідним для науки став підхід, який пояснює закономірності розвитку економічних процесів з позиції співробітництва, кооперації і компромісів [318]. На нашу думку, в сучасних тлумаченнях економічних

визначень і категорій воно знаходить свої відображення у визначенні такої економічної категорії як “сталий розвиток”.

Зрештою, науковці відмовилися від пошуків єдиної причини явищ, що відповідало “моністичному” підходу стосовно виводу з одної чи декількох “фундаментальних”, найпростіших категорій складних систем, які претендують на моделювання реальності. Це пояснювалося тим, що кожна з таких теоретичних моделей страждала односторонністю та суперечила реальності. Відповідно звідси виникає вимушене суттєве відхилення економічної науки від теоретичного “виведення” систем з первинних елементів до протилежної задачі – конструювання систем з категорій, які віддзеркалюють реальні процеси, чи фактів, максимально наближених до дійсності. Крім того, завданням теорії стає визначення природи та ролі окремих елементів системи. Така зміна “економічної” філософії добре висвітлена в роботах вчених – Нобелівських лауреатів [214, с. 478–483; 272, с. 133–143]. Зміна напрямку руху від абстрагуючої ідеї, чи теорії, до систематичного підходу була зумовлена всім попереднім розвитком економічної науки, накопиченням в ній спостережень та різнопланових думок.

В рамках економічних досліджень наростала необхідність внутрішньої диференціації, що пояснювалася процесом ускладнення економічної діяльності і господарського механізму в силу посилення інтеграційних процесів, “суспільного контролю” та глобалізаційних процесів. Головним результатом такого “поділу праці” серед економістів-теоретиків стало значне розширення та поглиблення проблематики досліджень.

Слід відзначити значну інтеграцію економічної науки з іншими науковими дисциплінами, що стало суттєвим продовженням процесів внутрішньої диференціації досліджень, оскільки дозволяє знайти додаткові аргументи і методи для обумовлення економічних концепцій. Найбільших розмірів ця інтеграція досягає з математичними науками, психологією, правом, соціологією. В результаті, в рамках економічної науки з'являється велика кількість “прикордонних” проблем, що також значною мірою розширює її проблематику [154, с. 98–102]. Особливістю даного дослідження є також використання математичного апарату, методів математичного аналізу та моделювання, які знаходять своє відображення в 4-ому та 5-ому розділах даної роботи.

В період 40–60-х років ХХ століття серед західних економістів розгорнулася широка дискусія щодо співвідношення економічної

науки та ідеології в ракурсі напрямку “деідеологізації” та перетворення економічної науки в нейтральний з точки зору соціально-політичних позицій інструмент пізнання. Це обумовило просування кейнсіанського напрямку розвитку економічної науки. В 70-і роки ХХ століття, під впливом тиску загострення соціальних конфліктів, в багатьох розвинутих країнах концепцію “деідеологізації” змінює концепція “реідеологізації” з ознаками сучасного неоконсерватизму. Результатом такої суперечки стало поява компромісної позиції “фіналізації”, концепція якої полягала в тому, що соціальні інтереси починають переважати над інтересами істини в розвитку будь-якої теорії економіки на завершальній стадії, коли теорія вже існує і широко застосовується на практиці [154, с. 378–385].

Основним способом виключення впливу соціальних позицій науковця на результати його дослідження розглядалося створення в науці певних умов для широкої конкуренції думок і виключення будь-якої форми наукової монополії. Шляхом подолання ідеологічної упередженості конкретних наукових рекомендацій був обраний шлях розгляду будь-якої з них – як частини демократично організованого пошуку соціального компромісу, динамічного балансу інтересів.

Врахування вищевикладених положень дає можливість окреслити певну логіку розвитку економічної науки, проблематику її досліджень та боротьбу і компромісність різних економічних теорій. У період 50–80-х років ХХ століття розрізняють наступні три нерівноцінні за власною вагою блоки проблем, що сформували основні течії західної економічної науки [154, с. 458–470]:

1. Основні проблеми розвитку сучасної системи господарювання (теорії та течії макро- і мікро- економіки, економічної і соціальної безпеки, економічної ефективності ринку і його зв'язків з відношеннями власності, проблеми реальної економічної влади, проблеми нових трудових відносин тощо).
2. Відносини “північ – південь”, які розглядаються в теоріях економіки країн, що розвиваються, і глобалістики.
3. Відносини “захід – схід”, які віддзеркалюються в багатьох теоріях трансформації капіталізму, теоріях індустріального і постіндустріального суспільства.

Середина ХХ століття вирізнялася поширенням теорії “кейнсіанства”, концепції якої мали домінуючу роль як в академічних, так і в урядових структурах найбільш потужно економічно розвинутих

країн капіталістичного світу, насамперед в США. Винятком з правила можна вважати ФРН і Францію.

На це з особливою силою вплинули вагомі результати політики уряду США під керівництвом президента Ф. Рузвельта. “Новий урядовий курс” американської адміністрації засобами доволі жорсткого та свідомого реформування економіки дозволив вийти з найважчого стану “Великої депресії” [353]. Основною ідеєю щодо виходу з кризи Рузвельт вважав державний контроль заради повної зайнятості. Кейнсіанські ідеї щодо повної зайнятості були основними елементами цієї економічної політики і сприймалися американським суспільством як спасіння від жахливої економічної кризи. Аналогічними ідеями охоплюються і решта англомовних країн (Великобританія, Канада, Австралія), а також ряд малих країн Західної Європи. В країнах Скандинавії під впливом розвитку стокгольмської економічної школи формується концепція “Держава загального добробуту”, зміст якої полягає в централізованому регулюванні урядом господарських процесів та механізмів. У 60-і роки вплив кейнсіанства знаходить своє відображення і в економічній політиці Японії [60, с. 120–125]. Детальніше особливості регулювання японської економіки будуть розглядатися у третьому розділі даного дослідження.

Кейнсіанство в перші післявоєнні роки набуло статусу найавторитетнішої течії західної економічної науки. Це пояснювалося передусім тим, що вагомі та помітні успіхи функціонування економіки розвинутих країн, господарська діяльність яких була побудована на основах кейнсіанських теорій макроекономічного регулювання, а також покращення соціальної ситуації в цих країнах мотивувало широкий інтерес до кейнсіанської моделі не тільки вчених-економістів, але й державних діячів та політиків.

Швидкий економічний ріст та господарський добробут, характерні для перших післявоєнних десятиліть, обумовили “теоретичний добробут”, який спостерігався в економічній думці Заходу. Оцінюючи “структуру” економічної думки, більшість науковців схилиються до наступної схеми: попереду – домінуючий кейнсіанський центр, який визначав політику більшості урядів в розвинутих країнах; праворуч – “помірна опозиція”, представлена західнонімецьким неолібералізмом і американськими неокласиками [60, с. 202–208], і ліворуч – концепції соціально-інституційного спрямування, які доводять ідею державного регулювання до вимог від уряду індикативного плану-

вання і загальної та цілеспрямованої соціальної політики [60, с. 212–217] (див. рис. 1.1).

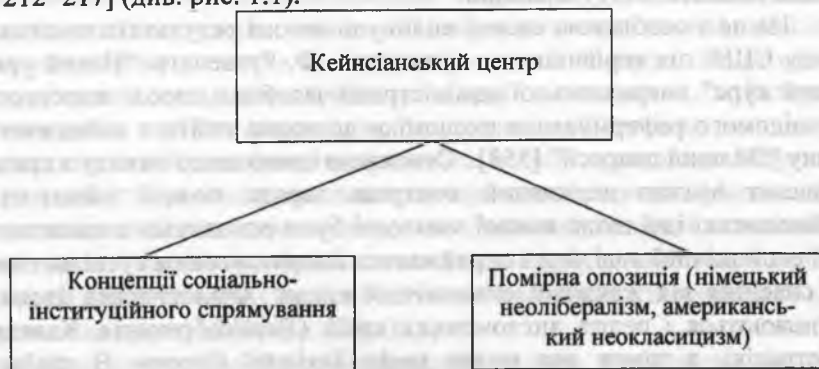

Рис. 1.1. Особливості “структури” наукової думки в середині ХХ століття

Слід детально зупинитися на консервативному, одному з найстаріших напрямів розвитку західної економічної науки. Консерватизм доволі часто за подібність позицій називають неолібералізмом чи неокласицизмом [130, с. 238–242]. Своїм корінням консерватизм проникає в ідеї маржиналізму кінця ХІХ століття і навіть в ідеї “старих класиків”. Він вважається ідеологією економічного лібералізму і господарства, що ґрунтується на індивідуальному приватному підприємстві і механізмах ринкової конкуренції. На початку ХХ століття неокласична доктрина майже безумовно домінувала в економічній науці. Однак її перевага була підірвана світовою економічною кризою 30-х років, коли очевидною стала нездатність головного постулату концепції – стихійної ринкової конкуренції без втручання з боку держави, яка здатна забезпечити необхідну пропорційність і ефективність господарської системи. В результаті ідеї Д. Кейнса набули широкого авторитету серед економістів-науковців і політиків. Він доводив протилежне: на макроекономічному рівні стихійний ринковий механізм неспроможний забезпечити необхідну пропорційність, тому вимагається цілеспрямоване державне регулювання економічних процесів [111, с. 95–97]. Ця доктрина стала основою реальної економічної політики в більшості розвинених країн.

Явні ознаки відродження неокласичної школи проявляються в перші десятиліття ХХ століття. Представники неоавстрійської школи

Л. Мізес, Ф. Хайек на цьому етапі стали головними “подразниками кейнсіанського спокою” [356; 352; 313]. Вони активно вказували на протиріччя державного регулювання капіталістичного господарства за кейнсіанськими рецептами та виступали проти принципів соціалістичного планового господарства, називаючи цей шлях “шляхом до рабства”. Вони пропонували альтернативну модель вільного конкурентного ринку і відстоювали ідею, яка полягала в тому, що стихійне ринкове регулювання, хоча і не є ідеальним, але все ж таки більш ефективне і більш придатне, ніж будь-які інші форми державного впливу на економіку. Значний внесок у відродження неокласичного напрямку в західній економічній думці внесли англійські економісти Л.Робінс і Дж. Мід, роботи яких стали безумовною причиною поступового перетворення кейнсіанства [204; 357].

Основними причинами та передумовами “неокласичного відродження” в 60–70-і роки ХХ століття стали [137, с. 168–172]:

- наростаюча криза діючих форм і методів державного регулювання економіки за кейнсіанськими рекомендаціями;
- розгортання НТР і масштабів інтернаціоналізації економіки призвело до більш якісних зрушень у виробничих силах суспільства і до формування нового господарського механізму, якому іноді не завжди відповідали методи і форми традиційного державного управління;
- гальмування економічного розвитку та ініціативи підприємців стримували великі масштаби прямого одержавлення господарства, що призводило до росту бюрократизації управлінських структур, і прямого перерозподілу національного доходу через бюджетну і грошово-кредитну систему;
- постійний процес ускладнення нормативно-законодавчого регулювання господарської діяльності і разом з цим велика кількість заборонних чи дозвільних норм, ускладнення процедур судового виробництва не сприяли активності підприємництва;
- з кінця 60-х років ХХ століття загострюється протиріччя між масштабними діями держави в процесі відтворення національного капіталу та інтересами монополістичних і олігархічних структур (як національних, так і міжнародних). Державне регулювання стало перешкодою таким структурам в досягненні ними цілей.

Цим пояснюється постійний пошук нових форм і методів державного впливу та втручання в економіку. Такі пошуки виявили на-

магання опрацювання ідеології “неоконсерватизму” і “неолібералізму”, оскільки на відміну від ідеології “старих” консерваторів і класиків, ця ідеологія не заперечує державне втручання в економіку, а передбачає тільки відмову від неефективних методів регулювання і пошук оптимального союзу держави та ринку.

Під егідою “консервативного відродження” в 70-х роках розвивалася і економічна думка в розвинених країнах. Принципові теоретичні положення піддавалися критиці і детально переглядалися, змінювалася структура економічної науки, відроджувалися в модифікованому вигляді ідеї “старих” класиків і неокласиків XIX століття. Загальна концепція сучасного консерватизму набула наступної форми: головною цінністю демократичного суспільства є свобода (в тому числі і економічна), яка є основною умовою зростання добробуту населення. Економічна свобода забезпечується принципами приватної власності, свободи підприємництва і механізмом конкурентного ринку, який виступає як умова ефективного функціонування господарства і як реалізація демократії в економічній сфері, тобто не виключається певне “точкове” втручання держави в економіку [142, с. 274–278].

Ідеологія “неолібералізму” за своїм змістом протилежна кейнсіанській, але вони мають спільні джерела, оскільки пояснюють одну й ту саму господарську систему – капіталістичний ринок. “Неолібералізм” з початку 70-х років стає провідною економічною концепцією, основою внутрішньої та зовнішньої політики розвинутих країн. Ця концепція зберігає домінуючий стан і донині, але вона знайшла своє вираження в декількох варіантах, автори яких, дотримуючись загальної неоконсервативної доктрини, пропонують різнопланові варіанти реалізації її в конкретних системах господарювання [145, с. 211–215]. Розглянемо основні моделі, що пропонуються.

Західнонімецький ордолібералізм зайняв перше місце стосовно часового перетворення неолібералізму. Ця концепція активно розроблялася ще з 30-х років представниками “фрайбурзької” школи в Німеччині, яку очолював німецький економіст В. Ойкен. Зміст концепції полягав в її назві “Свобода в рамках порядку”. В 60-і роки трохи змінений варіант ордолібералізму в ФРН отримав назву “соціальне ринкове господарство”. Ця модель економіки і сьогодні залишається офіційною економічною політикою в ФРН.

Основною теорією ордолібералізму є вчення стосовно двох основних типів економічного устрою, що висував на початку XX сто-

ліття відомий німецький соціолог М. Вебер [107, с. 177–178]. До цієї ідеї примкнув В. Ойкен [176], який в своїй роботі “Основи національної економіки” (1940) дав визначення економічному устрою: “Економічний устрій – це сукупність впроваджуваних на практиці господарських форм, в яких протікає конкретний повсякденний господарський процес”. Він вважає, що виділивши два типові господарські устрої, можна пояснювати та вивчати практично всі відомі в історії людства господарські системи. В. Ойкен називає ідеальними типами економічного устрою “центрально-кероване господарство” і “господарство спілкування” (чи ринкове) [176, с. 144–148].

Необхідно підкреслити, що неолібералізм складався одночасно з кейнсіанством, але, на відміну від нього, бачив безпосереднє джерело всіх проблем капіталізму в підриві досконалої конкуренції, в монополізації господарських процесів, яка порушує дію ринкових регуляторів. В. Ойкен категорично заперечував закономірний характер монополізації, оскільки взагалі не визнавав об’єктивних законів суспільного розвитку. Капіталізм він розглядав як одну із форм історичного розвитку “господарства спілкування”, що відповідає тому періоду людської історії, коли держава проводила політику невтручання в економічне життя. Власне, пасивністю держави він обумовлював причини підриву досконалої конкуренції, і всі соціальні втрати капіталізму можуть бути відшкодовані шляхом часткового втручання держави в економіку [176, с. 256–261].

У представників ордолібералізму немає спільної думки щодо економічної ролі держави. Так, В. Ойкен [176] пропонував два напрями державної економічної політики. Перше, це формування господарського устрою. За своїм змістом ці заходи повинні зводитися до встановлення єдиних для всіх суб’єктів економічної діяльності “правил гри” і контролю над тим, щоб цих правил дотримувалися. До таких норм і правил повинні відноситися забезпечення максимальної свободи конкуренції та боротьба з монополіями. Окрім того, повинні дотримуватися певні пропорції між приватною і державною власністю, між прямими і опосередкованими формами втручання. Встановлення та підтримка господарського порядку передбачає опрацювання законодавчої, правової основи господарювання. Наступний напрям державної економічної політики В. Ойкен уявляв як вплив на реальний процес відтворення, якщо цей процес за певних причин відхиляється від окресленого. Сюди він відносив весь комплекс державних заходів щодо регулювання економічного росту. Таким чином, зміст

ордолібералізму зводиться до того, що держава обмежується тільки формуванням економічного устрою, тоді як сам хід господарських процесів та їх регулювання проходить спонтанно, на основі свободи підприємництва і конкуренції на ринку. В центрі такого економічного устрою знаходиться вільна конкуренція, що характеризується як державний інститут, який постійно охороняється від посягань монополій [176, с. 98–102].

Реальне існування “устрою конкуренції” забезпечувалося основними принципами, що були сформульовані В. Ойкеном [176, с. 177–179]: недоторканість приватної власності у всіх її проявах, стабільність грошового обігу і національної валюти, відкритість всіх ринків, покладання матеріальної відповідальності на тих, хто відповідає за дії господарських одиниць, довільність всіх угод та договорів, крім тих, що ведуть до монополії, постійність та передбачуваність економічної політики держави.

Слід відзначити, що прихильники ордолібералізму сприймали інституційне регулювання (через традиції і законодавство) найкращим засобом боротьби з циклічністю господарських процесів. При цьому вони допускали державний вплив на економіку у виняткових випадках, коли ці випадки спричинялися дією зовнішніх факторів (політика, стихійні лиха і т. п.). У плани ордолібералів не входило ані одержавлення монополій, чи їхнє укрупнення, ані будь-яке посягання на велику капіталістичну власність.

У 60-і роки ХХ століття теорія В. Ойкена “устрою конкуренції” була змінена його послідовниками, в результаті чого утворилася нова модель “соціального ринкового господарства”. Основним представником нової течії став А. Мюллер-Армак [170]. Він вважав регулювання монополії і конкуренції головним засобом стабілізації капіталізму. Визнаючи загальні принципи ордолібералізму, науковець відмовився від спроб відродження свободи конкуренції шляхом стримування монополій. В своїй концепції він переносить акцент на питання свідомої соціальної політики. Але ці питання не мали самостійного значення у В. Ойкена, оскільки той пов’язував краху соціальну справедливість зі свободою ринку. А. Мюллер-Армак вважає, що мета діяльності національної економіки повинна базуватися на високоефективній і гнучкій національній економіці, яка ґрунтується на конкуренції і досягненні соціального прогресу. Шляхом до такого “економічного гуманізму” повинно стати “соціальне ринкове господарство”. Тому А. Мюллер-Армак однією з найважливіших складо-

вих своєї моделі вважає активну соціальну політику, основними інструментами якої є: прогресивне оподаткування доходів, що дозволить скоротити відрив між високими і низькими доходами, бюджетні дотації малозабезпеченим верствам населення, створення розвинутої системи соціального страхування і соціальної інфраструктури [171].

Концепція соціально-ринкового господарства є спробою синтезувати гарантовану державою економічну свободу в ринковій економіці з ідеалами соціальної держави. Ця модель розглядається як шлях між капіталізмом і тоталітарною адміністративною економікою, що веде до вільного, ефективного устрою в економіці та суспільстві. Тому така доктрина була прийнята основною в післявоєнній Німеччині після проведення певного ряду реформ відомим німецьким економістом Л. Ерхардом і в суспільну думку ввійшла як різновид теорії “народного капіталізму” [86].

Теорія економічного росту використовувалася як зброя неокласичної школи проти кейнсіанської теорії динаміки і розглядалася як помітний прогрес у розвитку самої неокласичної школи. В цій теорії аналізуються умови збалансованого економічного росту та ряд інших макроекономічних проблем, що раніше не розглядалися неокласиками.

В якості методологічної основи теорії росту були використані головні, традиційні постулати неокласичної доктрини [96, с. 255–260]:

1. Теорія факторів виробництва як теорія вартості чи цінності продукту, яка розглядає працю, капітал і землю в якості самостійних факторів створення суспільного продукту і його цінності, та мають властивість відтворення. При цьому під капіталом розглядаються лише тільки основні засоби виробництва.

2. Теорія “граничного” виробництва факторів виробництва, у відповідності з якою доходи, отримані власниками факторів (ціна факторів), визначаються “граничними” продуктами, що створюються відповідним фактором.

3. Це передбачення досконалої ринкової конкуренції, що відповідно означає відсутність будь-якого державного втручання в економіку. У відповідності з цією умовою повинна забезпечуватися рівність доходів власників факторів виробництва їх “граничними” продуктами.

4. Це передбачення того, що ефективність віддачі факторів не змінюється і вони повністю взаємозамінюються.

5. На основі моделей економічного росту використовується “виробнича функція” Кобба-Дугласа.

Першими неокласичними моделями економічного росту стали моделі, розроблені американським економістом Р. Солоу [123, с. 222–227] в роботі “Технічний прогрес і агрегативна виробнича функція” в 1957 році і англійцем Дж. Мідом [357] в роботі “Неокласична теорія економічного росту” в 1961 році.

Розглянемо модель економічного росту Р. Солоу. Вона базується на виробничій функції Кобба-Дугласа, але Солоу намагається спотворити один з головних її недоліків – допущення про незмінну ефективність віддачі і інтенсивності використання праці і капіталу. Застосовуване Коббом і Дугласом припущення щодо залежності від обсягу використовуваної праці та капіталу з кінцевим результатом виробництва відповідало умовам екстенсивного росту в 20-х роках, але воно зовсім не підходить для умов післявоєнного розвитку в умовах інтенсивного розвитку нового етапу НТР. Р. Солоу розвиває твердження, що простий ріст чисельності зайнятих працівників і фізичного обсягу застосовуваного капіталу не є головною основою економічного росту. Причиною його стає якісна зміна використовуваних факторів виробництва, а саме: підвищення рівня освіти працівників і спеціалістів, економія, отримана від росту масштабів виробництва, підвищення ефективності організації та управління виробництвом, конструктивне удосконалення техніки й технології [222].

Слід відзначити, що Р. Солоу вперше вводить показник технічного прогресу в якості самостійного фактора економічного росту у виробничу функцію і вважає, що показник технічного прогресу в цій функції є функцією часу.

Інший представник неокласичної школи Е. Денісон [315] в опублікованій роботі “Джерела економічного росту і альтернативи, що стоять перед ними” дослідив залежність між обсягами продукції, що виробляється, і якісними змінами як з боку праці, так і з боку капіталу, власне, технічний прогрес, ріст рівня концентрації виробництва, покращення організації та управління праці.

Англійський неокласик Дж. Мід в рамках неокласичної теорії росту представляє власну модель, в якій системно розроблено функціонування економічної системи досконалої конкуренції, яка може змінюватися і розвиватися в результаті росту населення, накопичення капіталу й технічного прогресу [358]. Ця економічна система має наступні ознаки:

– система замкнена, тобто вона не має економічних та фінансових зв’язків з іншими господарськими системами;

– в ній відсутнє державне втручання, тобто державні витрати і оподаткування;

– система будується на досконалій конкуренції (тобто в самій системі відсутня монополія), тому винагорода власників факторів виробництва рівнозначна кінцевому продукту цих факторів (праці, капіталу, землі);

– виробнича функція в цій системі характеризується постійною віддачею від масштабу виробництва і має змінні коефіцієнти;

– виробництво є єдиним благом, котре може використовуватися як для споживання, так і для виробництва;

– існує монетарна система, яка підтримує ціни факторів виробництва на рівні, необхідному для забезпечення повної зайнятості факторів;

– застосовуваний капітал володіє повною пластичністю (тобто зразу набуває форми найбільш вигідного використання);

– амортизація основного капіталу проводиться у формі “випаровування”, тобто щорічно відбувається зношення певної частини машин та устаткування.

Дж. Мід модернізує виробничу функцію Кобба-Дугласа:

$$y = ak + \beta l + r, \quad (1.1)$$

де y – середньорічний темп росту національного доходу,

k – середньорічний темп росту обсягів застосовуваного капіталу,

l – середньорічний темп росту обсягів застосовуваної праці,

α і β – відповідно долі капіталів і праці (прибутку і заробітної плати) в національному доході,

r – середньорічний темп технічного прогресу.

Він стверджує, що темп приросту національного доходу (суспільного виробництва) дорівнює сумі темпів росту капіталу і праці, оцінених за долею їх витрат в національному доході і темпом технічного прогресу, при цьому приймаючи той факт, що темпи технічного прогресу та обсягів праці постійні. Підсумовуючи своє дослідження, Дж. Мід робить висновок, що постійність темпів росту національного доходу (сталий ріст) буде досягнута в тому випадку, якщо темпи росту капіталу теж будуть стійкими і рівними темпам росту національного доходу. Якщо темпи росту капіталу перевищать темпи росту національного доходу, то в цьому випадку в дію вступить меха-

нізм, який автоматично знижує темпи накопичення капіталу. Цей механізм за умовами моделі передбачає, що якщо доля заощаджень в доходах постійна, то приріст збережений, необхідний для фінансування більш високих темпів накопичення капіталу буде залишатися і, тим самим, стримувати обсяги накопичення. Якщо ж темпи росту капіталу будуть меншими, ніж темп росту національного доходу, то в результаті матимемо зворотну ситуацію. У випадку, коли темпи росту обсягів праці перевищують темпи накопичення капіталу, то в такій ситуації працює механізм заміщення праці капіталом, і нова сукупність факторів виробництва, за умови збереження стабільного розподілу доходу між ними, забезпечить їх повну зайнятість. В цьому випадку і ріст буде зберігатися сталим [187, с. 526–230].

Таким чином Дж. Мід схиляється до думки проведення такої кредитно-грошової політики, яка б забезпечувала конкуренцію, реальний перерозподіл доходу, стійкість відносних цін і відновлення рівноваги. Державі він відводить тільки стабілізуючу роль, оскільки в цілому вона власними бюджетними витратами вносить лише дисбаланс в розвиток економіки.

В 60-і роки минулого століття у світ виходить американський монетаризм, внесок якого в розвиток змісту та поняття конкурентоспроможності є вагомим. Монетаризм знайшов свій розвиток на основі критики кейнсіанства, його появу та розвиток також мотивувало тривале повне ігнорування економічною наукою врахування грошового фактора.

Засновником теорії американського монетаризму вважається М. Фрідмен, автор 250 наукових робіт, лауреат Нобелівської премії 1976 року. До його однодумців належать А. Мелцер, К. Брудер, Д. Лейндлер, М. Паркін, які розвинули та по-іншому тлумачили певні ідеї засновника монетарної теорії [267; 183].

Розглядають наступні етапи розвитку монетарної теорії:

- розробка теорії перманентного доходу, яка пізніше стала базою всієї концепції;
- формулювання монетарної теорії господарського циклу;
- формулювання концепції номінального доходу і подання його пояснення.

Хоча і вважається, що монетаризм – це традиційна неокласична теорія, але в основі традиційної неокласичної теорії знаходилися фактори виробництва (праця, капітал, земля) та їх максимальна про-

дуктивність, за допомогою якої і пояснювалися процеси розподілу, тобто там функція споживання опинялася в тісному зв'язку з функцією виробництва. Монетаристи враховують в центрі аналізу “багатство” у всіх його проявах – як джерело грошових і негрошових доходів, з одного боку, і як причини витрат за його збереженням і відтворенням – з іншого боку. М. Фрідмен виділяє п'ять основних видів багатства: гроші, облигації, акції, фізичні блага і людський капітал [267, с. 55–60]. Він зупиняється на тому, що кожна з цих форм багатства здатна приносити її власнику дохід не тільки в грошовій формі, але і у вигляді зручності, гарантій надійності. Він також вважає, що дохід необхідно розглядати як функцію багатства, але і саме багатство слід розглядати як капіталізований дохід.

Звідси М.Фрідмен моделює функціонування економіки на основі “першо-особових власників”, тобто населення, і багатства фірм, які слугують джерелами потоків доходів (заробітної плати, прибутку, дивідендів, ренти, відсотку і т. п.). Він передбачає відносну рівновагу і стійкість ефективності господарства (з точки зору споживання ресурсів), яка може підтримуватися безкінечно довго. Фрідмен вважає, що центральною проблемою, яку вирішує кожний власник, є вибір оптимальної структури багатства, що йому належить, з метою максимізувати сукупну корисність своїх власних доходів [267]. Власне тому Фрідмен схиляється до системи конкурентного ринку, оскільки саме там є вільне змагання та вибір учасників. Відповідно, така система є саморегулюючою, стійкою та прямує до обсягів виробництва на рівні повної зайнятості ресурсів, що забезпечує необхідну гнучкість цін на готові товари і ресурси. Тому монетарна теорія за своїм змістом є варіантом консерватизму, оскільки ідеалом господарської системи оголошує вільне підприємництво і ринок.

М. Фрідмен в роботі “Монетарна історія США” [267] після аналізу динаміки макроекономічних показників робить висновок, що на узагальнюючий, кінцевий показник функціонування господарства країни (національний дохід) протягом більше ста років найбільший вплив здійснював показник грошової маси, а не показник обсягу інвестицій. Тому Фрідмен висловив думку, що гроші є головним фактором розвитку економіки. З цією причини головним об'єктом аналізу монетаризму стала грошова маса в обігу і гроші. Відповідно до кількісної теорії грошей вони набувають цінності тільки в процесі обміну на товари, і тому величина цінності грошей визначається їх кількістю в обігу.

Монетарна теорія стверджує, що з огляду на теорію перманентного підходу постійно існує стабільний попит на гроші в економіці, але сама пропозиція грошей є дуже нестабільною та визначається суб'єктивними рішеннями державних кредитних інститутів. Тому монетаристи переконані, що різкі зміни величини грошової маси в обігу можуть бути суттєвими джерелами диспропорцій в господарстві. Наприклад, підвищення пропозиції грошової маси над попитом на гроші викликає інфляцію, яка проявляється в загальному підвищенні цін на товари і послуги та викликає негативні соціально-економічні наслідки. На думку представників монетарної теорії, такі зсуви в грошовій сфері виступають основною причиною природного руху економічних процесів. В довготривалій перспективі нестабільність грошової сфери викликає і нестабільність економічного росту. Таким чином вважається, що тільки пропозиція грошей є фактором, що визначає обсяги виробництва, зайнятості і цін. Підсумовуючи, можемо зробити висновок: основна концепція монетарної теорії полягає в пропозиції грошей, тобто грошової маси в обігу, яка є єдиним компонентом ринкової системи і повинна жорстко контролюватися суспільством та державою засобами грошово-кредитної політики. У свою чергу, до основних елементів монетарної концепції можемо віднести проблеми сутності грошей, грошового обігу, інфляції, безробіття, оподаткування та системи конкурентного ринку.

Зазначимо, що М. Фрідмен модифікує кількісну теорію грошей і відстоює думку, що попит на гроші відносно стабільний і функція попиту на гроші визначається рівнем цін на товари та послуги, доходами на акції і облігації, швидкістю обігу грошових одиниць, яка пов'язана з рівнем банківського відсотку. Він стверджує про стабільність функції попиту на касові залишки, тобто на суму коштів, що використовуються в платіжному обігу, яка допускає суттєві коливання швидкості обігу грошових одиниць як в довготривалій перспективі, так і протягом окремих фаз циклу. На основі стабільності функції попиту на касові залишки пропонується механізм відновлення порушеної рівноваги, де головна роль відводиться пристосуванню господарюючих суб'єктів до умов у сфері грошового обігу, що постійно змінюються.

М. Фрідмен в теорії економічного циклу головною причиною циклічних коливань вважає наявність довготривалих і малопередбачуваних затримок між змінами грошової маси і наступними коливаннями обсягів внутрішнього національного продукту. Він стверджує,

що часові затримки можуть становити від 5 до 21 місяців в умовах спаду економіки та від 13 до 24 місяців в умовах підйому. З цих похідних він виводить зміст грошової політики держави, яка повинна зводитися до так званого "золотого правила Фрідмана" – до підтримки в більш тривалій перспективі постійних темпів росту грошової маси на рівні 3–5%.

Слід звернути увагу на проблему інфляції, яку Фрідмен пов'язує з проблемою конкурентності. Інфляція розглядається як грошовий феномен з позиції кількісної теорії грошей і трактується як результат надлишку грошей в обігу. При цьому головною причиною такого надлишку вважаються державні витрати (в рамках дефіциту держбюджету). Інфляція, на думку монетаристів, виникає тоді, коли державні витрати покриваються за рахунок емісії грошей, кредитів або податків, оскільки ці заходи скорочують обсяг ресурсів для вкладення у виробництво, відповідно, зростання маси товарів і послуг. Тому Фрідмен пропонує спрямовувати державне регулювання головним чином на стабілізацію цін. Він загалом вважає ціни "нервовою системою" ринкової економіки, тому наголошує, що стабільний рівень цін є головною умовою розвитку вільного підприємництва в системі конкурентного ринку і нормального функціонування ринку [268]. В подальшому в даній роботі погляди М. Фрідмена знайдуть своє відображення у вигляді періодичних інфляційно-дефляційних процесів в монетарній політиці просторово-економічних систем країн з розвинутою економікою.

В теорії зайнятості Фрідмен вводить поняття "природного рівня безробіття", який відповідає рівню реальних умов на ринку праці. Цей рівень жорстко визначає стан економіки і не повинен змінюватися штучно за рахунок використання державного впливу. З метою зменшення рівня безробіття, на думку монетаристів, слід обмежити права профспілок, перебудувати соціальну програму з метою покращення системи перепідготовки, інформування та припинення програм соціальної допомоги [270].

Ідеї монетаризму стали провідними з кінця 70-х років в країнах Заходу. Крім цього, монетаризм став основою економічної політики в багатьох розвинених країнах, зокрема в США, Чилі, Туреччині та ін.

Динамічний розвиток світової економічної системи на початку ХХ століття обумовив широкі дискусії в теорії і методології щодо сутності конкуренції та конкурентоспроможності зокрема до застосу-

вання цих понять до розвитку регіональних просторово-економічних систем.

1.3. Теоретичні засади просторового розвитку регіонів

Теорії регіонального розвитку обумовлюють необхідність визначитися з співвідношенням понять “розвиток” та “формування”, з врахуванням меж територій, щодо яких розглядаються проблеми регіональної динаміки. В нашому розумінні ці категорії за своїм визначенням не співпадають, а визначають “явище” і “сутність” відтворювального процесу, який хоча і відповідає циклічному закону, але повинен бути у власній динаміці сталим і збалансованим.

Економічний розвиток окремого регіону, його конкурентні позиції не завжди забезпечують найбільш сприятливі умови для реалізації конкурентних переваг та власних економічних і соціальних інтересів. Така ситуація зумовлює необхідність налагодження партнерських стосунків з суміжними регіональними системами, або ж з іншими – несуміжними. Перше пов'язане з тим, що адміністративно-територіальні одиниці різного ієрархічного рівня формують не тільки однорідні райони, а також вузлові соціально-економічні райони з центрами, що збирають або розподіляють ресурси чи інші потоки, що у свою чергу зумовлює розвиток міжрегіонального як внутрішнього, так і міжнародного співробітництва.

Міжрегіональне співробітництво у формі укрупненого районування і об'єднання для спільної господарської діяльності регіонів, чи їх суб'єктів господарювання створюють більш цілісний і комплексний спільний потенціал. Створення такого плану просторових міжрегіональних зв'язків сприятиме підвищенню конкурентоспроможності регіонів, які є складовими елементами такого об'єднання.

Формування партнерських зв'язків з іншими не суміжними регіональними системами обумовлюється не тільки об'єктивним фактом діяльності регіону як повноцінного суб'єкта зовнішньоекономічних зв'язків, але й можливостями його інтеграцій у макрорегіональні економічні системи. Наприклад, до Асамблеї Європейських Регіонів (АЄР) увійшло 270 регіонів з усієї Європи, включаючи країни СНД (33 країни) та 16 міжрегіональних організацій. АЄР тісно співпрацює з Радою Європи та інституціями Європейського Союзу і підтримує постійні зв'язки з іншими міжрегіональними асоціаціями. Організована у 1985 році під назвою Ради Регіонів Європи. У статуті АЄР головна її мета визначається як “політичний голос регіонів Європи”.

Складовою її діяльності є програми міжрегіонального співробітництва, тобто єднати регіони Європи і надавати їм можливість брати участь у будівництві Європи та реалізації цілей європейської інтеграції. Серед завдань АЄР також сприяння регіоналізації в Європі та підтримка принципів субсидіарності та комплементаризму між місцевим, регіональним і національними рівнями, а також наднаціональним (європейським).

До основних цілей АЄР відносяться: організація і розвиток співробітництва між усіма регіонами Європи, сприяння посиленню політичної ролі регіонів Європи, просування регіональної демократії з врахуванням існуючої різноманітності регіонів і відповідно до принципів, визначених у декларації про регіоналізм у Європі, розробка спільних проектів у різних сферах і їх реалізація.

Представництво України в АЄР наступне: Одеська, Донецька, Львівська, Кіровоградська, Херсонська та Київська області. Найбільш активний діалог з АЄР веде Одеська область, яка є її членом з 1992 року. Її співробітництво з АЄР полягає в наступному: участь у Генеральних Асамблеях АЄР, стажування фахівців ОДА в штаб-квартирі та секретаріаті АЄР, допомога АЄР щодо залучення до участі у щорічних Міжнародних форумах інвестицій та інновацій регіонів-членів та представників міжнародних інвестиційних компаній, участь у роботі 2-х комітетів Асамблеї: “Схід-Захід” та з питань культури, молоді, спорту і засобів масової інформації, проведення в Одесі чергової пленарної сесії Комітету А “Інституційні справи” та міжнародної конференції “Декларація регіоналізму АЄР: оцінка 10 років прогресу”, реалізація пілотного проекту АЄР “Аналіз стану економіки регіону та розробка рекомендацій щодо стратегії економічного розвитку”.

Співпраця Донецької області з АЄР розпочалася у 2000 році, коли представники регіону взяли участь в Генеральній Асамблеї АЄР. У 2002 році приймається рішення про входження регіону в АЄР і про надання права голосу. Починаючи з 2006 року, представники області неодноразово брали участь в засіданнях Бюро і загальних зборах АЄР, а також здійснювали поїздки у штаб-квартиру АЄР у Страсбурзі і Брюссельський офіс з метою вивчення моделей адміністративно-територіального устрою та можливостей їх адаптації до умов України, ознайомлення з діяльністю регіонів-членів АЄР і Європейських організацій, а також досвідом регіонів-членів ЕС або держав, які готують до приєднання.

У 2002 році до діяльності АЄР приєдналася Львівщина. А з 2007 року стала її повноправним членом. Співробітництво з АЄР було включено складовою частиною до Програми зовнішніх зв'язків, міжнародної та промоційної діяльності Львівської області на 2008 рік. Рівень співпраці можна охарактеризувати наступним чином: візити делегації Львівської області до Генерального Секретаріату Асамблеї з метою забезпечення участі Львівської області в міжнародних та міжрегіональних асоціаціях, об'єднаннях та організаціях, візити посадовців АЄР до Львівської області, залучення АЄР до організації міжнародних економічних форумів у Львівській області, участь у програмі Асамблеї "Центуріо", яку фінансує Європейський Союз і, яка полягає в обміні досвідом у галузях економічного розвитку, туризму та захисту довкілля.

У 2005 році з метою вивчення досвіду Європейських регіонів та подальшого розгортання Євроінтеграційних процесів повноправним членом АЄР стала Кіровоградська область. Офіційна делегація Кіровоградської області брала участь у засіданні Генеральної Асамблеї та Загальному Засіданні АЄР, а також у святкуванні 20-ої річниці створення Асамблеї. В свою чергу область відвідував Генеральний Секретар АЄР для ознайомлення з її соціально-економічним потенціалом. Членські внески для області за оцінками представників місцевої влади складають 5–7 тис. євро на рік, проте наразі відсутня інформація про будь-які здобутки області від статусу члена АЄР.

Разом з Кіровоградською областю у 2005 році статусу повноправного члена АЄР набула Київська область. Делегація Київської області брала участь у засіданні Генеральної Асамблеї Регіонів "Від міграції до інтеграції: регіональні рішення Європейських викликів".

Щодо Херсонської області, то окремим пунктом в реалізації програми інвестиційної привабливості Херсонської області на 2008–2011 роки передбачено оплату членських внесків до бюджету АЄР у сумі 300,6 тис. грн.

Хоча сьогодні ефективність участі українських регіонів в АЄР можна визначити як невисоку, однак здійснювана ними діяльність показує, що членство в АЄР використовується регіонами для власного позиціонування як повноправних учасників міжнародного співробітництва, суб'єктів макрорегіональних утворень.

АЄР є однією з наймасштабніших структур у Європі, які відстоюють інтереси регіонів. Разом з тим існують і більш дрібні між-

народні асоціації, створені для вирішення конкретних регіональних проблем. Прикладами таких утворень можуть бути:

1. Конференція периферійних приморських регіонів створена у 1973 році, налічує понад 100 членів. Виконує дві основні функції: виступає за перенесення економічної активності з центральних до периферійних та приморських територій, а також сприяє спільним ініціативам, що базуються на використанні ресурсів приморських територій;

2. Робоча група традиційних індустріальних регіонів. Створена у 1984 році, об'єднує близько 20 регіонів Європи. Є класичним зразком об'єднання за спільними інтересами. Основною її метою є обмін досвідом та зміцнення зв'язків між індустріальними регіонами, лобювання включення до нових пріоритетів структурних фондів фінансування регіонів з падінням виробництва промислової продукції;

3. "Чотири двигуни Європи" – створена у 1988 році, об'єднує німецьку землю Баден-Вюртенберг, іспанську Каталонію, італійську Ломбардію і французький регіон Рон-Альпи. Основні напрямки співпраці: розвиток транспортної інфраструктури та комунікацій, співпраця у галузі нових технологій, освіти і науки. У 1995 році підписано документ про спільну Європейську стратегію "Чотирьох двигунів Європи".

Особливо яскравим прикладом регіональної інтеграції є формування транскордонних макрорегіональних утворень. Транскордонне співробітництво в Україні реалізується у формі Єврорегіонів, яких за участю українських областей станом на кінець 2009 року створено 7. При цьому, на кордонах України з країнами-членами ЄС діють чотири Єврорегіони: Карпатський Єврорегіон – Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Україна; Єврорегіон "Буг" – Польща, Білорусь, Україна; Нижній Дунай - Молдова, Румунія, Україна; Верхній Прут – Молдова, Румунія, Україна. На північно-східному кордоні діють три Єврорегіони, які не мають спільного кордону з країнами ЄС: Єврорегіон "Дніпро" – Україна, Росія, Білорусь; Єврорегіон "Слобожанщина" – Україна, Росія; Єврорегіон "Ярославна" – Україна, Росія.

Розширюється географія експортно-імпортних операцій. Для окремих регіонів її розвиток представлений у додатку А. Специфіка зовнішньо-торговельних зв'язків враховує регіональні особливості, конкурентні переваги та напрями міжрегіональної співпраці та інтеграції.

Особливості та перспективи міжрегіональних територіальних інтеграцій, входження регіональних систем до макрорегіональних утворень дають можливість представлення сучасного регіону як елемента глобальної просторово-економічної системи з відповідною структурою прямих і зворотних зв'язків (рис. 1.2).

Рис. 1.2 Регіональна просторово-економічна система як складова глобальної економічної системи

Представлена на рисунку 1.2 регіональна просторово-економічна система як складова глобальної економічної системи є способом прямого впливу регіональних просторово-економічних систем на національні чи макрорегіональні просторові рівні, які здатні формувати власну економічну політику в глобальній економічній системі. Однак слід зауважити про відсутність можливого безпосереднього впливу регіональних просторово-економічних систем на глобальну економічну систему. Тим самим регіон повинен бути здатним забезпечити власну реакцію на впливи, які спровоковані глобальною економічною системою.

Представлені на рисунку 1.2 просторові зв'язки обумовлюють характер конкуренції регіонів за розширення регіонального простору на ринках матеріальних, сировинних, фінансових та інших ресурсів, інвестиційних та інноваційних можливостей як національних так і в межах макрорегіональних утворень чи глобальних просторово-економічних систем.

В нашому розумінні процес формування регіонального економічного простору охоплює багатовекторний масив виробничих, фінансових, людських, природних, функціональних і інституціональних складових, де на основі використання ресурсного забезпечення реалізується життєвий цикл регіону. Зупиняючись на понятті циклічності, слід наголосити, що аналіз економічних циклів в сучасній економіці вважається одним з найважливіших аспектів макроекономіки. Зміст аналізу економічних циклів або циклічних коливань в економіці починається з середини XIX століття, коли Х. Кларк [186] висунув гіпотезу, що певний проміжок між світовими економічними катастрофами, які відбулися в 1793 і 1847 рр., є не випадковим, і повинні існувати причини, які викликали подібні катастрофи [186, с. 256–257]. З того часу представники різних шкіл і напрямів порізно пояснюють причини і механізми циклічних коливань в ході економічного розвитку.

Слід зауважити, що на початку свого розвитку теорії економічних циклів в основному використовували екзогенні концепції, які пояснювали циклічні коливання на основі впливу зовнішніх по відношенню до економічної системи факторів. Зміст цього полягає у домінуючому на той час становищі неокласичної школи з її основами та постулатами загальної економічної рівноваги й автоматичного пристосування ринкової економіки до будь-яких порушень попиту та пропозиції (див. п. 1.2). Прикладом може слугувати концепція представників неокласичної школи батька та сина Джевонсонів [186], у відповідності з якою закономірність початку економічного циклу визначається змінами сонячної активності, що впливає на урожайність року, який розглядається [186, с. 266–268].

Продовжуючи дослідження Джевонсонів, А. Л. Чижевський провів дослідження середньотермінових циклів. Він пов'язував їх періодизацію аналогічно з циклічними коливаннями сонячної активності. Це дозволило йому вважати кожний цикл історичних подій всезагальним. Чижевський пояснював їх збіг безпосереднім впливом активності сонця на інтенсивність психічної діяльності людей, ступінь їх збудження та агресивності [282].

Загалом будь-які явища, природні процеси, суспільний розвиток, процес мислення піддаються циклічному підходу їх опису за допомогою загальної теорії циклу (ЗТЦ). Будь-яке явище чи процес є результатом певної взаємодії, яка відбувається за окремими квантами. Процес спостереження дає можливість отримати певні статистичні ма-

сиви, що піддаються опрацюванню з метою отримання певного детермінізму в масі однорідних чи різнорідних спостережень за певними явищем або процесом. Таким чином, вирізняють два аспекти [224, с. 348–357]:

– допускається існування статистичної закономірності – форми причинного зв'язку повторювальних явищ циклічного процесу, при якому у відповідності з ЗТЦ стан об'єкта і всі його наступні стани визначаються лише з певною ймовірністю;

– для зазначеної статистичної закономірності визначається певна конкретна форма усталеного закону розподілу.

Слід відзначити, що в загальній теорії циклів використовується методологічна аксіоматична основа, яка дозволяє підійти до статистики одиничного, тобто до дослідження одноразових і довготермінових явищ й процесів. Цикл взаємодії об'єкта самого з собою через динаміку внутрішніх протиріч сприймається за дедуктивний початок. Тоді в теорії циклів виникає завдання ідентифікації цього циклу за реальними проявами.

Сучасна наука стверджує, що за рахунок співставлення результатів досліджень різномасштабних і різнорідних циклів отримано можливий процес ідентифікації відносно будь-якої математичної конструкції при використанні універсального методу прямого моделювання Рене Декарта, що виконується за наступною схемою [230, с. 214–217]: задача функціонування будь-якого виду зводиться до математичної задачі моделювання; математична задача моделювання зводиться до алгебраїчної задачі; будь-яка алгебраїчна задача зводиться до єдиного рішення.

Ключем до укладання цього алгебраїчного рівняння є біотехнічний закон: дія не дорівнює протидії. Такий висновок, на думку науковців, поширюється і на основі квантів циклічних взаємодій і стверджується, що сам біотехнічний закон характеризує повний цикл або його частину. Із ЗТЦ можливі тільки два види зміни сил дії і протидії в циклі взаємодії: зміна їх напрямку, зміна значень даних сил. За умови, якщо напрямок сил не змінюється, наприклад, сили дії і протидії орієнтовані відносно хронології часу, тоді структуру взаємодії можна розглядати як явище чи процес в еволюційній динаміці. Таким чином, якщо реальні явища не змінюють напрямку власних сил (за певний проміжок часу дослідження відносно довготривалої

взаємодії), то зміну значень сил взаємодії можна змоделювати за допомогою згаданого біотехнічного закону.

Використовуючи дослідження Ю. Н. Соколова [220] та П. М. Мазуркіна [150], можна прийти до певного логічного висновку, що в основі протиріччя кванта взаємодії лежить нерівність дії і протидії (на даний проміжок часу), характерним є зміщення часу і простору, тобто зміна себе та іншого.

П. М. Мазуркін стверджує, що реальні цикли відрізняються від ідеальних власне зміщенням прояву дії і протидії, тобто в тримірному просторі і хронологічному часі завжди між дією і протидією спостерігається певне зміщення (запізнення протидії, а не випередження) [150].

Слід відзначити, що при дослідженні реальних циклів можуть виникнути певні небезпечні моменти щодо виміру:

– кванти взаємодії настільки швидкоплинні, що можуть бути прийняті за одночасне явище;

– квант взаємодії настільки тривалий, що процес виміру може не бути сприйнятим.

Звідси виникає складність співрозмірності між квантом взаємодії і проміжком часу дослідження. В реальній дійсності вони кількісно не рівні, а їх взаємодія розтягнута в часі, оскільки будь-яка взаємодія не миттєва, а сама має тривалість в часі й просторі. Крім параметрів циклу виділяються також і фази циклу. За умовою ідеального циклу розрізняють наступні фази: зародження, розвитку, занепаду, загибелі. Ці частини ідеального, відповідного і реального циклу називають елементарними фрагментами.

Якщо проводити певне виділення частин будь-якої довжини, то ці частини будуть являти собою фрагменти циклу. У статистичній теорії циклу (СТЦ) елементарні фрагменти занепаду і загибелі описуються законом експоненціальної загибелі, який запропонований в економічній науці Парето [39, с. 235–237].

Закон Парето тлумачить, що доходи розподіляються залежно від величини співвідношення доходу і кількості осіб, що його отримують. Він описується рівнянням:

$$N = A \times x - m, \quad (1.2)$$

або у вигляді

$$\lg N = \lg A - m \lg x \lg N = \lg A - m \lg x, \quad (1.3)$$

де x – змінна величина доходу,

N – чисельність осіб з доходом, рівним або вищим x ,
 $A i m$ – коефіцієнти рівняння.

При цьому Парето встановив, що розподіл доходів, вищий певної величини x , – зберігає стійкість. Під час проведення власних досліджень Парето базувався на тому, що головним при розподілі доходів є принцип нерівномірного розподілення природних людських здібностей, а не соціальні умови. З чого виходив висновок про об'єктивний характер закону Парето і про неможливість змінити принцип розподілення шляхом соціальних змін [39, с. 242–251].

В СТЦ термінологічно під змістом загибелі розуміється не припинення існування, а процес наближення до акту загибелі (смерті). Аналогічно, в точці зародження циклу слід виділити момент виникнення, тобто самонародження того чи іншого явища або процесу.

Тоді у схемі ідеального циклу з'являться елементарні фрагменти, які створюють різновид форм реальних циклів: народження (виникнення), зародження (за законом лінійного чи показового росту), підйом чи ріст (як правило логістичний ріст), зрілість (стійкий і стабільний розвиток на одному кількісному рівні, передусім за рахунок пристосовуваності структури циклу до зовнішніх впливів від інших циклів), спад чи занепад (частіше за все відповідає експоненціальній загибелі, але може відбутися і катастрофічна загибель), загибель (кризове прискорення аномального руху до смерті), смерть (акт припинення процесу, тобто ланцюга подій).

Найбільш часто використовуваний в економічних дослідженнях розподіл Гауса, як стійкий закон, характерний тим, що значення сил дій і протидій в ньому змінюються аналогічним порядком, як це описано в ідеальному циклі, тобто дзеркально симетрично точці максимуму сил дії (чи мінімуму сили протидії) [133, с. 312–323].

Звідси можна констатувати, що розподіл Гауса, який широко використовується в економіці для прогнозування змін економічних процесів, є відображенням ідеального циклу на вісі часу, тобто дотримується принцип симетричності сил дії і протидії, а при повній симетрії імпульси сил дії та протидії рівні.

З середини 60-х років Б. Мандельброт [152] в економіці започаткував використання стійкого закону розподілу. Оскільки будь-який закон статистичного розподілу є деформованим, тобто він є асиметричним циклом взаємодії. При збереженні рівності імпульсу сил, а в більш загальних випадках – моменту сил, кількості руху, енергії чи

навіть енергетичного імпульсу, асиметричність відбувається внаслідок різної динаміки сил взаємодії.

Цикл першого типу утворюється при вибуховому рості дії сили і повільно наростаючій силі протидії, а графік циклу п'ятого типу, навпаки, утворюється при повільному рості сили дії і різкої загибелі сили протидії. Цикли другого і четвертого типів мають проміжне положення, а цикл нормального розподілу є повністю симетричним циклом третього типу. Цикл нульового типу (миттєве досягнення зрілості) характеризує революційну стрибкоподібну зміну по вісі ординат, а цикл шостого типу в момент миттєвої смерті після зрілості зразу ж до смерті може описати як природні, так і штучні катастрофи. Реальні явища і процеси описуються асиметричними циклами другого і четвертого типів [152, с. 289–295].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що ідеальний цикл і нормальний закон розподілу майже ідентичні і в більшості випадків характеризують явища та процеси з неживої природи і техніки. Деформовані цикли і асиметричні закони розподілу переважно застосовуються до соціальних, економічних явищ і процесів.

Якщо розглянути будь-який ідеальний цикл, тоді його реальний прояв можна отримати тільки у вигляді певного кадру, який охоплює досліджуваний фрагмент циклу. Причому такий фрагмент має період дослідження, що в більшості випадків набагато менший від періоду циклу.

Такі фрагменти можна представити на різних фазах циклу взаємодії. Можливе й інше ставлення щодо дослідження циклічності, тобто послідовності циклів, коли період виміру постійний. При цьому дослідницький фрагмент повинен знаходитися на одному місці, а реальний процес, який є динамічним, дискретно чи безперервно проходить крізь вікно досліджуваного фрагмента.

У своїх дослідженнях П. М. Мазуркін [150] схильний стверджувати, що ілюстрації циклів взаємодії, виконані у вигляді кадрів, і прояв тих фрагментів невідомого циклу, які досліджуються, дозволяє з успіхом підійти до завдання статистичного моделювання. При цьому він наголошує на тому факті, що в основі будь-яких реальних явищ і процесів лежить цикл взаємодії. Процесом ідентифікації циклу називають зміст відновлення математичних моделей у відповідності з минулою кількісною інформацією з використанням ідеальних чи деформованих циклів. Аналітичне рівняння ідеального циклу однозначно визначає траєкторію руху об'єкта дослідження, при цьому

справа стосується реальних явищ ідеального циклу. Але ці явища можуть охоплювати тільки фрагменти одного циклу. При збільшенні періоду дослідження, якщо не володіти принципом циклічності, то на основі апроксимації можна отримати різні за конструкцією алгебраїчні моделі.

Із збільшенням часу вивчення створюється великий фрагмент циклу. Слід відзначити, що складніше апроксимувати фрагменти циклу, якщо вони включають в себе точки між фазами циклу взаємодії. Для цього можна використати математичний інструментарій законів Каменева, Перла, Гомперца [223, с. 107–115]. В подальшому, збільшуючи період дослідження, в кадр можуть попасти декілька фаз взаємодії. Незнання циклу може змусити апроксимувати криву рівнянням параболи, кубічним рівнянням або поліномом вільного ступеня.

З формуванням теорії ймовірності як самостійного розділу математики і введення нею в обіг особливого поняття незалежності випадкових величин спричинили ряд досліджень, за результатами яких стало зрозуміло, що умова незалежності випадкових величин не є необхідною. В результаті з'явилися так звані ланцюги Маркова [223, с. 168–178]. Це стало означати, що попередній цикл (як попередня історія) впливає на наступні цикли.

Використовуючи принципи прямого моделювання Декарта, в обіг введена алгебраїчна формула, що може бути використана для більшості множини законів розподілу. Причому ця формула дається й ідентифікується за циклом і її реальним “деформованим” проявом як кінцевий чисельний розв’язок. Вона описує будь-які варіації графіків циклічних проявів і характеризує собою будь-який відомий закон розподілу. За її допомогою в математичному моделюванні є можливість оминати етап факторного, кореляційного, дисперсного й інших методів аналізу і безпосередньо перейти до структурно-параметричної ідентифікації при регресійному однофакторному і багатфакторному аналізі [100, с. 362–369].

Біотехнічний закон, який широко використовується з метою пояснення ідеального циклу та ЗТЦ, може використовуватися з метою моделювання економічних процесів, оскільки він характеризує характер взаємодії й відносний зміст сили дії та протидії [100, с. 405–418].

Вищезазначений закон представляється у вигляді універсальної формули:

$$Y = a_1 x^{a_2} \exp(-a_3 x^{a_4}), \quad (1.4)$$

де y – досліджувальний показник,

x – змінна, що впливає,

a_1, a_2, a_3, a_4 – параметри моделі.

Реальні процеси і явища повністю відповідають моделі, що описана вказаною формулою при різних значеннях параметрів моделі, які відрізняються від одиниці. Відповідно реальні цикли стають ніби як деформованими циклами ідеального циклу, які в свою чергу є ідеальними колами, або синусоїдами, що описують взаємодію сил дії і протидії.

На відміну від наведених концепцій, класики економічної науки А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей взагалі відкидали можливість всеохоплюючих економічних кризових явищ і стверджували, що загалом не існує обмежень для накопичення капіталу і зростання виробництва, оскільки цей процес не скорочує суспільного споживання (споживання багатими може замінюватися споживанням менш заможних прошарків населення). Можлива ж поява часткових кризових явищ перевиробництва пояснювалася класиками неправильним розподілом ресурсів і порушенням балансу між різними галузями виробництва, що відновлюється самим процесом розвитку ринкової економіки [275, с. 96–98].

На відміну від вищезазначених класиків, Г. Мальту і С. Сісмонді визнавали неминучість кризових явищ і пов’язували їх з недостатнім сукупним попитом на вироблені товари. Мальту при цьому був схильний вважати, що джерелом недостатнього попиту є перенакопичення капіталів, а С. Сісмонді – недоспоживання працюючих в результаті більш повільного росту доходів у порівнянні з ростом товарних мас і капіталістів у зв’язку з накопиченням капіталів. Але ці науковці недооцінювали інвестиційну складову сукупного попиту [275, с. 156–166].

У США протягом десятків років проблематика економічних циклів досліджувалася під егідою Національного Бюро економічних досліджень. Результатом роботи американських економістів стало в тому числі й визначення економічного циклу: “Економічні цикли – це тип коливань у сукупній економічній активності націй; цикл складається з підйому, що спостерігається в багатьох сферах економічної діяльності, який змінюється також загальним для всієї економіки періодом спаду, скороченням виробництва з наступним поживленням і переходом у фазу підйому наступного циклу; така зміна фаз є повто-

рювальною, але не обов'язково періодичною. Всі цикли взаємопов'язані: закінчення одного співпадає з початком іншого" [325].

Результати теоретичних досліджень дають можливість стверджувати про існування в економічних явищах і процесах цілої множини різних за тривалістю циклів. Відповідно проблематика їх співвідношення ставить необхідно об'єктивне завдання проведення класифікації циклів.

При проведенні аналізу публікацій в економічній літературі виділяють: цикли Кітчана, ділові цикли, ритми Кузнеця, довгі хвилі Кондратьєва, цикли Модельського, 300-літні цикли К. Джоєля і В. Шерера, цивілізаційні цикли [273].

Зупинимось на проведенні порівняльної характеристики змісту кожного з вище названих циклів. Цикли Дж. Кітчана виділяють як особливий тип циклічних коливань економічної кон'юнктури і характеризують в якості більш стиснутого за часом торговельно-промислового циклу. Його тривалість 40–59 місяців і проявляється він в коливаннях товарно-матеріальних запасів підприємств. Вагомий висновок, до якого прийшов Кітчін, полягав в тому, що загалом торговельно-промисловий цикл є сукупністю 2–3-х малих циклів.

Діловий цикл протяжністю 7–11 років характеризується заміною морально застарілого обладнання на промислових підприємствах без серйозних змін в існуючій технологічній парадигмі. В межах ділових циклів виділяють існування "малих ділових циклів" періодичністю 3–5, 7–8, 10–12 років [347].

Російський економіст А. Гельфанд вперше оприлюднив положення про те, що капіталістичному господарству притаманні довготермінові періоди економічної експансії, спаду і застою. Тим самим він спричинив розвиток декількох напрямів у дослідженні так званих довгих хвиль: початку інноваційних монетарних теорій, суперечок щодо ендогенного чи екзогенного характеру механізмів виникнення циклічних коливань [187, с. 326–328].

Голландський економіст Якоба Ван Дійона стверджує, що вперше думка про існування довгих хвиль з'явилася в середині XIX століття в праці англійського економіста Хайла Кларка, яка датується 1847 роком [333].

Всі теорії довгих хвиль можна умовно поділити на наступні групи [275, с. 385–398]:

– в якості причини коливань розглядають особливості розвитку продуктивних сил (засобів виробництва і робочої сили). При цьому деякі науковці (Й. Шупетер, Г. Менш, А. Клайнкнехт) першочергове значення надають закономірностям руху основного капіталу, техніки, інноваційних процесів, інші (К. Фрімен, П. Боккар, Дж. Кларк) абсолютизують динаміку змінного капіталу, робочої сили, бачать причину довготривалих коливань в демографічних і міграційних явищах чи особливостях відтворення в сільському господарстві або добувній промисловості;

– першопричину довготермінових хвиль вбачає у сфері обігу, а кризові явища обумовлюють як результат порушень у сфері кредитно-грошових відносин (У. Росту, Л. Леві, І. Фішер);

– представлена соціологічними і інституціональними концепціями (К. Перес-Перес, Й. Мілндорфер, С. Вібе).

Ці теорії є моноказівними, оскільки намагаються пояснити причини циклічності в тому чи іншому механізмі, що слугує джерелом коливань, які поширюються на всі сфери відносин в суспільстві: економічні, соціальні і політичні.

Проблематика існування та класифікації довготермінових хвиль досліджувалася багатьма вченими, в тому числі і Делбеке, який в основу власної класифікації поклав відокремлення головного фактора, що обумовлює довгохвильові коливання. У відповідності з цією класифікацією серед теорій довгих хвиль розглядають [319]:

– монетарні і кредитні концепції, у відповідності з якими ключову роль у виникненні довготермінових коливань відіграють грошово-кредитні фактори;

– концепції, які розглядають в якості основного фактора, що породжує довгохвильові коливання, змінну інтенсивність у відтворенні капітальних засобів. До їх числа відносять теорії Кондратьєва, Менделя, Форрестра;

– теорії, які розглядають в якості головних причин, що породжують довгі хвилі, коливання в пропозиції окремих факторів виробництва, які й викликають довготермінові відхилення від тренду економічного розвитку. До них Делбеке відносить концепції Фрімена (про чергування нестачі і надлишку праці), Росту (про нестачу та надлишок харчів та сировини). Сюди ж можна віднести і теорію Крейда і Уатта, яка пов'язує перехід

до чергової довгої хвилі з вичерпанням одного з домінуючих енергоносіїв і освоєння нового;

- неошумпетеріанські концепції, що акцентують увагу на переході економічної системи з одного рівноважного стану в інший в кожній довгій хвилі. Слід відзначити, що особливе значення в цих теоріях надається кластерним нововведенням, які складають матеріальну основу такого переходу. До їх числа відносяться концепції Менша, Вейліха, Уордла, Війкампа, Ньюкампа;
- інституціональні концепції, у відповідності з якими довгі хвилі породжуються особливостями господарських і політичних інститутів. До цього класу теорій відносяться теорії Переса, Чіндлера, Калецького, Скрепанті;
- еkleктичні теорії – теорії, що об'єднують різнопланові підходи до визначення змісту появи, існування і зміни довгих хвиль (теорії Ван Дійон, Піат'єра).

Завдяки науковим дослідженням Гольдштейна, існує інша концепція довгих хвиль:

1. Концепція інвестицій (Кондратьєв, Форрестре, Стерман), у відповідності з якою довга хвиля визначається перенакопиченням, яке відбувається періодично, з наступним знецінюванням капітальних благ довготривалого користування (каналів, залізних доріг і т. п.).
2. Інноваційна концепція (Шумпетер, Менш, Фріман), у відповідності з якою ключову роль у створенні довготермінових хвиль відіграють кластери нововведень, що створюють домінуючий сектор в економіці, розширення якого обумовлює відповідну довгу хвилю економічної кон'юнктури.
3. Теорія капіталістичних криз (Мендель, Дей), у відповідності з якою тенденція норми прибутку до зниження викликає кризу, яка долається завдяки екзогенним щодо капіталістичної економіки факторам.

Слід зазначити, що Гольдштейн, як і Делбеке, використовує еkleктичний підхід і виділяє змішані концепції, що об'єднують першу і другу (Ростоу, Дійон), другу і третю (Клайкнехт), розширену інтерпретацію “циклів військової гегемонії” (Хопкінс, Волерштайн, Баскюет).

С. П. Аукуціонек і О. В. Белянова запропонували класифікувати довготермінові хвилі на нововведенські, структурні та концепції в руслі “історичного підходу” [274, с. 377–378].

Н. Д. Кондратьєв [119] вперше представив проблему великих циклів економічної кон'юнктури в 1922 році в роботі “Світове господарство і його кон'юнктура в час і після війни”, яка, як визнав автор, ґрунтувалася лише тільки на окремих даних.

Н. Д. Кондратьєв намагався створити універсальну концепцію, яка б охоплювала всі види циклічних коливань і була б придатна для побудови як короткотермінових прогнозів, так і прогнозів розвитку економіки на довготермінову перспективу. У своїх працях він закріпив гіпотезу про існування довготермінових циклічних коливань великим статистичним матеріалом і використанням нових для того часу методів аналізу часових рядів.

Він також вперше представив ендогенний характер довготермінових коливань. У власній концепції Кондратьєв не зупиняється на одному поясненні циклічності, а використовує спосіб виробництва як комплекс всіх науково-технічних, економічних, політичних, соціальних умов.

Н. Д. Кондратьєв пише, що хвилеподібні рухи – це процес відхилення від стану рівноваги, до якого прагне ринкова економіка, і ставить питання про існування декількох рівноважних станів, а, відповідно, і про можливість декількох типів коливальних рухів. Це рівновага “першого, другого і третього порядків”, відхилення від яких породжують, відповідно, малі, середні й великі цикли. Відхилення від рівноваги першого порядку між звичайною ринковою пропозицією породжують короткотермінові коливання. Рівновага другого порядку досягається у процесі формування цін виробництва шляхом міжгалузевого перетікання капіталу, що вкладається в устаткування, і відхилення від нього пов'язане з середніми циклами [119, с. 256–278].

Рівновага третього порядку, що стосується основних капітальних благ (промислові споруди, інфраструктурні будови, кваліфікована робоча сила), також періодично порушується, звідси і виникає необхідність створення нового запасу (оновлення) основних капітальних благ, які б відповідали новому технічному способу виробництва, що складається. Власне, таке оновлення, що відображає рух НТР, проходить не плавно, а поштовхами і є матеріальною основою великих циклів кон'юнктури.

Власне, Н. Д. Кондратьєв пояснював існування феномена довгих хвиль в самому відтворювальному процесі, включивши в основу довгої хвилі всю суму капітальних і трудових ресурсів (галузеву структуру виробництва, існуючу сировинну базу, джерела енергії, ціни, зайнятість, суспільні інститути, стан кредитно-грошової системи). У своїй концепції він створив широку картину взаємопов'язаних процесів в економіці та в суспільстві [119, с. 326–344].

Кейнсіанська школа також намагалася пояснити зміст циклічних коливань та механізм їх пом'якшення, оскільки економічна криза 1929–1933-х років показала нездатність домінантного на той час неокласичного напрямку запропонувати глобальні антикризові рішення. Як вже відзначалося в першому розділі роботи, кейнсіанська школа пояснювала механізм капіталістичного господарювання в цілому, причини його відхилення від стану рівноваги, а також описувала механізми державного втручання в процес відтворення. Кейнсіанська теорія розглядає цикл як результат взаємодії між рухом національного доходу (НД), споживання і накопичення капіталу, що формується динамікою ефективного попиту, яка визначається функціями попиту і інвестицій. Така взаємодія розглядається з точки зору ustalених зв'язків, які характеризуються коефіцієнтами мультиплікатора (залежність приросту НД від приросту інвестицій) і акселератора (залежність інвестицій від приросту НД). Звідси кейнсіанська школа вважає, що причиною циклічного розвитку є інвестиційний імпульс [172, 247–259].

Слід зупинитися на кейнсіанській теорії Джакоба Ван Дайна щодо природи циклу, де в якості механізму циклічних коливань запропонований механізм: інновації життєвого циклу та інвестиції в інфраструктуру. Хоча і вважається, що теорія Ван Дайна є внутрішньо неузгодженою, але його теорія відокремлюється включенням в проблематику циклічних коливань інфраструктурної складової. Інноваціям надається ініціатива в утворенні циклічних коливань і, надалі, за допомогою сил життєвого циклу здійснюються інфраструктурні інвестиції. Вказується на наявність зворотного зв'язку та вплив інфраструктури на динаміку потреб самої економіки [333].

Ван Дайн досліджує місце і роль інфраструктури у взаємовідношенні макро і мікрорівнів. Дотримуючись твердження про першопричинність інновацій, з тимчасової точки зору мікрорівень, представлений галузевими ринками чи фірмами, ініціює відповідні зміни в динаміці господарської системи, провокуючи у фазі поживлення і

підйому капіталовкладення в інфраструктуру. Масштаб розширення інфраструктури володіє кількісними і просторовими та якісними характеристиками з точки зору впливу на галузеву структуру економіки.

Передбачаючи, що нове капіталовкладення в інфраструктуру означає створення її повністю оновленою, слід співвідносити масштаб і часові характеристики необхідних інноваціям змін – з одного боку, і віддачу від останніх – з іншого. Слід вважати, що перед інфраструктурою стоїть завдання уніфікації всієї структури національної економіки територіально і якісно. Але з іншого боку, інфраструктурне забезпечення повинно узгоджуватися з закономірністю розвитку макророзвитку, природа розвитку і технічний рівень яких обумовлюють порядок і динаміку використання обмежених ресурсів.

Відомо, що не всяке нововведення відповідає технічним вимогам існуючої структури економіки і витрати на його впровадження можуть виявитися занадто високими. Тобто, необхідна певна критична маса якісних змін, що відповідає даній інновації. Не виключений і інший характер подій, коли нововведення може ініціювати появу відповідного елементу інфраструктури, а це може передбачати застосування цієї інновації набагато ширше. Інфраструктура може вплинути на параметри селективного середовища. А в перспективі це може означати зміну потенціалу фірм.

Інший представник кейнсіанської школи, Л. Пігу причини коливань розкладає на імпульси, які дають початок руху, і умови, що визначають спосіб реагування економіки на початкові імпульси. Проводячи аналогію між таким підходом та еволюційною теорією, він стверджує, що імпульси – це варіації в очікуванні прибутку. Види імпульсів зводяться до змін в грошово-кредитній сфері, до реальних чи психологічних факторів. Психологічні фактори представляються як помилки оптимізму і помилки песимізму, при цьому види помилок змінюють одна одну в динамічному розвитку економіки. Помилки, пов'язані між собою, здатні посилювати одна одну, та походять вони від багаточисельних учасників ринку, пов'язаних з новими товарами, періодом часу, який необхідний для виробництва довготермінових благ [220].

Інструментами для помилкових дій можуть бути рутини компаній та процедура пошуку. Можливість помилки відповідає ризику втратити зміст усталеної рутини і неможливість знайти йому необхідної заміни. Критерій для зміни рутини – це норма прибутку, що

очікується у зв'язку з конкретним імпульсом. Тим самим періодична зміна помилок не виключає періодичності самих імпульсів. Серед приведених імпульсів нечітко виділено те, що специфіка суб'єктів економічної діяльності, тобто потенційна можливість помилитися має місце при утворенні циклічних коливань. Виключаючи дію монетарних і реальних факторів, можна констатувати, що Пігу частково представив участь фірм в циклічному коливанні економіки. Вочевидь, що циклічні коливання в даному випадку пов'язані з виникненням потенційних можливостей в економіці, а саме: завдання кожної конкретної фірми оцінити кордони розвитку старих рутин і перспективи нових.

Крім змінних рутин і результативності пошуку, включено селективне середовище – умова реалізації динамічних змін, тим самим не виключається вплив ринкової кон'юнктури. Звідси отримуємо ланцюг: імпульс – психологічна помилка – процедура пошуку – зміна рутини – зміна структури галузевого ринку – зміни в рамках відповідної фази структури макрогенерацій. Реакція на імпульс проходить як процес адаптації фірм до потенційних можливостей кон'юнктури: як фінансових, так і організаційних складових трансформаційних витрат. Тим самим є можливість розгляду на базі еволюційної теорії динамічних змін та кейнсіанських підходів міжрівневої дії в рамках національної економіки щодо визначення причин циклічних коливань в економіці.

Кейнсіанська теорія циклу слугувала основою державної ациклічної політики, розрахованої на розширення сукупного попиту в періоди криз і обмеження в періоди підйомів. Бюджетна і кредитно-грошова політика, хоча їх ефективність об'єктивно обмежена ростом інфляції, пропозицією грошей і вони не можуть подолати внутрішні причини циклічного коливання економіки, вважалися основним інструментами ациклічного регулювання в кейнсіанській теорії.

Кризові явища 70-х років ХХ століття поставили під сумнів зміст кейнсіанського підходу щодо ациклічного регулювання і посилили розвиток монетарної теорії циклів М. Фрідмена [151]. Згідно з цією теорією, причини циклічного економічного розвитку і пов'язані з цим кризи, інфляції, безробіття є результатом неправильної грошової політики держави, яка проявляється у невідповідності грошової маси темпам росту ВВП, звідси – необхідність суворого регулювання грошової маси, яка передбачає 3–5% величину її зростання. При проведенні порівняльного аналізу теорія М. Фрідмена [269] і Дж. Кейнса [111] базуються на спільних базових постулатах.

В цей же час з'явилася і теорія реальних циклів, яка ґрунтується на класичних традиціях. Представники нової теорії реальних циклів Кюдланд і Прескотт запропонували новий опис економічного циклу, який базується на оптимальній поведінці економічних агентів в умовах раціональних очікувань [138, с. 43–57]. Тобто, вони намагалися пояснити всі економічні коливання економіки як збалансоване явище. Їх основний принцип полягає в тому, що основним джерелом економічних коливань повинні вважатися зміни продуктивності праці чи будь-яких інших факторів, що мають “реальний” характер, наприклад, ціни на нафту. Разом з неокласичними тлумаченнями змісту економічних циклів існує і неокейнсіанський підхід до їх пояснення. Так представники неокейнсіанської школи наполягають, що концепції Кюдланда і Прескотта не пояснюють змісту та причин “великої депресії” [138, с. 66–69]. Ідеї Дж. Кейнса прийняли новий вид і стали використовуватися в моделях, що базуються на оптимальній поведінці економічних агентів і раціональних очікувань з використанням головних постулатів кейнсіанської теорії: економіка не знаходиться в рівновазі і в кожний даний момент часу її рухає попит, а не продуктивність праці.

Одна з проблем довгих хвиль стосується розміру їх періоду. Різниця в періодизації має під собою реальну емпіричну базу, оскільки кожний з економічних показників довгохвильового періоду має власну природу і свою динаміку. Кожен з авторів досліджує динаміку окремих факторів, які, як правило, і приймаються за причину довгих хвиль.

У світовій науковій думці стосовно довготермінових хвиль існують твердження щодо надто довгих тенденцій економічної і політичної динаміки. Так, Ф. Бродель виділяє “вікову тенденцію” тривалістю 100–150 років в об'ємах ВВП, чисельності населення і рівня доходу на душу населення. Бродель описує історію економічного прогресу як схему взаємодії вікової тенденції з циклами меншої протяжності [21, с. 74–75].

Г. Снукс проводив дослідження хвиль протяжністю 400 років в показниках сільськогосподарських цін, кількості населення і ВВП на душу населення [119, с. 122–124]. С. Меншиков та Л. Клименко продовжили аналіз довгих хвиль в темпах приросту промислової продукції з періодом в 100 років і більше. Цикли в світовій політиці протяжністю від 90 до 122 років, пов'язані з періодами глобальних світових

війн та встановленням світової політико-економічної сили, були виявлені і в дослідженнях Дж. Модельського. Р. Стокер показав, що тип економіки в різних фазах цього циклу різний: фаза вільної торгівлі – це, передусім, економіка пропозиції, а фаза регулювання – це економіка попиту [119, с. 226–238].

За даними Фонду, по вивченню економічних циклів (США), розрізняють 75 видів циклів загальноділової активності протяжністю від 16 до 60 років і 23 циклів хвильового характеру від 35 до 108 років. Усього ж виявлено 1380 різновидів економічних циклів протяжністю від 20 годин до 700 років [230].

Кожний вид економічних циклів безпосередньо впливає на характеристики інших видів економічних коливань. Це може означати, що довга хвиля – не тільки надбудова над середніми циклами, що впливає на їх характеристики. Характер кожної довгої хвилі визначається більшою мірою особливостями протікання циклів меншої тривалості, що входять в неї. Тому є необхідним вивчати і досліджувати економічні коливання з врахуванням їх взаємодії.

Ідея щодо взаємозв'язку циклів покладена в основу побудови різного виду мультициклічних моделей. Ця проблематика мультициклічності економічної динаміки була представлена у працях Дж. Форрестера [265] і Б. Беррі [319], які вивчили взаємодію між хвилями різних довжин. Дослідження порівняльної тривалості дії фаз підйому та рецесії у Торпа і Кондратьєва носили скоріше емпіричний характер і не були доведені до стадії теоретичної моделі.

Математичне обґрунтування взаємодії між циклічними процесами різної тривалості було проведено І.Е. Слуцьким. Проводячи математичний аналіз циклічних процесів, він зробив наступні висновки [236]:

- додавання випадкових величин породжує хвилеподібні ряди, що мають тенденцію протягом більшої чи меншої кількості числа хвиль імітувати гармонізовані ряди, що складені з відносно невеликої кількості синусоїд;
- при перетині синусоїд досліджуваного режиму виникає критична точка, після якої режим вже не продовжується, а змінюється іншим режимом того ж самого типу, але тільки з іншими параметрами.

Розглянуті вище цикли представлені у часовому аспекті за змістом тривалості і глибині перетворень. На відміну від цього Ю. В. Яковець розглядає їх і в просторовому аспекті, що дозволяє

розрізнити цикли, які стосуються соціально-економічного розвитку будь-якого регіону, країни, групи взаємопов'язаних країн, континенту, розвитку цілої цивілізації [308].

Узагальнюючи проведені наукові дослідження щодо структури циклу, Куніцина Н. Н. проводить наступну структурно-генетичну класифікацію циклів і виділяє катастрофічний та коливальний. Відповідно катастрофічний тип починається вибухоподібно і неочікувано. Крива, що його описує, має вигляд метрично-зубчатої циклограми, яка починається без наростаючої гілки різким піком і спадаюча форма якої має вид з різною швидкістю до передкатастрофічної ситуації. Коливальний чи синусоїдальний тип відрізняється симетричною циклограмою, а послідовність таких циклів має синусоїдальну форму. У розвитку економічних явищ і процесів існують закономірні явища, в тому числі й непередбачені відхилення від звичайного ходу подій, тобто певного характеру невизначеності [138, с. 111–118].

Підсумовуючи наведене, можемо зробити наступні висновки:

- дослідження змісту економічних циклів базується на екзогенних та ендогенних концепціях і розуміється як один з найважливіших аспектів макроекономіки;
- аксіоматичною основою дедуктивного початку теорії циклічного розвитку є взаємодія об'єкта самого з собою через динаміку внутрішніх протиріч, а повний економічний цикл або його частину характеризує біотехнічний закон на основі квантів циклічних взаємодій, суть якого полягає в тому, що дія не дорівнює запізненій протидії при характерному зміщенні часу і простору;
- характер аналізу в економіці розподілу Гауса, стійкого закону розподілу показує, що цикл взаємодії носить асиметричний та деформований характер;
- різноплановий характер обумовлення причин циклічних коливань в економічній науці зводиться до визначення економічного циклу у вигляді довгої хвилі, характер якої визначається особливостями протікання циклів меншої тривалості, які безпосередньо є її складовими, тим самим визначення причин циклічних коливань в національній економіці має міжрівневий характер;
- зміст теорій циклічних коливань в світовій економічній науці до кінця не враховує характер інтеграційних процесів і не

відповідає глобалізаційним тенденціям, які надають нового значення та певних особливостей економічним циклічним коливанням.

Висновки до розділу 1

1. Економічний простір це сукупність трудових, фінансових, виробничих та інших економічних інститутів та зв'язків між ними, які функціонують і реалізуються на певній умовній території в масштабах міжрегіонального, національного, макрорегіонального і глобального рівнів. Введення часового параметру до характеристик простору (щільність, віддаль, концентрація, зв'язність) вказує на динамічний характер всіх процесів, які відбуваються в регіоні, а також на циклічний характер їх зміни.
2. Особливості та перспективи міжрегіональних територіальних інтеграцій, входження регіональних систем до макрорегіональних утворень дають можливість представлення сучасного регіону як елемента глобальної просторово-економічної системи з відповідною структурою прямих і зворотних зв'язків.
3. Просторові зв'язки обумовлюють характер конкуренції регіонів за розширення регіонального простору на ринках матеріальних, сировинних, фінансових та інших ресурсів, інвестиційних та інноваційних можливостей як національних, так і в межах макрорегіональних утворень чи глобальної просторово-економічних систем. У ринковому просторі конкурентне середовище формують усі регіони, суб'єкти господарювання, інтереси, установи та держави яких перетинаються.
4. Аналіз генезису змісту конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем знайшов своє відображення у зміні домінуючої ідеї (парадигми), а саме: менш придатною стала ідея протистояння та антагоністичної боротьби, на якій базувалися пояснення закономірностей суспільного розвитку, в тому числі і природа економічних процесів і конкурентоспроможність. Більш плідним для науки став підхід, який пояснює закономірності розвитку економічних процесів та конкурентоспроможність з позиції співробітництва, кооперації і компромісів.
5. Причини циклічних коливань економічних процесів мають різноплановий характер обумовлення, що зводиться до визначення економічного циклу у вигляді довгої хвилі, характер якої визначається особливостями протікання циклів меншої тривалості, які безпосередньо є її складовими.

6. Розвиток регіональної просторово-економічної системи відбувається у відповідності з теорією економічних циклів і являє собою процес взаємодії та просторового сполучення елементів виробничого, фінансово-економічного, інфраструктурного, інституційного та соціального характерів, які мають комплексний характер, цілеспрямовано функціонують у реальному просторі у певних розмірах, пропорціях і масштабах з метою забезпечення сталого поступального розвитку як окремих складових елементів, так і в загальному системі.
7. Великий економічний простір в межах постіндустріального етапу економічного розвитку світової економічної системи є результатом економічної інтеграції просторово-економічних систем макрорівня (США, Японія, ЄС) з метою домінування в межах світової системи господарювання і забезпечення сталого розвитку власних систем. Розвиток регіональних просторово-економічних систем як елементів великого економічного простору залежить від впливів систем макрорівня, як позитивних, так і негативних, і в умовах прямого впливу адміністративних важелів (макро-регіонального, національного та регіонального рівнів) має здатність досягати стійкого динамічного розвитку.
8. Регіональна просторово-економічна система є елементом загальнодержавного, макрорегіонального і глобального економічних просторів, має чітко виражену ієрархічну структуру, розвиток складових якої відповідає циклічному закону і підвладний різним впливам. Основною проблемою просторового регіонального розвитку є забезпечення конкурентоспроможності регіонів з врахуванням глобальних впливів та з метою забезпечення просторової цілісності, стійкості і керованості.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗА-САД КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ ЯК ПРО-СТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

2.1. Сучасні методологічні підходи до конкурентоспроможності регіонів як просторово-економічних систем

Поняття “конкурентоспроможність” є одним з базових у ринковій економіці і може використовуватися при економічному аналізі національних економік, регіональних утворень різного ієрархічного рівня, окремих суб’єктів господарювання. Разом з тим, цікавим є сучасні методологічні підходи економічної науки, висновки яких можна використати для розвитку поняття конкурентоспроможності регіонів.

Теорія економіки пропозиції, або теорія пропозиції склалася завдяки зусиллям американських економістів в 70-і роки ХХ століття, як один із варіантів сучасного консерватизму. Серед ідейних джерел теорії пропозиції можна назвати концепції представників неоавстрійської школи, елементи теорії кінцевої продуктивності факторів, сучасного монетаризму, а також економетричні розробки, що активно використовувалися.

Основними представниками теорії пропозиції є А. Лаффер, Р. Мендель, М. Фельдстайн, М. Баскін, Т. Рот, які відстоюють думку про перехід до довготермінової державної політики регулювання факторів виробництва, а також вважають необхідним зниження норми оподаткування і проведення обмежувальної грошової політики [8; 9; 17; 25; 356–366].

Методологія теорії пропозиції будується за однією схемою: спочатку розглядаються механізми виникнення економічних проблем, при цьому в якості провідних сил вирізняються ті, що деформують ринок та знижують ефективність використання факторів виробництва. Аналіз таких механізмів ведеться доказово, з використанням результатів широких економічних досліджень. Впродовж викладення теорії вказані механізми начебто розгортаються в зворотній бік, тобто пояснюється, як слід модернізувати ці механізми для більш повного мобілізування потенціалу ринку, підвищення ефективності виробництва і задовільного вирішення проблем.

Щодо проблематики безробіття [8, с. 488–495], пояснення походження природи інфляції, бюджетного дефіциту [9, с. 574–582], про-

блематики оподаткування [47, с. 325–333] прихильниками теорії пропозиції більш детально представлено у монографії автора “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи”.

Наприкінці 70-х рр. ХХ століття у світі з’явилася нова концепція раціональних очікувань, чи нова класика. Поява нової теорії була обумовлена потребою формалізації та всебічного математичного аналізу на хвилі посилення консервативних тенденцій та суб’єктивізму в економічній теорії.

Представники нової класичної теорії намагалися протиставити себе, на їх погляд, неправильній уяві щодо поведінки людей в умовах невизначеності, щодо природи їх очікувань, які формуються в процесі взаємодії один з одним.

Слід наголосити, що основними рисами теорії раціональних очікувань є: високий ступінь абстракції, намагання за допомогою певних формальних методів та способів відновити ідеї концепції загальної рівноваги, свідома орієнтація на побудову моделей і розв’язання математичних задач.

Головною рисою дослідження, за словами Р. Лукаса [147], є побудова внутрішньо несуперечливої рівновісної механістичної моделі, яка допускає можливість одночасного росту цін і заробітної платні, а також збільшення масштабів виробництва і зайнятості; існування зв’язку між змінами маси готівки і рівнем виробництва.

Зауважимо, що в теоретичному плані теорія раціональних очікувань є поєднанням досконалої рівновісної моделі функціонування економіки з положеннями монетаризму, які визначають причини коливання економічної кон’юнктури. В тому числі теорія очікувань намагається удосконалити формально логічну сторону рівновісного підходу і теоретичних викладок, використовуючи ідею специфічного характеру очікування економічних суб’єктів, їх здатність передбачити майбутнє [147].

Відповідно до теорії очікувань, економічні суб’єкти отримують інформацію, яку вони відпрацьовують, оцінюють та на базі якої навчаються. Однак вони приймають різні рішення і по-різному реагують на зовнішні події, зміни, що відбуваються й очікуються, які залежать від їх соціального стану, професійних навиків, досвіду, традицій і правил ведення ділових операцій. Відповідно, теоретики теорії раціональних очікувань вважають доцільним враховувати соціальну психологію економічних суб’єктів, реакцію виробників і споживачів

на результати, які очікуються [147; 160]. Особливе місце в розробці теорії “раціональних очікувань” займають дослідження Дж. Мутома, Р. Лукаса, Т. Сарджента, Б. Барроу [1; 207; 231; 235].

Більше детальний аналіз поглядів представників теорії раціональних очікувань проведений автором у монографії “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи” свідчить, що вони виступають проти втручання держави в економіку, ринки товарів і ресурсів є конкурентоспроможними, а економіка ефективна і стабільна, при цьому короткочасна політика управління попитом неефективна. Дестабілізуючим фактором, на їх думку, є недосконалість інформації, її обмеженість і викривленість, що впливає на прийняття економічних рішень і порушує стабільність ринку.

На нашу думку, теоретичні погляди представників “нової класики” лягли в основу змісту поширення спекулятивних операцій у вигляді валютних атак, фондових спекуляцій та короткотермінових спекулятивних інвестицій, які більш детально будуть представлені в третьому і четвертому розділах даної роботи.

Інституціоналізм як самостійний напрям економічної думки виник в США на межі XIX і XX століть на хвилі критики неокласичної школи [167, 375]. Для інституціоналізму було характерно відстоювання ідеї “соціального контролю” і втручання суспільства в механізми капіталістичного відтворення [114, с. 369–372].

Особливої уваги заслуговує французький варіант інституціонально-соціологічної течії, рекомендації якого були використані на практиці в розвитку системи “індикативного” народногосподарського планування у Франції. Для європейських економістів стає недостатнім проведення аналізу за методикою “чистої економіки”, отож, на їхню думку, до предмету дослідження слід відносити соціальні відносини.

Інституціонально-соціологічні дослідження проводилися відомими французькими економістами Ф. Перру, Ж. Фурастьє, Ж. Ломмом, представниками Швеції Г. Мюрдалем, Ж. Акерманом, У. Льюїсом (Великобританія), Д. Гелбрейтом (США) [60; 121; 177; 371; 375]. До їх основних поглядів можна віднести:

1. Прагнення реалізувати ідею соціального контролю над капіталістичним виробництвом через різні варіанти планування.
2. Спробу розробити рекомендації щодо подолання в рамках світового господарства економічної відсталості.

3. Особливу увагу щодо соціальних проблем капіталістичного суспільства і розробку пропозицій щодо їх подолання.

Заслугує на увагу наукова праця французького економіста Ф. Перру “Економіка XX століття”, яка побачила світ в 1961 році. Автор представив власну теорію сучасного капіталізму, яка б пододала обмеженість абстрактного мікроаналізу традиційної західної “економіки”. Економічна теорія Ф. Перру складається з трьох частин: теорія домінуючої економіки, теорія гармонізованого росту і теорія всезагальної економіки [371].

Теорія домінуючої економіки базується на основному принципі господарського життя – нерівності економічних суб’єктів. Така нерівність визначається різницею в розмірах виробництва і капіталу, в ступені інформованості щодо умов діяльності, в рівні впливу на партнерів та конкурентів. Головним результатом такої нерівності стає існування домінуючих та підлеглих господарюючих одиниць. В умовах сучасного господарства відносини між ними інші, ніж при простому товарному виробництві. Домінуючі одиниці схиляють та примушують інших погодитися на власні умови. В результаті цього економічний простір деформується. Наслідком такої деформації є поляризація економічного простору навколо провідної галузі (“полюсу росту”). Підприємства, що потрапляють в такі поляризовані умови простору, встановлюють нерівноправні стосунки з “полюсами” і відчують на собі гальмівний або принадувальний вплив останніх. “Галузі-мотори”, як домінуючі одиниці, володіють стосовно інших потужним “ефектом принадування”, підвищуючи масштаби і темпи їх розширення, а також змінюючи структуру всієї національної економіки. Від такого плану дуже важко відокремитися, оскільки він ґрунтується на взаємозалежності всіх економічних одиниць. Деформація економічного простору навколо домінуючої одиниці означає зміну змісту і форми економічних відносин між всіма одиницями, що входять до простору. Якщо в моделі досконалої конкуренції кожна компанія функціонує самостійно, то, попавши в поляризований простір, вона повинна під час прийняття рішень врахувати прямий чи опосередкований вплив з боку домінуючої одиниці. Це змінює всі умови рівноваги в даному просторі. В такій ситуації економічні одиниці ведуть себе вже не як взаємозалежні самостійні партнери, а як члени єдиного, системного та організованого цілого. Таку сукупність Ф. Перру називає “макроодиницею”. При цьому він говорить про відносини не тільки між окремими підприємствами, але поширює їх

на різні сектори національної економіки, соціальні групи і намагається поширити її на відносини між окремими країнами.

Ф. Перру висунув тезу про те, що всередині макроєдиниці змінюється природа і методи конкуренції. З стихійної, агресивної і неорганізованої боротьби “проти всіх” вона стає “колективною дією” і перетворюється не стільки в боротьбу, скільки в змагання. Зміна природи конкуренції, на думку Перру, суттєво змінює і весь механізм розподілення ресурсів, тобто рух капіталу, грошей всередині галузі і між галузями. Тепер в основі такого розподілення лежить не тільки намагання забезпечити найбільший прибуток для кожного підприємства, але і максимізувати прибуток для всієї макроєдиниці цілому. А це означає, що норма прибутку для окремих підприємств вже не регулюється величиною їх власного капіталу. Зміна форми конкуренції знаходить своє відображення і в цінах. Вони в рамках макроєдиниці є вже не функцією попиту та пропозиції (тобто ринкової кон’юнктури і витрат) і регулюються не витратами підприємства, а стають функцією вищої форми управління макроєдиниці, що організує в її рамках виробництво і впливає на попит [371, с. 66–72].

Ф. Перру стверджує, що домінуючі макроєдиниці є так звані “полюсами росту” в рамках національних господарських систем. Вони породжують “ефект агломерації”, об’єднуючи, доповнюючи один одного види діяльності в одне ціле. Ці “полюси росту”, під якими маються на увазі і великі фірми, і галузі, і комплекси галузей, створюють, використовуючи “ефект принадажування”, цілі території розвитку в регіоні чи країні. Тому Ф. Перру вважає, що найважливішим завданням державної економічної політики повинно стати створення таких “полюсів росту” і свідоме управління сферою поширення їх ефекту [371, с. 102–108].

На основі використання поняття неоднорідності економічного росту та базуючись на концепції “домінуючої економіки” Ф. Перру приходять до певних висновків стосовно практики планування і забезпечення росту в умовах умов капіталізму і виводить принцип індикативного планування економіки [371, с. 120–126]:

1. Політика росту – це політика нерівномірного росту, незалежно від того досягається вона свідомо чи стихійно, оскільки збалансований ріст практично нездійснений.
2. Структурна політика росту повинна бути спрямована не на пристосування до існуючих структур, а на активне перевтілення існуючих структур в бажаний вигляд.

3. Структурна політика повинна носити вибіркового характер, а не глобальний, як це пропонували представники кейнсіанської школи.

Ф. Перру називає політикою “гармонізованого росту” логіку розвитку “домінуючої економіки”, що вимагає від держави стати “центром прийняття рішень”, який не позбавляє підприємство повністю самостійності, але обмежує її. Тому перед державою ставиться завдання проведення антициклічного регулювання економічного розвитку і створення для всього народного господарства програми довготермінового розвитку, де б реалізовувалися всі національні інтереси в потрібних масштабах і необхідними темпами [371, с. 145–150].

Теорія гармонізованого росту, на думку Ф. Перру, повинна відповідати наступним принципам:

- максимізації валового реального продукту і мінімізації його коливань, тобто згладжування циклічності розвитку і досягнення за цей рахунок сталого розвитку;
- зменшенню диспропорцій між окремими господарствами, тобто гармонізації структури економіки, яка повинна сприяти найбільшому задоволенню особистих та суспільних потреб, а не породжувати дефіцит;
- врахуванню того факту, що темпи економічного росту повинні відповідати наявності робочої сили, виробничих потужностей, можливостям і бажанню інвестувати наявні кредитні ресурси, тобто відповідати планам індивідуумів і соціальних груп.

Слід підкреслити намагання Ф. Перру оцінити можливість впливу держави на рішення великих корпорацій, тим більше, що в умовах будь-якого варіанта планування, такий вплив є обов’язковим. Він вважає, що існує можливість знайти компроміс між інтересами різних соціальних груп в суспільстві за рахунок концепції “гармонізованого росту”, яка повинна стати основою загальнонаціональної системи індикативного рекомендованого планування.

Логічним продовженням концепції “гармонізованого росту” стала теорія “всезагальної економіки” Ф. Перру. Він констатує, що у всезагальній економіці вимогам максимальної ефективності будуть підпорядковані не стільки темпи росту і структура виробництва, але і основні принципи організації господарства і суспільства, які знайдуть

відображення в різнопланових правових інститутах, “правилах життя”, соціальних і політичних режимах. Для капіталістичного світу це означає, передусім, кінцеву зміну природи прибутку, перевтілення його у функціональний дохід (тобто дохід від корисної діяльності). Таке перевтілення, вважає автор, починається вже в сучасному суспільстві, прискорюється в умовах “гармонізованого росту”, але завершиться тільки в умовах “всезагальної економіки”, де прибуток стане не доходом від власності, а винагородою за організаційні дії і ділову ініціативу керівника підприємства [371, с. 178–188].

Зміна природи прибутку, на переконання Ф. Перру, викличе і зміни психології підприємницької діяльності. Організатор виробництва буде керуватися не приватними корисними намаганнями, але і благородними намірами (досягненнями суспільного добробуту, визнанням та повагою оточуючих). Місце ж держави в системі “всезагальної економіки” буде визначено як місце арбітра, що стежить за дотриманням загального суспільного добробуту. Суспільство буде зацікавлене створити такий тип господарства, в якому будуть враховуватися передусім інтереси кожної людини і всього суспільства, а не окремих особистостей чи соціальних груп. Таке господарство повинно стати і за суттю, і за формою “народним” господарством, “всезагальною економікою” [375, с. 212–218]. Інституціонально-соціологічна течія в 50–60-х роках стала основою практики індикативного управління у Франції і в деяких інших країнах.

Інституціонально-соціологічна течія нового інституціоналізму, на погляд автора, являється теоретичним базисом, що лежить в основі теорії взаємодії просторово економічних систем і пояснює її основні базові концепції.

Детально зупиняючись на теоретичних основах обумовлення світових інтеграційних процесів, серед інституціоналістів особливе місце займають представники “шведської” школи на чолі з Нобелівським лауреатом 1974 року Г. Мюрделем [172]. У своїх роботах Г. Мюрдель досліджував проблеми макроаналізу, економічної інтеграції, системи планування народного господарства та вносить ідею “соціального контролю” [177]. Більш детально це розглянуто у монографії автора “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи”.

Нашу увагу привернув той факт, що Г. Мюрдель з метою тлумачення природи міжнародної інтеграції виводить поняття “кумулятивного причинного зв’язку”. В його основу він ставить існування

взаємозалежності всіх факторів соціальної системи, при якій будь-яка зміна в будь-якому факторі викликає зміни в інших. Тому тільки за умови процесу взаємодії вся система отримує імпульс до руху в напрямку першої зміни, але зміни, що заходить значно далі. Тобто принцип кумулятивного розвитку висуває на перший план процеси, які, розпочавшись один раз, створюють умови для подальшого розвитку. В подальшому, такі процеси будемо тлумачити як процеси, що мають “мультиплікативний ефект”.

Розвиток неоконсерватизму та нової класики обумовив зміну природи конкуренції від мікроодиниці до макроодиниці, де вона набуває форми організованої і визначається функцією вищої форми управління макроодиниці. Проблематика економічного росту поєднується умовою проведення антициклічного регулювання економічного розвитку як умови створення конкурентних умов для домінуючих економік.

Нова школа, що виникла наприкінці ХХ століття під назвою “нова інституціональна теорія”, або неоінституціоналізм, була обумовлена малою увагою до інституціонального середовища, в якому функціонують економічні агенти в традиційній економічній теорії. За своєю методологією і за теоретичним змістом неоінституціоналізм спирається на традиції неокласичного напрямку та значно їх реформує [10; 22; 33; 43; 124; 177; 178; 200; 253; 266; 328;].

Світове визнання нового напрямку економічної думки виявилось в присудженні Нобелівської премії з економіки двом його представникам – Р. Коузу (1991 р.) і Д. Норту (1993 р.). Більше детально методологічні підходи представників неоінституціоналізму представлені в роботі автора “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи”. Велика кількість течій в рамках нової інституціональної теорії підкреслюють її широке поширення та бурхливий розвиток [27; 85; 124; 311; 313; 328; 329; 366].

Неоінституціоналісти схильні стверджувати, що правова система покликана полегшити роботу ринку, а там, де це стає неможливим, сприяти його результатам, отож, вона буде забезпечувати оптимальне використання ресурсів суспільства.

Особливим резонансом в економічній науці став вихід в світ книги К. Ерроу в 1951 році “Соціальний вибір і індивідуальні цінності” [313]. В ній автор проводив аналогію між державою і особистістю. На противагу такому підходу Дж. Бюкенен і Г. Таллок проводили аналогію між державою і ринком в своїй роботі “Обрахування

згоди”, яка була опублікована в 1962 році [27]. Ці праці ознаменували окреслення самостійного напрямку економічної науки в 50–60-і роки ХХ століття під назвою “теорія суспільного вибору”. Цю теорію суспільного вибору називають “ною політичною економікою”, оскільки вона вивчає політичний механізм формування макроекономічних рішень. Представники теорії суспільного вибору поставили під сумнів ефективність державного втручання в економіку. Послідовно використовуючи принципи класичного лібералізму і методи макроекономічного аналізу, вони зробили об’єктом аналізу не вплив кредитно-грошових і фінансових важелів на економіку, а сам процес прийняття урядових рішень [17, с. 456–463]. Більш детально це представлено в монографії автора: “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи”.

Завершальним висновком теорії суспільного вибору є питання про “провали” державного втручання. Такі провали теорія тлумачить як випадки, коли держава чи уряд не спроможні забезпечити ефективний розподіл і використання суспільних ресурсів [348, с. 291–303; 27, 248–258].

Слід зауважити, що середина ХХ століття характерна бурхливим розвитком НТР, яка суттєво змінила зміст економічного, соціального та духовного життя людства. Це обумовило появу в 60-х роках в соціально-інституціональному напрямі економічної науки концепції індустріалізму, яка послідовно і багатогранно представляє місце науки та техніки в розвитку західної економіки.

Так, Р. Арон [4], Дж. Гелбрейт у своїх працях висловлювали ідеї, що еволюція суспільства здійснюється під сильним впливом НТР, яка видозмінює характер і структуру економіки, модифікує структуру інтересів і веде до процвітання суспільства.

Американський науковець Д. Гелбрейт в своїх працях “Суспільство процвітання” [344], “Нове індустріальне суспільство” [344], “Економічна теорія і суспільні цілі” [343], виділяє наступну рису індустріального суспільства – функціонування “індустріальної системи”, де провідним інститутом є корпорація, а активна роль держави полягає у процесі використання планування, злиття великих корпорацій з державою. Він вводить поняття індустріальної системи, яку розуміє як головний елемент західного суспільства, і під яким розуміє ту частину економіки, що характеризується наявністю крупних корпорацій (під корпорацією мається на увазі велике підприємство, яке

займає сильні і близькі до переважаючих позиції в тій чи іншій господарюючій галузі). Велика корпорація трактується як олігополія, що проводить “недосконалу конкуренцію”, тобто неповну монополію. Корпорація розглядається Гелбрейтом як безпосереднє породження “досконалої техніки” [61, с. 56–60].

Об’єктами контролю з боку корпорації стають процеси капіталовкладення і капіталонакопичення. На думку Д. Гелбрейта, вплив, що здійснюють великі корпорації на всі сторони економічного життя суспільства, стає всеохоплюючим, а це фактично рівнозначне всеохопному володінню над ним.

Гелбрейт віддає місце посиленню ролі держави в “новому індустріальному суспільстві”. Воно регулює сукупний дохід, ціни, заробітну плату, намагаючись забезпечити реалізацію всієї продукції, що виробляється в країні, впливаючи на обсяги зайнятості. Держава використовується для того, щоб забезпечити рівновагу між заощадженнями та їх використанням, рівновагу, яку індустріальна система не в змозі сама забезпечити [61, с. 72–73].

Слід відзначити ставлення Д. Гелбрейта до особливого планового характеру економіки індустріального суспільства. Він схиляється до думки, що використання планування на рівні корпорації є необхідним в умовах конкуренції і розмежовує два види корпорацій: підприємницьку і зрілу [61, с. 77–78].

Підприємницька корпорація, що є типовою для старого капіталізму, знаходилася в умовах ринкової стихії і керувалася тільки мотивами максимізації капіталістичних прибутків. Сучасна зріла корпорація підпорядкувала ринковий механізм новим цілям та ідеям, які не спрямовані на отримання прибутків. На відміну від підприємницької корпорації, яка продавала свої товари за цінами, що стихійно склалися на ринку, зріла корпорація сама встановлює ціни, прагнучи забезпечити автономію, досягнення певних соціальних цілей. Д. Гелбрейт стверджує, що зріла корпорація ліквідує конкуренцію і стихію ринкових відносин. Вона намагається ліквідувати ринок і забезпечити плановий характер ведення господарства [61, с. 144–147].

Очолує таку зрілу корпорацію не власник, а певного виду технічна структура. Тому Д. Гелбрейт представляє її як певний склад вчених, техніків, інженерів, торгових, рекламних агентів, координаторів, менеджерів і представників виконавчої влади. Він стверджує, що при використанні такої технічної структури основним завданням

корпорації стає її ріст. В подальшому такий напрямок розглядається як мета плануючої системи та всього суспільства [61, с. 166–173].

На думку Д. Гелбрейта, для індустріального світу є характерним злиття світу великих корпорацій з державою, що впроваджує значні економічні функції.

Слід детально зупинитися на праці Гелбрейта, яка вийшла в 1973 році під назвою “Економічна теорія і суспільні цілі” [60]. В ній, в індустріальне суспільство Гелбрейт включає не лише тільки індустріальну систему, яку в своїй роботі він називає плановою, але і ринкову систему. Протиріччям, що виникло, він пояснює появу багатьох кризових явищ сучасної західної економіки.

Власне, нестабільність планової економіки пов’язується з відсутністю в ній автоматичного механізму регулювання. Вважається, що основною реальною силою, що може забезпечити стабілізацію економіки, повинно стати державне регулювання. Тільки воно має можливість вирішити протиріччя між плановою і ринковою системами, удосконалюючи кожну з них, обмежити роль технічної структури. Гелбрейт пропонує програму реформ, в якій викладає запропоновані ним механізми проти монополій та технічної структури [60, с. 178–188], а саме:

- націоналізація ряду багатонаціональних корпорацій і монополій;
- відсторонення монополій від господарюючих позицій в державному апараті;
- забезпечення гарантованого доходу для трудящих;
- забезпечення охорони навколишнього середовища.

На його думку, така програма реформ може бути втілена в життя засобами виборчого процесу президента і членів парламенту, які зацікавлені в оздоровленні економічного та політичного життя країни.

На основі власних прагматичних позицій Д. Гелбрейт вводить поняття соціалізації економіки, яка найбільш стосується сфери розподілу, і дає їй назву “новий соціалізм” [60, с. 289–294].

Теорія постіндустріального суспільства та її течії започаткували новий етап індустріалізму в економічній науці під назвою теорія “постіндустріального суспільства” (американський економіст Д. Белл) [19] та “суперіндустріального суспільства” (Е. Тоффлер) [384]. Д. Белл, зокрема, ввів в обіг новий науковий методологічний

метод – “свовий принцип”, що використовувався як певний критерій систематизації розвитку суспільства. Поняття індустріального і постіндустріального суспільства формуються вздовж вісі, за яку прийняті виробництво і види знань, що використовуються (на відміну марксистизму формує поняття феодалізму, капіталізму, соціалізму по вісі, за яку прийняті відносини права власності).

Белл стверджує, що головними рисами індустріального суспільства виступають капітал і праця, а в постіндустріальному суспільстві – це інформація і знання. Наука і знання відіграють провідну роль в процесі соціальних та економічних змін і розчиняють в собі капіталізм, тому економіка перестає бути промисловою. Науковець також схиляється до появи нового суспільства – інтелектуалів, що пізнають світ. В такому суспільстві головну роль відіграють теоретичні знання, а його основною проблемою стає питання організації науки. Приватна власність перестає бути центральним інститутом, а важливого значення набуває сфера послуг, що функціонує поза бізнесом і урядом, в діяльності якої не ставиться за мету отримання прибутку [19, с. 786–798].

Американський економіст Хейлбронер [275] підійшов до визначення процесу зміни соціального середовища з позиції інституціональної інтерпретації такої трансформації. В своїх працях “Межі американського капіталізму”, “Захід цивілізації бізнесу”, “Поміж капіталізмом і соціалізмом” він стверджує, що на ранніх стадіях розвитку індустріального суспільства основним механізмом розвитку індустріального суспільства та його адаптації був ринок. З другої половини XIX століття наука і техніка стають найважливішими факторами розвитку економіки. При цьому вагоме місце він віддає соціальній технології, під якою розуміє нові форми організації економічної діяльності (корпорації) і зміни в інституціональній системі суспільства, місце держави і політика реформ. Головним фактором розвитку, на думку Хейлбронера, стане планування, яке буде ознакою переходу до принципово нової цивілізації майбутнього [98, с. 148–157].

Хейлбронер вказує на певні індикатори, що викликають якісні зміни в суспільному механізмі. Цими індикаторами він називає економічні кризи і стверджує, що цивілізація бізнесу приречена на загибель, оскільки вона базується на економічній експансії, яка відповідає завданням і функціям ринку. Але в сучасних умовах відновлення обмежується як фізичними процесами, так і процесами, пов’язаними з

соціальними і індустріальними потребами. Тому на зміну економічній експансії і цивілізації бізнесу іде принцип забезпечення “стаціонарного економічного середовища”, використання гуманістичних критеріїв у виробництві, вибір технології [276, с. 136–144].

Хейлбронер прогнозує встановлення суворо підконтрольної суспільної системи поза ринковим механізмом забезпечення економіки робочою силою, встановлення ефективного контролю над розвитком науки і техніки [276, с. 298–305].

Середина ХХ століття характерна проявами переходу суспільства в нову стадію – стадію інформаційного суспільства, де економіка набула інформаційних рис, інформація набула рис товару, а інтелектуальна технологія замінює машинну. Це мало висвітлення в роботах економістів О. Шпенглера [303], К. Кларка [110], Ф. Махлупа [338].

Белл в своїй роботі “Глобальна думка і локальні дії” [318], яка була опублікована в 1980 році, говорить, що нові інформаційні мережі створюють соціальні відносини, які більше не є трудовими відносинами індустріального суспільства, а ведуть вони до виникнення нового типу соціальної структури. Він також наділяє інформаційне суспільство новими рисами, які охоплюють нові явища в розвитку сучасних виробничих сил, насамперед, це централізація теоретичних знань, яка вперше стає основою для змін у виробництві; створення нової інтелектуальної технології, що дозволяє знайти більш раціональні шляхи вирішення інженерних, економічних і соціальних завдань; перехід від виробництва товарів до виробництва послуг [318, с. 112–117].

Характерною ознакою інформаційного суспільства Белл вважає зміну характеру праці, яка полягає в тому, що природа повністю виключається з рамок повсякденного життя, а праця стає грою людини з людиною в межах “штучного середовища”, яке представлене машинами, що виробляють товари [318, с. 133–138].

Результатом теорії Д. Белла стає те, що основні класи індустріального суспільства з переходом до інформаційного суспільства розчиняються самі собою і формуються різного роду локально-професійні групи. У сфері соціально-економічних відносин виділяються чотири ланки: наукова, технологічна, культурна, адміністративна. До інституціонального середовища відносять: економічні підприємства, урядові контори, університети, дослідницькі центри, соціальні комплекси, військову сферу [318, с. 215–222].

Слід відзначити особливе ставлення Д. Белла до продукту інформаційного суспільства – інформації. Він представляє інформацію “колективним товаром”, який не зношується, фізично не споживається і не відчужується, оскільки навіть після продажу залишається у виробника [318, с. 385–387].

Японський економіст Є. Маруда підтримує Белла і у виданні “Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство” стверджує, що інформаційна революція викличе за собою суспільні зміни, які спровокують трансформацію сучасної системи в новий тип людського суспільства [110, с. 574–577].

Особливе ставлення американського науковця Е. Тоффлера до постіндустріального суспільства знайшло своє вираження в опублікованих працях “Третя хвиля” [249], “Карти майбутнього” [248]. Він оцінює постіндустріальний характер розвитку як комп’ютерно-інформаційну цивілізацію третьої хвилі в історії людського розвитку. Інформаційне суспільство формується на основі трьох складових: комунікаційного супутника – кабельного телебачення – персонального комп’ютера. Він робить акцент на тому, що дефіцит часу вимагає суттєвої швидкості і точності реакції на подіях, що відбуваються, вміння зосередитися на стратегічних напрямках зміни технічного простору, тобто переходу від машини і транспортної мережі до інформаційно комунікативної мережі як нервової системи нової цивілізації [249, с. 45–58].

У зв’язку з власним підходом до оцінки постіндустріального суспільства, Е. Тоффлер наступним чином характеризує інформаційне суспільство [248, с. 443–457]:

- зміни в теоретичній базі суспільства викликатимуть використання різнопланових нових джерел енергії. Основною сировиною стане інформація. Інформаційні технології якісно змінять інфраструктуру суспільства й стиль життя людей;
- всеохоплююча влада корпорацій приведе до організації суспільства у формі мережі корпорацій, на відміну від появи певної структури нових інститутів;
- поява нового розподілу влади і зменшення ролі національної держави у порівнянні з тим, як інші інститути, починаючи від транснаціональних корпорацій до автономних суспільних організацій, будуть набувати великої ролі. Транснаціональні інститути будуть займатися вирішенням глобальних питань,

серед яких відхід від національно-державної замкненості, формування спільного ринку з вільним переміщенням товарів, людей, ідей, культури;

- масове суспільство, що ґрунтується на масовому виробництві, розподілі, освіті, політичних течіях, еволюційним шляхом буде замінюватися суспільством, для якого типовим стає не масовість, а різноманітність;
- інформаційна технологізація викличе за собою появу концепції демократії, в якій інформація – це влада. Громадянське суспільство стане суспільством “суспільної думки”, в якому реалізується першочергове право суспільства знати все. Інформатизація суспільства заміняє собою соціальну революцію. Тому структури влади повинні вести з суспільством постійний діалог, а посередником між ними виступають органи “мас-медіа”;
- створення нової соціальної структури суспільства, в основі якої лежать не відносини форм власності, а інтелектуальна кваліфікація.

Американський науковець П. Друкер в роботі “Посткапіталістичне суспільство” (1993 р.) [332] аналізує соціальну сторону постіндустріальних змін і характеризує нове суспільство як суспільство знань, яке вже не є ні капіталізмом, ні соціалізмом. Знання в такому суспільстві є рушійною силою, відтісняють на другий план капітал, працю, землю й інші фактори, створюють більше багатство, але вони потребують набагато більше витрат, ніж традиційні інвестиції в основний капітал [332, с. 22–32].

В цьому суспільстві формується нова соціальна структура, де працівники, що володіють знаннями, є доміантною силою. Вони володіють як засобами виробництва так і процесами праці. Головними розпорядниками грошового капіталу стають інституціональні інвестори, на думку П. Друкера, це можуть бути пенсійні фонди [332, с. 53–55].

Слід відзначити, що П. Друкер впевнений в тому, що діяльність національних держав зайшла в тупик, тому вимагається створення транснаціональних органів і нових соціальних форм організації діяльності.

Таким чином, на думку сучасних представників соціально-інституціонального напрямку, для нового суспільства є характерним підви-

щення значущості людини і формування нового типу виробничо-економічних і соціокультурних відносин, які визначають його характер в XXI столітті.

Одним з напрямків інституціональної теорії є гуманістичний підхід до аналізу і вирішення проблеми “людина – економіка – оточуюче середовище”. Представником цієї течії К. Флекснером у праці “Досвідчене товариство. Економіка з людським обличчям” [263], яка побачила світ в 90-х рр. XX століття, проводиться пошук принципів економічного розвитку, які, забезпечуючи прогрес, слугували б благу не абстрактної, а конкретної людини. Він вважає, що слід замінити соціальний дарвінізм, який сприяє тим, хто тягнеться до влади, на систему, спрямовану на покращення умов життя людини [263, с. 48–52].

Характеризуючи теорію класичного капіталізму і соціалізму, К. Флекснер пропонує відмовитися від крайностей, що ведуть до фанатизму і сектанства, так як обидві крайності (капіталізм, соціалізм) забувають про людину, тобто на жодній з них неможливо побудувати дійсно гуманне суспільство [3, с. 83–88].

Планування К. Флекснером розглядається як колективна дія, що організована демократичним чином. Він вважає, що мета політики і процес її реалізації –забезпечити покращення умов життя людини, тому її роль повинна зрости, тим більше, що ринок не може забезпечити відповідної політичної еволюції і економічних можливостей. Науковець вважає, що ринок виконує роль трибуни волевиявлення народу і певний перелік важливих функцій, але в умовах ірраціональної конкуренції. Однак оскільки з’являються великі області ірраціональної конкуренції (влада, концентрація технократії, соціальні проблеми), то цілий ряд проблем може бути вирішений тільки засобами мудрого демократичного планування [263, с. 196–202].

К. Флекснер пропонує власне рішення проблеми ринкової рівноваги на основі балансу, який ґрунтується не на силі ринку, а на передбаченні і плануванні. Баланс стає результатом грошових дій людей в рамках механізму коректування економічного процесу, дозволяє контролювати економічні і соціальні зміни і проводити їхнє коректування. В такому випадку баланс дозволяє економічній науці розглядати питання соціальної динаміки, яка контролює економічні процеси [263, с. 208–218].

Особливим є ставлення К. Флекснера до інформації. Він стверджує, що інформація повинна охоплювати не тільки те, що виробляється, але і те, як це виробляється. Він пропонує використовувати інформацію у всіх сферах людського життя, якщо вона будь-яким чином впливає на якість життя і продуктивність праці. Однак дослідник вважає, що інформація не повинна поширюватися зверху в авторитарному плані, і вона не повинна бути обмежена джерелами виробництва в приватному секторі. Джерелами та акумуляторами достовірної інформації повинні бути інформаційні обсерваторії, чи центри, які виступають в якості гарантів точності, адекватності й об'єктивності інформації [263, с. 253–257].

Концепція К. Флекснера продовжує традиції інституціоналізму. Основною її рисою є реалістичний динамічний підхід, критичне ставлення як до класики, так і до теорії конвергенції, відкидання всякої можливості того, що системи можуть переноситися із однієї держави в іншу.

Слід зупинитися на загальних тенденціях розвитку економічної думки стосовно вирішення проблем глобального характеру. Моделювання та прогнозування проблем загальнолюдського розвитку, як новий напрям економічної теорії, намагається охопити всесвітню ситуацію в цілому і звести в одну складову багато факторів світової динаміки.

З появою проблем глобального характеру в економічній думці з'явилися дві тенденції [103, с. 90–92]:

- звузити коло цих проблем до мінімуму, залучаючи до них тільки ті, що стосуються протиріч “людина-природа”;
- включити до них безкінечну кількість питань, в тому числі й ті, що виникають лише в окремих країнах, чи в деяких соціальних групах населення.

Сьогодні можна стверджувати, що у науковців не має єдиної точки зору щодо вирішення глобальних проблем. Так, в 70-і роки минулого століття науковці А. Печеї, Е. Тоффлер, Р. Фолк, Р. Хейлбронер, Д. Форрестер, Д. Медоуз представляли песимістичну концепцію і робили висновок про невідворотність тотальної катастрофи, “загибель сучасної індустріальної цивілізації”, “глобального колапсу” [370; 384, с. 505–507; 177, с. 222–224; 278, с. 329–333; 267, с. 77–78; 115].

Один із виходів пропонує Дж. Форрестер – на його думку, економічна стагнація є кращою від екологічної катастрофи [266, с. 82–85]. Д. Медоуз пропонує привести систему в стан стійкої “глобальної рівноваги” [155, с. 111–117]. Так, один з сценаріїв передбачає стабілізацію росту населення до рівня 1975 року, заморожування виробничих фондів, скорочення розробки природних ресурсів до 25% обсягу 1970 року. Такій перспективі сприяла і закладена в модель можливість широкої рециркуляції, чотирьохкратного зниження викидів відходів, переважне виробництво продуктів харчування.

Погляди на проблеми глобального розвитку, які знайшли своє місце в роботах Мальтуса під назвою “концепція нульового росту” [180, с. 86–88], трактують глобальні проблеми з прив'язкою до соціальних відносин. Вето, що пропонується до впровадження на розвиток виробничих сил в майже планетарному масштабі, привело б до фактичного заморожування співвідношення національних співвідношень економічного розвитку, збереження країн, що набули вільного характеру розвитку в системі світового господарства в нерівноправному становищі, в стані економіко-технічної і культурної відсталості.

М. Месарович [161] і Е. Пестель [212] вводять в обіг поняття “диференційованого обмеженого розвитку”, яке протиставляється концепції нульового росту Мальтуса. Диференційований обмежений розвиток передбачає досягнення динамічної рівноваги світової економіки шляхом структурної диференціації системи і в примусовому різкому “гальмуванні економічного і технічного просування вперед” розвинутої частини світу, де виробляється основна частина світової промислової продукції.

Слід додати, що ці науковці не накладали повної заборони на розширення виробництва, однак схилилися до відносного процесу регресу. Гострокризові явища та їх взаємозалежність диктують необхідність побудови структурно диференційованої системи прогнозів, а різнотиповий “обмежений ріст” сприяв утворенню нового світу як системи з її диференційованими складовими й гармонійно розвинутими її частинами. Слід наголосити, що новим в доктрині росту системи з диференціацією її частин є рекомендації компенсувати економічний ріст, що триває в тих країнах, де це визнається бажаним, радикальним стримуванням розвитку у всіх інших країнах і регіонах.

Ідеї М. Месаровича та Пестеля знайшли свій подальший розвиток в теоретичних та економіко-математичних працях Й. Судзуки, Я. Тінбергера, В. Леонтьєвої, Е. Ласло, які намагалися теж закласти

принцип диференціації росту двох частин світового господарства – індустріальної і менш індустріальної. На нашу думку, ідея “обмеженого росту” є першопричиною зовнішнього екзогенного впливу країн з розвинутою економікою, з метою перенесення негативних економічних процесів на інші країни, що піддаються такому впливу. Такий підхід знайде своє більш детальне відображення в теорії взаємного циклічного впливу просторово-економічних систем [212; 383; 351].

В кінці 80-х років ХХ століття провідні світові економісти Й. Кайа, Й. Судзука, Х. Ліннеман, Я. Тінбергер, Е. Ласло., Д. Габора, В. Леонтьєва, Ж. Лезурна дотримувалися думки, що людству ані сьогодні, ані в перспективі не загрожує енергетичний голод [212; 383; 351; 339; 139]. Нестача джерел енергії, мінералів, продовольства не абсолютна, а відносна. Вона породжена структурними і вартісними диспропорціями, нерівномірністю розміщення природних ресурсів по країнах, регіонах, континентах та іншими важко подоланими причинами. Основними перешкодами для сталого економічного росту і прискореного росту є фактори не фізичного, а політичного, соціального і інституціонального характеру.

Автори ряду глобальних моделей вважають, що пов’язані з ними проблеми очікують не тільки технічного, але і політичного, соціального і управлінсько-інституціонального вирішення на основі широко-масштабного міжнародного співробітництва.

Досліджуваний період розвитку неоінституціоналізму, його хід, на нашу думку, представляється як процес, що формується за принципом “методологічного індивідуалізму”, який, безумовно, знаходить своє відображення в характері зміни суспільства від індустріального до суперіндустріального з відповідною особливістю інституціональної системи, що відобразиться безпосередньо на структурі інституціональної системи регіональних просторово-економічних систем. Зміст принципу методологічного індивідуалізму обумовив розгляд корпорації як провідної інституціональної ланки з відповідним плановим характером ведення господарської діяльності і розглядом держави як основного елемента забезпечення конкурентного ринку. Процес розвитку корпорації, що обумовлюється тільки єдиним пріоритетом, а саме – її ростом, обумовлює намагання поширення планового характеру ведення господарства на всю економічну систему. Таке намагання поширюється не лише на економічну систему, де функціонує корпорація, але і за її межі, створюючи зовнішнє середовище господарської діяльності. Такий характер діяльності обумовлює і набуває

рис глобального процесу. Основною характеристикою цього процесу є створення сталих умов розвитку для економічних систем, в яких функціонують корпорації і які вже набули рис постіндустріального та суперіндустріального розвитку.

2.2. Концептуальні засади основних процесів глобалізації в контексті регіонального розвитку

Сучасні підходи до позиціонування регіонів в глобальній економічній системі свідчать про їх особливий статус як окремого суб’єкта конкурентних відносин. Регіон не тільки став суб’єктом конкурентного середовища на різних рівнях, а є основним центром конкуренції. Сучасна наука розглядає сьогодні конкурентоспроможність регіону не лише в межах окремої держави, а й у світових масштабах [14].

Особливості глобалізаційних процесів світової економічної системи стимулювали вихід на міжнародну арену не тільки окремих держав а й регіонів, що стало чинником загострення потреби формування конкурентоспроможності регіону. Концептуальні засади основних тенденцій глобалізації світової економіки в умовах швидкого розвитку регіональних пріоритетів є такими, що потребують детального висвітлення та узагальнення.

Зміст глобалізаційних процесів, саме тлумачення “глобалізація” вкоренилося як в науковому, так і в звичайному лексиконі. Широкий та неоднозначний підхід до тлумачення цього терміна дає підставу для його всебічного аналізу, ґрунтовного висвітлення та тлумачення у відповідності з сучасним станом розвитку людської цивілізації.

Деякі науковці тлумачать визначення “глобалізація” як новий етап лібералізації торгівлі, представляють її як “стратегічно необхідний процес” для розвитку. З метою підтвердження власних поглядів вони порівнюють економічний розвиток відкритих економік як таких, що динамічно розвиваються, та країн, які намагалися замінити імпорту місцевим виробництвом. Досвід таких країн показав, що власна економіка безнадійно відстала від передових світових країн.

Інші називають глобалізацією процес, що обумовлює взаємозалежність країн в результаті збільшення масштабів міжнародної торгівлі і розширення її масштабів, які охоплюють не тільки обмін товарами, але й послугами та капіталом.

Фішер схиляється до думки, що найважливішою ознакою глобалізації є культурний зсув. Він розглядає глобалізацію як новітню форму світогосподарських зв'язків, яку називає “експортом способу життя” [148, с. 33–35]. Дійсно, перенесення деяких стереотипів поведінки, культурних пріоритетів чи способу життя стали можливими за рахунок широкого інформаційного обміну, розвитку телекомунікаційних технологій, але, на нашу думку, цей аспект необхідно розглядати в двох позиціях: з одного боку, як факт певного наслідування, а з іншого боку, – як процес нав'язування: “Америка займає домінуючі позиції у чотирьох сферах світової влади: військовій сфері..., в економічній сфері..., в технологічній сфері..., і в сфері культури, не дивлячись на її певну примітивність” [310].

Цікавим є вислів К. Саломона щодо глобальних тенденцій: “Культурно-інформаційні стереотипи моделюють та ініціюють економічну діяльність, споживання і використання товарів і послуг майже у всіх країнах. Це народило нову схему економічних відносин: інформація – виробництво – товари і послуги. Культурні стереотипи споживання товарів і послуг після їх масифікації і глобалізації стають акселераторами споживання і мультиплікаторами економічної діяльності [54, с. 256–257]. Масифікація культурних стереотипів і глобалізація засобів масової інформації є основою для започаткування нової ери – метакультурного періоду економічного розвитку. Після глобалізації магістральних каналів зв'язку культурна експансія здійснюється шляхом передачі культурних моделей на інформаційному рівні, який назвоні і однобоко нівелює соціокультурні процеси у всіх країнах світу”.

Безумовно, було б логічно пов'язати процеси глобалізації з передачею зразків культурної поведінки чи способу життя: “Культурна перевага являється недооціненим аспектом американської глобальної могутності [54, с. 268–671]. Оскільки копіювання американського шляху розвитку помалу пронизує увесь світ, що створює більш сприятливі умови для встановлення на вигляд добровільної форми американської гегемонії. Таким чином, американське домінування народило новий міжнародний порядок, який не тільки копіює, але і відновлює за кордоном багато рис американської системи”.

Існує поширена думка, що якісні зміни в стилі життя і вартісних перевагах світової економічної спільноти лежать в основі глобалізації і обумовлюють територіальні, політичні, інформаційні процеси глобального розвитку: “...держави намагаються приєднатися до клубу

багатих країн і готові боротися з ними за свою долю у світовому виробництві” [54, с. 321–326].

Цікавим є вислів М. Інтрілігейтора [104] щодо змісту глобалізації як форми міжнародної конкуренції: “Під глобалізацією тут розуміється величезне збільшення масштабів світової торгівлі і інших процесів міжнародного обміну в умовах все більш відкритої, інтегрованої, тієї, що не визнає кордонів світової економіки”. Міжнародну конкуренцію він пов'язує не тільки з різновидами зовнішньоекономічних зв'язків, але і з наступними процесами, які посилюють інтенсивність останніх: технологічний процес; лібералізація торгівлі та інші форми економічної лібералізації, розширення сфери діяльності організацій на основі застосування нових засобів комунікації, єдині стандарти ринкової економіки і вільної торгівлі, перехід від традиційних форм спілкування до комунікацій як вагомої особливості культурного розвитку другої половини ХХ століття.

Є потреба зупинитися на спробах поєднати поняття глобалізації з міжнародною конкуренцією як її новим етапом. Для нього є характерним доведення до абсолюту процесу транснаціоналізації світової економіки, при якому територіальні фактори міжнародного поділу праці зводяться до мінімуму і залишають власне місце корпоративним та організаційним.

Так, В. В. Бандурін зазначив, що “державні кордони поволі втрачають своє значення, стають все більш прозорими, дають все більше можливостей для свободи переміщення всіх видів ресурсів” [6].

М. Портер вводить у обіг поняття “глобального бізнесу”, в рамках якого можлива будь-яка територіальна комбінація ланок відновлювального процесу ТНК та застосування єдиних маркетингових, інноваційних і виробничих стратегій по всьому світу. Вищезазначене стає можливим у відповідності з певними базовими процесами у світовій економіці: росту мобільності щодо можливості територіального переміщення і росту відтворення ресурсів, продуктів, технологій та зразків господарської поведінки [194, с. 88–95].

Так, Л. Кляйн зазначає, що в деяких районах світу підприємства, що працюють на експорт, вже протягом декількох десятиліть виконували повністю або частково замовлення виробничого чи науководослідного характеру для іноземних компаній. Після завершення роботи продукція спрямовується в потрібне місце. Виробництво стало мобільним, при цьому не вимагаючи робочої сили для вико-

нання своїх завдань. Такий процес, що називається “аутсорсингом”, поєднується з іншим процесом – скороченням (downsizing). Типовий хід подій в рамках подібного процесу починається з того, що компанія приходиться до висновку щодо занадто високих витрат виробництва і необхідності їх зниження. Як наслідок, вона звільняє частину власних працівників в країні базування, оскільки їхня заробітна плата складає основну частину витрат. Незавершене виробництво чи напів-фабрикати транспортуються на інше підприємство, в ту чи іншу країну, що розвивається, з низькою вартістю робочої сили. Після виконання конкретного виробничого завдання продукція знову транспортується для подальшої обробки чи відвантаження в готовому вигляді на ринок чи на головну базу [280].

Деякі науковці стверджують, що збільшення мобільності ресурсів в кінці ХХ століття було пов'язано з різким зниженням неекономічних факторів при прийнятті господарських рішень. Так, Е. Г. Кочетов пише щодо економізації політики, яка на його думку, означає: “1) досягнення цілей, шляхом вирішення політичних задач економічними методами; 2) зміщення вектору стратегічного розвитку від політичних, ідеологічних і інших методів до економічних; 3) в зовнішньому середовищі – пріоритет геоекономічних інтересів над геополітичними і геостратегічними; 4) економізація мислення дипломатичного корпусу” [162, с. 77–89].

Л.Кляйн пов'язує поняття глобалізації з розвитком та поширенням інформаційних технологій як засобу зменшення ступеня невизначеності на світових ринках і зниження інформаційних бар'єрів між територіально віддаленими торговельними площадками, відповідно, як результат до зменшення інформаційної монополізації ринків [280].

Розпад централізованих економік країн колишнього Радянського Союзу та нова хвиля НТП сприяли підвищенню економічної складової в характері прийняття економічних рішень. Можемо стверджувати, що особливості постіндустріального розвитку світової економіки, лібералізація світової торгівлі та свідомі світові інтеграційні процеси стали ключовими факторами, що спонукали надбання міжнародною конкуренцією глобальних рис.

Фішер і Саломон пов'язують першопричини глобалізації з культурними зсувами, що, на нашу думку, має наслідковий характер, як метод нав'язування стилю, характеру ведення господарства, особливостей поведінки. Звідси поширення стандартів споживання і вироб-

ництва отримало масовий характер і стало об'єктивною реальністю [115].

Беручи до уваги вищезазначене, можна представити основні можливості, що надає глобалізація країнам:

1. Підвищення ефективності застосування ресурсів і перспективи збільшення матеріального благополуччя і світового багатства, так А. Тейт [31] стверджує, що “глобалізація дозволяє поглиблювати міжнародний поділ праці, більш ефективно розподіляти засоби, і в кінцевому результаті, це сприяє підвищенню рівня життя населення при більш низьких для нього витратах. Глобалізація дає країнам можливість мобілізувати більш значний об'єм фінансових ресурсів, оскільки інвестори можуть використовувати більш широкий фінансовий інструментарій на збільшеній кількості ринків. Крім того, передові технології різко скорочують транспортні, телекомунікаційні і розрахункові витрати і зазвичай полегшують глобальну інтеграцію національних ринків”.

2. Лібералізація економіки дозволяє країнам більш ефективно розподіляти ресурси і брати участь в міжнародному поділі праці.

Глобалізація не тільки, на жаль, надає країнам додаткові можливості, але і створює певні загрози, які можна поділити на дві групи: короткотермінові та довготермінові. Короткотермінові пов'язані не стільки з основними тенденціями глобалізації, скільки з неадекватною зовнішньоекономічною політикою економічно розвинутих країн, що накладається на них безпосередньо.

Розвинуті країни, хоча і претендують на роль глобального центру розвитку, “полюсу розвитку”, але насправді не є такими, оскільки у власній політиці керуються тільки власними національними інтересами і всі їх дії в їх основі, характері та змісті пов'язані й залежні від власних амбіцій.

Слід відзначити, що особливість ситуації ще й у тому, що така політика має власне продовження в міжнародній торгівлі, інвестиціях, валютно-кредитних відносинах. Митні бар'єри, замасковані і представлені як елементи антидемпінгової політики, захищають від ресурсних переваг економічно нижче розвинених країн, і як результат, захищають від самого процесу глобалізації, ініціаторами якого є розвинені країни, але в цьому випадку він має зворотній характер. Такий штучний характер стримування мобільності ресурсів, ріст яких в свою чергу обумовлений лібералізацією країн третього світу і країн

з перехідним характером економіки, може обумовити світову економічну кризу.

М. Інтрілігейтор [105] загрози глобалізаційних процесів в довготривалій перспективі пов'язує з несправедливим розміщенням благ: "... хто виграє від глобалізації. Фактично основну частину переваг отримують багаті країни чи індивіди. Несправедливий розподіл благ від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному і міжнародному рівнях".

На нашу думку, результатом культурних зсувів скоріше є те, що "держави намагаються приєднатися до клубу багатих країн і готові боротися з ними за свою долю в світовому виробництві".

Все це стає причиною росту розриву в доходах та рівні життя, який відбувається разом з глобалізацією. Менш розвинені країни намагаються брати участь в світовому "конкурсі" на рівних умовах, але результат такого "змагання" в більшості вже визначений, оскільки розвинені країни, досягли набагато більших результатів, які тільки намагаються отримати країни, що розвиваються. Останнім для успішної участі у світогосподарських зв'язках необхідним стає визначення та вирішення власних цілей, які, можливо, не збігаються з цілями та завданнями, що ставлять перед собою розвинені передові країни.

Чи стає причиною загрози для будь-якої країни, що розвивається, чи країни з перехідною економікою більша відкритість економіки, її ліберальний характер? Л. Кляйн, відповідаючи на це запитання, зазначає про необхідність співвідношення політики продавлювання ліберальної моделі зовнішньоекономічної діяльності з рівнем розвитку країни, яка є об'єктом такого продавлювання: "Необхідно відмовитися від спроб нав'язати нову модель глобалізації методами, що нагадують шокову терапію при переході від планової економіки до ринкової, або шляхом тотального перегрупування фінансових ринків. Особливо важливим є збереження економічної стабільності і стримування спекулятивної активності за рахунок поступового впровадження кожного суттєвого нововведення і його апробація до того, як воно увійде в силу, і переходу до наступного етапу" [32, с. 162–166].

На наш погляд, є потреба зупинитися на змісті інформації в контексті глобалізаційних процесів. Зміст її використання зводиться до поняття використання її як засобу зменшення ступеня невизначеності на світових ринках. Так, наприклад, застосування інформаційних технологій в процес торгів привело до зниження інформаційних

бар'єрів між територіально віддаленими торговельними майданчиками, тобто до зменшення інформаційної монополізації ринків.

Л. Кляйн наголошує на тому, що ступінь відкритості ринку капіталу для нерезидентів будь-яка країна повинна залишити за собою, і, власне, самостійно вирішувати, які інвестори, проекти та гроші їй потрібні, а які ні [32, с. 172–173]. Таке правило повинно бути прийнятим на міжнародному рівні і залишатися правилом для стосунків країн з різним рівнем економічного розвитку і різною потребою в інвестиціях.

Іншими словами, проблема полягає в тому, що домінуючі економіки через фінансові і торговельні організації, з одного боку, нав'язують ліберальну модель світогосподарських зв'язків, а з іншого, по відношенню до економік-реципієнтів, використовують і практикують спекулятивні форми господарської діяльності. У результаті залежні (сателітні) економіки, як правило, потрапляють в боргову залежність від країн-кредиторів і міжнародних фінансових організацій, які переживають періодичні девальвації курсу національних валют, та інших кризових явищ як наслідок циклічного розвитку.

К. Л. Рожков [205] схильний стверджувати, що такий негативний вплив особливо актуальний для економік з перехідним характером. На його думку, перехідна модель економіки є найбільш незахищеною та вразливою щодо потрясінь подібного характеру. Економічна система таких країн сама по собі є незбалансованою, щоб сприйняти всі негативні моменти впливу економічно розвинених систем.

До основних факторів, що погіршують баланс поточних операцій країн з перехідною економікою, відносять:

- високу залежність імпорту від коливань кон'юнктури світових ринків у зв'язку з деформованим характером структури зовнішньоторговельного обігу з перевагою сировинних матеріалів і продукції низького ступеня переробки в експорті й високотехнологічної продукції в імпорті;
- сильний вплив коливання курсу іноземних валют на реальні доходи і рівень життя – як наслідок недостатньої внутрішньої конкурентоспроможності товарів національного виробництва та підвищення долі імпорту на ринках кінцевих продуктів;
- періодичні стрибки інфляції, які викликані незадовільно малим товарним забезпеченням національної валюти і, як наслідок,

док, схильність населення до готівкових заощаджень та обігу всередині країни іноземної валюти.

Фактори, що погіршують баланс руху капіталу країн з перехідною економікою:

- використання міжнародних торговельних операцій як певного механізму забезпечення виводу капіталу за кордон у випадках підвищення внутрішніх ризиків як політичного, так і економічного характеру;
- постійний характер бюджетного дефіциту, що веде до скорочення обсягу внутрішніх заощаджень;
- низький характер дохідної частини, що обумовлює відповідно і низький рівень внутрішніх заощаджень, який є недостатнім для фінансування дефіциту державного бюджету.

Фактори, що погіршують стан балансу поточних і капітальних операцій країн з перехідною економікою:

- нестійкий характер ринку зовнішніх кредитів, оскільки вони мають короткотерміновий характер, що обумовлює високий рівень зовнішньої заборгованості;
- зростаюча вартість обслуговування зовнішнього боргу та необхідність його періодичного рефінансування, що викликане переважним невиробничим використанням зовнішніх кредитів;
- недостатньо твердий рівень золотовалютних резервів, необхідний для стабільної самостійної підтримки керованого курсу національної валюти.

Як результат – економіка країн з перехідною економікою, як правило, потрапляє в боргову залежність від країн-кредиторів і міжнародних фінансових організацій, які їх представляють, та переживає періодичні девальвації курсу національної валюти, що є неминучим фактором в умовах кризи у фінансуванні підвищених витрат країни.

Одним з яскравих прикладів самого змісту проблематики глобалізації є приклад розвитку та функціонування компанії транснаціонального характеру Майкрософт [389]. Особливий характер продукту, що випускається, вимагає щорічного оновлення, без якого застаріла версія продукту втрачає власну функціональну придатність. В процес оновлення продукту залучаються всі користувачі, в першу чергу мотивовані сучасним характером запропонованого програмного продукту та його нової, більш сучасної і модної версії. Як бачимо,

відбувається свідоме формування попиту на основі використання соціально-культурного фактора. Слід також нагадати механізм створення в межах галузі програмного забезпечення штучно утвореного попиту на прикладі “проблеми 2000”. Такий спосіб утворення штучного попиту в середині певної галузі чи окремого територіального ринку отримав сьогодні назву теорія “блакитних океанів” [258].

Широка експлуатація розвинутими країнами власного способу життя, мислення, як стандарту загальносвітового масштабу і створення штучного попиту набули досить ефективного характеру.

Таким чином, дійсна політика, що відображає базовий глобальний процес полягає у відтворенні росту не тільки ресурсів і продуктів, але і створення попиту на них з використанням експорту споживчих переваг по всьому світу.

Тобто можемо стверджувати, що в цих умовах відбувається нерівне суперництво між країнами з розвиненими економічними системами та країнами, що знаходяться в перехідному процесі чи на етапах формування власної стійкої економічної системи.

Але таке суперництво відбувається не тільки між економічно розвиненими країнами та країнами, що знаходяться в перехідному періоді, чи слабозвиненими. Воно знаходить своє місце і між розвиненими країнами в ракурсі суперництва щодо доступу до світового доходу. Під світовим доходом розуміємо сировинні матеріали, продуктивну і кваліфіковану робочу силу, фінансові ресурси, споживчі ринки, енергоносії та інші складові, що безпосередньо беруть участь (прямо чи опосередковано) у процесі відтворення.

Ці фактори безпосередньо обумовлюють місце будь-якої країни чи регіону в системі глобального порядку, руху капіталу, напрямків міжнародних торговельних потоків, міграції населення. Чи можуть ці фактори стосуватися поняття конкурентоспроможності, чи вони стосуються інших значень? Звернемося до існуючих тлумачень, які стосуються глобального порядку.

Деякі політики та економісти стверджують, що конкурентоспроможність в системі глобального світового укладу є здатністю національних виробників продавати власні товари, здатність збільшувати або утримувати за собою долі ринків, достатніх для розширення і вдосконалення виробництва, для росту рівня життя з метою сильного і ефективного держави.

Дещо по-іншому визначає поняття глобальної конкурентоспроможності Організація економічної співпраці і розвитку – як здатність

компаній, галузей, регіонів і націй забезпечити порівняно високий рівень доходу і заробітної плати, залишаючись відкритими для міжнародної конкуренції [247, с. 40–46].

М. І. Гельвановський [55] застосовує визначення конкурентоспроможності щодо будь-якої країни як складної системи і говорить, що конкурентоспроможність в загальному своєму розумінні є володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання.

Як бачимо, будь-який регіон чи країна бере участь в економічному змаганні і, відповідно, повинна набувати певні властивості і переваги. Тоді виникає питання: в чому полягає зміст та результати такого економічного змагання.

Цікавим є вислів Жака Ширака: “Коли я виїжджаю за кордон, то не відчуваю жодних комплексів. Я прямую туди, щоб продати французькі товари. Продати французькі товари – це встановити міжнародні контакти на всіх рівнях, приймати ділові кола в Парижі, знайомити французьких підприємців з членами іноземних урядів, орієнтувати послів, щедро нагороджувати ефективних посередників і друзів” [84]. Тобто, як бачимо, зміст країни/регіону є первинним. Це уособлює місце існування, зміст характеру існування і створює відповідні умови для всіх елементів, що функціонують в середині її системи. Такими елементами є організаційно-інституціональні складові, діяльність яких спрямована на отримання прибутку, чи забезпечення його отримання. Діяльність такої системи носить синергічний характер з прямими та зворотними зв'язками в середині країни.

Існує думка, що на відміну від будь-якої юридичної особи, яка організована особистостями, для будь-якої країни, яка є історично організованим суспільством, відсутній зміст грошового критерію конкурентоспроможності. М. Портер в своїй роботі “Міжнародна конкуренція” звертає увагу на те, що “країна добивається успіху тоді, коли умови ... сприяють проведенню найкращої стратегії компаніями будь-якої галузі або її сегмента [195, с. 236–238]. “Багато з особливостей країни полегшують або ускладнюють проведення тієї чи іншої стратегії”.

М. Гельвановський, схиляючись до визначення нетехнологічних переваг, підкреслює: “Конкурентоспроможність країни може бути досягнута і на базі нетехнологічних переваг, – передусім завдяки низькій вартості факторів виробництва і девальвації національної валюти, тобто відносно низькому рівню життя населення. Це конкурентоспроможність бідних країн... Нетехнологічні конкурентні переваги відіграють

важливу роль в галузях з високою взаємозамінністю продукції й перевагою в експорті низькотехнологічних продуктів” [55]. До змісту технологічних переваг Гельвановський схиляється, доводячи, що конкурентоспроможність високотехнологічних галузей безпосередньо пов'язана з інвестиціями в дослідження і розробки, в створення нововведень, тобто з технологічно конкурентними перевагами”.

М. Портер описує технологічні переваги як рух інвестицій і рух інновацій в ракурсі вміння відновлювати ресурси, яких не має в наявності. Для світової економічної системи зміст висловлювань М. Портера мав раціональний характер, але він був обмежений межами ХХ століття [195, с. 258–261]. Передбачаючи мінливий характер самого змісту конкурентоспроможності у відповідності з динамікою зміни економічних процесів, Портер зазначав, що “при багатонаціональній конкуренції ТНК мають автономні філіали в кожній країні і керують ними так, як банки володіють цінними паперами. При глобальній конкуренції фірми намагаються отримати набагато більше переваг від своєї присутності в різних країнах, розміщуючи свою діяльність в цих країнах і чітко її координуючи”.

З наведеного чітко бачимо передбачення М. Портером процесу динамічної зміни характеру багатонаціональної конкуренції, де в основі лежить характер відтворювальних процесів, можливість замінити чи відновити ресурс і, як наслідок, різко підвищити конкурентоспроможність країни-власника ресурсу до змісту глобальної конкуренції. Розкриваючи зміст глобальної конкурентоспроможності, М. Портер зупиняється на тезі, яка стосується ефективності використання комбінації власних та інших, тобто чужих ресурсів, що є в деяких випадках важливішим, ніж їх наявність в країні базування, звідки і походить, власне, капітал [195, с. 286–311]. В епоху постіндустріального суспільства використання портеровської концепції щодо перетворення багатонаціональної конкурентоспроможності в глобальну стало можливим завдяки використанню різниці стадій життєвого циклу в багатьох країнах і вкладення капіталів та збуту продукції. Так, Фішер підкреслює, що глобальною конкурентною перевагою компанії стає можливість максимально ефективно з фінансової точки зору розмістити в часі й просторі відтворювальні фактори господарської діяльності, використовуючи переваги, що надаються їхньою мобільністю [115].

В такому аспекті виникає питання: “Хто отримує переваги при діяльності ТНК і в якому вигляді? “ На нашу думку, основною такою

перевагою є місце розміщення центру управління ТНК, а країна, на території, якої буде розміщений центр управління ТНК, отримує додаткові глобальні конкурентні переваги (див. табл. 2.1)

Таблиця 2.1

Країни-власники іноземних активів

Країна	Кількість штаб-квартир ТНК	Об'єм іноземних активів ТНК, що базуються в ній і входять в 100 найбільших ТНК світу в 2007 р., млрд. дол.
США	30	573.0
Японія	18	255.6
Франція	11	113.3
Німеччина	9	106.9
Великобританія	11	96.8
Швейцарія	5	88.5
Нідерланди	2	87.0
Канада	3	38.9
Австралія	1	33.2
Італія	3	26.4
Південна Корея	....	14.9
Швеція	3	10.2
Венесуела	.....	8.9
Бельгія	1	7.8
В загальному		1461.4

Дані таблиці розраховані за матеріалами UNKTAD/Eraasmus University database.

Дані таблиці 2.1 показують, що половина з загальних активів найбільших ТНК припадає на ТНК, що мають управлінські офіси, розташовані в США та Японії. Можемо стверджувати, що процес поширення економічного впливу даних країн на інші посилюється, тобто відбувається активна концентрація влади у світовому господарстві. Таким чином, будь-яка країна в особі її фірм, компаній, ТНК та інших інституціональних організацій намагається забезпечити власну міжнародну конкурентоспроможність, тобто здатність збереження та збільшення власної долі світового доходу.

В ХХ столітті місце країни у світовій торгівлі визначалося її складовими і технологіями їх використання, а в світових інвестиціях воно безпосередньо залежало від світової торгівлі. Початок нового століття ознаменований тим, що участь країн у світових господарських зв'язках визначався не їх складовими, а організаційними здібно-

стями отримати доступ до всіх природних багатств світу і використовувати їх у власних національних економічних інтересах. При цьому рух капіталу може бути повністю відірваний від руху товарів та від реального виробництва загалом. Основним предметом прив'язки сьогодні є умови доступу до світових ресурсів та умов конкурентних переваг. Безумовно, що М. Портер теж використовує поняття "глобальна корпорація", хоча в 90-ті роки ХХ століття характерним був масштабний розвиток процесів інтернаціоналізації, і в цьому ракурсі – конкуренція транснаціональних компаній за світові ринки. Ставлячи в центрі проблематики глобалізаційних процесів, трансфер норм господарської поведінки, деякі науковці вважають, що це є основною ознакою глобалізаційних процесів.

На нашу думку, якщо під змістом конкурентоспроможності країни слід розуміти сукупну конкурентоспроможність регіонів, та відповідно підприємств, що зареєстровані державними органами та проводять міжнародну торгівельну, інвестиційну та управлінську діяльність, то трансфер норм господарської поведінки слід розуміти тільки як певний механізм, що забезпечує просування товарів, послуг та функціонування фірм країни поза межами власних кордонів.

У світі сьогоднішніх економічних процесів слід розрізняти поняття інтернаціоналізації, транснаціоналізації та глобалізації [242]. При проведенні порівняльного аналізу вищезазначених визначень зведемо їх основні риси до порівняльної таблиці (див. табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Порівняльні характеристики інтернаціоналізації та транснаціоналізації

Основні риси інтернаціоналізації	Основні риси транснаціоналізації
<p>Напрямок розвитку зовнішньоекономічної діяльності, при якому стає ефективним винесення за межі країни базування і розміщення в різних країнах різних стадій відтворювального процесу (циклу обігу капіталу).</p> <p>Залучення ресурсів країни у відтворювальні цикли, що контролюються поза межами економічної території країни.</p> <p>Управління з економічної території країни відтворювальними циклами, в які залучені ресурси інших країн.</p>	<p>Концентрація центрів управління ресурсами країни на економічній території небагатьох країн.</p> <p>Можливість концентрації на економічній території країни контролю за ресурсами багатьох інших країн.</p> <p>Економічний прояв нового світового порядку, що формувався протягом 90-х років минулого століття.</p>

*Таблиця розроблена автором.

Враховуючи вищезазначене порівняння, можемо стверджувати, що світова та глобальна економіка мають відокремлений та нетотожний зміст (див. табл. 2.3). Глобалізація сьогодні – це скоріше не визначення, а процес, зміст якого лежить у площині руху динамічних процесів розширення меж світової економіки до рівня планетарної з визначенням певних центрів економічного, фінансового та політичного домінування і впливу.

Таблиця 2.3

Ознаки глобальних процесів світової економіки

Етап розвитку світової економіки	Світова економіка періоду інтернаціоналізації	Світова економіка періоду, глобалізації
Рівень лібералізації	Середній	Високий
Економічні бар'єри в світовій торгівлі	Відносно високі	Відносно низькі
Мобільність ресурсів	Відносно низька	Відносно висока
Якість технологій	Інформаційні технології з традиційними способами пе-редачі управлінської інформації	Інформаційні технології як визначаюча частина механізмів бізнесу
Відтворюваність ресурсів, продуктів, ринків	Відносно низька	Відносно висока
Інформаційні та культурні бар'єри	Відносно високі	Відносно низькі
Місце міжнародних факторів конкуренції фірм	Відносно високе, що обумовлено збереженням економічних та інформаційних бар'єрів у світогосподарських зв'язках	Відносно високе, що обумовлено ліквідацією економічних та інформаційних бар'єрів у світогосподарських зв'язках
Характеристики міжнародного бізнесу	Вагоме місце багатонаціональних компаній, в яких стратегічні функції винесені в країну застосування капіталу	Вагоме місце глобальних фірм, стратегічні функції яких сконцентровані в одній країні
Роль корпоративних факторів у розвитку світової економіки	Висока	Висока

Продовж. табл. 2.3

Роль домінуючої групи країн у світовій економіці	Взаємно врівноважують протиріччя в середині цієї групи, що веде до багатополюсного економічного суспільства	Не обмежується і веде до однополюсного характеру світового економічного суспільства
Роль конкуренції країн	Відносно низька	Відносно висока

*Таблиця розроблена автором.

Згідно з вищенаведеним, зміст авторського підходу до визначення глобальних процесів у сучасній світовій економіці зводиться до наступного:

- загальновизнана теорія конкуренції, яка виходить з тези, що конкурують не країни, а окремі регіональні утворення, виробники чи продавці продукції, і в умовах глобальних економічних змін вона набуває форми конкуренції країн, їх регіонів, фірм, компаній, ТНК, приватних осіб (громадян) за певну частину світового доходу чи продукту у формі міжнародної конкуренції;
- поняття “глобальна конкурентоспроможність” є певним динамічним критерієм, що сукупно ототожнює ефективний характер діяльності складових елементів економічної системи з метою максимізації або створення умов щодо максимізації власного доходу чи капіталу, незалежно від географічно-просторової діяльності елементів економічної системи;
- розвиток сучасних глобальних процесів зумовив формування глобальних конкурентних центрів, діяльність яких прямо чи опосередковано впливає на інші країни/регіони. Такий вплив носить як позитивний, так і негативний характер;
- поняття “глобальна конкурентоспроможність” не може ототожнюватися з поняттям “міжнародна конкурентоспроможність”, оскільки “глобальна конкурентоспроможність” враховує фінансову ефективність розміщення в часі та просторі відтворювальних факторів господарської діяльності залежно від різниці стадій економічного циклу в різних економічних системах;
- основною рисою глобальної конкуренції є процес відтворення соціальних ресурсів економічної системи, забезпечення високих соціальних стандартів в межах цієї системи та

просування власних стандартів господарської та соціально-культурної поведінки як механізму, що забезпечує формування закордонного споживчого ринку;

- сучасний підхід до конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем полягає в переосмисленні та переоцінці змісту їх економічних циклічних процесів, оскільки вони набули нового забарвлення та змін у зв'язку з інтеграційними процесами і змінами у глобальній економічній системі, у тому числі у її впливах на регіон.

2.3. Особливості поширення циклічних процесів глобальної економічної системи

Як вже зазначалося в п. 1.3. даного дослідження, циклічні коливання економічних процесів безпосередньо пов'язані з економічними підйомами та кризовими явищами. Останні в свою чергу слугували мотивуючим аспектом розвитку теорії криз, основні положення яких досліджувалися в працях вітчизняних (М. І. Туган-Барановський) та іноземних (І. А. Трахтенберг, С. Селанта, П. Кругман, М. Обстельфельд, Г. Кальво, Д. Сакс, Е. Мендоса) науковців [252; 5; 128; 376].

Сучасне економічне середовище ставить перед його суб'єктами завдання стабілізації стійкої максимізації прибутку в довготривалому періоді. Вирішення такої проблематики знаходить власне вирішення в трьох напрямках: для ТНК – шляхом географічної диверсифікації; для транснаціональних банків – шляхом пошуку найбільш прибуткових інструментів вкладення фінансових ресурсів; для держави та її регіонів – створення умов функціонування для господарюючих суб'єктів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Зміст вирішення зазначених проблем спонукає суб'єктів господарювання, фінансові установи використовувати у власному обігу іноземні валюти, які є вагомим елементом впливу ззовні і є основним способом стимулювання кризових явищ і процесів на стан економіки в цілому.

Останні двадцять років були відзначені як валютними, так і банківськими кризовими явищами, що мали місце не лише в країнах, що розвиваються (криза у Мексиці 1994–1995 рр., в країнах Південно-Східної Азії 1997 року, криза у Бразилії в 1999 р.), але й у розвинених країнах (фондова криза в США 1987 року, криза Європейської Валютної Системи 1992 року). Слід окремо зупинитися і на кризових

явищах, що мали місце в 2008 році і не оминули українську економіку [294, с. 56–77].

В економічній науці існує думка, що природа економічних, зокрема, валютних криз до кінця залишається незрозумілою, що надає особливого значення змісту управління такими ризиками та зведення до мінімуму їхнього впливу на стан та характер власної економіки (мається на увазі економіка країни).

Першим ешеленом оборони перед наступом валютно-фінансових кризових явищ стає банківська система з її усталеними внутрішніми та зовнішніми зв'язками, оскільки банки змушені проводити операції з різноплановими валютними “кошиками”. Зміст зниження рентабельності традиційних банківських операцій та посилення конкуренції спонукає банківський сектор брати на себе додаткові ризики в ракурсі проведення валютних операцій з іноземними валютами, що мають нестійкий, а в деяких випадках і спекулятивний характер. Якість управління банківською та фінансовою системою в таких випадках стає одним з основних факторів підтримання стійкої позиції держави в світовому фінансовому секторі та забезпечення динаміки стійкого розвитку економіки.

Інтеграція в світове співтовариство України (не тільки як повноправного суб'єкта світових торговельних відносин, але і як частини глобального фінансового ринку) поставило країну в межі впливу світових фінансових криз, які світова економічна система несе з часу промислової революції. Особливого значення кризові явища набули з 1973 року після введення в дію вільного коливання валют. З цього часу кризові явища стали постійною рисою світової економічної та фінансової системи.

Різкі зміни котирування світових валют ставлять під сумнів концепцію паритету купівельної спроможності (PPP – purchasing power parity), у відповідності з якою динаміка зміни курсу валюти певної країни по відношенню до валюти іншої країни у довготривалому періоді прямує до динаміки змін інфляційних диференціалів між цими країнами. У зв'язку з цим можна поставити під сумнів правильність та коректність проведення статистичних досліджень та аналізу виміру, що пов'язані з аналізом PPP.

Макрорегіональні утворення, окремі країни та регіони, що не являються домінуючими центрами, основною рушійною силою розвитку економіки своїх регіонів розглядають залучення інвестицій. При імplementації такої політики окрема країна застосовує програмні

заходи з метою стабілізації на базі обмінного курсу, при цьому відбувається фіксація, чи квазіфіксація обмінного курсу національної валюти стосовно однієї з вільноконвертованих валют. Така політика вимагає створення та підтримання економіки з системою гнучких ринків факторів виробництва, а також проведення рестриктивної грошової та фіскальної політики. У випадку, якщо темпи інфляції в країні, що проводить таку грошову політику, перевищують темпи інфляції в країні, до валюти якої прив'язана її грошова одиниця, відбувається завищення реального обмінного курсу. Відповідно, це викликає збільшення імпорту товарів, зменшення внутрішніх золотовалютних резервів, які направляються на фінансування від'ємного сальдо платіжного балансу і, як наслідок, тиску на національну валюту з подальшим виникненням кризових явищ, впершу чергу в банківському секторі. Такі кризові явища отримали інше тлумачення як валютна криза [97].

В таких обставинах важливого значення набуває політика функціонування центрального банку країни у сфері управління певними видами ризиків, що набувають форми валютних ризиків – як короткотермінових, так і довготермінових. Але праці вітчизняних та іноземних науковців зводяться в основному до представлення та аналізу теоретичних моделей валютних криз. Основною головною проблемою, на їх переконання, є проблема створення моделі, здатної передбачити початок валютної кризи. Всі існуючі моделі з високою ймовірністю представляють кризові явища, що відбулися і будуться на показниках, які вже супроводжували події, що відбулися.

Беручи до уваги вищесказане, створити модель, яка б могла передбачати та прогнозувати перебіг валютних криз, з одного боку, неможливо, оскільки не є можливим врахування психологічної складової поведінки суб'єктів ринку. Але, з іншого боку, використовуючи теоретичні підходи щодо прогнозування циклічних процесів, а також просування соціально-культурної поведінки в процесі глобалізаційних змін, можна стверджувати про можливість такого прогнозування з метою відображення відповідних механізмів щодо запобігання негативному впливу кризових явищ.

Історично фінансові та структурні кризи досліджувалися та обумовлювалися в межах капіталістичного способу виробництва як пере накопичення позичкового капіталу, яке випереджає його використання в межах реального сектора економіки. Сам зміст знецінення позич-

кового капіталу, який виражається в грошових кризах, прийнятий багатьма вченими за основу при дослідженні власне валютних криз.

За умови, якщо грошові кризи визнані як циклічні процеси, що властиві капіталістичному світу, то, на наш погляд, зміст знецінення позичкового капіталу і, як наслідок валютних криз, в свою чергу, мають циклічний характер. Але зміст циклічних явищ та процесів набув нового значення в межах постіндустріальних глобальних процесів.

Так, Мінські [361] звертає увагу на фінансові взаємозв'язки, що притаманні капіталістичному суспільству. Капіталістичну систему він описує як внутрішні процеси, що відбуваються в капіталістичній економіці, породжують такі фінансові взаємозв'язки, які сприяють підтриманню нестабільності, а до ординарних характеристик капіталістичної системи науковець відносить цінні та вартісні співвідношення, які викликають фінансову кризу в нестійкій фінансовій структурі. Гіпотеза фінансової нестабільності Мінські базується на тому, що для проведення успішної макроекономічної політики необхідним є чітке визначення кордонів і недоліків капіталістичного способу виробництва. Він схильний стверджувати, що основна риса капіталістичного суспільства – фінансова нестабільність, реакція на яку економічних суб'єктів може не пом'якшувати, а загострювати кризові явища, що призводить до різнонаправленої динаміки вартості активів та нестабільних відсоткових ставок. Така вільна взаємодія індивідуальних типів поведінки суб'єктів господарювання вносить появу системної нестійкості та впливу в контексті фінансової дерегуляції [361].

Зміст кризи японської економіки 1997 року повністю відповідає концепції Мінські. Акт підписання угоди "Плаза" (Plaza Accord) в 1985 році став зовнішнім екзогенним фактором підвищення обмінного курсу японської єни. Політика "дешевих грошей" щодо виходу із рецесії, яка була прийнята японським урядом, викликала кредитну експансію, яка в свою чергу призвела до перегріву фондового ринку [261]. У 90-х роках урядом Японії прийнято рішення щодо відходу від експансіоністської моделі, що привело до обмеження кредитних ресурсів. Цикл завершився в 2006–2007 рр., коли ціни на активи впали до найбільш привабливого для покупців рівня. Кінець 2008 року позначений знову різким подорожчанням японської єни. На цей раз екзогенною причиною валютної кризи стали різкі коливання інших колективних світових грошей. Японська економіка та фінансова система знову зайшли в новий цикл [57].

З огляду на вище наведене виходить, що валютні кризові явища відповідають депресивній фазі або кінець фази стабілізації приходить на фазу спаду довгої хвилі. Криза Бреттон-Вудської системи збіглася з кінцем фази стабілізації хвилі і переходом до фази спаду – 1971–1973 рр. Криза Європейської валютної системи, що мала місце в 1992–1993 роках, мексиканська криза 1993 року, азіатська валютна криза 1997–1998 років, російська і українська криза 1998 року, бразильська криза 1999 року припадають на депресивну фазу, що почалася в 1991 році і продовжується в середньому від 8 до 23 років [295, с. 83–95].

Економічний ріст відбувається в межах середньотермінових циклів, тому найнижча точка довгої хвилі завжди належить фазі кризи, чи, іншими словами, депресії середньотермінового циклу, що відбувається в межах завершення знижувальної хвилі довгого циклу. Такі середньотермінові коливання, як було вже зазначено в п.2.1. даної роботи, мають період 7–11 років.

Аналіз валютно-фінансових кризових явищ 1971–1973 рр., 1998–1999 рр., зміст їх протікання підтвердили тезу щодо передування валютно-фінансової кризи кризи в реальному секторі економіки. Необхідно зазначити, що єдиною однаковою рисою для всіх кризових явищ і процесів у вище визначений період часу слугувало підтримання високого курсу американської валюти і, як наслідок, зниження цін на сировинні товари й товари масового виробництва, які в свою чергу складають основну частину експорту країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються.

Постіндустріальний етап розвитку світової економіки взяв за основу власного розвитку економічно-фінансовий зміст низької інфляційної складової. При цьому ринки економік розвинутих країн, що вступають в інформаційну еру, не залишаються осторонь від впливу кризових явищ і підтверджують, на наш погляд, безпосередній прямий та зворотній зв'язок теорії економічних циклів зі змістом та характером валютно-фінансових та економічних криз. На наше переконання, головне питання полягає не в зміні характеру чи динаміки циклічних процесів, а в тому, наскільки зміст економічних циклів набув нового забарвлення та змін у зв'язку з глобалізаційними змінами у світових економічних процесах.

Сучасні науковці розглядають зміст теорії валютно-фінансових кризових явищ як теорію кризи платіжних балансів. Платіжний ба-

ланс є таблицею, де систематизовано показано економічні операції між резидентами і нерезидентами національної економіки за визначений період часу.

За змістом укладання платіжного балансу, що запропоновано МВФ, баланс ділиться на дві частини: рахунки поточних операцій і рахунки руху капіталу. Рахунки поточних операцій в себе включають експортно-імпортний рух товарів, послуг і трансфери. Рух капіталу складається з балансів короткотермінових і довготермінових капіталів і резервів [295, с. 205–212].

Сальдо балансу текучих операцій розуміється як сальдо платіжного балансу. Ріст негативного сальдо платіжного балансу означає для країни погіршення її позицій на міжнародному ринку і, як наслідок, є причиною виникнення валютно-фінансової кризи [295, с. 33–38].

Валютно-фінансова криза пов'язана, в першу чергу, з нездатністю економіки заробляти достатню кількість іноземної валюти щодо задоволення потреб суб'єктів господарювання. В результаті – дефіцит іноземної валюти і різке падіння курсу національної валюти. За методикою МВФ падіння номінального курсу національної валюти на 25% розуміється як валютний колапс. Інші методики, що пропонуються інвестиційними банками щодо визначення змісту валютних криз, визначають кризу як падіння реального курсу національної валюти, який розраховується на основі паритету купівельної спроможності на 10% [260, с. 69–71].

Дослідження змісту валютно-фінансових кризових процесів як кризи платіжних балансів проводяться протягом останніх тридцяти років. На нашу думку, розвиток теоретичної думки в контексті дослідження фінансово-валютних кризових процесів в рамках теорії економічних циклів заслуговує на серйозну критику та переосмислення, оскільки не висвітлює перебіг цих подій в реаліях сьогодення.

Дослідження валютно-фінансових кризових процесів сконцентровано на аналізі двох моделей [291, с. 48–62]:

1. Канонічна модель – концентрується на відсутності реалістичної картини цілей центрального банку і обмежень, які на нього накладаються.
2. Моделі другого покоління, що ставлять питання щодо виправданості валютно-фінансових кризових явищ, під якими розуміється наявність фундаментальних проблем в економічній

політиці країн, валюти яких потерпають від зовнішніх впливів. Розглядають кризові явища, що на початку власного розвитку обумовлені іншими причинами („психологічні кризи”): 1) самореалізуючі кризові процеси, коли песимізм інвесторів, як наслідок, виправдовується внутрішньою політикою, яка проводиться; 2) “стадна поведінка” інвесторів; 3) спекуляції великих ринкових операторів.

Зміст канонічної моделі, викладений Федеральною Резервною Системою США (ФРС), детально це описано в роботі автора “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи” і стосувався не валютних кризових процесів, а недоліку схем, які повинні направлятися на стабілізацію сировинних цін за допомогою міжнародних міжурядових агентств, що купують і продають сировинні товари.

Деякі науковці вважають існуючу можливість створення моделі кризи платіжного балансу з врахуванням психології спекулянтів, при цьому спекулятивні атаки на валютні резерви розглядають як спосіб, за допомогою якого інвестори змінюють склад власних інвестиційних портфелів, зменшуючи в них долю національної валюти і збільшуючи долю іноземної [239].

Виходячи з такого пояснення, на нашу думку, суб’єктом спекулятивної атаки є “інвестор”, а змістом спекулятивних атак є провокація нестабільності валютного курсу в країні інвестування. Нестабільність валютно-фінансової системи в країні інвестування надає “інвестору” наступні можливості: в короткочасному періоді отримати спекулятивний прибуток за рахунок валютних операцій; в середньостроковому періоді отримати доступ до здешевлених фінансових інструментів фондового ринку; в довгостроковому періоді претендувати на отримання доступу до здешевлених виробничих, матеріальних і сировинних ресурсів.

В ситуації, коли уряд не в змозі підтримувати фіксований курс національної валюти, курс валюти змінюється за принципами та ознаками девальвації. Тому тільки рівновага поточного та фінансового рахунку означають вирівнювання платіжного балансу. Розрізняють статичну та динамічну рівновагу платіжного балансу.

Статична рівновага акцентує увагу на проблематиці врівноваження сальдо торгівлі товарами і послугами, при цьому потік капіталів та стан валютних резервів може не враховуватися, а підвищена увага приділяється сальдо експорту та імпорту. Зміна рівноваги

експорту та імпорту повинна бути врівноважена з урахуванням потоків капіталу і стану валютних резервів, що мають пряме відображення на сальдо поточного рахунку. Зміст позитивного сальдо поточного рахунку відображається на акумуляції валютних резервів, а негативне сальдо обумовлює зовнішнє фінансування за допомогою припливу капіталу або позначається втратою валютних резервів [299, с. 58–66]:

$$СП + ФР = НОК \times ВР, \quad (2.1)$$

де *СП* – сальдо поточного рахунку,

ФР – сальдо фінансового рахунку,

НОК – номінальний обмінний курс,

ВР – валютні резерви.

Динамічна рівновага платіжного балансу враховує зміст отримання позитивного сальдо поточного рахунку в майбутньому періоді з метою фінансування поточних боргових зобов’язань [299, с. 58–66]:

$$DEBT = \sum \beta_i СП_i, \quad (2.2)$$

де *DEBT* – зовнішній борг.

Операції платіжного балансу мають зовнішньоекономічний характер, у відповідності з якими від’ємне сальдо платіжного балансу не є самодостатнім, тобто зміст подолання кризи платіжного балансу лежить в площині проведення стабілізаційної політики, що пояснюється наступними причинами: залежністю порівняльної ціни реальних та фінансових активів від очікувань динаміки макроекономічних показників; впливом балансу заощаджень та інвестицій; змістом та напрямком потоків капіталу.

Деякі джерела публікують прийнятні межі негативного сальдо поточного рахунку в межах від 2–3% до 5%. У спеціальному виданні Світового Банку Калдерон дає іншу інтерпретацію щодо визначення динамічної рівноваги рахунків платіжного балансу на основі міжчасової рівноваги інвестицій-заощаджень або рівноваги портфеля фінансових активів. Причому до міжчасової рівноваги інвестицій-заощаджень він відносить вплив зміни продуктивності праці, відсоткової ставки, бюджетну політику уряду. Слід звернути увагу, що основний акцент він робить на відсотковій ставці, як чинника заощаджень, або ж залучення портфельних інвестицій [374].

Френзель та Мілезі розглядають внутрішні та зовнішні чинники рівноваги рахунків платіжного балансу [362; 333]. До внутрішніх чинників вони відносять: зовнішній борг; динаміку і структуру експорту-імпорту; сальдо бюджету; обсяги інвестицій-заощаджень;

ступінь відкритості економіки; стан фінансового сектора; інструменти економічної політики. До зовнішніх чинників: умови торгівлі; світову відсоткову ставку; діловий цикл країн-торговельних партнерів; очікування економічних агентів.

В багатьох дослідженнях внутрішню рівновагу асоціюють з підтриманням позитивного приросту ВВП або з природнім темпом зростання. Так, в країнах Латинської Америки таке зростання передбачалося в межах 8% (для України “природне” зростання приймається в межах 5–6%).

Самуїл Едвардс у публікації “Валютна політика в країнах, що розвиваються” вводить поняття макроекономічної рівноваги платіжного балансу, під якою розуміється поєднання внутрішньої рівноваги, що визначається максимально можливим рівнем ВВП і зовнішньої рівноваги, має самодостатній характер з погляду відповідності сальдо поточного рахунку довгостроковим потокам капіталу.

На відміну від С. Едвардса, А. Кредісов вважає, що зміст рівноваги платіжного балансу набуває специфічного значення у зв'язку з тим, що “внутрішньої рівноваги досягти неможливо” в нестабільному середовищі [127].

І. Валерстайн вводить конфліктне тлумачення змісту обмеження платіжного балансу по відношенню до паритету позитивної динаміки доходу та прискорення інфляції, погіршення цінових співвідношень у зовнішній торгівлі. До внутрішньої рівноваги він відносить урядовий контроль за інфляційними процесами і пошкваллення ділової економічної активності [387].

Характер перебігу кризових явищ та досвід їх подолання сприяв виділенню окремих шляхів вирівнювання платіжного балансу для розвинутих економічних систем і, відповідно, для країн, з перехідною економікою. Так, для промислово розвинених країн прийнятий термін “автоматичного” вирівнювання. Зміст його покладається на корекцію обсягів приватного споживання і доходу, зміну грошової маси, відносних цін і відсоткової ставки. Для країн з перехідною економікою вирівнювання платіжного балансу передбачає імплементацію в короткостроковому та довгостроковому періоді інструментів економічної політики, яка б включала в себе фіскальну, монетарну та торговельну складові, регулювання обмінного курсу і відносно регулювання потоків капіталу з використанням залучених кредитних ресурсів, які вимагають певних обмежуючих впливів [288, с. 51–54].

Зміст вищенаведеного різнопланового підходу вирівнювання платіжного балансу щодо окремо визначених категорій країн, ставить проблематику неадекватного ставлення до вирішення проблем, які виникають при загостренні кризових процесів. Ми вважаємо, що суть вирівнювання платіжних балансів повинна базуватися на одних категоріях і положеннях, що мають місце в будь-яких країнах, в тому числі і в розвинутих. В іншому випадку економіки країн перехідного стану зможуть тільки суб'єктивно реагувати на кризові процеси, а не попереджати їх. В нашому розумінні суть лібералізації економічної системи означає “автоматичне” коригування статей її платіжного балансу, але не в змісті реакції на кризові процеси, що виникли, а завчасне їх виявлення, ідентифікація мотивуючих і спонукаючих елементів та урядове втручання в них з метою попередження передбачених дисбалансів засобами економічної політики.

Таку теорію критикують деякі науковці, які стверджують про неможливість перенесення суті рівноваги платіжного балансу на умови трансформаційних економік, досвіду промислових країн, що здатні підтримувати тривалий дефіцит поточного рахунку без радикальних змін у власній економічній політиці.

На нашу думку, з цим можна погодитися тільки в частині необхідності застосування радикальних заходів щодо вирішення проблеми вирівнювання платіжного балансу. Зміст регулювання, вирівнювання платіжного балансу повинен полягати в упередженому і завчасному впливі на його складові інструментами економічної політики, зміст впливу яких повинен відповідати забезпеченню збільшення позитивної динаміки доходу та принципам сталого розвитку. Вважаємо, неможливим розглядати застосований В. Шевчуком “коригуючий” спад виробництва як спосіб вирівнювання платіжного балансу.

Академік В. Геєц стверджує, що в умовах зростання економіки, стабілізації цін та помірної девальвації, дефіцит торговельного балансу не є і не буде обмежуючим фактором економічного зростання [52]. З одного боку, таке твердження суперечить змісту ефекту Хаутакера-Мейджі, яке передбачає постійну девальвацію грошової одиниці з метою підтримання рівноваги експорту-імпорту. Але така постійна підтримка експорту за рахунок мотивації інфляційних процесів, гальмування росту ВВП приводить до прямої залежності внутрішньої економіки від зовнішньої кон'юнктури. Тобто внутрішня економічна система стає вразливою та підвладною змінам зовнішнього економічного середовища.

На нашу думку, зміст твердження В. Гееца полягав в динаміці поціновування внутрішньої національної валюти, яка безумовно буде супроводжувати сталий розвиток економічної системи. Хоча ріст внутрішнього споживання, ріст економіки і сприяє збільшенню імпорту, але, з іншого боку, в середині економічної системи формується потужний фінансовий паритет, що може конкурувати на зовнішніх світових товарних і фінансових ринках. Тоді характер регулювання платіжного балансу перейде зі статей балансу товарів та послуг до статей фінансового рахунку. Іншими словами, економічна система з невисокою конкурентоспроможністю перейде до рівня фінансово-економічної системи, що сама впливатиме на зміст і зміни зовнішньої кон'юнктури.

Підтвердженням цього є аналіз динаміки зміни обсягів зовнішньоторговельних операцій (ЗТО) і показників платіжного балансу України, представлений на рисунку 2.1. Відображення фінансових операцій (рис.2.1) вказує на те, що зовнішньоторговельний оборот України фінансувався не власним вітчизняним капіталом, а капіталом з інших територій (наприклад, офшорних). Особливо це стосується періодів 1998–2004 і 2009–2010 років, протягом яких динаміка зміни обсягів ЗТО неадекватна змінам фінансового рахунку платіжного балансу України. Можна очікувати, що аналогічна картина спостерігалася б і на регіональному рівні в показниках регіонального платіжного балансу (нині цей документ відсутній у звітності регіональних відділень НБУ). Тобто, просторовий аспект діяльності регіону відображається не лише обсягами ЗТО регіону, але відповідними фінансовими потоками.

Із вказаного слід зупинитися на запропонованій моделі Нуреєва – моделі “двох дефіцитів”. В цій моделі він поєднує зв'язок між балансами заощаджень-інвестицій та зовнішньої торгівлі – з часом збільшення внутрішніх заощаджень як наслідок економічного зростання самостійно вирівнює платіжний баланс. Тобто, Нуреєв підтверджує зміст того, що економічне зростання в ракурсі сталого розвитку є чинником збалансованості платіжного балансу, хоча і може викликати дефіцит торговельного балансу. Підсумовуючи сказане, можемо констатувати, що характер та зміст сталого розвитку вирішує основні постулати структуралізму, а саме: збільшення внутрішніх заощаджень, відмову від фінансування інвестицій за допомогою дефіциту бюджету і зацікавленість імпортерів у безпосередньому виробництві товарів і послуг в середині країни, тобто відмову останніх від

безпосереднього імпорту та заміну його на внутрішнє виробництво [52, с. 9–33].

Рис. 2.1. Динаміка зміни обсягів ЗТО і показників платіжного балансу України

* Розроблено автором за матеріалами НБУ.

Структуралізм, за визначенням Аріда, охоплює концептуальне пояснення переходу до стійкого економічного зростання і визнає нестачу іноземної валюти як головну перешкоду для одночасного досягнення повної зайнятості та рівноваги платіжного балансу. Англійські та італійські вчені, представники структуралізму, поєднали зміст економічного зростання з проблематикою зміни динаміки експорту та імпорту та спробували сформулювати власну концепцію. Вона полягала в зменшенні залежності від імпорту, яке стає мотивом збільшення доходу і як наслідок зменшення потреби в збільшенні експорту. На нашу думку, позитивний зміст структуралізму полягає не в забезпеченні достатності фінансування імпорту за рахунок надходжень від експорту, а в аргументі щодо деструктивного характеру нестабільності сировинного експорту. Тим самим структуралізм виступає за позбавлення негативних впливів зовнішньої кон'юнктури [346].

Слід зазначити, що в 1993 році з'явилося роз'яснене тлумачення представника структуралізму Рамоса щодо вирівнювання платіжного балансу та інфляції. Він стверджував, що для економічного зростання є корисним та позитивним явище розділеного у часі вирішення проблем регулювання платіжного балансу та інфляції. Фінансова стабілізація при цьому розглядалася наслідком тривалого зростання обсягів

виробництва під впливом “поміркованої” інфляції. Запропонований алгоритм, як наслідок, на нашу думку, може привести до різкого обмеження бізнесу, росту інфляції, спаду виробництва і зниження темпу росту, оскільки він не передбачає фінансової стабілізації як першочергової необхідної передумови стійкого економічного зростання. Для пояснення цього факту слід зупинитися на існуючій в 70-х роках концепції неоднорідної структури сукупного попиту і пропозиції [375].

Концепція неоднорідної структури сукупного попиту і пропозиції передбачала виробництво споживання двох товарів з відмінною конкурентоспроможністю на зовнішніх ринках. Зазначена концепція стверджує, що рівновага платіжного балансу залежить тільки від попиту та пропозиції товару Q^T , який являє собою товар зовнішньої торгівлі. А дохід визначається рівновагою попиту та пропозиції товару Q^N , що є товаром внутрішнього споживання. Зміст такого підходу до макроекономічної рівноваги полягає в тому, що не тільки зміст дефіциту платіжного балансу означає скорочення виробництва, але і в тому, що зміст глобальних змін у світовій економіці приводить до повного руйнування цієї концепції. На нашу думку, таке розмежування суті одного виду товару на два види, що реалізуються на внутрішньому та зовнішньому ринку, викличе обмеження внутрішнього ринку, падіння конкурентоспроможності економіки. Слід зауважити, що концепція неоднорідної структури сукупного попиту і пропозиції не враховує фінансову складову у змісті регулювання платіжного балансу та подоланні викликаних кризових процесів [301, с. 56–66].

Глобальне переміщення капіталів та їх вплив на характер змін показників платіжного балансу спонукають розглядати їх ефективність в двох площинах: як спекулятивний та інвестиційний капітал.

Спекулятивний капітал має короткотерміновий характер і може слугувати предметом створення надмірного приватного споживання і підвищення реального обмінного курсу. До цього схиляються американські економісти Окс та Ван Вайхенберг. Інші представники американської економічної школи в продовження твердження Окса та Ван Вайхенберга стверджують, що інвестори, очікуючи девальвації національної грошової одиниці, експропріюють капітали [24, с. 198–207].

Прихильники структуралізму з критикою ставляться до залучення іноземного капіталу. Вони вважають, що інвестиції в основному мають спекулятивний характер і погіршують поточний рахунок платіжного балансу, оскільки значна частина надходжень іноземного ка-

піталу використовується на придбання невикористаних активів, в тому числі і нерухомості. При цьому характер потоків капіталів мінливий у зв'язку з непередбачуваним характером очікувань іноземних інвесторів. В тому числі, З. Романова оцінює приплив капіталу як засіб фінансування місцевої олігархії.

Структуралізм різко оцінює невідповідність розвитку промисловості та обсягів припливу капіталу. В. Кайзер та Ф. Вінценц стверджують, що відкритість для потоків капіталів є головною причиною деіндустріалізації країн сходу Європи. Скот та Ларіде вводять поняття “деіндустріалізаційної” пастки і роз'яснюють умови, за якими надходження іноземного капіталу зменшують частку промислового виробництва: прибутковість місцевої промисловості початково є нижчою від зарубіжних аналогів; премія за ризик при розміщенні капіталів є вищою [24, с. 225–238].

Відтік капіталів оцінюється структуралізмом як чинник скорочення податкової бази, збільшення дефіциту бюджету, погіршення платіжного балансу та прискорення інфляції.

Особливо необхідно відзначити, що представники структуралізму на основі досвіду країн, що розвиваються, стверджують, що лібералізація потоків капіталу не позбавляє країну з перехідною економікою від циклічного погіршення зовнішньої рівноваги, оскільки причиною нестабільності динаміки доходу може слугувати недоречне поєднання лібералізації потоків капіталу і фіксованого обмінного курсу.

Лібералізація руху капіталу повинна проводитися при обмеженні, впливі та підтримці належної економічної політики та відповідними інституційними чинниками. В іншому випадку поспішна лібералізація потоків капіталів може привести до підвищення вразливості національних економік до мінливих тенденцій на світових ринках фінансових ресурсів. Така вразливість пояснюється тим, що приплив капіталу слугує фактором збільшення імпорту; підвищення реального обмінного курсу є небезпечним і потребує втручання; платіжний баланс важко піддається монетарному регулюванню; неконтрольованість надходження іноземного товару перешкоджає структурним перетворенням на користь експортного сектора [143].

Основною передумовою лібералізації потоків капіталів є відкритість зовнішньої торгівлі. Бадінгер у власному виданні 2007 року надає статистичний аналіз 11 галузей з 11 країн, в якому представляється виявлений факт, що відкриті ринки характеризуються вищою

конкурентоспроможністю та продуктивністю праці. При функціонуванні підприємств-експортерів на зовнішньому ринку в конкурентному середовищі продуктивність праці має 30%-е підвищення. При цьому продуктивність праці має проциклічний характер, зростає з економічним підйомом, і, відповідно, спадає в період рецесії і стагнації [143].

При розгляді зв'язку між продуктивністю праці та імпортом Харрісон стверджує, що предметом імпорту стають товари, вітчизняні аналоги яких на внутрішньому ринку не конкурентоспроможні, тобто ці галузі є відсталими від світових стандартів і продуктивність праці є нижчою. Імпорт таких товарів може мати і позитивний характер для внутрішнього ринку, якщо він має технологічний характер. Проаналізувавши динаміку розвитку 26 країн, що розвиваються, і 20 розвинених країн, Джон Мазумдар стверджує, що при напрямку руху інвестиційних потоків в імпорте устаткування та обладнання економічне зростання має позитивний характер, а при інвестуванні в обладнання, що виготовлено у національній економіці, економічне зростання загальмовується та має негативну динаміку [197].

Коннолі, проаналізувавши динаміку торговельного балансу 86 країн, встановив, що імпорт технологічних товарів слугує збільшенням ВВП на душу населення, в той же час внутрішні інновації та технологічні імітації погіршують ВВП. Як розвиток такого підходу щодо впливу імпортичних операцій на економічний ріст в 2006 році, американські економісти Брода, Грінфілд та Вайнштайн в роботі "Структурна оцінка торгівлі і росту" стверджують, що для пересічної країни розширення номенклатури імпортичних товарів визначає до 10% ВВП, для країн, що розвиваються, цей показник дорівнює 25%. Брода схильний стверджувати, що при будь-якому імпорті дохід країни збільшується на 0,2% в короткостроковій перспективі й забезпечує ріст ВВП на рівні 3,1% в довгостроковій перспективі [167, с. 222–238].

Проведений Міллером аналіз динаміки розвитку 83-х країн підтвердив сприятливий вплив експорту на збільшення ВВП. Ним же встановлено прямий характер зв'язку між реальним обмінним курсом національної валюти та характером ведення міжнародних торговельних операцій. Тобто, іншими словами характер платіжного балансу, в тому числі й кризові явища, які мають відображення в його складових, можуть описуватися моделлю з наступними характеристиками [167, с. 256–265]: обмінний курс впливає на попит на національну ва-

люту, обмінний курс, за яким здійснюють операції на національному фінансовому ринку, змінюється в часі.

Характер і особливості динаміки економіки при зміні валютного курсу більш детально розглядався в монографії автора "Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи" [244, с. 123–136]. Аналіз станів економічної системи при валютному курсі, що має фіксований і плаваючий характер, а також врахування можливих валютних спекуляцій та атак дає можливість стверджувати:

- макроекономічна модель, на основі якої проведений аналіз, є спрощеною макроекономічною моделлю, перевагою якої є відображення в ній відкритого конфлікту між бюджетною та валютною політикою;
- єдиним способом підтримки фіксованого обмінного курсу є продаж валютних резервів, що накладає обмеженості на можливість дію уряду, а зусилля, направлені на підтримку фіксованого валютного курсу, приводять до кризових процесів та явищ в економіці;
- неочікувані валютні атаки порушують стабільність, обумовлюють відтік капіталів та відображають ірраціональну поведінку інвесторів чи спекулятивні схеми операторів валютного ринку.

Зміст авторського підходу щодо наведеного вище полягає в наступному:

Особливості поширення циклічних процесів глобальної економічної системи характеризуються перебігом валютно-фінансових кризових явищ, типовою рисою яких є високий курс американської валюти та здешевлення стратегічних сировинних ресурсів, або навпаки. Способом поширення валютно-фінансових кризових явищ є спекулятивні атаки, що провокують нестабільність валютного курсу в країні інвестування, в конкретному регіоні. Це знаходить своє відображення в кризі платіжних балансів. Внутрішні та зовнішні чинники рівноваги платіжного балансу, які обумовлюють його статичну та динамічну рівноваги з врахуванням макроекономічної збалансованості, вимагають застосування складових економічної політики, регулювання обмінного курсу і потоків капіталів. Зміст рівноваги платіжного балансу носить специфічний характер, оскільки є необхідним досягнення внутрішньої рівноваги у нестабільному середовищі.

В умовах повноцінної участі регіонів в глобальному конкурентному середовищі найбільш коректним способом оцінки їх конкурентних позицій буде не збільшення обсягів зовнішнього товарообігу, а відображення цього процесу у фінансовому рахунку регіонального платіжного балансу.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз сучасних методологічних підходів економічної науки до поняття “конкурентоспроможність” дозволило констатувати, що саме зміна парадигми економічної теорії обумовила два суперечливі явища: з одного боку – це необхідність забезпечення вільного конкурентного ринку з мінімальним рівнем втручання держави, а з іншого – обумовлене прагнення до планового характеру економіки. Мета та зміст використання названих явищ підпорядкована основним завданням – боротьбі з циклічністю економічних процесів і, як наслідок, забезпечення сталого та збалансованого розвитку національних економік в умовах глобальних впливів світової економічної системи. Однак усі зазначені методологічні підходи до розвитку сутності конкурентоспроможності не враховували появу на сучасному етапі нового суб’єкта конкуренції з власними інтересами і цілями, яким став регіон, що в умовах глобалізації набуває властивостей регіональної просторово-економічної система.
2. Глобалізація – це процес, зміст якого лежить у площині руху динамічного розвитку світової економіки, з визначенням певних центрів економічного, фінансового та політичного впливу. Вона не тільки надає нові можливості, але і створює певні загрози: короткотермінові та довготермінові. Короткотермінові загрози пов’язані з неадекватною зовнішньоекономічною політикою економічно розвинутих країн, які претендують на роль глобального центру розвитку чи “конкурентного центру”, в довготривалій перспективі загрози пов’язані з несправедливим розміщенням благ, що породжує загрозу виникнення конфліктів на регіональному, національному і міжнародному рівнях.
3. Основною рисою глобальної конкуренції є процес відтворення соціальних ресурсів економічної системи, у тому числі регіональних, забезпечення високих соціальних стандартів в межах систе-

ми та просування власних стандартів господарської та соціально-культурної поведінки як механізму, що забезпечує формування закордонного споживчого ринку. Тому, в умовах повноцінної участі регіонів в глобальному конкурентному середовищі найбільш коректним способом оцінки їх конкурентних позицій буде не збільшення обсягів зовнішнього товарообігу, а відображення цього процесу у фінансовому рахунку регіонального платіжного балансу, необхідність введення якого відповідає потребі часу і обґрунтовано в роботі.

4. Широке використання країнами іноземних валют для міжнародних валютно-фінансових операцій, а також введення в міжнародний обіг власних валют, що прив’язуються до вільноконвертованих валют створюють сприятливі умови екзогенного впливу і є стимулюючим елементом поширення кризових явищ. У зв’язку з цим якість управління банківською та фінансовою системами, у тому числі регіональними, є одним із факторів протидії проявам валютно-фінансових криз, підтримання стійкої позиції країни/регіону в світовому фінансовому секторі та забезпечення динаміки стійкого розвитку економіки.
5. Типовою рисою циклічних кризових процесів є намагання домінуючими економіками підтримувати високий курс американської валюти та здешевлення стратегічних сировинних ресурсів. Основним способом поширення валютно-фінансових кризових явищ є спекулятивні атаки. Суб’єктом, що мотивує такі атаки, є іноземний “інвестор”, а її зміст полягає в провокації нестабільності валютного курсу в країні інвестування з метою досягнення в короткостроковому періоді спекулятивного прибутку, а в довготерміновому періоді – доступ до здешевлених виробничих, матеріальних і сировинних ресурсів.
6. Валютно-фінансові кризові процеси, як негативна та невід’ємна частина економічного циклу, знаходять своє відображення в кризі платіжних балансів. Необхідність досягнення внутрішньої рівноваги у нестабільному зовнішньому середовищі вимагає застосування країною/регіоном відповідної економічної політики, спрямованої на прискорення економічного зростання, яке, в свою чергу, повинно забезпечити перехід економічної системи з невисокою конкурентоспроможністю до рівня впливової, паритетної та самодостатньої.

7. Сучасний підхід до конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем полягає в переосмисленні та переоцінці змісту економічних циклічних процесів, оскільки вони набули нового забарвлення та змін у зв'язку з інтеграційними процесами і змінами у глобальній економічній системі.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ НА РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

3.1. Виявлення та оцінка особливостей глобального впливу на регіональну просторово-економічну систему

У попередніх розділах роботи були окреслені причини формування конкурентних центрів (центрів екзогенного впливу), діяльність яких впливає на регіон, як складову національної та світової економічної системи. В даному розділі дисертаційного дослідження проведемо оцінку особливостей такого впливу на регіональну просторово-економічну систему.

Особливість впливу глобальної економічної системи на розвиток регіону базується на структурно-функціональних зв'язках великого економічного простору. Різниця між глобальною економічною системою та великим економічним простором полягає у відмінностях викликаних просторовим чинником. Елементи та складові глобальної економічної системи мають чітко визначені територіальні межі, а великий економічний простір формується як потенційне середовище діяльності елементів та складових глобальної економічної системи, яке має змінні рухомі межі.

Аналіз діяльності регіонів в глобальному економічному просторі виявив різну їх активність і різновекторність в залежності від їх специфіки, обумовленої розміщенням, виробничою діяльністю і суб'єктивними чинниками та особистісними контактами тощо. Наприклад, Донецька область веде торгівлю з понад 100 країнами світу. Основними торговельними партнерами є Росія, Китай, країни ЄС, США та Туреччина. Частка області в загальнодержавному експорті складає понад 20%. Господарські зв'язки Волинської області підтримувалися з 82 країнами світу. Найбільшим торговим партнером Волині є Росія, на яку припадає майже половина сукупного розміру зовнішньоторгівельних угод. Понад 20 відсотків зовнішніх торгових трансакцій реалізовано з країнами ЄС, зокрема Польщею, Литвою, Словаччиною, Румунією та Угорщиною. Закарпатські підприємці співпрацювали з партнерами із 73 країн світу. За обсягами залучених інвестицій область займає 11 місце серед інших регіонів України, за обсягами на обсягу – (113 дол. США) – на 6 місці.

Кількість експортерів Львівської області становила 698 суб'єктів, які експортували продукцію у 85 країн світу. Найбільші обсяги експортованої продукції припадають на Німеччину – понад 14% загального обласного експорту, Росію та Польщу – понад 12% на кожну країну тощо. Міжрегіональні угоди Львівщина має з Тюменською та Оренбурзькою областями Росії, штатами Кордоба (Бразилія) та Парана (Аргентина), Чернівецька область співпрацює з провінцією Саскачевань (Канада) тощо. Однак зазначимо, що такі контакти формуються, переважно, під впливом особистісних контактів та зв'язків з діаспорою і не є економічно обґрунтованими щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Майже всі прикордонні області України є учасниками макрорегіональних утворень – єврорегіонів, в межах яких та через які ведеться інтенсивна співпраця у світовому просторі, що сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності. З іншого боку, на регіони України, особливо західні, поширюється регіональна політика ЄС, що має значний вплив на їх соціально-економічний та екологічний розвиток і конкурентоспроможність. Так, наприклад протягом 2006–2013 років лише Закарпатська область з джерел ЄС за найбільшими транскордонними проектами отримує фінансову допомогу більш ніж на 11 млн євро. Тобто формування свого регіонального економічного простору сучасний регіон здійснює під впливом чинників від систем різних рівнів, а саме: міжрегіональних, національних, макрорегіональних та глобальної. Проте найбільш наглядно впливи економічних систем різних рівнів можна проілюструвати на прикладі характеру поширення світових кризових процесів.

Фінансово-економічні періодичні кризові процеси супроводжують капіталістичний світ з часу його розвитку, і, хоча прийнято вважати, що їх започаткували кризові процеси у Великобританії 1825 року, де найраніше розвинулися капіталістичні виробничі відносини [252, с. 47–52], основу кризових періодичних процесів закладено ще у Франції в 1716 році Джоном Лоу [274, с. 65–67]. Історія поширення кризових процесів була представлена в монографії автора “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємодії”.

Більш детально зупинимось на кризових процесах, що мали місце в США. Аналіз динаміки ВВП США з 1929 року по 1994 рік в цінах 1987 року свідчить, що протягом великої депресії обсяг продукції, що випускалася, різко зменшився, в часи Другої світової війни у

зв'язку з мобілізацією виробництва. Обсяг виробництва збільшився надто високими темпами, що викликало аналогічний різкий спад до нормального потенційного значення ВВП (демобілізація рис.3.1). В період після Другої світової війни ріст ВВП був стабільним доти, поки економіка не почала переживати кризові процеси у 1970–1980 роках та стагнацію 1989 року. Наочно циклічні процеси в економіці США демонструє порівняння фактичного показника ВВП з показником потенційного ВВП. Таку залежність демонструє рисунок 3.2., де різниця між потенційним і фактичним ВВП – відрив ВВП – зображена площею між двома лініями. Нижня крива відображає співвідношення відриву ВВП до потенційного ВВП у відсотках.

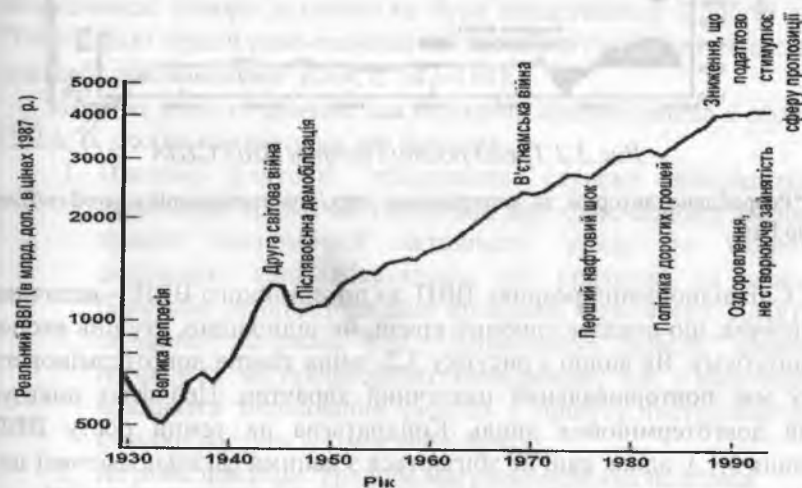

Рис. 3.1. Динаміка ВВП США

*Розроблено автором за матеріалами <http://makroekonomika.narod.ru/files/princip.htm>.

Різкий спад фактичного ВВП щодо потенційного рівня в роки Великої депресії показав необхідність державного втручання в економіку, що призвело до відродження кейнсіанської теорії. В подальшому, як видно з графіка, незначні спади ВВП відбувалися за рахунок екзогенних впливів: війни чи різкої зміни вартості енергоносіїв.

Вияток становить на графіку спад 1980–1990 років як “політика дорогих грошей”. Цей спад був зумовлений неправильними діями уряду в грошово-кредитній політиці. Необумовлене зменшення гро-

шової маси привело до росту інфляції, але не призвело, як сподівалися уряд і президент Р. Діксон, до росту зайнятості [97].

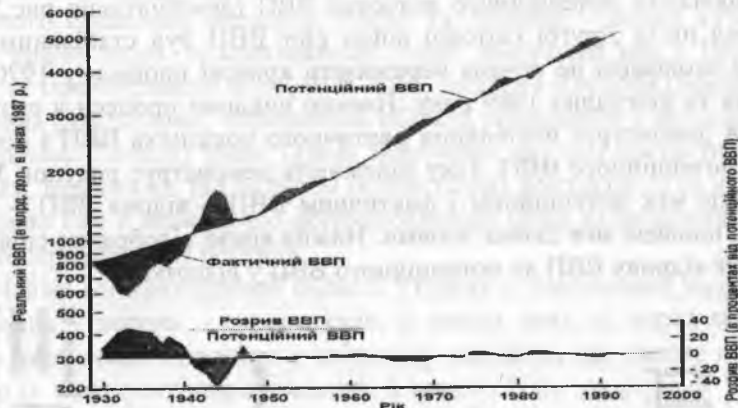

Рис. 3.2 Тренд росту і розрив ВВП США

*Розроблено автором за матеріалами <http://makroekonomika.narod.ru/files/princip.htm>.

Співвідношення розриву ВВП до потенційного ВВП – величина аналітична, що показує глибину кризи, чи відповідно, ступінь економічного буму. Як видно з рисунку 3.2, зміна темпів довготермінового росту має повторювальний циклічний характер. Цей факт показує вплив довготермінових хвиль Кондратьєва на темпи росту ВВП (таблиця 3.1.), однак дані не збігаються з даними загальносвітової циклічності за часом, оскільки є показниками для конкретної країни.

З рисунку 3.2 видно, що знижуюча хвиля тягнеться до 1945 року, де починається підвищуюча хвиля терміном до 1965 року, а потім знову починається знижуюча хвиля, як триває і донині.

Таблиця 3.1

Хвилі Кондратьєва для США в ХХ столітті	
Період підйому (роки)	Період спаду (роки)
1895–1920	1920–1939
1939–1945	1945–1959
1959–1975	1975–наші дні

*Дані таблиці розраховані автором.

У зазначених часових періодах можна зауважити тенденцію до зменшення довжини циклу, оскільки хвилі Кондратьєва мають термін 45–60 років (див. табл. 3.1). Це можна пояснити тим фактом, що в постіндустріальному інформаційному суспільстві інерційність економічної системи до введення нової технології та інформації є набагато меншою.

Зміст розвитку американської економіки в останні десятиріччя полягав у впевненому ставленні до розвитку інформаційних технологій як основного засобу підвищення продуктивності праці. Це могло бути підтверджено офіційною статистикою, яка стверджувала, що наприкінці ХХ століття темпи росту продуктивності праці суттєво збільшилися. Більше детально це було представлено в роботі автора “Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи” [244, с. 142–161].

Під час аналізу причин, що породили кризові явища в економіці США, їх можна поділити на два фактори:

1. Пасивні фактори: збільшення ступеня лібералізації і посилення приватної ініціативи при одночасному зменшенні прямої економічної активності уряду та скороченні державних капіталовкладень, які призвели до зростання боротьби за інвестора між країнами. Одночасно відсутність сильних потрясінь на фінансових ринках визначило готовність як професійних менеджерів, так і населення до прийняття підвищених ризиків і пошуку інструментів, які швидко ростуть, в тому числі акцій.
2. Активні фактори: урядова макроекономічна політика.

Якщо зупинитися на змісті активних факторів, то на початку 1980-х років США виходили з кризи через різкий ріст державних витрат на основі великого державного оборонного замовлення, завдяки чому вдавалося в стислі терміни вирішити проблему росту безробіття. Посилення державного втручання після важких економічних кризових процесів стало звичайним процесом. З метою забезпечення фінансування широкомасштабних державних витрат уряд широко використовував схеми державних позик, випускаючи довготермінові казначейські зобов’язання під дуже високі відсотки 14–18% річних. З цих засобів і фінансувалося державне замовлення. В результаті державний борг до початку 1990-х років виріс до 5 трильйонів доларів.

Економічний ріст 1990-х років був обумовлений не шляхом зменшення державних витрат, а нарощуванням активності приват-

ного сектора. Основою для цього слугувала політика радикального зниження облікових ставок. Для виходу з рецесії 1991 року Федеральна резервна система (ФРС) знизилі ставки до 3%. Аналогічно ФРС діяла і при появі ознак економічних труднощів, або кризових явищ в інших частинах глобального економічного світу (Росії, країн Азії). Так, в жовтні-листопаді 1998 ФРС три рази знижувала ставки, в результаті чого вони становили 4,5%.

Наслідком такої політики стало накачування економіки дешевими кредитними засобами. Ріст заборгованості державного сектора змінився різким ростом заборгованості приватного сектора. В результаті заборгованість нефедерального нефінансового сектора в 2000 році становила 15 трлн. доларів, а сумарна кредитна заборгованість всіх секторів американської економіки за результатами третього кварталу 2002 року перевищила 33 трлн доларів, тобто більш ніж в три рази перевищує ВВП (див. рис. 3.3).

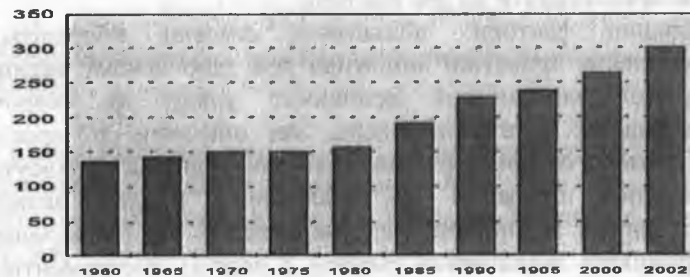

Рис. 3.3. Відношення сумарної кредитної заборгованості всіх секторів економіки до ВВП в США, %

*Розроблено автором за даними Federal Reserve System і Contrary Investor.

Середні темпи приросту ВВП за останні п'ять років знаходилися на рівні 4,5% в рік, а приріст грошової маси складав – 10% в рік. Такий позитивний приріст грошової маси не викликав інфляції у зв'язку з тим, що велика доля кредитних ресурсів направлялася на фондовий ринок і сприяла його швидкому підйому. Замість інфляції на споживчому ринку виникла інфляція фінансових активів. Споживчий попит в останні роки ріс із швидкістю 9,8% в рік. Дешеві кредити породили масові спекуляції на фондовому ринку і привели до падіння приватної норми заощаджень домогосподарств до від'ємних значень, тобто домогосподарства стали витратити більше, ніж заробляти (див.

рис. 3.4). Обтяжливою обставиною став так званий “ефект багатства” – коли постійно зростаюча вартість фінансових активів, якими володіє домогосподарство, створює в них почуття достатку, знижуючи стимули до збереження.

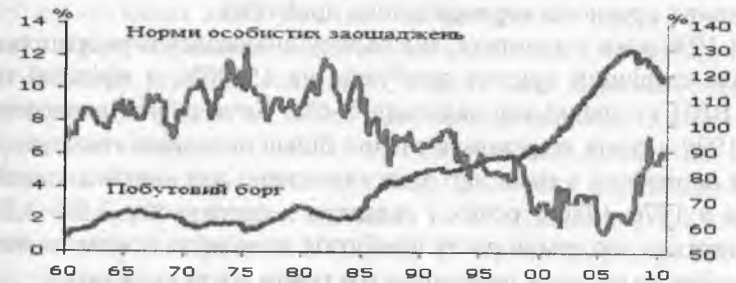

Рис. 3.4. Норма особистих заощаджень в США (в % від особистого доходу після оподаткування)

*Розроблено автором за матеріалами Bureau of Economic Analysis.

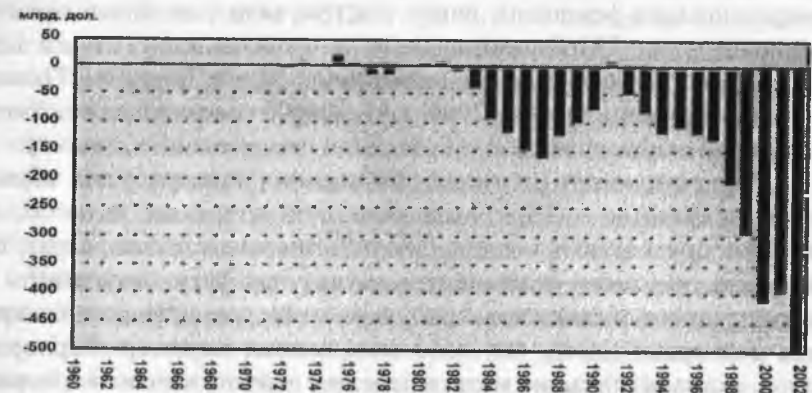

Рис. 3.5. Сальдо рахунку поточних операцій США в 1960–2002 рр.

*Розроблено автором за матеріалами Bureau of Economic Analysis.

Результатом цього стало катастрофічне нарощування зовнішньоторгівельного дефіциту (див. рис. 3.5), який перевищив 5,2% ВВП. Як наслідок, всі негативи невинувато високого споживання сплачували іноземні інвестори, які завзято купували американські боргові зо-

бов'язання, використовували фінансові активи, в тому числі й боргові банківські зобов'язання ФРС – долари США.

Зміст функціонування фондового ринку США залежить від притоку фінансових засобів інвесторів, обсяги яких в свою чергу залежали від очікування інвесторів в отриманні прибутку як результату позитивних прогнозів корпоративних прибутків.

В 1990 роки статистика, яка оприлюднювалася корпораціями показувала щорічний приріст прибутків на 15–20%, а офіційні темпи росту ВВП в середньому складали 5–6%. Хоча період економічного буму 1990-х років відрізнявся значно більш високими темпами росту ВВП в порівнянні з тими, що були характерні для американської економіки в 1970–1980-х роках і складали в середньому 3,5%–4,5% в рік, очевидно, що темпи росту прибутків не можуть протягом довгого часу майже на порядок перевищувати темпи росту економіки.

Проблема полягає в тому, що фінансові компанії зацікавлені в підтримці загального підйому фондового ринку, який забезпечує їм великі комісійні доходи. За даними, опублікованими 24 липня 2000 року журналом Fortune, в 1999 році біля 2200 професійних аналітиків американського фондового ринку відстежували стан більш ніж 6000 компаній і дали 33169 рекомендацій на купівлю акцій і тільки 125 – на продаж. За інформацією аналітичної фірми First Call/Thomson Financial на кінець вересня 2000 року з 28000 рекомендацій за американськими акціями тільки 0,6% складали рекомендації з продажу.

Така можливість штучного збільшення рівня прибутків обумовлена прийнятими в США правилами бухгалтерської звітності, яка дозволяє приховувати витрати у позабалансових статтях витрат, підвищуючи тим самим формальну величину прибутку. Результатом такого штучного підвищення прибутків стало розслідування банкрутства корпорації Enron, яке мало скандальний характер. Корпорація Enron, яка займала сьоме місце в переліку найпотужніших корпорацій журналу Fortune і з обсягом продажів більш ніж 100 млрд доларів, була змушена терміново погасити боргові зобов'язання на суму 3,9 млрд доларів в результаті зниження рейтингу заборгованості компанії провідним рейтинговим агентством. Це було викликано оприлюдненням балансових рахунків Enron. Як стало зрозумілим, компанія Enron протягом декількох років приховувала прибутки на рахунках власних дочірніх компаній, а офіційно 2001 рік компанія завершила зі збитками на суму 638 млн доларів США. Недовіра до компанії з боку інвесторів і кредиторів змусила відмовити Enron у наданні компанії

кредитів. Як результат, вартість акцій компанії впала з 90,56 долара в серпні 2000 року до 0,26 долара в листопаді того ж року.

Є потреба зупинитися на використанні на фондовому ринку США опціонів як форми захоплення менеджерів. Мотивація менеджерів корпорацій є одна – будь-якою ціною добитися постійного росту котирування акцій компанії на фондовому ринку. Опціони за суттю є зобов'язанням компанії перед власником цих цінних паперів сплатити йому різницю між ціною “страйк”, що зазначена в контракті, та біржовою ціною на момент виконання опціону. Однак існуючі правила бухгалтерського обліку не передбачають включення цих зобов'язань в баланс компанії. На кінець 2000 року керівництво і працівники компанії володіли опціонами на 47 мільйонів акцій компанії. З 1999-го року до середини 2001 року 29 членів правління Enron реалізували свої опціони і отримали сумарний дохід 1,1 млрд доларів, прекрасно володіючи ситуацією про реальний негативний фінансовий стан компанії.

Виявлені в Enron грубі порушення в системі звітності й великі збитки порушують питання щодо дійсних розмірів маніпуляцій з корпоративною статистикою в США, а це змушує поставити під сумнів і переглянути реальні успіхи корпоративного сектора США за останні роки і обумовленість росту фондових ринків в цілому.

Падіння фондового ринку в США напругу підірвало благополуччя американських родин, оскільки вони безпосередньо були учасниками цього ринку. Сьогодні акціями в США володіють 50% всіх домогосподарств. В структурі фінансових активів населення в 1999–2000 роках на вкладення в акції приходилось 42–44%.

Ріст персональних та корпоративних банкрутств викликав негативні зміни у фінансово-банківській системі. Обсяг безнадійних боргів на балансі американських банків за 2000 рік виріс на 300%, а загальний обсяг проблемних боргів збільшився вдвічі. При цьому співвідношення виділених на покриття можливих збитків банківських резервів до загальної суми боргів впало до найвищого показника за останні 50 років – 1,6%. Така ситуація змусила банки різко посилити умови надання нових кредитів (рис. 3.19), що збільшило шанси сповзання економіки США в рецесію.

Такий негативний стан фінансової і платіжної системи створив загрозу системної кризи, яка може мати непередбачувані наслідки. У зв'язку з цим існує потреба в аналізі причин, які слугували накопиченню такого комплексу проблем, та в з'ясуванні наслідків для світо-

вої фінансової системи у випадку розвитку негативного сценарію кризових процесів.

Попри реалії складної ситуації, існує думка, що обсяги неповернених кредитів не зможуть досягнути критичної маси, яка б викликала ланцюгову реакцію розпаду фінансової системи. Так, в 1990 році обсяги неповернених кредитів, які виникли з розвитком фінансової кризи в Японії, оцінювалися в 1 трлн доларів. Однак розпаду фінансової системи Японії не виникло, хоча ця проблема стала головною причиною десятирічної стагнації місцевої економіки.

Циклічний характер розвитку економічних процесів обумовлює неможливість ототожнювання змісту та характеру економічних показників, а будь-які порівняння і ототожнювання змісту та характеру економічних показників можуть мати тільки певні межі. Сьогодні одна з найвпливовіших загроз фінансовій стабільності виходить з ринку похідних цінних паперів, оскільки вони є основними факторами і каталізаторами перегріву фондового ринку.

Традиційні цінні папери, до яких відносять акції та облігації, називають паперовим або фіктивним капіталом, а похідні цінні папери-деривативи є фіктивним капіталом другого порядку. Деривативи, до яких відносять ф'ючерси, опціони, валютні і відсоткові свопи, варанти, опціони на ф'ючерси та інші, є фінансовими контрактами, які дають право купити чи продати певну кількість базового активу, а саме: акцій, облігацій, нафти і т.п. протягом обумовленого терміну за завчасно встановленою ціною. Таким чином, вартість похідних цінних паперів, а також можливість отримання з їх допомогою доходу безпосередньо залежать від руху цін на інші фінансові інструменти чи товарні активи. Реальну ж загрозу щодо стабільності фінансової системи здійснюють деривативні контракти, пов'язані з золотом, в тому числі використанням у сфері міжнародних фінансів лізингу золота. Більш детально це було представлено в роботі автора "Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи" [244, с. 161–169].

У відповідності з наведеним вище можемо стверджувати, що при нестабільному стані американського долара, як світової валюти, може виникнути спроба введення в обіг будь-якої іншої валюти з прив'язкою її вартості до золота. В такому випадку обіг такої валюти зможе відтягнути на себе значну пропозицію золота на світовому фінансовому ринку і забезпечити автономне та самостійне функціону-

вання такій економічній системі від негативного впливу інфляційного ринку цінних паперів та інших провідних валют світу.

Зміст позитивного характеру розвитку американської економіки базується на притоці іноземного капіталу, який повністю компенсує нестачу внутрішніх заощаджень і фінансує ексцеси споживання. Зовнішньоторговельний дефіцит дорівнює 5,2%, а це означає, що, власне, ця частина внутрішнього споживання в США дотується всіма іншими країнами. Між США і рештою країн світу склалася ситуація, коли США споживають те, що виробляють інші країни, а ті, в свою чергу, самі ж це споживання і фінансують. Механізмом залучення міжнародних капіталів служить ріст американських фінансових активів і завищений курс долара США, який в період економічних циклічних спадів обумовлюють США як епіцентр поширення світових кризових процесів.

Підсумовуючи, зазначимо, що кризові явища в США мають характер сукупного ефекту накладання трьох кризових процесів:

- короткотермінова циклічна криза перевиробництва і переінвестування;
- макроциклічний спад в рамках довготермінової хвилі;
- глибока і багатостороння структурна криза, яка обумовила невідповідність структури капіталовкладень і виробництва структурі кінцевого попиту, дисбаланс між потужними інвестиціями і реально від'ємними заощадженнями, протиріччя між доларом, що продовжує дорожчати до 2012 року, з одного боку, і великим зовнішньоторговельним дефіцитом, втраченою конкурентоспроможністю американських товаровиробників, з іншого боку.

З метою підтвердження поширення кризових циклічних процесів є зміст проведення аналізу їх імітування від економічно-фінансових центрів, якими є не тільки США, але і Японія для азійських країн.

Після Другої світової війни Японія вирішила проблему відновлення власної економіки та її демілітаризацію. Для суспільно-економічного устрою країни були властиві наступні риси: посилення державного регулювання економіки, яке відображалось у експропріації державою 25–40% національного доходу; розвиток капіталізму у формі олігополії, де в олігополічній структурі проявляється конкурентний характер сучасної монополії; концентрація капіталу в руках великих корпорацій; інвестиційний бум.

Слід наголосити, що Японія у післявоєнний період дуже швидко набрала статус країни, де сконцентровано капітали потужних корпорацій, кількість яких наближається до двох мільйонів. В період 1955–1970 років доля активів приватних господарств і приватних власників в сукупних активах скоротилася з 42,6% до 34%, а частина державної власності незначним чином виросла [40]. Вцілому багатство починає концентруватися в межах великих корпорацій. Корпорації починають концентрувати розвиток культурного, політичного, суспільного життя, освіти і науки.

Японія обрала шлях найменшого опору, не розробляючи, а перебираючи всі найбільш передові технології того часу в інших розвинутих країн, які меншою мірою постраждали у війні, і підтримуючи високу науково-технічну базу. Концентрація капіталу в великих корпораціях дозволяла цим корпораціям застосовувати найновіші світові досягнення у сфері технологій. Наступним кроком для Японії було концентрація зусиль щодо покращення системи освіти.

В період інтенсивного економічного росту 70-х років норма накопичення в Японії перевищувала показники будь-якої країни. Вона виросла в 2 рази і досягла рівня 40%. При порівнянні індексів промислового виробництва бачимо, що Японія значно відставала на той час від провідних країн світу (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Індекси промислового виробництва

рік	Японія	США	Англія	ФРН	Франція	Італія
1937	100	100	100	100	100	100
1950	69	183	124	114	113	125

*Дані таблиці розраховані автором.

В 1951 році Японія досягнула довоєнного рівня розвитку за індексом промислового виробництва, в середині 60-х років в Японії вдалося створити індустріальну структуру за типом передової капіталістичної країни. До початку 70-х років в країні сформувався широкий комплекс галузей сучасної промисловості, а сама Японія зайняла друге місце після США в капіталістичному світі. Характер розвитку післявоєнної економіки Японії відповідає загальним принципам циклічних світових економічних процесів. Хоча в період 60–70-х років економіка Японії була визнана економічним дивом, в 1974 році вона різко впала в рецесію [56], яка була обумовлена загальносвітовими циклічними економічними процесами (див. монографію О. В. Ткач.

“Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи”).

З червня 1957 року по квітень 1958 року рівень промислового виробництва в Японії скоротився на 9,4%, промислові капіталовкладення зменшилися на 17%. В 1958 році оптові ціни в порівнянні з 1957 роком зменшилися на 6,6%. В 1962 році загальний рівень промислового виробництва в Японії зменшився на 11,5% [78].

Економіка Японії 70-х років характеризувалася наступними тенденціями: довготермінова тенденція певного гальмування економічного росту і характерною рисою економічного розвитку країни стала різка нерівномірність щорічної економічної динаміки.

Значний вклад в економічний ріст вніс структурний зсув в японській промисловості в бік галузей з високою нормою доданої вартості. Але в першій половині 70-х років вплив цього фактора втратив результативність. Практика “адміністративного керівництва”, яка широко практикувалася в Японії і надзвичайна схильність до заощаджень у приватних господарствах перестали бути основними факторами, які підтримували високу норму капітальних вкладень. Ці передумови перекреслили оптимістичні прогнози розвитку японської економіки, тому подальший розвиток розглядався як стійкий і стабільно підтримуваний ріст [215].

Основними причинами, що обумовили погіршення економічної ситуації в 70-х роках, було погіршення умов реалізації товарів в середині країни, які були викликані гальмуванням росту приватного споживання внаслідок падіння реальних доходів населення, нерозвиненість інвестиційних процесів.

Слід підкреслити, що Японія увійшла в період стагфляції, для якого типовий симбіоз тенденцій до спаду промислового виробництва й інфляції. Інфляційні процеси були надзвичайно глибокі: на початку 70-х років оптові ціни виросли більш, ніж в два рази в порівнянні з минулим п’ятирічним періодом, грошова маса збільшилися в середньому на 22%. Таким чином, економіка Японії опинилася в синхронному процесі підйому і спаду ділової активності провідних високорозвинутих капіталістичних країн [201].

Характерними для 70-х років стали різкі і непередбачувані коливання курсу єни, які негативно впливали на економіку країни. Після введення в 1973 році плаваючого курсу єни, японська національна валюта зміцніла по відношенню до американського долара на 49,4%.

Таке подорожання єни спричинило різке скорочення японського експорту [135].

Після довгого періоду післякризової депресії і слабкого поживлення, японська економіка до кінця 70-х років вступила в наступну фазу циклічного підйому. Виробництво валового продукту, національного доходу піднялося вище кризових піків, поживався інвестиційний процес, покращилась реалізація товарів на внутрішньому ринку. В 1980-х роках в економіці Японії почався новий спад, який вплинув на зниження приросту за деякими важливими економічними показниками [56].

Аналіз циклічного спаду в економіці Японії, представлений в таблиці 3.3, свідчить про їх збіг з економічними циклами інших провідних країн світу, в тому числі і з США.

Таблиця 3.3

Динаміка ВВП Японії і бюджетного сальдо

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
ВВП	3,5	1,0	0,3	0,7	1,4	5,1	1,4
Сальдо	2,9	1,5	-1,6	-2,3	-3,6	-4,2	-3,4

* Дані таблиці розраховані автором на основі матеріалів: IMF International Financial Statistic Yearbook 2000 p.591.

Після економічного підйому 80-х років, на початку 90-х років економіка Японії вступила у фазу рецесії, накопичивши великий безнадійний комерційний кредитний борг, пов'язаний з довготривалим падінням економічної активності і падінням фондового ринку.

В кінці 90-х років взаємний товарообіг країн третього світу, який обслуговувався за допомогою долара США, більш ніж в чотири рази перевищив сумарний експорт США, тобто на кожний долар, який використовується самими США, приходиться 4 долари, що використовуються в міжнародних торговельних операціях між суб'єктами господарювання інших країн [88].

Цікавими є вислови японського економіста К. Ойно, який пов'язував проблематику конкурентоспроможності японських товарів і валютних курсів, зокрема він стверджував, що навіть за умов стабільності середнього рівня конкурентоспроможності, одночасно стабілізувати реальні курси валют країн азійсько-тихоокеанського регіону проти Японії, США і ЄС неможливо, поки їх валютні курси сильно коливаються. Він акцентує увагу на тому, що особливо нестабільна конкурентоспроможність Східної Азії стосовно Японії.

Реальний ефективний валютний курс, який визнаний найбільш популярним індексом цінової конкурентоспроможності країни і є валютним курсом з врахуванням інфляції і ваги валюти в торгівлі, на думку К. Ойно, не зовсім точно може відображати істину величини конкурентоспроможності країни. Це обумовлюється тим, що торговельні ваги не можуть точно представляти конкурентів будь-якої країни. Країни, що розвиваються з вертикальною структурою торгівлі, не можуть конкурувати з своїми багатими торговельними партнерами, які забезпечують їх ринками постачання та збуту. Дійсна конкуренція відбувається між самими країнами, що розвиваються, взаємна торгівля яких обмежена через однорідність їх економічних структур. Одним з способів виправити таке становище, за твердженням Ойно, є використання глобальних ваг для експорту однорідної продукції, при цьому зберігаючи двосторонні ваги для більш диференційованого експорту готової продукції [369].

Американський економіст Лоуренс Саммерс зауважував про необхідність приділяти велику увагу будь-якому дефіциту балансу поточних операцій, що перевищує ВВП на 5%, особливо якщо він фінансується таким чином, що може призвести до різкого відтоку капіталу [323].

В таблиці 3.4. представлені динаміки зміни балансів поточних операцій деяких азійських країн, валюти яких різко знецінилися.

Таблиця 3.4

Динаміка зміни балансу поточних операцій країн азійсько-тихоокеанського регіону

Країни	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Японія	-	2,0	3,0	3,1	2,8	2,2	1,4	2,2	3,2	3,6	3,4
П.Корея	-1,24	-3,16	-1,70	-0,16	-1,45	-1,91	-4,82	-1,90	13,1	7,1	4,1
Сінгапур	9,45	12,36	12,38	8,48	18,12	17,93	16,26	13,90	20,9	18,0	23,6
Гонконг	8,40	6,58	5,26	8,14	1,98	-2,97	-2,43	-3,75	0,6	1,2	3,7
Тайвань	7,42	6,97	4,03	3,52	3,12	3,05	4,67	3,23	1,3	2,0	3,0
Індонезія	-4,40	-4,40	2,46	-0,82	-1,54	-4,27	-3,30	-3,62	3,4	2,7	7,3
Малайзія	-2,27	-14,01	-3,39	-10,11	-6,60	-8,85	-3,73	-3,50	15,7	9,6	9,9
Філіппіни	-6,30	-2,46	-3,17	-6,69	-3,74	-5,06	-4,67	-6,07	2,0	2,5	11,6
Таїланд	-8,74	-8,01	-6,23	-5,68	-6,38	-8,35	-8,51	-2,35	12,2	8,8	7,8
Китай	3,02	3,07	1,09	-2,19	1,16	0,03	0,52	3,61	2,4	1,7	1,5

* Дані таблиці розраховані автором за матеріалами Corsetti et. al. 1998 NBER WP No. w6833 (tables).

На початку 1996 року після п'яти років стагнації економіка Японії почала відновлюватися. Слід зауважити, що з середини 1995 року японська влада зберегла ліберальну кредитно-грошову політику і низькі відсоткові ставки, при цьому знецінення ени по відношенню до американського долара загострило валютний стан в регіоні і в 1997 році викликало різке подорожчання азіатських валют, прив'язаних до долара.

Щодо японської банківської системи, то в 80-х роках після штучного збільшення активів вона вже знаходилася в хиткому стані, але банки Японії продовжували масштабні капіталовкладення в сусідні країни регіону, використовуючи різницю у відсоткових ставках в середині країни та високими доходами щодо закордонних вкладень. З поглибленням кризи в Японії багато з таких банків понесли збитки. У зв'язку з негативними процесами в банківській системі уряд прийняв рішення щодо збільшення кредитного портфеля. Оскільки співвідношення капіталу до активів для іноземних капіталовкладень вище, ніж для внутрішніх, банки обрали скорочення іноземних кредитів і тим самим сповільнили внутрішнє кредитування. В той же час на банки і компанії дебіторів японських фінансових установ, що функціонували на ринку південно-східної Азії, вплинула валютна криза. Як результат, сам фінансовий стан японських банків і компаній, що торгують цінними паперами, різко погіршився.

В порівнянні з економічно-фінансовою кризою в Мексиці 1994–1995 років, коли США, як головна регіональна економічна сила, переживали сильний економічний циклічний підйом, рецесія японської економіки в 1997 році загострила слабкість економічної системи тихоокеансько-азіатського регіону і сприяла розвитку валютної кризи [330].

Цікавими, на нашу думку, є заходи, які вжито щодо обмеження розміщення японських банківських капіталів на американському ринку, дохідність якого в кінці 1998 року знизилася з 7% до 4,5%. За японськими державними облігаціями показники дохідності теж досягли найнижчого рівня за всю історію фондового ринку [88].

У зв'язку з тим, що основним іноземним власником американських активів були японські фінансові установи, уряд Японії прийняв жорсткі рішення щодо іноземних інвестицій своїх банків, а також створив сприятливі ринкові умови у вигляді підвищеної дохідності державних облігацій, що обумовило суттєве повернення японських інвестицій з закордонних ринків, в тому числі і американського. До кінця 1998 року вартість японських закордонних капіталовкладень зменшилася на 400 млрд доларів США. На валютному ринку це знай-

шло відображення у падінні курсу американської валюти щодо ени, навіть не дивлячись на складну ситуацію з економікою Японії. На окремих етапах японському центральному банку довелося навіть здійснювати інтервенції у підтримку американської валюти, щоб не допустити дорожчання ени [88].

Аналіз хронології подій фінансово-економічної кризи країн тихоокеанського регіону свідчить про аналогічний характер проходження кризових процесів, що мали місце в Латинській Америці – ефект поширення кризи. В умовах практично однотипових економік з експортно орієнтованим характером різке зниження вартості валюти будь-якої країни породить цілий ланцюг конкурентних девальвацій, примушуючи інші країни наслідувати цей приклад або ж змиритися з падінням конкурентоспроможності на зовнішніх ринках.

Економічний спад в Японії в кінці 1998 року став одним з найгостріших в історії країни. Реальний ВВП знизився на 5,25%, безробіття виросло до 5%. На початку 1999 року підвищення курсу ени і відсоткових ставок за довготерміновими активами означали більш жорсткішу кредитно-грошову політику, яка була змінена зі зменшенням ставки відсотку з 0,25% до 0,15% [342]. Ці дії частково нейтралізували негативні дії жорсткої кредитно-грошової політики і значно покращили стан фінансового ринку.

В 1999 році активізувалося повернення портфельних інвестицій, що сприяло підйому фондового ринку на 25,4% в доларовому обрахунку, а це на 6,7% перевищило ріст американського ринку і на 4,5% світового фондового ринку. Наслідком такої політики було підвищення капіталізації фондових ринків на початку 2000 року, яка досягла до кризового рівня. Проведений аналіз емпіричних досліджень фінансово-економічних явищ провідних економік світу обумовив виділення сформованих екзогенних центрів фінансово-економічного впливу світового масштабу.

Невідворотній характер кризових процесів в контексті економічних циклічних явищ характеризується ексцесами минулого періоду росту і пояснюється зсувом споживчого попиту, фондовим ринком, який швидко зростає, та від'ємною нормою накопичення. Кризові економічні процеси екзогенних центрів фінансово-економічного впливу обумовили їх структурну невідповідність на основі різкого перевищення темпів приросту інвестицій в інформаційні галузі над ростом об'ємів виробництва.

Структурні перетворення в розвинутих країнах хоча і позначені різким скороченням ВВП, але завжди супроводжуються державним довготерміновим програмуванням економічного росту на основі оперативного ациклічного регулювання з елементами екзогенного впливу.

До змісту екзогенних впливів відносяться світовий обіг торгових зобов'язань ФРС, які:

- нерезидентами використовуються як інвестиції, а резидентами – як елемент надмірного споживання;
- в обігу фондового ринку є спекулятивним елементом, що мотивує “перегрів” ринку, який сприяє більшому темпу приросту прибутків над темпами росту економіки;
- на ринку золота є мотивуючим елементом ланцюга інфляційно-дефляційних процесів, які провокують фінансово-економічні кризові явища економік інших країн, валюти яких прив'язані до американської валюти.

Підтвердженням екзогенного характеру ациклічного регулювання в період економічних циклічних спадів є штучний ріст фінансових активів, адміністративна стерилізація готівки і завищений курс долара.

Для ЄС, наприклад, таким важелем може бути фінансова політика Євро-банку, яка, зокрема, реалізує свої цілі через регіональну політику ЄС, об'єктом якої нині є і західні регіони України.

Проведений аналіз характеру економічного розвитку Японії свідчить про факт його відповідності загальним принципам циклічних світових економічних процесів, як суб'єкта синхронного процесу підйому і спаду ділової активності світових центрів екзогенного впливу.

В сучасній світовій економічній системі, яка має глобалізаційні тенденції свого розвитку чітко сформовані центри екзогенного впливу, циклічний характер розвитку економічних процесів, яких формується на основі програм стійкого росту за рахунок інфляційно-дефляційних процесів, що провокують поширення ланцюгових кризових процесів у формі регіональних кризових хвиль.

3.2. Аналіз глобального впливу на розвиток регіональної просторово-економічної системи

Характер розвитку сучасного глобалізованого світу обумовив формування центрів екзогенного впливу, зміст розвитку котрих характеризується поняттям забезпеченої власної конкурентоспроможності і сталого розвитку. Предметом екзогенного впливу стали су-

б'єкти світового господарства, які не увійшли до переліку сформованих центрів екзогенного впливу. Зміст та характер екзогенного впливу пропонується для розгляду й аналізу, особливо для регіонів країн, що розвиваються та країн, що знедавна стали визнаними як країни з ринковою економікою.

Зупиняючись на досвіді розвитку японської економіки, слід акцентувати увагу на тому, що державна національна політика економічного розвитку, надання пільгових кредитів, інтенсивне та раціональне використання залученого капіталу може привести до створення потужного та конкурентоспроможного виробничого потенціалу. Необхідно підкреслити, що США як макрорегіональний конкурентний центр підтримували розвиток азійсько-тихоокеанського регіону (АТР) до того часу, поки низьковитратне виробництво місцевих фірм слугувало потенційним джерелом американських ТНК. У разі зміни кон'юнктури світового ринку та валютних коливань економіки країни АТР слугували платформою для реалізації товарів і послуг регіонів з більш високим економічним потенціалом: в основному США та Японії. Значимо, що Японія виступає як основний постачальник товарів та послуг в азійсько-тихоокеанському регіоні, при тому, що США виступають в ролі основного споживача товарів і послуг з цього регіону. З іншого боку, Японія виступає основним постачальником капіталів в азійсько-тихоокеанському регіоні, які вважають одним з факторів підвищення конкурентоспроможності експорту цих країн на світових ринках. Товари, що виготовляються за участю японського капіталу, експортуються в Японію в межах 18% від загального сукупного експорту, країни ЄС – 15%, США – 19%. (IMF World Economic Outlook.). За рахунок притоку інвестицій, технологій, проміжних товарів країни азійсько-тихоокеанського регіону досягли сильного експортно орієнтовного росту. Основним експортним напрямком для товарів цих країн, включаючи Японію, були США, торговий дефіцит яких в 90-х роках склав 120 млрд дол в рік. Такий великий торговий дефіцит стимулював не тільки ріст внутрішнього споживання, але і імпорт японських товарів. На початку 90-х років американський попит почав знижуватися, хоча і залишався на відносно високому рівні (сумарний експорт Японії, Тайваню і Південної Кореї забезпечували 30% імпорту США). Однак, передбачаючи можливість урізання поставки імпортованих товарів з Японії до США й необхідність пошуку нового абсорбенту власних товарів і послуг, Японія і ряд інших країн азійсько-тихоокеанського регіону

почали впровадження запобіжних заходів щодо запобігання будь-яких проявів обмеження американського споживання, а саме: майбутній економічний ріст може бути забезпечений за рахунок міжгалузевої торгівлі країн азіатсько-тихоокеанського регіону та позитивним мотивом розвитку економіки повинна розглядатися внутрішньорегіональна торгівля, а Японія при цьому може зіграти роль основного абсорбента товарів та послуг.

Різке подорожчання долара в порівнянні з японською еною і європейськими валютами в 90-х роках привело до втрати цінової конкурентоспроможності в більшості країн Азії і Японії, валюти яких були прив'язані до долара США, що також спричинило різкий спад експорту азіатських країн (табл. 3.5). Негативний вплив подорожчання долара на експорт цих країн виявився сильнішим, ніж вигоди, отримані від здешевлення імпорту, що породило сумніви серед кредиторів Японії та інших учасників азіатсько-тихоокеанського регіону щодо здатності компаній цих країн продовжувати виконання власних боргових зобов'язань.

Таблиця 3.5

Сальдо торговельного балансу учасників азіатсько-тихоокеанського регіону

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Японія	69280	96080	124760	139420	144190	131790	83560	101600	122390	123320
Південна Корея	-2450	-6803	-1755	2319	-2860	-4444	-14965	-3179	41627	28716
Сінгапур	-1633	-110	-1821	-2724	1354	977	2224	1118	14811	11303
Гонконг	-	-	-	-	-	-	-	-	-7833	-3159
Індонезія	5352	4801	7022	8231	7901	6533	5948	10074	18429	204777
Малайзія	2525	391	3150	3037	1577	-103	3826	3876	-	-
Філіппіни	-4020	-3211	-4685	-6222	-7050	-8944	-11342	-11127	-28	4962
Таїланд	-6751	-5989	-4161	-4297	-3726	-7968	-9488	15551	16041	13477
Китай	9165	8743	5183	10654	7290	18050	19535	46222	46614	36207

* Дані таблиці розраховані автором за матеріалами IMF International Financial Statistic Yearbook 2000 – Key Indicators of Developing Asian and Pacific Countries. Asian Developing Bank, 2000 pp.1158–159 www. Adb.org.

В середині 90-х років учасники АТР прийшли до спільної згоди щодо тіснішої кооперації в сфері валютного регулювання, яка була викликана кризою в Латиноамериканському регіоні у 1994 році, що викликала хвилю спекуляцій у Гонконзі, Таїланді і Філіппінах, та перехід суверенітету Гонконгу під юрисдикцію Китаю і у зв'язку з цим невизначеність щодо прив'язки долара Гонконгу до долара США. Зміст такої спільної співпраці в березні 1997 року знайшов своє відображення у розробці спільного механізму із захисту власних валют

країн АСЕАН від спекулятивних валютних атак, який був розроблений міністрами фінансів цих країн. Цей механізм включав підписані двосторонні угоди щодо придбання цінних паперів з наступним їх викупом за обумовленою ціною (так звані "hero agreements"), згідно з якими країна з метою підтримання власної валюти може обміняти у свого сусіда доларові казначейські цінні папери (U.S. Treasury Securities) на долари США. У випадку, наприклад, наміру центрального банку будь-якої азіатської країни, що підписав таку угоду з Гонконгом, запобігти знеціненню власної валюти, цей центральний банк має можливість придбати у Гонконгу долари США шляхом обміну (продажу) власних доларових казначейських цінних паперів з укладанням зворотної операції щодо викупу цих цінних паперів у відповідності з обумовленою ціною і на певну конкретну дату. Загальний об'єм таких операцій залежить від встановленої угодою межі чи кількості американських казначейських цінних паперів, які країна здатна продати. До прикладу, такі межі будь-якої країни з Японією становлять 1 млрд доларів США [363]. Слід зауважити що до липня 1997 року долар США вважався ключовою валютою, на якій базувалися валюти більшості країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою азіатсько-тихоокеанського регіону, хоча для багатьох країн така прив'язка вважалася не дуже жорсткою. При цьому слід розрізнити довготермінове і короткотермінове регулювання курсу валюти. Бажання і спроби компенсувати міжгалузеві відмінності в темпах інфляції чи підвищити власну конкурентоспроможність приводили до відхилення американської валюти від валюти країни, яка в короткотерміновому періоді на щоденній основі вважалася в більшості випадків стабільною.

Вважають, що подорожання національної валюти прямо пов'язано з втратою конкурентоспроможності власної економіки та погіршенням структури платіжного балансу. Представлений аналіз зміни динаміки номінальних (див. табл. 3.6) і реальних валютних курсів (див. табл. 3.7) свідчить про велику різницю подорожання валют країн АТР у зв'язку з їх прив'язкою до американського долара і, як наслідок, втратою конкурентоспроможності щодо країн ЄС та Японії, валюта якої відрізнялася більшою еластичністю.

Таблиця 3.6

Динаміка зміни номінальних валютних курсів країн АТР

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Японія	-	134,7	126,7	111,2	102,2	94,1	108,8	121,0
Південна Корея	707,76	733,35	780,65	802,67	803,45	771,27	804,45	951,29

Продовж. табл. 3.6

Сінгапур	1,81	1,73	1,63	1,62	1,53	1,42	1,41	1,48
Гонконг	7,79	7,77	7,74	7,74	7,73	7,74	7,73	7,74
Тайвань	26,89	26,82	25,16	26,39	26,46	26,49	27,46	28,70
Індонезія	1842,80	1950,40	2029,90	2087,10	2160,80	2248,60	2342,30	2909,40
Малайзія	2,70	2,75	2,50	2,57	2,62	2,50	2,52	2,80
Філіппіни	24,31	27,48	25,51	27,12	26,42	25,71	26,22	29,47
Таїланд	25,59	25,52	25,40	25,32	25,15	24,91	25,34	31,36
Китай	4,78	5,32	5,51	5,76	8,62	8,35	8,31	8,29

* Дані таблиці розраховані автором на основі матеріалів: Corsetti et al. 1998 NBER WP No. w6833 (tables).

Таблиця 3.7

Динаміка змін реальних валютних курсів країн АТР

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
США	-	75,1	73,2	75,0	74,0	69,6	73,6	79,9
Японія	-	115,4	120,1	146,0	156,1	163,1	137,8	129,6
Південна Корея	96,00	91,50	87,70	85,20	84,70	87,70	87,20	58,60
Сінгапур	101,20	105,70	106,00	108,60	111,90	112,70	118,20	114,40
Гонконг	99,70	103,90	108,50	116,00	114,50	116,00	125,80	138,40
Тайвань	96,50	95,70	95,70	91,40	92,60	90,40	89,60	89,20
Індонезія	97,40	99,60	100,80	103,80	101,00	100,50	105,40	62,40
Малайзія	97,00	96,90	109,70	111,00	107,10	106,90	112,10	84,90
Філіппіни	92,40	103,10	107,10	97,40	111,70	109,60	116,40	90,90
Таїланд	102,20	99,00	99,70	101,90	98,30	101,70	107,60	72,40

* Дані таблиці розраховані автором на основі матеріалів: Corsetti et al. 1998 NBER WP No. w6833 (tables), індекс 1980-1989 – 100%.

Проведений аналіз динаміки валютних курсів країн АТР показує, що в окреслений період валюта Малайзії коливалася в межах 10% від 2,7 до 2,5 рінггіт за долар. На Філіппінах курс песо коливався в межах 24–28 песо за долар, але з початку 1995 по кінець 1997 року курс був зафіксований на рівні 26,2 песо/долар. Слід відзначити, що валютна політика Китаю, Індонезії, Таїланду, Південної Кореї була більш еластичною. Так, національна валюта Південної Кореї вон з 1990 по 1993 роки знецінилася в номінальному виразі з 700 до 800 вон/долар, в період 1993–1996 років вона коливалася у вузькому діапазоні 770–800 вон/долар, а в кінці 1996 року курс валюти знизився до рівня 884 вон/долар. Валютна політика Індонезії була спрямована на підтримку реального курсу, тому курс національної валюти цієї країни знизився з 1990 року по 1997 з рівня 1900 рупій/долар до рівня 2400 рупій/долар. Аналогічно Тайвань теж намагався підтримувати реальний курс, що обумовило падіння тайванського долара з рівня 24 тайванських доларів (долар США в 1991 році) до рівня 27,8 тайванських доларів (долар США в 1997 році). В Сінгапурі валюта подорож-

чала з рівня 1,7 сінгапурських доларів (долар США) до 1,4 сінгапурських доларів (долар США). В період 1991–1993 років китайська національна валюта юань планомірно знецінювалася, а в 1994 році вона була радикально девальвованою на 50% і, тим самим, був радикально ліквідований розрив між офіційним і ринковим курсом “своп”, згідно з яким укладалися 80% зовнішньоторговельних китайських угод.

Аналіз номінальних валютних курсів на основі базового періоду 1990 року показав, що до 1997 року реальний валютний курс в Малайзії виріс на 19%, на Філіппінах – на 23%, у Таїланді – на 12%, в Індонезії – на 8%, у Сінгапурі – на 18%, у Гонконзі – на 30%.

Як видно з таблиці 3.6, ріст реальної вартості валют країн АТР проходив паралельно із зміцненням американського долара. Вибір валютного режиму, що орієнтований на долар США, став реальним фактором подорожчання азійських валют. Слід зауважити, що тільки Гонконг мав тісну прив'язку власної валюти до долара США, решта ж країн прив'язували власні валюти до валютних корзин. Одна вага американського долара в таких корзинах була занадто вагомою, і таким чином, можна стверджувати про те, що таку валютну політику можна охарактеризувати як приховану прив'язку до американського долара.

Погіршення стану платіжних балансів країн АТР спричинило масовану валютну атаку на валюти цих країн, що привело до безпосереднього погіршення цими країнами власної конкурентоспроможності і різкого відтоку спекулятивного капіталу. Так, на кінець 1990-х років знецінилися валюти Таїланду на 78%, Малайзії і Філіппін – 52%, Південної Кореї на 107%, Індонезії на 151%.

В багатьох країнах АТР і, особливо, це характерно для Японії, політичне намагання підтримувати високі темпи економічного росту на корпоративному рівні призвело до виникнення тривалої традиції розподілу державних гарантій на приватні проекти, які в певних випадках керувалися представниками уряду, користувалися субсидіями або підтримувалися кредитами комерційних банків за вказівкою та розпорядженням уряду. Але навіть за відсутності державної допомоги, стратегії корпоративного сектора часто недооцінювали вартість і ризик, що лежали в основі інвестиційних проектів [330].

Як вже було окреслено вище, досвід Японії довів, що політика національного розвитку економіки, надання пільгових кредитів і інтенсивне використання наданого кредитного капіталу може привести до створення потужного і конкурентоспроможного виробничого

потенціалу. Хоча США і підтримували такий інтенсивний характер розвитку Японії та інших країн АТР, беручи за основу, в першу чергу, політичну перспективу, їхнє ставлення щодо низьковитратного виробництва країн АТР, як потенційного джерела прибутку американських ТНК змінилося. Така зміна була зумовлена виходом японської економіки на рівень, що дозволяв японським корпораціям конкурувати з американськими фірмами в багатьох сегментах світового ринку.

В кінці 1990-х років стан економіки країн АТР, як і світової економіки, характеризувався перенасиченням ринку капіталу, який у зв'язку з надмірною пропозицією спрямовувався на фондовий ринок і отримував форму спекулятивного. Це спричиняло необумовлений підйом біржової кон'юнктури, а корумповані корпорації продовжували отримувати пільгові кредитні ресурси і направляли їх на фондовий і валютний ринок з метою спекулятивних операцій. Результатом таких дій була глибока криза, що почалася з 1997 року.

Фінансові ринки багатьох країн АТР вважали, що кредитні операції в цьому регіоні не пов'язані з високим ризиком, оскільки в багатьох країнах були встановлені незмінні курси власних національних валют по відношенню до американського долара, а темпи економічного розвитку відповідали незмінному підйомному характеру. Операції комерційних банків по зовнішньому кредитуванню в США та країнах Європи за низькими відсотковими ставками і вкладення цих засобів в економіку країн АТР під більш високий відсоток характеризувалися надзвичайною прибутковістю, а ресурси, що вливалися в ці країни, сприяли економічному підйому за принципом "піраміди". У зв'язку з постійним припливом фінансових ресурсів вартість активів зростала, що давало можливість до нового притоку капіталів. Оскільки такі активи були придбані за рахунок кредитних коштів, що підлягали рефінансуванню, працювати в таких обставинах ставало все важче, оскільки необхідним видавався продаж активів у зв'язку з потребою погашення раніше отриманого фінансування.

Аналіз публікацій японських економістів зосередив нашу увагу на публікації японського економіста Ойно, який виділив шляхи передачі кризових процесів в країни АТР, а саме:

- вплив конкурентоспроможності: за ростом курсу єни по відношенню до долара азійські країни підвищують конкурентоспроможність власних товарів відносно японських товарів, які стають більш дорогими. Це стимулює їх експорт, виробництво і капіталовкладення;

- вплив прямих іноземних інвестицій: у випадку сильного подорожчання єни, японські виробники переміщують власні виробництва в країни Азії, що розвиваються. Інвестиційні процеси, які з цим пов'язані, прискорюють економічний ріст, передачу технологій і проведення структурних змін в країнах-реципієнтах. Здешевлення японської єни, навпаки, гальмує приріст японських інвестицій в країни Азії, що розвиваються;
- ефект проходження через інфляцію цін: в 1996 році частка Японії в імпорті інших країн АТР складала 24,2%, до якої відносилися основні засоби та проміжні продукти. Тому подорожчання єни означало підвищення виробничих витрат і зниження прибутку в країнах-імпортерах. Основним способом пом'якшення такого впливу стала географічна переорієнтація імпортерів в напрямку США, ЄС та інших країн;
- вплив тягаря зовнішнього боргу: подорожчання долара чи єни викликає одночасне підвищення внутрішніх валютних витрат щодо обслуговування доларової чи єнової заборгованості.

У своєму виданні Корсетті охарактеризував кризовий процес в азійських країнах як економічні проблеми, пов'язані з очікуваними скороченнями грошової маси в США в 1997 році. Спровокована ним хвиля валютних спекуляцій показала ризики пов'язані з прив'язкою валют країн АТР, відкритих для потужного міжнародного капіталу, валютно-фінансові системи яких слабкі і вразливі. Валютна прив'язка сприяла притоку іноземного капіталу і подорожчанню активів. Економічний ріст провокував керівництво корпорацій не завжди приймати адекватні рішення стосовно інвестиційних проектів та кредитної політики, що привело до закриття багатьох фінансових інститутів. В таких умовах ні економічний ріст, ні високі норми заощаджень та інвестицій, ні профіцит бюджету не могли дати повну картину щодо здатності економіки адекватно реагувати на фінансові і економічні кризові процеси на макрорівні.

Характерним є ставлення Корсетті щодо процесів девальвації чи ревальвації валют. Зокрема, він стверджує, що в час виникнення тиску спекулятивної атаки на валюту постає питання нелегкого вибору – захищати валютну прив'язку чи девальвувати валюту. В обох випадках це передбачає певні витрати. Якщо використати історичний досвід, то цієї дилеми можна уникнути, дозволивши валюті дорожчати в час інтенсивного притоку капіталу, в період, коли ще не існувало

загрози неочікуваної девальвації. Подорожчання валют стримувало би потік міжнародного спекулятивного капіталу, тим самим знижуючи залежність від іноземних фінансових ресурсів і зрівноважуючи злети і падіння ділової активності. Більш еластичний валютний курс змусив би резидентів страхувати валютні ризики. Однак невеликі країни з відкритою економікою часто не здатні ревальвувати валюту у відповідь на занадто великий приток спекулятивних капіталів, оскільки ревальвація гальмує економічний ріст і знижує конкурентоспроможність експорту [330].

Підсумовуючи уроки кризових процесів кінця 90-х років в Азії, американський економіст Морено в праці "Уроки з Таїланду" стверджує, що посилення залежності від притоку капіталів і "атмосфери" ринку ставить питання, чи є потреба продовжувати лібералізацію фінансових ринків, чи слід стримувати ділову активність операторів ринку.

При режимі фіксованого валютного курсу національна валюта повинна підпорядковуватися вимогам валютної прив'язки і суворо погоджувати з нею інші аспекти економічної політики, включаючи фіскальні. Наприклад, країна, що намагається підтримувати фіксовані курси валюти, не може проводити розміщення займів на ринку облігацій, оскільки це може зачепити відсоткові ставки і, відповідно, створити тиск на валютну прив'язку [363].

У випадку, коли економіка не задовольняє вимоги динамічного росту, фіксований курс валюти не може підтримуватися протягом довгого часу. Наприклад, збереження високих відсоткових ставок з метою захисту валютного курсу може з часом підірвати довіру до валютної прив'язки, особливо, якщо вона негативно впливає на активність в реальному секторі чи на стан банківської системи. Фіксований курс в основному використовується країнами, що мають проблеми в кредитно-грошовій сфері у зв'язку з коливанням попиту на кредитні ресурси і рівень цін. Еластичні валютні курси використовуються країнами, що мають негаразди в реальному секторі економіки. Багато учасників АТР, хоча і визначили свої валютні режими, як плаваючі, на практиці продовжували неофіційно фіксувати курс і використовувати його в якості політичного інструменту регулювання.

Учасники АТР при інтеграції в фінансові світові ринки зустрілися з проблемами, пов'язаними з високою плинністю міжнародного капіталу як короткотермінового спекулятивного, так і довготерміно-

вого. У зв'язку з цим постало питання, яким чином проводити регулювання і управління такими потоками капіталів.

Основним механізмом регулювання потоками капіталів країни АТР обрали перехід до більш еластичних валютних курсів, однак процедура втягування країн АТР у глобальні фінансові ринки обумовлювала нав'язування світовою економічною системою макроекономічної дисципліни країнам, що інтегрувалися.

Проблема вибору між режимом фіксованого та еластичного валютного курсу зберігається, оскільки, у випадку, якщо існує суворая валютна прив'язка, то валютно-кредитна політика повинна фокусуватися на необхідності підтримки такої прив'язки, а завдання щодо регулювання екзогенних негативних впливів та шоків покладаються на фінансову політику держави: податки і витрати. Звідси необхідність прив'язки національної валюти до іноземної повинна проводитися тільки за умови довіри до такого механізму прив'язки, щоб уникнути екзогенних впливів, а сама державна фінансова політика повинна відрізнятися особливою еластичністю. Таким чином, кредитно-фінансова політика при режимі плаваючих курсів може бути більш незалежною, але при цьому інфляційні процеси мають нестійкий і високий характер.

Американський економіст Френк Кармаза у публікації "Плаваючий чи фіксований? Досягнення вірного валютного курсу" зазначав, що з часом рішення щодо вибору валютного режиму можуть змінюватися у тих випадках, коли інфляція занадто висока, а прив'язка курсу валюти може стати основним елементом успішної програми короткострокової стабілізації. В подальшому, можливо, у відповідь на занадто великий притік спекулятивного капіталу і ризику перегріву економіки, необхідним буде більш еластичний режим, тим більше якщо ставиться задача перейти до повного реверсного напрямку руху капіталу [327].

Бурхливий ріст економіки азіатських регіонів не передбачав зміни в їх економічному розвитку, але зміст циклічних коливань знайшов своє відображення у зростаючій кризі платіжного балансу. Спекулятивні прояви і наміри можуть не брати до уваги макроекономічні диспропорції, але різке падіння профіциту платіжного балансу чи збільшення дефіциту є поштовхом до розгортання валютної кризи, оскільки подібна зміна платіжної позиції країни свідчить про потенційну неспроможність економіки заробляти необхідну для розрахунку за боргами іноземну валюту. Слід зауважити, що питання щодо "ідеального" платіжного балансу є дискусійним, оскільки його позитивний характер дає можливість інвестувати іноземну валюту в еко-

номіку інших країн. Існує думка, що для країн, що розвиваються, використання експортних поступлень з точки зору їх інвестицій в іноземні фінансові системи є не дуже прийнятним, оскільки для них існують більші можливості щодо більш прибуткового інвестування вільних валютних капіталів ніж, наприклад, їх інвестування в облігації американського уряду. Найбільш прийнятним вважається підтримка мінімально від'ємного сальдо, яке б повинно фінансуватися довготерміновими інвестиціями, а не короткотерміновими вкладеннями у фондовий ринок.

Хоча Френзель та Роз [337, с. 111–115] схилилися до ідеї, що кризових процесів в економіці учасників АТР не передбачається і коливання азіатських валют до американського долара з середини 1980-х років були незначними [334], однак, вже в 1996 році відзначалося те, що азіатські валюти знаходяться під тиском спекулятивних атак, які були викликані процесом притоку, а не відтоку портфельних капіталів в Азію. Невисока ймовірність валютно-фінансових кризових процесів в країнах АТР визначалася наступними факторами: висока схильність до заощаджень в азіатських країнах; збалансованість бюджетів країн АТР; агресивні дії влади щодо мінімізації коливання національних валют по відношенню до американського долара; постійний приплив іноземних інвестицій. Кризові процеси в країнах АТР 1997 року пройшли в режимі ланцюгової реакції, яка мала аналогічний характер в Латинській Америці (Мексичі): втрата довіри до державної політики, втрата валютного регулювання, поширення з високою швидкістю ринкових ризиків, швидкий відтік капіталів.

Економічний розвиток учасників АТР з 1985 року відбувався завдяки постійному притоку прямих іноземних інвестицій з розвинутих країн (США, Японії), а також появою великого об'єму вільного капіталу в світі. Постійні високі темпи економічного розвитку забезпечувалися політикою, спрямованою урядами щодо підняття власних економік до рівня, коли ринкові важелі використовуються з максимальною ефективністю. Така політика формувалася на основі експортно орієнтованої стратегії росту і принципах відкритої економіки. До основних принципів економічної політики відносилися:

- прямий вплив з метою коректування національної валюти;
- лібералізація торговельного та інвестиційного режимів у вигляді зниження митних платежів, зняття обмежень на імпорт, а також дозвіл реєстрації експортоорієнтованих підприємств з 100%-ою іноземною участю;

– зняття будь-яких обмежень на діяльність всередині країни, яка включала в себе відмову від будь-яких спеціальних вимог щодо функціонування бізнесу, приватизація державних підприємств;

– удосконалення внутрішнього фінансового ринку, а також лібералізація режиму операцій з іноземним капіталом чи лібералізація контролю за відсотковими ставками і валютними операціями, посилення контролю за діяльністю фінансової системи, відкриття офшорних ринків;

– створення об'єктів інфраструктури на базі економічної кооперації: будівництво і модернізація доріг і електростанцій за кредитні ресурси.

Однак не дивлячись на зовні позитивну динаміку розвитку учасників АТР, в них накопичилися системні диспропорції, які й привели до валютно-фінансової кризи в 1997 році. Валюти країн АТР втратили 35–50% власної вартості, фондові індекси впали в межах 60% у доларовому виміру. Втрати у ринковій капіталізації склали біля 600 млрд доларів, що склало 2/5 ВВП цієї групи країн.

Стагнація і спад економіки країн АТР в 1999 році змінилися циклічним підйомом фінансово-економічних показників. Швидке відновлення економіки проходило за рахунок росту вартісного та фізичного об'ємів експорту внаслідок девальвації національних валют і росту ємності експортного ринку. Потужна експортна експансія і, як наслідок, активне сальдо платіжного балансу, дозволили країнам, що пережили кризові процеси поповнити офіційні золотовалютні резерви (див. табл. 3.8), які сильно зменшилися в період економічної кризи.

Таблиця 3.8

Офіційні золотовалютні резерви країн АТР (млн дол США)

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Японія	79707	73272	72789	99689	127089	184510	217867	220792	216665	288080
Південна Корея	14825	13733	17153	20262	25673	32712	34073	20405	52041	74054
Гонконг	24657	28889	35250	43012	49277	55424	63833	92823	89664	96255
Сінгапур	27748	34133	39885	48361	58177	68695	76847	71289	74928	76843
Тайвань	78064	88325	88308	89298	98273	95911	93594	88186	95084	111061
Індонезія	8520	10250	11394	12354	13199	14787	19281	17396	23517	27257
Малайзія	9871	11003	17343	27364	25545	23899	27130	20899	25675	30645
Філіппіни	2048	4526	5338	5921	7121	7775	11745	8738	10781	15012
Таїланд	14273	18416	21182	25440	30279	36945	38645	26893	29536	34781
Китай	30202	44308	21230	22999	53560	76036	107676	143363	149812	158336

* Дані таблиці розраховані автором на основі матеріалів: Key indicators of developing Asian and Pacific Countries. ADB. 2000. p. 82–349.

Різке здешевлення валют, погіршення інвестиційного клімату та параліч фінансової системи країн АТР охарактеризували ранню стадію фінансової кризи. Невизначеність місцевих вкладників та іноземних кредиторів і їх сумніви щодо фінансової стабільності фактично зупинили банківське кредитування. З метою запобігання повному краху банківської активності, стратегія фінансових реформ сконцентрована на відродженні довіри інвесторів і залученні капіталу. Найбільш поширеним методом були державні гарантії, причому на ранній стадії кризових процесів гарантії надавалися як іноземним, так і місцевим вкладникам.

З поглибленням кризи і з розумінням неспроможності корпоративного і фінансового сектора, стратегія реформ змінилася в бік їх реструктуризації з акцентом на ліквідацію чи реструктуризацію неплатоспроможних фінансових інститутів шляхом їх злиття чи рекапіталізації, покращення корпоративного управління, перегулювання внутрішніх ринків і підвищення гнучкості ринку праці.

А. С. Билиняк [26], аналізуючи хід фінансово-економічної кризи в країнах АТР, представляє наступні моделі реструктуризації боргів, відродження банківської системи та підвищення рентабельності місцевих компаній:

- компаніям і банкам надається максимальна свобода домовленостей щодо способів виходу з кризових ситуацій. Держава бере на себе функції забезпечення сприятливого зовнішнього середовища, стимулює розвиток ринку капіталу, проводить відповідну податкову політику, відкликає ліцензії з неплатоспроможних банків і, у відповідності до закону, ініціює банкрутства проблемних фінансових інститутів і компаній;
- пропонуються антикризові заходи при більш активній участі держави, але при провідній ролі банків. Уряд забезпечує відновлення акціонерного капіталу, а банки самостійно займаються реструктуризацією боргів компаній. Переваги такої моделі в тому, що держава не втручається в ринкові процеси, і тим самим забезпечується тісний зв'язок між банками і компаніями під суворим банківським контролем;
- передбачає реструктуризацію боргів компаній і рекапіталізацію банків при провідній ролі держави, для чого створюються спеціальні інститути. В рамках такої моделі держава може купувати у банків безнадійні борги і випускати під них облігації. Внаслідок скорочення банківських активів співвід-

ношення капіталу до активів збільшується. Однак такий варіант вимагає великих витрат з боку уряду [26].

Підсумовуючи проведений аналіз кризових процесів учасників АТР, використані урядами механізми виходу з кризи, є можливість виділити три головні принципи, які використовувалися в усіх країнах:

- мінімізацію морального ризику, пов'язаного з використанням державних грошових ресурсів для рекапіталізації банківської системи;
- максимізацію ступеня участі приватного сектора шляхом фінансових і адміністративних стимулів;
- реструктуризацію, основною метою якої є приведення до світових стандартів нормативної бази банківського капіталу, кредитну класифікацію, бухгалтерський облік, створення резервів з метою покриття збитків за кредитними угодами.

Слід відзначити, що в АТР був поширений і використаний спільний підхід щодо вирішення корпоративних боргів. Країнами були розроблені нові позасудові системи для реструктуризації боргів великих компаній. Таким чином, корпоративний борг був виділений і виведений поза межі державного внутрішнього та зовнішнього боргу.

О. Шнипко [302] охарактеризував вихід учасників АТР з економічної кризи як вирішення складних завдань переходу від створення умов для експорту первинних товарів до створення власної промисловості, яка згодом стала рушійною силою зростання технологічного експорту та ростом міжнародної конкурентоспроможності від опори на факторні переваги в галузях сировини і дешевих трудових ресурсів до використання потужного інвестиційного потенціалу, високого рівня розвитку освіти і заохочення міжгалузевого переливу капіталу з галузей з простою структурою виробництва в перспективні, міжнародно спеціалізовані галузі з більш складною структурою [302, с. 46].

Потапов у виданні “Зовнішньоекономічна модель розвитку країн Східної Азії” представляє використання торговельного протекціонізму в країнах АТР з потенційно містким внутрішнім ринком для створення конкурентоспроможної економіки здатної експортувати технологічну продукцію. Водночас торговельний протекціонізм не стосувався імпорту необхідної для цих галузей сировини, матеріалів і комплектуючих.

Для подолання кризових процесів та забезпечення позитивних економічних показників АТР, як і регіонів Латинської Америки, першочергово намагалися забезпечити сталу позитивну динаміку роз-

вितку промислового сектора. Але таке порівняння є відносним, оскільки АТР розвивали власну промисловість тільки після того, як було забезпечено надійні валютні надходження за допомогою експорту несировинного характеру. У Латинській Америці розвиток промисловості відбувався без врахування можливих негативних змін платіжного балансу [295, с. 44].

Якщо зупинитися на кризових процесах, що виникли в країнах Латинської Америки, то основними “локомотивами” кризових процесів були мексиканські та бразильські кризи. Слід зауважити, що фінансово-економічні кризи відбувалися в 1973, 1976, 1982 і 1994 роках, і, передусім, зумовлені невідповідністю макроекономічної політики і встановленим валютним курсом.

Циклічне погравлення в Мексиці 1972 року, зумовлене політикою стимулювання попиту, обумовило підвищення бюджетного дефіциту з 2,5% ВВП у 1971 році до 10% ВВП в 1975 році. Фінансування бюджетного дефіциту проводилося за рахунок займів центрального банку. Це обумовило ріст грошової маси з 19,6% в 1971 році до 33,8% в 1975 році. В 1974–1976 роках зовнішні запозичення були основним джерелом фінансування дефіциту. Інфляція перевищила 20% річних, а об’єм приватних інвестицій різко знизився. За рахунок завищеного номінального курсу національної валюти вартість імпорту падала, що викликало його ріст і спричиняло адекватне зменшення експорту. Дефіцит платіжного балансу виріс з 1 млрд доларів США в 1971 році до 4,4 млрд доларів США в 1975 році, що склало біля 5,5% ВВП. Уряд країни вважаючи, що причина внутрішньої інфляції криється у підвищенні світових цін, а гальмування темпів росту експорту обумовлено рецесією на зовнішніх ринках, продовжував проводити політику на стимулювання попиту. Введення обмеження на імпорт не дало відчутного результату і у зв’язку із зменшенням золотовалютних резервів уряд прийняв рішення щодо вільного коливання національної валюти. Як наслідок, інфляція виросла до 27%, а девальвація національної валюти склала біля 100%. Уряд був змушений звернутися до світових фінансових організацій за наданням середньотермінових кредитів.

В 1977–1982 роках уряд Мексики прийняв програму стабілізації, складену на основі рекомендацій МВФ, але ріст вартості нафти на світовому ринку та знайдені її запаси на території країни дали підставу уряду відмовитися від програми МВФ на користь експансіоніст-

ської політики і пом’якшення обмежень на залучення закордонних інвестицій.

Покращення економічної ситуації в 1977–1981 роках було обумовлено значним ростом державних витрат, які не були підкріплені відповідним збільшенням доходів. Значний бюджетний дефіцит супроводжувався дефіцитом платіжного балансу. Лібералізація торгівлі та ріст обмінного курсу знизили реальну ціну імпорту і сприяли росту дефіциту платіжного балансу. На імпорт було введено додаткові митні платежі, які не зупинили об’єм імпорту, що виріс на 15,2%. Внаслідок завищеного реального курсу національної валюти експорт значно знизився, попри ріст обсягів експорту нафти з країни.

Дефіцит поточних операцій платіжного балансу фінансувався за рахунок росту зовнішніх запозичень, з яких 50–83% йшло на покриття відтоку капіталу. Це зумовило ріст боргових зобов’язань державного сектору, який вдвічі перевищив заборгованість приватного сектору. В 1981 році обслуговування боргу з обслуговуванням короткотермінових кредитів склало 80% від притоку з рахунку поточних операцій.

У 1982 році консолідований розмір державного боргу склав 17,6% ВВП, девальвація – 40%, також спостерігався відтік капіталу з країни. Як наслідок, банківська система було націоналізована, введені валютні обмеження, припинено обслуговування державних, приватних боргів та іноземне нетто-кредитування. До кінця 1982 року мексиканська економіка знаходилася в стані глибокої рецесії. Об’єм виробництва в реальному вираженні знизився вдвічі, обмінний курс долара виріс у два рази. Зміст таких негативних процесів визначався використанням іноземних займів з метою фінансування відтоку капіталів і державного споживання, а не виробничого інвестування.

Кальво і Мендоза пояснювали основні причини мексиканської кризи у високому ступені мобільності капіталів на світовому ринку, а також глобалізації світових фінансів. Зміни напрямків руху фінансових потоків у світовій фінансовій системі, а також очікування надання фінансової допомоги держави банківському сектору викликають значні диспропорції між розміром фінансових активів, які знаходяться в економічних суб’єктів у національній валюті, і величиною валютних резервів. Такі диспропорції в свою чергу починають загрожувати стабільності валютного курсу національної валюти і, як наслідок, негативно впливати на макроекономічні показники країни. Тому мексиканську кризу 1994 року характеризують як кризу нового

часу. Оскільки Мексика проводила жорстку економічну політику в період 1988–1993 років, це її не врятувало від негативу і зменшення вартості державних цінних паперів, що викликало поширення кризових процесів на всі країни регіону [326].

В 1995 році уряд макроекономічною політикою щодо обмеження кредитування призвів банківську систему Мексики в стан повного розвалу. Такий стан економіки країни значно послабив позиції прихильників девальвації песо, як способу корекції переоціненого реального обмінного курсу і зменшення дефіциту платіжного балансу.

Безпосередня причина фінансово-економічної кризи в Мексиці полягала в неспроможності уряду добитися на фоні дефіциту платіжного балансу рефінансування валютного боргу, який був накопиченим завдяки наявності вільних капіталів на світовому ринку. Така нездатність була відображенням експансіоністської грошової політики, яка супроводжувалася підтримкою фіксованого курсу національної валюти. Високий ступінь мобільності капіталів на глобальному ринку дозволив довго проводити невідповідну з реаліями промислового сектора економіки кредитно-грошову політику і спровокував в короткий проміжок часу масштабну валютну кризу. В кінці 1994 на початку 1995 рр. Мексика була змушена значно девальвувати національну валюту в межах 36%.

Проводячи грошову політику прив'язки мексиканського песо до американського долара, Мексика забезпечувала собі постійний притік короткотермінового іноземного капіталу, необхідного для підтримки економічного росту. Але в час, коли для інвесторів стало не вигідним використання такого капіталу для фінансування зовнішнього боргу і внутрішнього дефіциту країни, спостерігався швидкий відтік капіталів і різке знецінення песо. Після цих подій мексиканський експорт почав стійко рости, але сектор економіки, що задовольняв внутрішній попит, відчував різкий спад із-за жорсткої грошової політики держави і високих відсоткових ставок.

Аналіз кризових процесів в Мексиці дозволяє зробити висновок про необхідність акцентування уваги на наступних позиціях: показниках екзогенної вразливості, до яких можна віднести співвідношення короткотермінових боргових зобов'язань, величину валютних резервів країни, середній термін погашення зовнішніх боргових зобов'язань; переваги глобалізованого світу обумовлюють швидке поширення спекулятивних та панічних тенденцій на світовому ринку фінансів. Особливо це має місце у випадках, коли сума накопиченого

державного боргу з короткими термінами погашення висока у порівнянні з величиною резервів.

Таким чином, моделі стабілізації на базі обмінного курсу повинні включати чіткі й легко ідентифіковані сигнали про джерела, що провокують дестабілізацію економіки і, особливо, фінансової системи (незалежно від їх форм та походження). Запровадження таких моделей стабілізації повинно повністю ізолювати негативні джерела від їх впливу, з наступним виведенням з під їх негативного впливу економічних суб'єктів національної економіки запровадженням структурних, інституціональних, валютно-фінансових та управлінських важелів і механізмів.

Фінансово-економічна криза в Бразилії, яка відбувалася в 1997–1999 роках, вважається кризою, якій не можна було запобігти, оскільки вона була обумовлена кваліфікованим курсом національної валюти при толерантній бюджетній і грошовій політиці. Однак пакет допоміжних засобів, що був організований МВФ в розмірі 41 млрд доларів США наприкінці 1985 року, зміг ненадовго стабілізувати ситуацію в країні.

Причиною валютно-фінансової кризи була відсутність необхідних заходів в бюджетній і фіскальній політиці та політична нестабільність. Валютний тиск на золотовалютні резерви змусив уряд Бразилії застосувати жорсткі податкові заходи, які були обумовлені МВФ. Нестабільність політичної ситуації в країні і відмова в прийнятті конгресом економічної програми та неспроможність відновлення довіри інвесторів спричиняли подальшу втрату резервів країни. Наслідком вищенаведених процесів слугувала відмова уряду на початку 1999 року від прив'язки (crawling peg) реала до американського долара.

Валютна фінансова криза в Бразилії була обумовлена позитивною динамікою росту виплат обслуговування державного боргу і недостатнім фінансовим тиском, який був обумовлений президентськими виборами, що привело до великого бюджетного дефіциту в розмірі 8,5% ВВП країни. Толерантна грошова політика, спрямована на зниження відсоткових ставок і запобігання спаду в економіці напередодні виборів, разом з довготерміновим використанням валютного курсу, як цінового стабілізатора, призвели до зменшення валютних резервів.

Введена в 1994 році національна валюта реал мала практично постійну вартість щодо американського долара. Як і було заплановано владою, інфляційні процеси мали тенденцію до зниження. Однак

як і в більшості випадків, за умови базування стабілізаційної програми на валютному курсі, зниження інфляції іде повільніше, ніж процес валютної стабілізації. Тим більше, що необхідні зміни у валютній політиці були відкладені із-за політичних причин у зв'язку з президентськими виборами. Хоча і в Бразилії проводилася поступова девальвація національної валюти, але її було недостатньо для корекції курсу [381].

Після кризових процесів в Азії національна бразильська валюта була атакована валютними спекулянтами, які врахували її переоцінку, значний бюджетний дефіцит, який склав 6,1% ВВП і значні розміри внутрішнього і зовнішнього державного боргу [377].

Бразилія підняла відсоткові ставки до 50% річних, дефіцит бюджету на кінець 1999 року склав 8% ВВП [392]. Такий дефіцит бюджету був зумовлений штучним економічним спадом, який призвів до зменшення сплати податків і швидким збільшенням виплат по державному боргу. Виданий МВФ стабілізаційний пакет в 41 млрд доларів в 1998 році зміг тільки відтермінувати валютний крах бразильської фінансової системи, але не запобігти та відвернути його. Тиск на валютному ринку, обумовлений різким погіршенням зовнішньої платіжної позиції країни, змусив уряд відмовитися від прив'язки курсу національної валюти країни до долара США, що привело до девальвації в розмірі 43% [377]. Бразилія постраждала від валютно-фінансового дисбалансу, що призвів країну до неможливості обслуговувати борги, з одного боку, і підтримувати квазіфіксований курс національної валюти, з іншого боку.

Особливість розвитку Бразилії полягає в тому, що в період 1985–2004 рр. періоди спаду виробництва були не такі глибокі, як у решти країн, але вони були значно тривалішими у часі, а рівноважне значення динаміки ВВП практично не змінювалося. Було помітно зниження темпу зростання ВВП понад трендові значення в 1981–1984 рр., 1988–1992 рр., і 1998–2003 рр. Помітне погіршення сальдо поточного рахунку в 1995–2001 рр., яке уподібнюється до періоду 1975–1983 рр. Поточний рахунок має позитивну динаміку в період останніх трьох років, що було обумовлено контрастним переходом до позитивного сальдо і збігся в часі з припиненням припливу капіталу після тривалого періоду значних надходжень капіталу в 1992–2002 рр. (подібне спостерігалось і у 1970–1980-х роках).

Зміна макроекономічних показників країн Латинської Америки обумовила шість особливостей економічного зростання в цих країнах [391, с. 4–10]:

- економічне зростання цієї групи країн відрізнялося більш високим рівнем у 1970-х роках з подальшою втратою такої динаміки, тому для 1990–1998 рр. був характерним їх випереджаючий рівень розвитку від країн Африки і Близького Сходу;
- країни Латинської Америки виявляють подібність циклів індивідуальних траєкторій економічного зростання;
- цикли ділової активності виглядають більш нестабільними та тривалішими у часі, порівнюючи з іншими країнами;
- для траєкторій циклів економічних показників країн Латинської Америки характерні глибокі рецесії, а періоди зростання відрізняються короткими періодами.

Проводячи порівняння рівноважних трендів ВВП і рахунків платіжного балансу в розрізі окремих суб'єктів макрорегіональних утворень, які піддаються впливам різних центрів екзогенного впливу (див. додаток Б), можемо чітко простежити їх симетричний та асиметричний характер в залежності від географічного розташування до відповідного центру.

Цикли ділової активності країн Латинської Америки мають майже однаковий період коливання, як і ділові цикли азійських країн. Але при їх співставленні траєкторії циклів економічних показників асиметричні. На нашу думку, така асиметрія пояснюється швидше не географічним розташуванням проаналізованих груп країн, а зміст пояснення полягає в розвитку глобалізаційних процесів вільного перетікання капіталів, передусім спекулятивних.

Це пояснює і той факт, що кризові явища другої половини 1990-х років не призвели до зменшення припливу капіталу і не позначилися поліпшенням сальдо поточного рахунку країн, що потерпіли від кризових процесів. Тому, в багатьох випадках додане сальдо фінансового рахунку стабільно перевищує потребу фінансування дефіциту поточного рахунку. Хоча, з іншого боку, ці компоненти платіжного балансу – приплив капіталу і дефіцит поточного рахунку – виглядають чинниками стрімкого економічного зростання. Однак економічне зростання прямо залежить від поліпшення сальдо поточного рахунку, оскільки є можливість самостійного прямого впливу на потоки капіталу, в тому числі й спекулятивні.

Кризові процеси 90-х років, хоча і були наслідками циклічних змін економічних процесів, більшою мірою описувалися двома "раціональними" поясненнями щодо поширення кризових процесів на непов'язані між собою економіки: країни сприймаються як група з загальними, але не детально відстежуваними характеристиками; політична прихильність до фіксованого обмінного курсу, яка сама по собі піддається впливу стадного почуття. Зазначені підходи щодо обумовлення поширення кризових процесів у вигляді регіональних хвиль створюють прецедент розгляду таких кризових процесів як кризові явища, які генеруються раціональними очікуваннями, що самореалізуються, чи ірраціональною стадною поведінкою. Але такий підхід щодо поширення кризових процесів обумовлює наявність можливості маніпулювання ринком потужними спекуляторами, які мають, безумовно, екзогенний характер.

Наприклад, при проведенні зовнішнього екзогенного впливу, зовнішні спекулятори очікують відмову країни від прямого впливу на курсову позицію національної валюти. Їх поведінка може провокувати паніку на ринку у вигляді того, що потужний інвестор може отримати зиск від отримання короткої позиції по національній валюті у країні впливу, в подальшому свідомо провокуючи кризу певною комбінацією публічних заяв і показних продаж. Слід зазначити, що для будь-якої країни, що розвивається, країни, яка знаходиться в системі впливу регіональних кризових хвиль екзогенного впливу, особливо важливим є зміст макроекономічних показників, погіршення яких провокує пошквалювання спекулятивних негативних очікувань та валютних екзогенних атак.

Кризові явища кінця 90-х років обумовлені екзогенним впливом сформованих на цей час конкурентних центрів (США, Японія, ЄС) і появою нових претендентів на роль конкурентних центрів (Китай, Росія). Основним елементом екзогенного впливу стало вільне переміщення спекулятивних капіталів, які в умовах поширення глобалізаційних тенденцій беруть безпосередню участь у валютних атаках на валюту країн, що піддаються зовнішньому впливу. В умовах поширення глобалізаційних тенденцій сучасної економічної системи стан торгового балансу просторово-економічних систем не може використовуватися як основний індикатор загальних тенденцій їх розвитку, найбільш чітку картину представляє фінансовий рахунок платіжного балансу.

При нестійкій динаміці значень макроекономічних показників регіонів безпосереднього впливу з боку конкурентних центрів рівень конкурентоспроможності цих суб'єктів прямо залежить від екзогенного втручання та періоду траєкторії циклів економічних процесів центру. В такому випадку регіональні просторові системи для нівелювання екзогенних впливів повинні формувати систему реагування, яка охоплюватиме заходи зі стабілізації динаміки значень загальних економічних показників і розширення свого простору в інші системи з метою використання їх висхідних періодів економічних циклів.

3.3. Аналіз взаємозв'язків глобальних, загальнодержавних і регіональних циклічних процесів в Україні

Циклічний характер розвитку економічних процесів в умовах поширення глобалізаційних тенденцій має прямий вплив на регіони, що розвиваються, оскільки зміст їхньої інтеграції в світовий конкурентний простір залежить від характеру обраної стратегії.

З одного боку, стратегія інтеграції в світову економіку може ґрунтуватися на умовах відкритості власної економічної системи і приведення її до відповідних норм та стандартів, які існують в інших економіках. З іншого боку, інтеграція може відбуватися за інших умов, що мають характер, схильний до протекціонізму, корегування та координованого впливу. Оскільки циклічні економічні процеси мають характер підйомів та спадів, а фінансово-економічні кризи для країн, що розвиваються, приймають форми регіональних хвиль, є потреба розглянути місце економічної системи України та її регіонів в ракурсі об'єкта негативного впливу з боку світових фінансово-економічних центрів екзогенного впливу.

Економічні реформи 90-х років в Україні сприяли різкому збільшенню експорту українських товарів, особливо максимального значення експорт досяг в 1994 році. В подальшому, для кінця 90-х років було характерно зменшення експорту, що було обумовлено погіршенням зовнішньої кон'юнктури, завищенням реального обмінного курсу, збільшенням внутрішнього попиту. Девальвація української валюти в 1998 році сприяла збільшенню експорту (див. рис. 2.1). Хоча 2001 рік характеризувався зменшенням об'ємів експортних операцій, наступні роки були відзначені його поступовим відновленням і позитивною динамікою збільшення [58, 259, 260]. Д. Бленк наголошує, що 2003–2004 рр. були відзначені високими надходженнями від експор-

ту, які в сукупності зі збільшенням кредитування сприяли поживленню внутрішнього попиту та стимулюванню економічного зростання [18]. Я. Жаліло і Я. Белінська обумовлюють рекордне додатне сальдо поточного рахунку в межах 10% від ВВП як результат росту експорту товарів і послуг до 61% від ВВП при незначному зростанні обсягів виробничого імпорту та активізації процесів імпортозаміщення на внутрішньому ринку [89, с. 23]. Характер зміни динаміки експорту в період 2004–2006 рр. виділив дві суперечливі групи економістів-науковців, які обумовлювали причину негативних тенденцій, з одного боку – вплив екзогенних чинників, а з іншого – ендогенні явища. Так, у виданні Вісника НБУ В. Литвицький обумовлює сповільнення динаміки українського експорту як наслідок циклічного коректування перевиробництва металопродукції у 2004 році, а в інших наукових публікаціях спад експорту пояснюється несприятливою кон'юнктурою і погіршенням умов торгівлі [175; 146, с. 23–24].

Інша група економістів вважає неповне використання експортних можливостей металургії та хімічної промисловості у зв'язку зі скороченням виробництва в цих галузях, що були основною часткою експорту України. Вони стверджують, що внутрішні негативні чинники економічного розвитку призвели до різкого падіння темпів зростання експорту та погіршення його структури. До внутрішніх чинників вони відносять: необумовлене зміцнення курсу гривні [11, с. 247; 13, с. 22; 91, с. 236–236], жорсткість фіскальної політики, що обумовила зменшення інвестиційних потоків, використання імпорту з точки зору стабілізаційної мети і обмежувальну монетарну політику. На думку І.Крюкової, вільним мотивуючим фактором позитивної динаміки імпорту було поживлення споживчого попиту [131]. По іншому пояснюють негативні тенденції змін поточного рахунку торговельного балансу представники МВФ, які обумовлюють різнопланові підходи до фіскальної політики та політики перерозподілу доходу як наслідок взаємозалежних змін в балансі заощаджень-інвестицій.

Слід зауважити, що певними науковцями ставиться під сумнів факт надмірно високої частки експорту у складі ВВП як вагомого елементу підтвердження рівня інтеграції у світове господарство. Ними висувається припущення, що такий стан характеризує рівень внутрішнього споживання [306, с. 35]. Прихильники розвитку внутрішнього ринку стверджують, що розвиток внутрішнього споживання зменшить частку експорту у ВВП. І, навпаки, відсутність розвиненого внутрішнього ринку змушує виробників шукати експортні ринки збу-

ту. Вказані події обумовили різке зростання експорту на початку 90-х років [35, с. 73].

З проведеного аналізу існуючих думок щодо залежності внутрішнього ринку та динаміки експорту можемо стверджувати про їх прямий та зворотній зв'язок. З одного боку, стверджується, що більш сприятлива кон'юнктура світового ринку в порівнянні із внутрішнім ринком примушує виробників відмовлятися від продажу продукції вітчизняним споживачам на користь її експорту, а це призводить до некерованого зростання експорту сировини та напівфабрикатів, порушення оптимальної структури експорту, зниження внутрішнього споживання продукції [217]. З іншого боку, збільшення експорту, як це було вже вище обумовлено, є наслідком стагнації внутрішнього попиту.

Прихильниками створення умов для розвитку внутрішнього попиту робиться акцент на провідні галузі української економіки, оскільки внутрішній попит на продукцію металургії та суміжних з нею галузей майже повністю визначає перспективи зростання для економіки в цілому, а можливий контрастний спад виробництва має загрозливий характер, оскільки кожен відсоток спаду виробництва пропорційно знижує динаміку ВВП [158, с. 12].

Слід зауважити появу наукових пояснень причини нижчого темпу зростання ВВП як наслідок циклічної корекції “перегріву” економіки у 2003–2004 роках. Стан перегрятості економіки був обумовлений надмірним збільшенням експорту в сукупності з браком стерилізації монетарних ефектів платіжного балансу, послаблення фіскальної дисципліни, прискорення інфляції [146, с. 24]. В.Литвицький зупиняється на інших менш значущих причинах “перегріву” економіки: на ефекті постприватизаційної адаптації роздержавлених у 2003–2004 рр. підприємств, на реформаційній паузі 2003–2004 рр., на скороченні кредитної активності в останні два місяці 2004 року [146, с. 25].

Розширення внутрішнього ринку в 2005 році сприяли розширенню пропозиції промислової продукції на 26,7% порівняно з 2004 роком, зниженню рівня залежності промисловості від зовнішньої торгівлі, зростанню частки власного виробництва підприємствами добувної промисловості та виробництва електроенергії, газу та води, зростання конкуренції виробників з імпортерами і з вітчизняними виробниками [72, с. 96–97].

У працях українських економістів акцентується на тому факті, що у 2005 році найвищі темпи зростання були зафіксовані у галузях, орієнтованих на внутрішній споживчий ринок, а саме: у деревообробній промисловості – 19,5%, у виробництві будматеріалів, у товарах із скла – 14,3%, у харчовій промисловості – 13,7%, у поліграфічній промисловості – 12,7% [192, с. 105].

Серед українських економістів окреслилася течія прихильників обмеженої моделі економічного розвитку, яка пов'язується з пануванням цінових чинників конкурентоспроможності, загрозою надмірного насичення інвестиціями експортних галузей, що не в змозі забезпечити достатньо високих темпів розвитку, обтяжливим адмініструванням ПДВ, жорстким зв'язком монетарної політики з операціями НБУ на валютному ринку, високою залежністю внутрішньої економічної динаміки від зовнішньої кон'юнктури [89, с. 26–27], складним процесом пристосування до конкурентного середовища глобалізованої економіки, посиленням деформацій на внутрішньому ринку, “розривом” між товарним і фінансовим ринками, а також тінізацією внутрішнього ринку [7]. Слід зазначити, що проблема експортної орієнтації економіки України знайшла своє відображення у Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) “Шляхом європейської інтеграції”. В ній зазначено, що частка експорту на рівні 60% від ВВП є чинником вразливості та залежності від світової економічної кон'юнктури, яка практично виключає можливість стійкого зростання [227].

Експортоорієнтована економіка є найбільш загрозливою для країни з менш розвинутою економікою, особливо для України [73, с. 198], де за умов обмеженого внутрішнього ринку експортне зростання, на думку Д. Лук'яненка, стає каталізатором тенденцій до структурного спрощення економіки та її деіндустріалізації, оскільки у світовому сегменті Україна стає постачальником напівфабрикатів та продукції з низьким рівнем конкурентоспроможності, що суперечить національним структурним пріоритетам і перспективам розвитку світового господарства загалом [73, с. 204].

Мотивація росту українського сировинного експорту за рахунок заниженого обмінного курсу, низької заробітної плати розглядаються як “однобока орієнтація на ресурсодобувні галузі і не може залишатися основою стійкого розвитку економіки України на тривалу перспективу” [259, с. 26]. Українська економіка є втягнутою в залежність росту експортоорієнтованих сировинних галузей [90, с. 376], який

характеризується енергоємністю, високою залежністю від імпорту енергоносіїв, зношеністю основних фондів, технологічною відсталістю [73, с. 208–209].

Штучне формування в Україні економіки, залежної від зовнішньої кон'юнктури у формі екзогенно залежної економіки, викликала широкі дискусії в наукових колах. З одного боку, це обумовлювалося невдалим змістом і перебігом трансформаційного процесу, а з іншого боку, – використання стереотипних рекомендацій міжнародних фінансових організацій та орієнтацією на економічну модель відкритої економіки за “вашингтонським консенсусом”. Необачне і беззастережне формування в Україні екзогенно залежної економіки знайшло своє критичне висвітлення в працях В. Геєца і М. Скрипниченка [51]. Вони наголошували на тому факті, що за умов недотримання балансу між відкритістю економіки та ступенем розвитку внутрішнього ринку економічні проблеми будуть поглиблюватися.

Слід зазначити, що зміст економічного зростання не забезпечує позитивний характер торгівельного балансу. Вважається, що імпортна складова експорту є значною для більшості галузей [158, с. 12–13]. С. Давиденко схиляється до думки, що залежність від імпорту та експорту вважається близькою до критичного рівня [72, с. 95], зокрема, особливою небезпекою є залежність від імпорту продуктів харчування, яка становить 40% [206]. В економіці України відсутні зрушення щодо заміщення імпорту національним виробництвом, що підкреслює факт малої та непропорційної частки в імпорті устаткування та обладнання для модернізації високотехнологічних виробництв [148, с. 29].

Зміст лібералізації валютної політики привабив притік іноземних неліквідів на внутрішній ринок, що сприяло підвищенню залежності від подій та явищ на ринках, відділених від України. Так, вважається, що спад і занепад українського ринку ОВДП був спровокований азійською валютною кризою [278, с. 62–65]. Лібералізація ринку капіталів не тільки сприяла потенційному притоку прямих інвестицій, але і відтоку доданої вартості, посиленню економічного і політичного тиску і появі в обігу негативного спекулятивного фінансового капіталу [71, с. 35–36].

Сповільнення динаміки економічного росту України в 2005 році пояснювалося не екзогенними умовами кон'юнктури зовнішніх ринків, а формуванням “безперспективної споживчої моделі розвитку” [134; 131], яка призвела до зміни сегментації внутрішнього ринку на

користь приватного споживання, що зменшило інвестиції. І. Крючкова стверджує, що перехід заощаджень від підприємств і держави до населення не зміг повноцінно відіграти свою роль, чим знизив рівень капіталізації національних заощаджень в цілому. Вона ж схиляється до думки, що розширення внутрішнього ринку практично не використовується для його насичення товарами вітчизняного виробництва [132, с. 53]. Однак прихильники розвитку внутрішнього ринку стверджують, що саме внутрішній, а не зовнішній попит став головним рушієм економічного зростання, особливо це характерно для 2005 року [146, с. 24]. Так, С. Онишко, опираючись на емпіричні дослідження, схильний вважати, що українські споживачі не “проїдають” власні доходи [179]. Збільшення заощаджень фізичних осіб на 1% веде до збільшення строкових депозитів на 2,14%. Особливо схильність до заощаджень була характерною для 2000–2003 років внаслідок зростання реальних доходів населення [285, с. 9].

Слід підкреслити, що позитивні тенденції розвитку української економіки, окреслені в 2004 році, були позначені перетіканням генерованих у реальному секторі економіки інвестиційних ресурсів до вторинних секторів економіки як через операції з нерухомістю, торгівлю, транспорт, так і через фіскальні механізми, тобто високі темпи економічного зростання не базувалися на інноваційній основі [89, с. 25]. Представлений вище брак інноваційної основи в економічному зростанні 2004 року характеризує його поверховість і нетривалість та потребу у макроекономічній стабілізації та в низці структурних заходів. В. Геєць, М. Скрипниченко вводять новий принцип макроекономічного і структурного розвитку – “ендогенізований”. Він передбачає перехід до внутрішньо-орієнтованої моделі економічного розвитку з можливостями забезпечення економічного зростання в умовах проведення незалежної економічної політики, запобігання відтоку за кордон робочої сили, зменшення майнового розшарування через підвищення добробуту населення [51]. Інші представники економічної науки – прихильники внутрішньо орієнтованої економіки – декларують інші погляди: зокрема, В.Базилевич констатує необхідність регульованого державного поетапного відкриття економіки з випереджаючою структурною перебудовою, відповідності внутрішнього ринку параметрам світового, дистанціювання від загроз та ризиків глобалізаційних процесів [7, с. 12]. Б. Гриньов схиляється до використання “зовнішнього примусу” і запровадження “технологій освоєння нововведень” [69, с. 133]. О. Федуллова і Г. Оліх констатують факт

“відсутності дієвого чинного законодавства у сфері формування корпоративних структур у цілому та інтегрованих інноваційних структур зокрема” [259, с. 27]. Проте ці науковці тільки констатують факт та окреслюють проблеми, але не пропонують конкретних пропозицій переходу до внутрішньо-орієнтованої моделі економічного розвитку, архітектури економічної політики з врахуванням складової її елементів: сальдо бюджету, пропозиції грошової маси, обмінного курсу, рівня торговельного протекціонізму.

Особливим є ставлення сучасної вітчизняної науки до проблематики змісту й характеру бюджету і монетарної політики. З одного боку, дефіцитний бюджет, в основі якого позитивна динаміка інвестицій, підвищує темпи зростання економіки та зупиняє інфляційні тенденції [25, с. 32–40], і загалом для економіки з невисоким рівнем доходу профіцитний та бездефіцитний бюджет розглядається як гальмо економічного зростання і засіб стагнації економіки. З іншого боку, вважається, що саме дефіцитність бюджету не дозволяє формувати за рахунок власних ресурсів стратегічні резерви інвестицій у ключові чинники конкурентоспроможності [191].

Більшість економістів схиляється до стандартного стимулюючого впливу збільшення пропозиції грошової маси і, навпаки, погіршення економічних показників за умов введення обмежувачих механізмів [89, с. 27–28]. Особливо наголошується на стабільності грошової одиниці як елемента, що забезпечує економічне зростання. Ю. Полунєєв акцентує увагу на особливому внеску НБУ в якості монетарної політики, яка повинна сприяти економічному зростанню і конкурентоспроможності бізнесу, зниженню вартості кредитних ресурсів і активному кредитуванню реального сектора економіки [191].

Інфляційне збільшення грошової маси перешкоджає акумуляції заощаджень та кредитуванню реального сектора економіки, оскільки економічному зростанню сприяє не механічне збільшення грошової емісії, яке містить вагомі інфляційні ризики, а стимулювання довготермінових заощаджень, що знаходиться в оберненій залежності від інфляції.

Прихильники заниженого обмінного курсу національної валюти розглядають його як атрибут експортоорієнтованої моделі, але траєкторія поміркованого знецінення гривні виглядає обґрунтованою і повністю узгоджується з логікою інвестиційно-інноваційної моделі. Вважається, що заниження чи зниження обмінного курсу може негативно позначитися на вартості інвестиційних та проміжних товарів, і,

як наслідок, погіршити конкурентні переваги [157, с. 30]. І. Крючкова вважає, що високий курс долара знижує ефективність інвестиційного комплексу і виробництва, де імпортна сировина і комплектуючі займають велику частку, що підвищує вартість виробництва [132, с. 51]. Оскільки збільшення високотехнологічного імпорту пов'язане із знеціненням реального ефективного курсу гривні, то занижений обмінний курс провокує непродуктивну спеціалізацію імпорту в контексті компенсації наслідків лібералізації зовнішньої торгівлі.

Аналітичні та імперичні дослідження довели, що ревальвація гривні не шкодить збільшенню експорту і промислового виробництва, яке у власній основі є енергомістким та екзогеннозалежним. Т. Вахненко пояснює, що ревальвація гривні скорочуватиме розрив між зовнішніми і внутрішніми цінами в Україні, створюючи передумови для збалансованого розвитку внутрішнього сектора [33, с. 61]. Ревальвація національної валюти розглядається і пропонується як засіб обмеження сировинного експорту, механізм стерилізації монетарних ефектів платіжного балансу, спровокованих припливом спекулятивних капіталів і додатковим способом "охолодження" сукупного попиту [288].

Слід підкреслити, що українська економічна думка передбачала погіршення економічної ситуації в Україні. Так, В. Шевчук передбачав раптову "зупинку" капіталу, яка може бути наслідком несприятливої комбінації падіння цін на металопродукцію, подорожчання кредитних ресурсів на "зовнішніх фінансових ринках, "стиснення" грошової маси у світовій економіці. Як наслідок, він вбачав виникнення валютної, банківської та фіскальної кризи в Україні і констатував відсутність механізмів економічної політики щодо переходу до внутрішньо орієнтованої чи інвестиційно-інноваційної моделі економічного розвитку [294, с. 87].

За результатами 2007 року українська економіка, за прогнозами експертів, повинна була показати непогані темпи росту. По-перше, передбачалося гальмування темпів росту ВВП, оскільки ріст, що ґрунтується більшою мірою на освоєнні закинутих у 90-х роках виробничих потужностей, рано чи пізно повинен закінчитися, по-друге, враховувався факт значної залежності української економіки від світової кон'юнктури на дуже вузький перелік експортних товарів (див. рис. 3.6). Збереження високих показників було можливим завдяки зниженню фіскального тиску на економіку, стабільному притоку іноземних інвестицій і негайному вступу в ВТО [94].

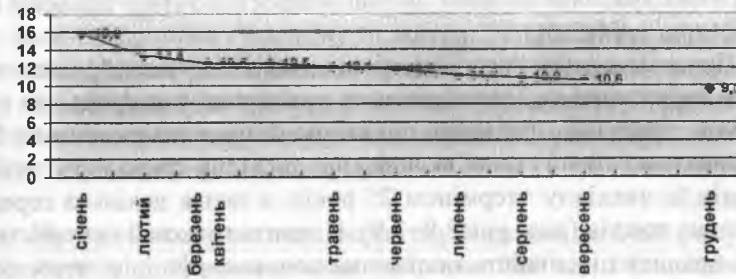

Рис. 3.6. Темпи росту промислового виробництва в 2007 році у % до відповідного періоду минулого року

*Розроблено автором за даними IFS.

Позитивне сальдо фінансового рахунку платіжного балансу в 2007 році було сформовано більшою мірою за рахунок зовнішніх запозичень, попри рекордний притік прямих іноземних інвестицій. Об'єми зовнішніх запозичень все більше наближаються до небезпечних для української економіки значень (див. рис. 3.7).

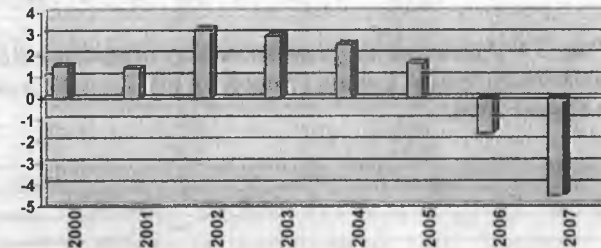

Рис. 3.7. Динаміка сальдо поточного рахунку платіжного балансу, млрд дол США

*Розроблено автором за даними Prospect for the Global Economy, Global Development Finance 2006.

Прийнято розрізняти чотири групи факторів, що визначають шляхи економічного зростання в Україні: структурні зміни в економіці, особливості зовнішнього середовища, зміст макроекономічної та структурної політики і розвиток потенціалу країни в галузі технологічних інновацій. Їх запровадження повинно гарантувати зміст середньо- та довготермінового економічного розвитку України в 2001–

2050, який враховує основні світові макроекономічні процеси і тенденції (див. табл. 3.8).

При розрахунку прогнозних показників до уваги бралася циклічність, характерна як для розвинених країн, так і для країн, що розвиваються. З рисунку 3.8 видно, що великий цикл для економіки України триватиме 40–45 років, включаючи висхідну тривалість терміном 20 років та нисхідну – терміном 25 років, а також декілька середньострокових циклів (див. рис.3.8; 3.9). В довгостроковій перспективі до уваги бралася циклічність оновлення основних фондів терміном 8–12 років і базових технологій терміном 15–20 років, розвиток процесів інтеграції, глобалізації та інш. [225, с. 52–53].

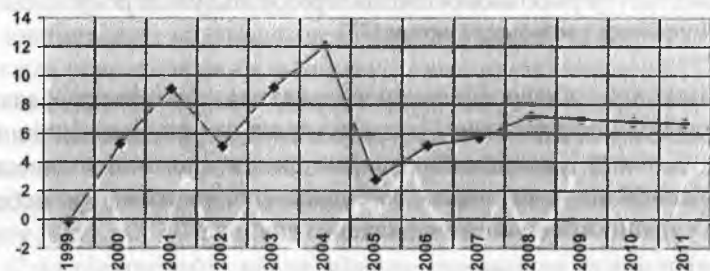

Рис. 3.8. Динаміка щорічного темпу приросту ВВП, %

*Розроблено автором за даними Prospect for the Global Economy, Global Development Finance 2006.

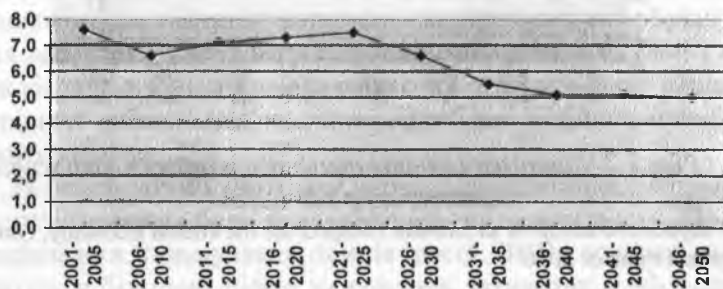

Рис. 3.9. Циклічність економічного розвитку України в 2001–2050 рр. (змiana ВВП)

* Джерело: Мусіна Л. А. “Нові тенденції конкуренції на глобальних ринках” – С. 54.

Передбачалося, що в наступні 20 років темпи приросту ВВП будуть досить значними і в цілому за період 2001–2050 рр. середньорічний темп приросту ВВП буде в середньому 6,4% за рік завдяки прогресу у процесі створення ринкових інститутів і підвищенню ефективності економічної політики держави (див. табл. 3.9) [225, с. 53].

Таблиця 3.9

Прогноз економічного розвитку України до 2050 року., %

Період, роки	Середньорічний темп приросту ВВП, %	Приріст ВВП за період, %	Збільшення ВВП за період, рази
2001–2005	7,7	45,0	1,45
2006–2010	6,6	38,0	1,38
2001–2010	7,1	99,5	1,99
2011–2015	7,0	40,0	1,40
2016–2020	7,1	98,6	1,99
2021–2025	7,5	44,0	1,44
2026–2030	6,5	37,0	1,37
2021–2030	7,0	96,7	1,97
2030–2035	5,5	31,0	1,31
2036–2040	5,5	31,0	1,31
2031–2040	5,5	70,8	1,71
2041–2045	5,5	31,0	1,31
2046–2050	5,0	28,0	1,28
2041–2050	5,2	66,8	1,67
2001–2050	6,4	2120,0	22,2

* Джерело: Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці. (2007) Інститут економіки та прогнозування НАН України : у 3 т. Т.3: Конкурентоспроможність національної економіки. – Фенікс. – С. 52–53.

Такий прогноз не є, на думку автора, неоднозначним, його слід переглянути у зв'язку з негативними процесами, що виникли у світовій економіці, ще з 2000 років. Особливого значення вони набули з 2007 року з моменту іпотечної кризи в США, коли ФРС запровадила політику дешевих грошей. А. Вожжов стверджує, що спостерігається звичайний прояв кризи з періодичністю 10–15 років, але разом з тим потужна економіка США, її передовий політичний і військовий стан забезпечать стабільність долара, оскільки падіння курсу американського долара несе загрозу економічному стану США. Він же констатує, що неможливим є процес повернення до світового панування

американської валюти, яке може бути досягнуто шляхом доведення об'ємів доларової маси до розмірів реального попиту на неї. Необхідне для цього зменшення доларової маси до розмірів реального попиту є неможливим, оскільки долар давно вже відірвався не тільки від золотого забезпечення, але й від іншого свого забезпечення – потужної економіки з позитивним платіжним балансом без великої зовнішньої заборгованості [94].

Динаміка зміни валового регіонального продукту за 2006–2009 рр. (див. додаток В.1), валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу за 2006–2009 рр. та індексу фізичного обсягу валового регіонального продукту (додаток В.2) за той же проміжок часу показують не тільки циклічний характер їх зміни, але підтверджують тезу, висловлену в другому розділі даної роботи, про той факт, що загальний єдиний цикл економічного розвитку країни є сукупністю циклів меншого порядку, які характеризують динаміку розвитку мезорівнів, а різкий спадаючий характер показників за 2008–2009 рр. характеризує негативний зміст кризових процесів, як наслідок впливу світової економічної кризи.

Одним з найвагоміших мотивуючих факторів, що обумовлюють кризові процеси в Україні, став процес доларизації економіки (рис. 3.10). За даними НБУ за останні п'ять років рівень доларизації української економіки виріс до 23,3%. Вважають, що доларизація є результатом довготривалого періоду економічної нестабільності і характерна для країн з перехідною економікою, національна валюта яких прив'язана до долара.

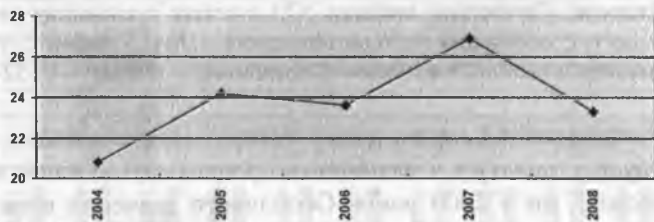

Рис. 3.10. Рівень доларизації економіки України, %*

*Розроблено автором за даними НБУ.

Національним банком не проводилася політика щодо обмеження обігу іноземної валюти всередині країни, яка широко використовується населенням для проведення розрахунків, особливо під час операцій

з нерухомістю, а також комерційними банками для надання споживчих кредитів. У 2007 році дефіцит гривні обумовив її високі банківські ставки, а нестабільний характер долара привів до зменшення доли долларів на депозитах. В той же час кредитування населення в доларах зростало, а це мотивувало збільшення зовнішнього боргу комерційних банків та приплив спекулятивного іноземного капіталу. Так, за даними НБУ в середині 2008 року зовнішній борг комерційних банків склав 38,5 млрд долларів, тобто 23% від ВВП, а приріст депозитів від нерезидентів склав 73% в еквіваленті 28,2 млрд дол. Таким чином, вважаємо, що більше половини кредитного портфелю вітчизняних банків було представлено в іноземній валюті. Слід наголосити, що населення стало заручником процесу валютизації, оскільки кредитний портфель населення склав 62,7% (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Показники доларизації банківського сектора економіки України (на середину 2008 року)

Показник	Валютизація, %
Кредити	51,0
Населенню	62,7
Компаніям	44,1
Термінові депозити	38,1
Населення	42,1
Компаній	27,7

* Таблиця складена автором за даними НБУ.

Показовим фактом є те, що кредитний портфель вітчизняних банків є найбільш валютизованим в порівнянні з країнами Центральної та Східної Європи (див. рис. 3.11; табл. 3.11). Головна причина цього явища полягає у відсоткових ставках: в багатьох комерційних банках цих країн ставки за терміновими вкладками для населення на рік в національній валюті є нижчими, ніж в іноземній. Відповідною є і кредитна ставка за споживчими кредитами, наприклад по іпотеці, нижчою. Академік В. Геєць стверджує, що «вивчав проблему доларизації протягом 10 років і прийшов до висновку, що офіційні дані НБУ далекі від реальної картини. Доларизація є небезпечною тим, що проблеми економіки США через її валюту передаються в інші країни. Крім того, НБУ втрачає можливість проводити незалежну грошово-кредитну політику, за умов якщо більшу частину грошової маси складає валюта. Зменшення доларизації можливо тільки за умов довіри до національної валюти і її стабільності» [95].

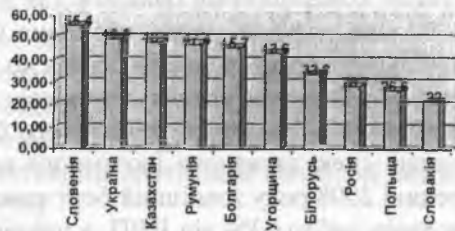

Рис. 3.11. Доларизація кредитних портфельів банків, %

*Розроблено автором за даними Prospect for the Global Economy, Global Development Finance, 2008.

Таблиця 3.11

Доля валютних кредитів, %

Назва банку	Доля валютних кредитів, %		
	Сукупний кредитний портфель	Кредити населенню	Кредити компаніям
ОТП Банк	82,2	94,7	70,4
Ерсте Банк (Україна)	81,8	82,3	79,4
ВТБ Банк	80,2	91,4	80,5
УкрСиббанк	74,6	87,1	59,2
Укрексімбанк	71,6	90,0	72,3
УніКредитБанк	68,8	41,2	75,0
Альфа-Банк (Україна)	66,0	74,3	59,3
Укрсоцбанк	65,4	78,0	50,0
Надра Банк	61,5	63,9	50,0
Райффайзен Банк Аваль	54,2	65,0	45,6

* Таблиця складена атвором за даними НБУ.

Шлях до зниження доларизації полягає у здешевленні гривневих ресурсів для банків. Єдине джерело сьогодні – це населення в межах 68% та вільні кошти підприємств – 32%. Слід наголосити на потребі перегляду адміністративних функцій НБУ. На думку автора, НБУ слід обмежити, а то і повністю заборонити кредитування населення в іноземній валюті та проводити рефінансування банківської системи в національній валюті під довготривалі інвестиційні проекти.

Нині в Україні функціонує 198 банківських установ на 01.08.2011 року. Загальний статутний фонд складає 10% ВВП України, 177 банків являють собою комерційні установи з іноземним капіталом, з них 21 банк – 100% іноземним капіталом, 56 банків з частко-

вим іноземним капіталом. Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків складає 38%. Таким чином 11 комерційних банків являють собою чисто український капітал (5,5%). У відповідності до діючого законодавства існує різна процедура щодо реєстрації комерційних банків у відповідності до характеру використовуваного капіталу та резиденції засновників. Враховується і факт регіональної діяльності. За умови функціонування банківської установи в межах однієї області розмір статутного фонду втричі менший від суми необхідної для започаткування банківського бізнесу на загальноукраїнському рівні. Однак кількість регіональних банків в Україні не тільки не збільшилася, але і ті, що були започатковані і функціонували в основному на регіональному рівні або ж не витримали конкуренції, поширення кризових явищ (КБ “Дністер” м.Львів) чи змінили власників і стали структурними підрозділами інших банків в основному з іноземним капіталом (КБ “Прикарпаття” м.Івано-Франківськ, нині ПАТ “Плюс Банк”).

Слід зауважити, що рентабельність активів комерційних банків в Україні станом на 01.08.2011 року складає – 0,69%, на 2010 рік цей показник становив –4,38, у 2009 – +1,03%; у 2008 році – +1,5%; у 2007 році – +1,61%. Рентабельність капіталу станом на 01.08.2011 року – -4,8%; у 2010 році – -32,52%; у 2009 році – +8,51%; у 2008 – +12,67%; у 2007 році – +13,52%. Починаючи з 2008 року значення абсолютних відхилень між витратами і доходами комерційних банків мали від’ємне значення.

Невеликий відсоток чисто українського капіталу в загальній структурі фінансових ресурсів країни, особливості поширення діяльності іноземних банківських установ з потужним капіталом, невіправдано занижені показники доходів і витрат, відсутність чіткої картини фінансової діяльності комерційних установ в окремих регіонах обумовлює зміну підходів щодо структури та функціонування кредитно-фінансового ринку країни від монофункціонального до поліцентричного.

Представлений характер поширення кризових світових процесів як невід’ємної частини економічних циклів є яскравим підтвердженням введеного у науковий обіг поняття глобальної регіоналістики, предмет якої визначається як процес посилення економічної динаміки територіальних таксономічних одиниць різного ієрархічного рівня [282, с. 31]. При цьому слід зупинитися на тому факті, що запропонована синергетична дія глобальної регіоналістики полягає не стільки у

проведенні паралельних регіональних досліджень, скільки у принципово іншому рівні їхнього узагальнення з врахуванням змін, що існують в фінансово-економічних процесах світової економіки.

Методичний апарат регіональної економіки під час системних досліджень може дати цілісне уявлення про подальший розвиток тієї чи іншої території тільки за умови врахування впливу зміни світової кон'юнктури на товари та послуги, що виробляються на цій території та поза її межами, характеру зміни економічних циклічних процесів країн, що знаходяться на різних стадіях економічного розвитку, глобальної динаміки факторів виробництва, експансіоністських стратегій ТНК і ТНБ з конкретною прив'язкою до певної території.

Враховуючи зміст поняття глобальної регіоналістики, зміст визначення конкурентоспроможності регіону набуває дещо іншого визначення. Так, С. Романюк під конкурентоспроможністю регіону розуміє його спроможність створювати кращі умови для розвитку, що базується на здатності суб'єктів регіональних відносин спільно формувати і реалізувати стратегію розвитку, залучати до цього процесу кращі інтелектуальні, технічні, технологічні ресурси та краще їх реалізовувати. А. Селезньов пропонує інше визначення конкурентоспроможності регіону: "Конкурентоспроможність регіону – це обумовлене економічними, соціальними, політичними й іншими факторами положення регіону та його окремих товаровиробників на внутрішньому й зовнішньому ринках, що відбивається через показники (індикатори), які адекватно характеризують сучасний стан і його динаміку". Таким чином, у рамках завдання формування конкурентоспроможності регіону в світлі глобальної регіоналістики це поняття може бути визначено як здатність створювати умови для стійкого росту регіону в умовах глобального поширення та впливу просторово-циклічної кон'юнктури зовнішніх економічних систем, що може здійснюватися тільки за умови поєднання ендогенних та екзогенних конкурентних регіональних переваг.

Фундаментальну природу кризових явищ 2008 року в Україні та регіоні відображають великі кондратьєвські цикли. Ми докладно зупинилися на особливостях підходу Кондратьєва в першому розділі роботи, але слід відзначити, що протягом останніх двох століть кондратьєвські цикли з періодами 40–50 років повністю відповідали реальному розвитку економіки України. Декілька кондратьєвських циклів, які охопили часовий проміжок з початку століття і відкри-

вають горизонти на кілька десятиліть у майбутнє представлені на рисунку 3.20.

Спадаючий Кондратьєвський цикл ХХ ст. почався в 1955–1966 рр. Проте криза що відбулася в Україні у 1998–1999 рр., зробити висновки про накладання середньострокової циклічної хвилі на довгострокову. Фінансові негаразди 2005 року говорять про накладання короткострокового трирічного циклу на довгострокову Кондратьєвську хвилю. Накладання однієї хвилі на інші пояснює загальний стан кон'юнктури в кожний період часу. Зупиняючись на кризі 2008 року, причини її виникнення можна пояснити наступними факторами: застарілою структурою в технологічній базі виробництва, поколіннях машин, джерелах енергії та об'єктах інфраструктури, що є основою довгих хвиль, застарілою структурою основних фондів на підприємствах – основи середньострокових циклів, нерівномірність відтворення оборотного капіталу, поширення спекулятивних дій, спотворення кредитних відносин – основи малих циклів.

Кризові процеси останніх років, розпочалися як фінансова світова криза. Основними її проявами були ріст грошової маси, кредитних відносин, спекулятивних дій. Проте ріст грошової маси не призводить до росту ВВП, а спекулятивне переливання капіталу з одної сфери в іншу не підтвержене реальним товаром. Далі криза логічно перейшла у кризу промислово-виробничу, валютну й набула подальшого розвитку як криза соціальна. Причини виникнення кризових процесів останніх років, які пов'язані з високим споживанням і іншими об'єктивними та суб'єктивними явищами, які мали місце в країнах з розвинутою економікою, були розглянуті в попередніх розділах роботи. Однак поширення негативних процесів впливу значно змінили темп розвитку економік багатьох країн, що розвиваються. Зупиняючись на окремо взятих країнах, таких як Україна, Росія, Білорусь, негативні впливи кризових процесів проявилися у значному зниженні рівня виробництва, припинення внутрішнього кредитування і знеціненні національної валюти.

Слід зауважити, що в загальному поширенні кризових процесів підтверджує основні принципи теорії взаємного впливу просторово-економічних систем, у той же час, наслідки негативного впливу відрізняються, оскільки, вони безпосередньо залежать від ступеня інтеграції у світову економічну систему. Незважаючи на те, що з 1991 року до листопада 2008 року рівень зростання економіки Росії складав 7% на рік, в кінці 2008 року ситуація сильно змінилася. Зокрема, відбулося

різке знецінення російського рубля до американського долара (майже на 50%), на 30% відбувся спад промисловості, рівень безробіття досяг майже 7%.

Основними причинами вразливості Росії до зовнішнього негативного впливу стала висока частка іноземного капіталу на фондовому ринку, великий корпоративний борг банків Росії та підприємств, суттєва залежність соціально-економічного розвитку від вартості енергоносіїв на світовому ринку (30% надходжень до бюджету складають експорт електроенергії, 70% за рахунок експорту газу). Однак великий об'єм внутрішнього ринку та поступове збільшення внутрішнього споживання (рівень реальних грошових доходів населення за 11 місяців 2008 порівняно з аналогічним періодом 2007 року збільшилися на 12,3%) відокремлюють Росію як більш стійку просторово-економічну систему щодо негативного зовнішнього циклічного впливу.

Водночас, для Білорусії, яка в силу об'єктивних причин не є дуже щільно інтегрованою у світову економіку, відчутний спад мав місце тільки для підприємств, що були орієнтовані на експорт. При цьому споживчі ціни зросли на 13,3%.

Україна виявилася більш уразливою щодо негативного зовнішнього впливу завдяки поєднанню великого дефіциту поточного рахунку, великого державного і корпоративного зовнішнього боргу та слабкою банківською системою. У 2007–2008 рр. загальний зовнішній борг подвоївся з 53 млрд дол США до 103 млрд дол США. Основною складовою зовнішнього боргу був короткостроковий приватний борг (близько 36 млрд дол США). В цей же період різко виріс об'єм банківського кредитування за рахунок збільшення пропозиції грошей і закордонних запозичень. Такі високі темпи кредитування призвели до високого рівня непрацюючих активів.

Кризові явища з фінансового сегмента економіки перейшли на реальний сектор: будівельну галузь, виробництво будівельних матеріалів та металургія і весь ланцюг виробничого процесу. Зменшилися обсяги виробництва коксу та продуктів нафтопереробки (на 15%), у металургії (на 10,6%), у хімічній та нафтохімічній (на 6,2%), легкій (на 3,4%), добувній (на 2,4%), харчовій (на 0,9%) промисловості, у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води (на 2,5%). Уповільнилися темпи зростання у машинобудуванні (до 8,6%), у виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції (до 4,3%), целюлозно-паперовому виробництві (до 7,3%), у деревообробній промисловості (до 9,6%) [75].

Розвиток інфраструктури України в останні два десятиліття був загальмований, модернізація основних виробничих фондів майже не проводилася. Індикатори розвитку інфраструктури України та регіону зменшилися. Галузі інфраструктури прискорюють свою деградацію на фоні збільшення попиту на їх послуги. За 2007–2008 рр. індикатор у секторі телекомунікацій зменшився з 2,54 до 2,46, у секторі залізниць з 1,79 до 1,77, електроенергетики з 2,58 до 2,57 [75].

Спрацювання основних фондів досягли критичної позначки 50%, в той час, як споживання з кожним роком тільки збільшується. Половина промислового устаткування вичерпала свій ресурс і має вік у 20 та більше років. Сьогодні економіка України позбавлена інвестиційних і реінноваційних можливостей для ефективного оновлення основних фондів. За таких умов необхідною і доцільною є реалізація заходів щодо державної підтримки інвестиційного забезпечення відтворення основного капіталу промислових підприємств, яка має на меті широку модернізацію реального сектора економіки на інноваційній основі. Реалізації програм оновлення основних фондів заважає також недосконалий механізм амортизації, який фактично гальмує реінноваційні процеси в економіці.

Гнучка амортизаційна політика держави і окремих підприємств є одним з основних факторів відновлення економічного зростання в умовах інвестиційної кризи, спаду виробництва та інфляції. Однак, в теперішній час відсутня цілеспрямована державна амортизаційна політика, не розроблена концепція відновлення, ефективного накопичення і використання фінансових ресурсів. Як наслідок, на рівні суб'єктів господарювання система амортизації розглядається як другорядна у розв'язанні задач відтворювального характеру, оновлення фінансових ресурсів. Така ситуація характерна для багатьох підприємств України.

Водночас можна стверджувати і про певні перспективи: застарілу інфраструктуру і основні виробничі фонди за наявності масової кваліфікованої робочої сили можна замінити на найновіші зразки, а відносно зростання оплати праці потребуватиме вкладання значно менших коштів, ніж у Західній Європі, тоді як не меншою мірою стимулюватиме зростання продуктивності і розширення внутрішнього ринку. Враховуючи ж прогнозовану аналітиками перспективу зменшення вагомості вуглеводневих енергоносіїв у загальному енергетичному балансі та освоєння нових видів енергії, перспективи України можуть виглядати краще. На додачу до цього на основі використання

новітніх аграрних технологій країна здатна стати однією з головних житниць світу.

Донедавна в Україні спостерігається різке скорочення державного фінансування науково технологічної сфери. Як наслідок, науково технічна сфера перебуває у занепаді. За даними Інституту економіки та прогнозування, в Україні продукції, яка належить до 5-го технологічного укладу, випускається лише 4 %, тоді як 3-й технологічний уклад складає майже 58%, а 4-й – 38 %. Частка високотехнологічної продукції в структурі ВВП становить менше 1% [41]. Кількість підприємств промисловості, що впроваджували інновації, не перевищує 8% від загальної кількості, а наукоємність промислового виробництва України виявилася на порядок нижчою від світового рівня. Старіє і морально, і фізично науково-дослідна база національної науки: сучасному рівню світових стандартів відповідає лише близько 2 % наукового обладнання. Чисельність науковців у галузі технічних наук зменшилася більш як удвічі, а це саме та сфера, де продукуються інновації. Інноваційна інфраструктура в Україні не розвинена, не охоплює всіх ланок інноваційного процесу і не має системності. Сформовано лише окремі її елементи – зареєстровано і діє 16 технопарків, з яких 8 створено останнім часом, розпочали діяльність кілька регіональних інноваційних центрів та зареєстровано 73 бізнес-інкубатори. Причому бізнес-інкубатори в Україні досі не мають чіткого юридичного статусу, для них непередбачено ніяких пільг, більшість із них досить далекі від завдань “інкубації” бізнесу. Вище наведений аналіз відображає той факт, що циклічність розвитку економіки відбувається як на рівні держави, так і на рівні її регіонів (рис. 3.12).

З представлених графічних залежностей видно, що цикл розвитку регіонів відрізняється в основному різним значенням ВДВ в окремо взятий проміжок часу.

Відхилення від середньо національного значення ВДВ притаманні промислово розвинутим регіонам, виробництво яких є експортно орієнтованим і прямо залежить від світової кон'юнктури і м. Київ як столиці, де розміщені центральні представництва корпорацій, фірм, транснаціональних компаній та фінансових організацій, результати діяльності яких в регіонах України знаходять своє статистичне відображення у звітності м. Київ. Економіка України розвивається за трициклічною схемою. Кожен цикл впливає як на мезорівень, так і на державу в загальному. Вплив малих циклів відбувається через фінансовий сектор економіки; вплив середніх – через зношуваність основних

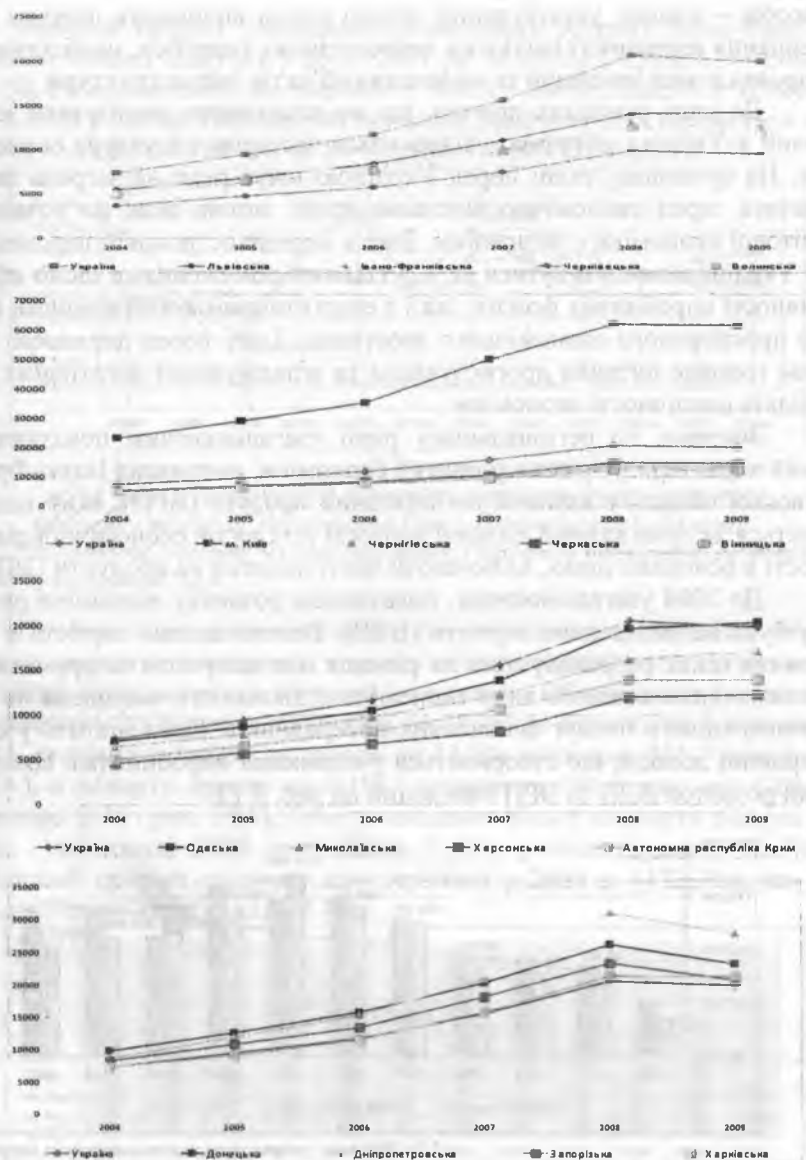

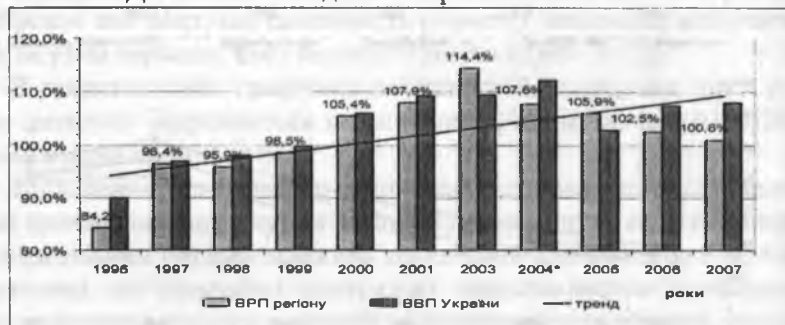
Рис. 3.12. Характер зміни економічних показників регіонів України (по ВДВ) в I-й половині циклу

засобів – машин, устаткування; великі цикли впливають шляхом вичерпання корисності існуючих технологічних розробок, необхідністю впровадження інновацій та оновлення об'єктів інфраструктури.

До ряду основних причин, що не дозволяють реалізувати існуючий в Україні потенціал, відноситься застаріла структура економіки. На сучасному етапі перед Україною існує реальна загроза залишатися серед економічно відсталих країн, вплив яких на розвиток світової економіки є незначним. Вже в середньостроковій перспективі Україна може зіткнутися як з суттєвими обмеженнями щодо ефективності виробничих фондів, так і з енергетичними обмеженнями щодо прискореного економічного зростання. Тому перед державою постає головне питання прогнозування та згладжування негативних наслідків циклічності економіки.

Зокрема, на регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки, наприклад Івано-Франківської області є валовий регіональний продукт (ВРП), який визначається як сума валової доданої вартості усіх видів економічної діяльності в основних цінах, включаючи чисті податки на продукти [30].

До 2004 узагальнюючим показником розвитку економіки регіону була валова додана вартість (ВДВ). Валова додана вартість в основних цінах розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням кожного виду економічної діяльності, зменшена на величину оплати послуг фінансових посередників. Вона містить у собі первинні доходи, що створюються учасниками виробництва. Циклічний розвиток ВДВ та ВРП наведений на рис. 3.13.

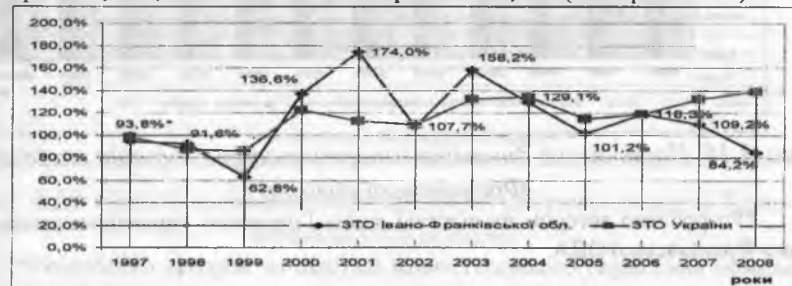

* До 2004 року розраховувалась валова додана вартість

Рис. 3.13. Динаміка валового регіонального продукту Івано-Франківської області та валового внутрішнього продукту України (у порівняльних цінах; відсотків до попереднього року).

*Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

Значний приріст зовнішньоторговельного обороту Івано-Франківської області відбувся у 2000–2001 рр. та 2003р (136,6%, 174,0% та 158,2% відповідно), по Україні –174,0% у 2001р, 112,3% у 2002р. та 131,9% у 2003р. Найнижчий показник приросту спостерігається в 1999 р. – 62,8 %, в той час як по Україні – 85,8% (див. рис. 3.14).

* Значення показника Івано-Франківської обл.

Рис. 3.14. Порівняльна динаміка зовнішньоторговельного обороту товарів України та Івано-Франківської області

*Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

Поточна соціально-економічна ситуація призвела до змін у тенденціях розвитку зовнішньої торгівлі області у 2008 році. Позитивні тенденції минулих років зберегти не вдалося. Обсяги експорту товарів області у 2008 році зменшилися на 28,2% та склали 721,7 млн дол США (порівняно за 2007р. зросли на 13,5% та склали 831,7 млн дол США), а імпорту зросли на 0,1% і становили 790,0 млн дол США (див. рис. 3.15 і рис. 3.16). Темп зменшення обсягу експорту товарів у січні – листопаді 2008 року склав 75.7%, у січні-грудні – 76.7%. Найвищий приріст експорту спостерігався у 2003 р. (173,3%), що є більше ніж по Україні на 128,4%.

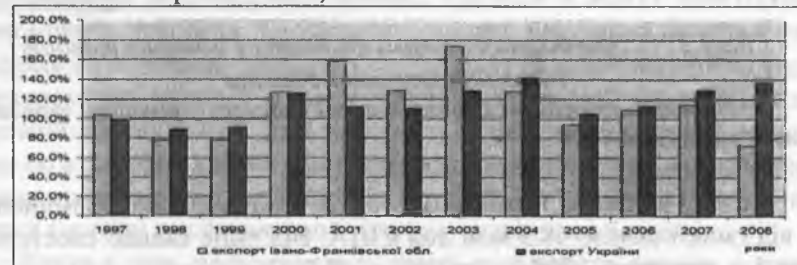

Рис. 3.15. Порівняльна динаміка експорту товарів України та Івано-Франківської області

*Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

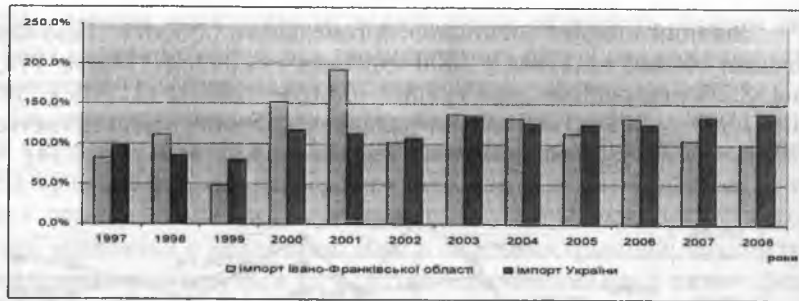

Рис. 3.16. Порівняльна динаміка імпорту товарів України та Івано-Франківської області

*Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

У 2008 р. змінилося співвідношення показників експорту й імпорту товарів області на користь імпорту, Коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,91 (зменшився з 1,27 у 2007 році), хоча до 2007 року було стабільне переважання експорту. Значний розрив на користь експорту спостерігався у 2004р. на 362,2 млн дол США та у 2007 р. на 216,5 млн дол США (див. рис. 3.17).

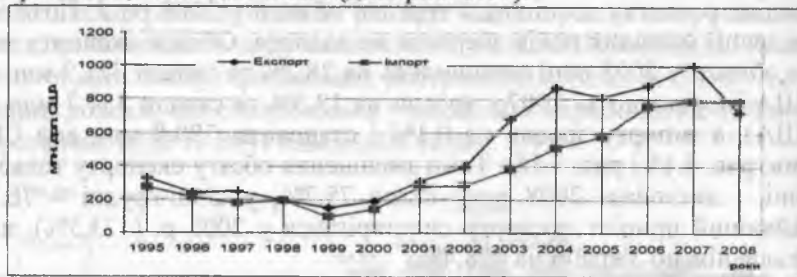

Рис. 3.17. Порівняльна динаміка експорту і імпорту товарів Івано-Франківської області

*Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

Сальдо в балансі зовнішньої торгівлі товарами області змінилося на від'ємне і склало 68,3 млн дол США. Від'ємне сальдо спостерігалося і в кризовий 1998 р., проте на 68,2 відповідного пункту було меншим за 2008 рік (див. рис. 3.18).

Рис. 3.18. Сальдо зовнішньоторговельного обороту товарів Івано-Франківської області

*Розроблено автором на підставі даних Головного управління економіки Івано-Франківської ОДА.

Варто зауважити, що відбулося різке зменшення обсягів експорту товарів області до країн Європи – провідних зовнішньоторговельних партнерів області (68,8% від загального обсягу експорту товарів області, зменшення на 33,5% проти 2007 року), в т.ч. до країн Європейського Союзу (68,0%, зменшення на 33,9%), зокрема, Польщі (12,0%, зменшення на 39,9%), Угорщини (9,2%, зменшення на 55,3%), Румунії (7,9%, зменшення на 47,2%). Разом з тим, було нарощено обсяги експорту товарів області на 32,8% до Італії, що має найбільшу питому вагу у загальному обсязі експорту товарів – 16,5%.

Підсумовуючи вище наведений аналіз статистичних показників є можливість стверджувати про відповідність теоретичних тверджень щодо існування циклічності показників на мезорівні по відношенню до протікання реальних економічних процесів в межах просторово-економічних утворень та характер впливу циклічних економічних процесів на зовнішню діяльність суб'єктів господарювання просторово-економічної системи, а також про те, що в умовах поширення глобалізаційних тенденцій стан торгового балансу регіональних просторово-економічних систем не може використовуватися як основний індикатор загальних тенденцій їх розвитку, а найбільш чітку і коректну картину дає фінансовий рахунок платіжного балансу.

Разом з тим, простежується певна особливість регіону з точки зору впливу на нього центрів домінування. Це не тільки простежується у структурі ЗТО регіонів (додаток А), але і в особливостях діяльності регіональних Торгово-промислових палат (додаток Д). Слід

відмітити, що ТПП України є членом Міжнародної торгової палати і Всесвітньої федерації торгових палат, Асоціації Торгово-промислових палат Європи, Ділової ради Чорноморського економічного співробітництва, Асоціації Центральної Європейської Ініціативи. ТПП України підтримує договірні партнерські зв'язки з аналогічними і регіональними структурами маже в 80 країнах світу. З метою сприяння розвитку міжнародних економічних зв'язків ТПП України створює зі своїми іноземними партнерами дорадчі органи – ділові ради.

Регіональні ТПП є окремими юридичними особами і активно проводять міжнародну діяльність. Так, Донецька ТПП уклала 36 угод про співпрацю з іншими торговими палатами та іноземними установами; Дніпропетровська ТПП співпрацює з 32 іноземними Торговими палатами; Сімферопольською ТПП укладено 25 угод про співробітництво; Полтавська ТПП – 12 угод; Чернігівська ТПП – 30 угод; Житомирська – 23 угоди; Волинська ТПП – 11 укладених угод; Закарпатська ТПП – 33 укладені угоди; Херсонська ТПП – 71 укладена угода; Запорізька ТПП – 42 угоди.

Тим самим, простежується особливість розосередження центрів домінування для регіональних просторово-економічних систем за історичним, географічно-політичним характером та особливостями реагування регіону на зміну зовнішньої кон'юнктури. Такі центри домінування визначаються як макрорегіональні чи регіональні центри домінування. Наприклад, для східних областей України таким регіональним центром домінування є Росія, для західних областей: Львівської і Волинської – Польща, південних областей: Одеської, Херсонської, Автономної Республіки Крим – Туреччина, Греція, Ізраїль.

Вплив світової фінансово-економічної кризи позначився на економіці Івано-Франківської області скороченням капітального будівництва, зменшенням обсягів промислового виробництва, в першу чергу, промисловості будівельних матеріалів, хімічної та нафтохімічної промисловості, зупинкою суб'єктів господарської діяльності з чисельністю працюючих до 50 осіб, недовиконанням поступлень до місцевих бюджетів. Наслідки кризи позначилися на інвестиційних намірах великих підприємств з іноземними інвестиціями. Деякі підприємства, які планували подальше розширення виробництва, перенесли на невизначений термін початок реалізації нових інвестиційних проєктів. Як наслідок – ріст безробіття, скорочення чисельності працюючих, запровадження на підприємствах області режиму неповного робочого часу, зниження рівня оплати праці, зростання заборговано-

сті із заробітної плати, в тому числі і у бюджетній сфері. Розпочалися процеси переведення працюючих на скорочений режим роботи і звільнення працівників.

Негативні процеси у фінансовій сфері позначилися тим, що у листопаді-грудні 2008 року відбулося зменшення темпів надходжень до місцевих та державного бюджетів. Недоодержання доходів місцевими бюджетами області зумовило виникнення проблемних питань і у видатковій частині місцевих бюджетів. Скорочення кредитування негативно позначилось на розвитку видів економічної діяльності, орієнтованих переважно на внутрішній ринок, та, відповідно, зменшило попит на продукцію суміжних галузей. Ускладнення ситуації в соціальній сфері внаслідок згорання виробництва призвело до збільшення заборгованості з виплати заробітної плати. Станом на 01.01.2009 р. заборгованість із виплати заробітної плати перед працівниками області склала 6,6 млн грн. У загальній сумі боргу 3,56 млн грн припадає на економічно активні підприємства, 3,0 млн грн складають борги підприємств-банкрутів та 38,6 тис грн боргу залишається перед працівниками недіючих підприємств.

Аналізуючи ситуацію, яка склалася в області на кінець 2008 року, та проводячи моніторинг діяльності основних підприємств у 2009 році, очікується погіршення ряду основних показників соціально-економічного розвитку області. Зокрема: зменшення обсягів промислового виробництва, інвестицій в основний капітал, будівельних робіт, експорту товарів, надходжень податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджетів усіх рівнів, зростання заборгованості з виплати заробітної плати та рівня зареєстрованого безробіття.

З метою ліквідації негативних наслідків в області на засіданні колегії облдержадміністрації 20 лютого 2009 року, колегією обласної державної адміністрації ухвалене Розпорядження, основними пунктами якого було затвердження програмних дій щодо запобігання негативним наслідкам фінансово-економічної кризи в області. Основним органом, який приймав рішення та проводив оперативне відстеження впливу фінансово-економічної кризи на соціально-економічний розвиток була обрана робоча група у складі представників структурних підрозділів облдержадміністрації. Основними напрямками діяльності робочої групи були передбачені: забезпечення в межах компетенції виконання Програмних дій щодо запобігання негативним наслідкам фінансово-економічної кризи в області, щомісячно, до 5 числа, наступного за звітним періодом, подавати інформацію про стан вико-

нання Програмних дій головному управлінню економіки та заступникам голови облдержадміністрації відповідно до розподілу функціональних обов'язків; забезпечення розробки та затвердження конкретних заходів щодо запобігання негативним наслідкам фінансово-економічної кризи у відповідних галузях і сферах діяльності, в районах та містах області.

Для контролю ситуації головному управлінню економіки облдержадміністрації було передбачено щомісячно, до 10 числа наступного за звітним періодом, подавати інформацію про стан виконання Програмних дій заступнику голови облдержадміністрації. Як результат, головним управлінням економіки облдержадміністрації було складено ряд програмних дій щодо запобігання негативним наслідкам фінансово-економічної кризи в області та звіт про стан виконання Програмних дій, спрямованих на запобігання негативним наслідкам фінансово-економічної кризи в області за березень 2009 року.

Однак, на наш погляд, основним недоліком виконання Програми є низьке фінансування бюджету області, що відобразилося на ситуації щодо покращення стану об'ємів бюджетних відрахувань, яка не покращилась. Як наслідок, відбулося скорочення видатків (на 10 відсотків), передбачених у планах асигнувань на транспортні послуги, зв'язок, представницькі витрати, відрядження за кордон; зменшення виконання заходів з енергозбереження і забезпечення скорочення витрат на комунальні послуги та енергоносії; призупинення використання бюджетних коштів для проведення святкових заходів (за винятком централізованих заходів Міністерства культури і туризму України) і друкування продукції, не пов'язаної з виконанням завдань та функцій органів державної влади.

Недоотримана значна частина бюджетних надходжень була вкрай необхідна для: удосконалення інфраструктури аграрного ринку, роботи щодо пошуку інвесторів та формування конкурентоспроможних сільськогосподарських підприємств, спрямування до товаровиробників бюджетних коштів на підтримку агропромислового комплексу, фінансово-кредитної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності, у першу чергу тим, що працюють у виробництві, будівництві, сфері розробки і впровадження інновацій, енергозбереження, впровадження стандартів ISO, повного відшкодування ПДВ підприємствам малого бізнесу, в першу чергу тих, що працюють у сфері виробництва, зменшення ставки єдиного податку, податку за оренду землі або запровадження мораторію на їх підвищення для суб'єктів

малого підприємництва, підвищення конкурентоспроможності робочої сили шляхом реалізації програм професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації незайнятого населення, заходів щодо залучення незайнятих громадян до тимчасової зайнятості – участі у громадських роботах та інше.

Аналізуючи програмні дії щодо запобігання негативним наслідкам фінансово-економічної кризи в області, можна віднести наступні кроки: відсутність впливових інституцій, що контролюють виконання пунктів Програми, зміст заходів не конкретизований щодо терміну виконання пунктів програми та перевірки виконання заходів, відсутність конкретної теорії та реальної практики державного регулювання на рівні України визначає недосконалу антикризову політику на рівні області.

Аналізуючи дії виконавчої влади в області щодо зниження безробіття, можемо стверджувати, що не здійснюється прямий вплив, особливо на роботодавців приватних підприємств. Кризові явища потягнули за собою масові звільнення робочої сили. Позитивним моментом є проведення з кожним вивільненим працівником, зареєстрованим в службі зайнятості, індивідуальної роботи щодо швидкої адаптації та переорієнтації на нову професійну діяльність та вирішення питання подальшого працевлаштування. Протягом січня-березня 2009 року професійне навчання проходили 1011 безробітних громадян, з них: 241 – підвищували свою кваліфікацію шляхом стажування на базі 139 підприємств, 11 – навчались за індивідуальними навчальними планами і програмами на базі 6 підприємств, 105 – вивчали додаткові навички роботи на курсах цільового призначення на базі 52 підприємств.

Слід зупинитися на факті щодо проведення оплачуваних громадських робіт в містах та селах регіону. Протягом січня-березня 2009 року базовими центрами зайнятості було укладено 263 договори на оплачувані громадські роботи, згідно з якими створено 1218 тимчасових робочих місць та працевлаштовано 760 осіб. Серед договорів, укладених на оплачувані громадські роботи, переважали договори укладені за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття – 161 договір, 102 договори укладено за рахунок коштів підприємств, установ та організацій.

Як на рівні України, так і на рівні області ведеться активна політика підтримки галузі сільського господарства спрямована на наро-

щення обсягів виробництва, проте, немає ефективно налагодженої інфраструктури сільськогосподарської сфери, зокрема системи зберігання продукції.

Іншими позитивними результатами Програми щодо запобігання негативним наслідкам фінансово-економічної кризи в області є: у березні 2009 року на сесії обласної ради прийнято рішення “Про оренду нерухомого майна у 2009 році” згідно з яким передбачено застосовувати понижуючий коефіцієнт 0,7; розроблено антиінфляційні заходи в окремих галузях, що мають визначальний вплив на інфляційні процеси в цілому по області, зокрема, в галузях промисловості, будівництва, охорони здоров'я, освіти і науки, житлово-комунального господарства тощо.

У січні – березні 2009 року індекс споживчих цін в області склав 105,8 % (в державі – 105,9%). Упродовж I кварталу 2009 року споживчі ціни в області на продукти харчування зросли на 5,3 % (в державі – 5,7 %). У березні 2009 року індекс споживчих цін в області склав 101,0 % і є нижчим, ніж у державі (101,4 %). При цьому ціни на продукти харчування в області зросли на 1,3 % (в державі – 1,4 %), ціни (тарифи) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива знизились на 2,6 % при підвищенні у державі на 0,5 %, ціни на транспорт знизились на 0,9 % при загальнодержавному зростанні на 0,9 %. Станом на 01.01.2010 року в області була передбачена реалізація 90 програм у різних галузях і сферах діяльності. З початку 2010 року розпорядженням облдержадміністрації та рішенням сесії обласної ради затверджено ще 4 програми. Таким чином, у 2010 році в області передбачена реалізація 94 регіональних програм. За термінами виконання реалізація 42 програм закінчується у 2010 році. Термін дії 16 програм закінчується у 2011 році, 9 – у 2012 році, 3 – у 2013 році, 2 – у 2014 році, 13 – у 2015 році, 1 – у 2016 році, 2 – у 2020 році. Термін дії 6 програм не визначений. Із діючих у I кварталі 2010 року 94 програм з обласного бюджету потребували фінансування 60. Із 23 програм, на реалізацію яких з обласного бюджету у I кварталі 2010 року були виділені кошти, профінансовано – 18. Основним недоліком цих програм є відсутність конкретно визначених обґрунтованих обсягів фінансування заходів програм за роками виконання та джерелами фінансування, що унеможливує проведення об'єктивного аналізу стану виконання обласних програм, оцінки їх ефективності. Із діючих в 2010 році програм, реалізація яких потребує фінансування з обласного бюджету, в 37 визначені за роками виконання обсяги та джерела

фінансування. У 12 – зазначені обсяги фінансування, але не визначені за роками виконання та джерелами. Відсутні визначені обсяги фінансування у 11 програм.

Враховуючи зазначене вище, пропонуємо: виконавцям програм провести детальний аналіз існуючих програм, припинити реалізацію тих, які втратили свою актуальність, або не забезпечені реальними джерелами фінансування, розглянути можливість їх об'єднання (згрупування за основними завданнями і цілями) та забезпечити систематичний контроль за виконанням, головним управлінням обласної державної адміністрації в програми, що залишаються актуальними, внести узгоджені зміни щодо уточнення показників, обсягів і джерел фінансування з розбивкою за роками виконання.

З метою посилення контролю за інфляцією і ціновою ситуацією на споживчому ринку області необхідним є постійний моніторинг цінової ситуації на ринку продовольчих товарів. Слід проводити постійний моніторинг цін на нафтопродукти, а також тарифів на житлово-комунальні послуги в розрізі населених пунктів області та рівнів відшкодування населенням їх вартості.

Головним недоліком антикризової політики є короткострокові заходи вже за настання кризових ситуацій. Проте з метою згладжування негативних наслідків потрібно реалізовувати довгострокові заздалегідь продумані дії. В першу чергу, необхідно в межах новоствореної інституційної структури, яка отримала назву “Департамент з інвестиційної діяльності” створити відповідні додаткові підрозділи:

1. Стратегічно-дослідницький підрозділ. Мета – досліджувати стратегічний розвиток регіону в контексті циклічних коливань. Дослідження повинні стосуватись: сфери зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури ринків; виявлення нових ринків збуту лідируючих галузей виробництва регіону; конкурентоспроможності експортоорієнтованих галузей регіону як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках або конкурентоспроможність окремого експортоорієнтованого підприємства; стану основних фондів виробничих підприємств та інноваційних розробок регіону; розробки сценаріїв стратегічного розвитку регіону в умовах циклічних коливань та подання на розгляд облдержадміністрації.

2. Виконавчо-регулюючий підрозділ. Повинен тісно співпрацювати з обласною державною адміністрацією та мати безпосередній вплив на суб'єкти господарювання просторово економічної системи мезорівня. Основні функції: спільна розробка з обласною державною

адміністрацією програми докризового та антикризового управління на рівні області, внесення пропозицій щодо покращення стану економічного розвитку регіону; безпосереднє доведення до підприємств та установ пунктів вищезазначених програм, та перевірка у складі спеціальної комісії виконання пунктів кожним підприємством і установою; у разі невиконання програмних заходів застосування спеціальних санкцій; проведення дослідження ефективності тих чи інших заходів на рівні області, інформування про виявлені недоліки облдержадміністрацію та застосування заходів з усунення недоліків.

3. Інформативний підрозділ. Головна мета діяльності – надання інформації за результатами досліджень стратегічно-дослідницького та виконавчо-регулюючого підрозділів. Зокрема надання інформації про: стан фази циклічних коливань на яких перебуває економіка, стан розвитку економіки області на даний час та про можливі зрушення в різних сферах: фінансовій, кредитній, технологічній тощо, кон'юнктури зовнішніх ринків, конкурентоспроможності підприємств, стан інноваційних розробок та інфраструктури області.

Інформування здійснюватиметься трьома шляхами: за бажанням через випуск спеціальних журналів-моніторингів області та через інформативний відділ підрозділу; шляхом надсилання інформативних матеріалів у вигляді брошур окремим підприємствам, які вносять значний вклад в економіку області; через спеціально створені громадські організації з метою прозорого розвитку.

Дослідження стратегічного розвитку регіону як просторово-економічної системи є дуже важливим, враховуючи перспективу просторового поширення та його можливості. Враховуючи низьку технічно-технологічну оснащеність підприємств, низьку базу для розробки та впровадження інновацій, необхідно створити регіональні механізми інвестування. Йдеться мова про ендогенну конкуренцію регіонів: центр не бажає інвестувати у підприємства Івано-Франківської області, у зв'язку зі збільшенням притоку капіталу не в столицю, а в область та покращення соціально-економічної ситуації в області. Саме тому, доцільним буде створення спеціальної кредитно-фінансової установи з метою допомоги підприємствам у кризових ситуаціях. Початкове фінансування цієї установи може відбуватися кількома шляхами: з місцевого бюджету, за рахунок емісії регіональних цінних паперів. Основна мета – надання кредиту підприємствам-заявникам на умовах повернення, терміновості та сплати відповідних відсоткових ставок, які є меншими від середньозважених. При цьому

з метою зменшення ризикованості таких операцій слід залучити страхові компанії, а також незалежну експертну комісію з метою фахового аналізу показників проектів, поданих для фінансування.

Можливим також є створення спеціального антикризового фонду при кредитно-фінансовій установі. Суб'єкт господарювання-учасник фонду сплачує незначний щомісячний внесок від своєї діяльності до антикризового фонду. У разі виникнення кризових ситуацій на підприємстві, для переоснащення та модернізації основних фондів, введення інновацій та збільшення в такий спосіб конкурентних переваг учасник фонду має право на отримання пільгового кредитування чи навіть можливість отримання безвідсоткової фінансової допомоги в розмірі частини своєї участі у фонді.

Підсумовуючи викладене раніше, можемо стверджувати, що як на рівні України, так і на мезорівні відсутня чітка стратегія розвитку економіки, що особливо потрібно в системі циклічних коливань. Існуючі антикризові заходи не чіткі, в додаток відсутні будь-які дії існуючих інституцій щодо запобігання негативному впливу повторювальних циклічних коливань.

Слід відзначити малу ефективність антикризових заходів і на рівні Івано-Франківської області. Більшість таких заходів мають декларативний характер, не впроваджуються або ж тільки зазначена необхідність щодо їх впровадження, проте не представлений механізм виходу із критичної ситуації. Тому запровадження чіткої концепції просторового розвитку з відповідною інституціональною системою, децентралізованим характером фінансово-кредитної системи створюють необхідні передумови запобігання негативним діям циклічних економічних процесів, які мають безпосередній локальний вплив, не дивлячись на глобальний характер їх походження.

Висновки до розділу 3

1. Особливість впливу глобальної економічної системи на розвиток регіону базується на структурно-функціональних зв'язках великого економічного простору. Різниця між глобальною економічною системою та великим економічним простором полягає у відмінностях викликаних просторовим чинником. Елементи та складові глобальної економічної системи мають чітко визначені територіальні межі, а великий економічний простір формується як по-

тенційне середовище діяльності елементів та складових глобальної економічної системи, яке має змінні рухомі межі.

2. Аналіз діяльності регіонів в глобальному економічному просторі виявив різну їх активність і різновекторність в залежності від їх специфіки, обумовленої розміщенням, виробничою діяльністю і суб'єктивними чинниками та особистісними контактами тощо. Тобто формування свого регіонального економічного простору сучасний регіон здійснює під впливом чинників від систем різних рівнів, а саме: міжрегіональних, національних, макрорегіональних та глобальної.
3. Негативний характер циклічних процесів в США відобразився на завищеному характері внутрішнього споживання, невиправданому рості котирувань боргових зобов'язань американського фондового ринку і боргових банківських зобов'язань ФРС, функціонуванні фондового ринку США у вигляді швидкого темпу росту прибутків корпоративного сектора, що значно перевищували темпи росту реального сектора економіки. За умови використання американського долара як світової валюти відбувається перенесення негативних рис дефляційно-інфляційних процесів на економіки та фінансові системи інших країн, валюти яких прив'язані до американської валюти.
4. Центри домінування, особливо США, за рахунок залучення міжнародних капіталів, завищеного курсу національної валюти і високого внутрішнього споживання обумовлюють власний позитивний розвиток, який покривається виробництвами інших країн. Ці виробництва, в свою чергу, фінансуються за рахунок капіталовкладень цих країн на фондовому ринку США і використанням боргових зобов'язань ФРС у своєму обігу.
5. З метою підтвердження просторового поширення кризових циклічних процесів, в роботі був проведений аналіз їх виникнення та поширення від конкурентних центрів, який свідчить про аналогічний характер проходження кризових процесів, що мали місце в макрорегіональній просторово-економічній системі Латинської Америки та тихоокеанського азіатського простору – ефект поширення кризи у вигляді регіональних хвиль.
6. В умовах практично однотипових економік з експортно орієнтованим характером різке зниження вартості валюти будь-якої країни породжує цілий ланцюг конкурентних девальвацій, примушуючи інші суб'єкти макро- регіонального утворення насліду-

вати цей приклад або ж змиритися з падінням конкурентоспроможності на зовнішніх ринках.

7. Кризові явища кінця 90-х років обумовлені екзогенним впливом сформованих на цей час конкурентних центрів (США, Японія, ЄС) і появою нових претендентів на роль конкурентних центрів (Китай, Росія). Основним елементом екзогенного впливу стало вільне переміщення спекулятивних капіталів, які в умовах поширення глобалізаційних тенденцій беруть безпосередню участь у валютних атаках на країни, що піддаються зовнішньому впливу.
8. В умовах поширення глобалізаційних тенденцій стан торгового балансу регіональних просторово-економічних систем не може використовуватися як основний індикатор загальних тенденцій їх розвитку, а найбільш чітку і коректну картину дає фінансовий рахунок платіжного балансу.
9. При нестійкій динаміці значень макроекономічних показників регіонів безпосереднього впливу з боку конкурентних центрів рівень конкурентоспроможності цих суб'єктів прямо залежить від екзогенного втручання та періоду траєкторії циклів економічних процесів центру. В такому випадку регіональні просторові системи для нівелювання екзогенних впливів повинні формувати систему реагування, яка охоплюватиме заходи зі стабілізації динаміки значень загальних економічних показників і розширення свого простору в інші системи з метою використання їх висхідних періодів економічних циклів.
10. Загальний цикл розвитку економіки України як просторово-економічної системи характеризується сукупністю циклів динаміки показників складових регіональних просторово-економічних систем. Такими показниками можуть бути валовий регіональний продукт, валова додана вартість, динаміка регіонального експорту-імпорту, сальдо регіонального торговельного обороту тощо.
11. Антикризові заходи в Україні, і зокрема в регіонах були короткостроковими і реалізувалися вже під час настання кризових ситуацій і не мали упереджувальної дії, що зумовлено не врахуванням у стратегіях національного та регіонального рівнів чинника циклічності економічних процесів. Тому запровадження чіткої концепції просторового розвитку з відповідною інституціональною системою, особливим характером фінансово-кредитної системи створюють необхідні передумови запобігання негативним діям циклічних економічних процесів, які мають безпосередній ло-

кальний вплив, не дивлячись на глобальний характер їх походження. Враховуючи вищенаведене є потреба перегляду змісту просторового розвитку регіону як способу забезпечення конкурентоспроможності в умовах глобальних впливів, що може здійснюватися тільки за умови поєднання ендогенних та екзогенних конкурентних регіональних переваг.

РОЗДІЛ 4. ТЕОРІЯ ВЗАЄМНОГО ЦИКЛІЧНОГО ВПЛИВУ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

4.1. Регіональна просторово-економічна система в контексті глобальної конкуренції

Розглянувши в одному із розділів основний зміст поняття просторової системи, обумовивши ієрархічну структуру просторового утворення, є потреба зупинитися на проблематиці місця регіональної просторово-економічної системи в контексті глобальної конкурентоспроможності.

У просторовому змісті глобалізація, як вже було раніше окреслено, обумовлює утворення просторово функціональної єдності. При цьому діалектична єдність регіонів високого рівня може бути забезпечена відносною гомогенністю регіонів нижчого рівня [283, с. 64].

Зупиняючись на визначенні змісту гомогенності, слід зазначити, що гомогенність (грецьке *homogenes*) означає однорідність. Ще в своїх працях Кант пояснював зміст гомогенності в тому, що поняття, до яких застосовується цей термін, повинні мати між собою дещо спільне, що дозволяє об'єднати їх загальним родовим поняттям.

Але, відповідно до існуючих підходів в науці, гомогенність забороняє об'єднувати різні принципи в рамках єдиної теорії. Таким чином, підхід до розгляду просторової системи як конкурентної одиниці глобальної конкуренції може спровокувати підозру гетерогенності (грецьке *heterogenos*) такого підходу. Принцип гетерогенності в свою чергу вимагає, щоб об'єднані загальним родовим поняттям видові поняття відрізнялися між собою.

Слід зауважити, що саме порушення принципу гомогенності веде до безпринципного тлумачення різних понять. Тому, з метою уникнення екліктичного тлумачення слід зупинитися на поняттях "конкурентність", "конкуренція", "конкурентоспроможність" та їх місці в просторовому економічному устрої.

Термін "конкурентний" більше використовується у відношенні до характеристики ринку, на якому присутня конкуренція [258, с. 6].

Загальновизнана теорія конкуренції виходить з тези, що на ринку конкурують окремі виробники чи продавці продукції [226, с. 61]. У межах просторово-економічного устрою така конкурентність відбувається за рахунок встановлення просторових зв'язків (див. рис. 4.2). Представлений на рисунку 4.2 механізм регіональної конкурентності,

формується в результаті взаємодії суб'єктів господарювання просторово-економічної системи, відповідно А, Б, В, за допомогою внутрішніх просторових зв'язків і впливів. Просторові зв'язки між окремими виробниками суб'єктами просторово-економічної системи є конкурентними зв'язками, що мають характер "впливу" та "опору". Таким чином, в середині просторово-економічної системи утворюється ендегенне внутрішнє середовище, динамічний розвиток якого обумовлюється створенням умов для розвитку конкурентних зв'язків.

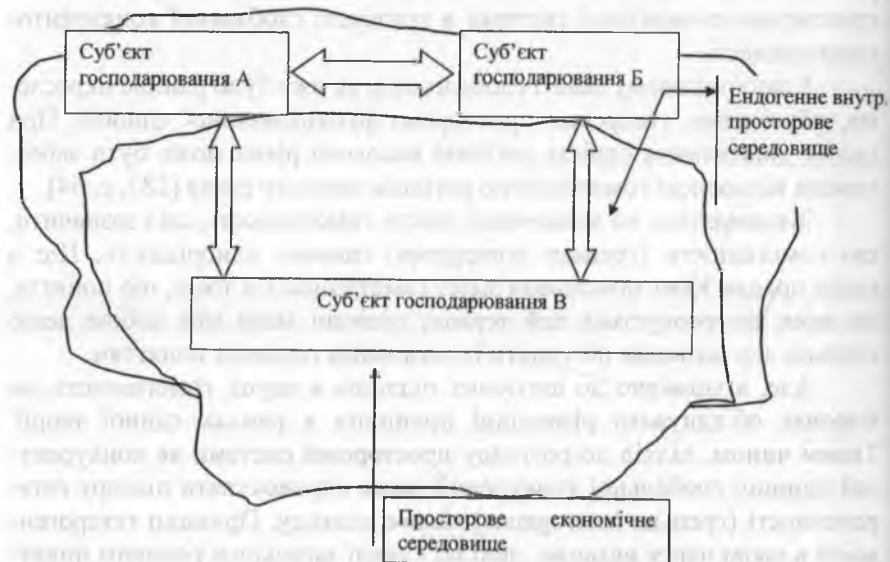

Рис. 4.1. Механізм регіональної конкурентності

*Розроблено автором.

В цьому контексті слід зупинитися на тому, що характер розвитку учасників такого просторового устрою відповідає циклічному закону. У свою чергу розвиток цілому просторово-економічної системи також підпорядковується циклічному характеру.

Представлена схема на рисунку 4.1 не є ізольованою. Суб'єкти господарювання, які входять в її склад, вступають у певні господарські стосунки з суб'єктами інших просторово-економічних систем. У свою чергу, за рахунок такої співпраці утворюються інші просторово-економічні системи. Така множина просторово-економічних утворень

та їх зв'язків, що мають конкурентний характер, формують міжрегіональний економічний конкурентний простір (рис. 4.2).

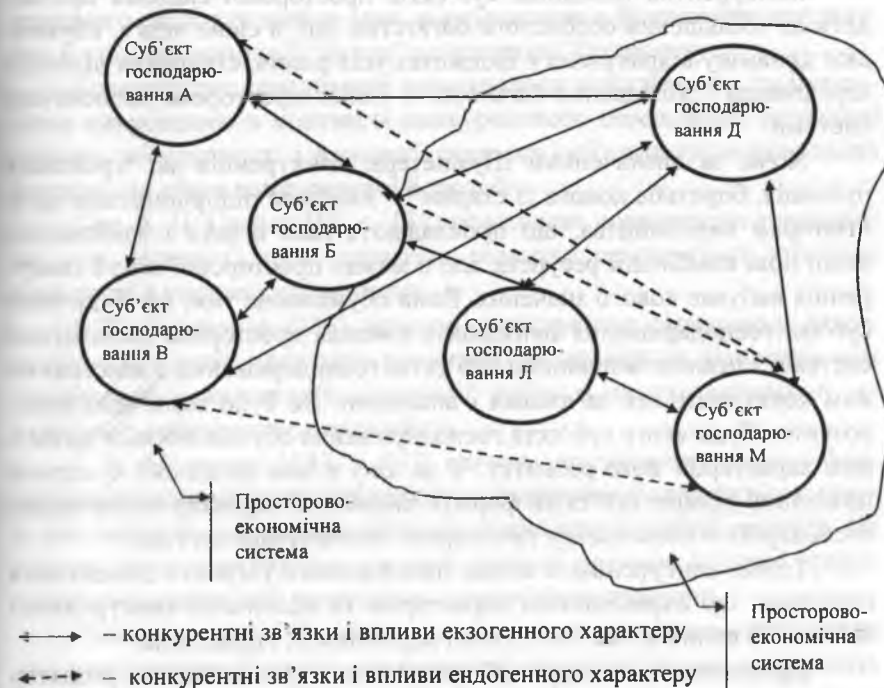

Рис. 4.2. Міжрегіональний економічний конкурентний простір

*Розроблено автором.

На рисунку 4.2 представлені дві регіональні просторово-економічні системи, з сформованим ендегенним середовищем, який представлений сукупністю суб'єктів господарювання, відповідно: А, Б, В – для однієї і К, Л, М для іншої просторової системи та існуючими їхніми внутрішніми ендегенними зв'язками та впливами. Зв'язки між суб'єктами просторово-економічних систем можна поділити на ендегенні, що мають зміст всередині самої системи і представлені на рисунку суцільною лінією, та екзогенні, які мають характер зовнішнього впливу, представлені на рисунку штриховою лінією. Тому конкурентний тиск, незалежно від його зовнішнього чи внутрішнього характеру, породжує конкурентну поведінку суб'єкта господарювання цієї системи. Тобто, будь-який суб'єкт господарювання просторо-

во-економічної системи має характер конкурентної поведінки, а саме в цьому він зазнає внутрішнього і зовнішнього конкурентного впливу.

Конкурентна поведінка суб'єктів просторової системи призводить до збільшення особистого багатства, що, в свою чергу, обумовлює динаміку відрахувань у бюджетах усіх рівнів, створення ділового середовища і збільшення багатства в межах просторово-економічної системи.

Хоча, за визначенням Шумпетера, конкуренція як “креативна руйнація, боротьба нового із старим” – властива підприємствам організаторам виробництва, що прокладають нові шляхи і здійснюють певні нові комбінації ресурсів, але в межах просторової теорії конкуренція набуває нового значення. Вона обумовлена тим, що будь-який суб'єкт господарювання функціонує в межах просторово-економічної системи з певною множиною суб'єктів господарювання з властивими ним конкурентними зв'язками і впливами. Як було зазначено вище: розвиток будь-якого суб'єкта господарювання обумовлюється циклічним характером його розвитку. У зв'язку з чим загальний сумарний циклічний процес суб'єктів формує циклічний характер зміни всього господарського комплексу просторово-економічної системи.

Тобто, конкуренція в межах просторового устрою є динамічним процесом, що окреслюється характером та щільністю конкурентних зв'язків та впливів, які є об'єктами керованості, управління.

Ефективність конкуренції визначається динамічністю розвитку просторово-економічної системи і підтверджується її сталим розвитком. Звідси випливає, що конкуренція є суб'єктом керованості і управління в просторово-системному розвитку. Основною метою управління конкуренцією в просторово-економічних системах різних рівнів є створення конкурентного середовища всередині самої системи, формування системи реагування на зовнішні зв'язки та впливи і розширення внутрішнього конкурентного середовища у зовнішній простір.

Таким прикладом, може слугувати діяльність ВАТ “Карпатнафтохім” (Івано-Франківська область). Це підприємство є підрозділом компанії “Лукор” (Росія, Татарстан). Введення в дію проекту з виробництва суспензії, що використовується для виробництва виробів з полівінілхлориду, суттєво позначилося в останній час на загальній динаміці росту промислового виробництва області (за 1-ше півріччя 2011 року біля 40%). Таке виробництво сприяло відкриттю

супутніх виробництв, в тому числі і готових виробів. В загальному товарному балансі області збільшення експорту ВАТ “Карпатнафтохім” суттєво покращило його позитивне сальдо. Однак вартість цього товарного експорту знайде своє відображення в фінансових результатах діяльності компанії “Лукор” на території Татарстану.

Конкурентне середовище розглядалося вітчизняними та іноземними науковцями в контексті конкурентного середовища всередині регіону та сукупності і взаємодії окремих суб'єктів господарювання залежно від рівня конкурентної боротьби.

Так, А. П. Градов [64, с. 18] представляє конкурентне середовище між фірмами, де їх стратегія розвитку орієнтується стосовно діяльності в умовах суперництва.

І. Ю. Сіваченко [256] окреслює конкурентне середовище як сукупність суб'єктів і факторів ринку, що впливають на відносини між виробником і споживачем продукції, тобто, в нашому розумінні, це ендегенне конкурентне середовище.

Г. В. Марченко [153, с. 212] вважає, що першочерговим у формуванні конкурентного середовища є конкурентоспроможність галузі, яка виникає між підприємствами однієї галузі різних регіонів. Це створює конкурентний фон на рівні регіонів держави за певні преференції та переваги, що потенційно можуть бути отримані.

Розвиток наукової оцінки поняття конкурентного середовища дає змогу проаналізувати конкурентне середовища, яке утворюють регіони різних країн [229, с. 32]. Еволюція терміну конкурентного середовища, його важливість для сучасного стану розвитку економічних процесів підтверджені прийняттям регулятивних документів, зокрема Указу Президента України “Основні напрямки конкурентної політики на 2002–2004 роки”. Це свідчить про керованість та управління конкурентним середовищем.

За відсутності механізмів регулювання конкурентними відносинами в просторово-економічній системі виникає диспропорція у їх розвитку. В цьому контексті ЄС, в рамках наддержавної регіональної політики, ставить заходи щодо скорочення просторових диспропорцій в соціальній і інфраструктурній площинах [390].

Одним з пріоритетних напрямків управління конкурентним середовищем повинен розглядатися його рівноважний ендегенний стан, за якого жоден із зовнішніх господарюючих суб'єктів не в змозі суттєво вплинути на загальний стан конкурентного ендегенного середо-

вища, тобто, іншими словами, порушити статичну ендегенну рівновагу просторово-економічного утворення. Таким чином, управління конкурентним ендегенним середовищем просторово-економічної системи є забезпеченість ендегенного статичного і рівноважного стану просторово-економічної системи в напрямку її сталого розвитку.

Слід зазначити, що в науковій літературі широко використовується теза щодо інноваційного розвитку. В свою чергу, спонукання до інновацій є додатковим фактором посилення конкуренції та нестабільності [226, с. 23], а саме використання інновацій викликає скорочення життєвого циклу продукту. Тобто, зі зміною життєвого циклу продукту змінюється (скорочується) цикл компанії, яка впроваджує інновації. В свою чергу, зміна циклу компанії, яка функціонує в межах просторово-економічної системи викличе зміну (скорочення) її конкурентних зв'язків чи впливів, що в свою чергу знайде власне відображення на характері циклічних змін самої просторово-економічної системи, зміни її конкурентних зв'язків або ж впливів.

Слід зупинитися на тому факті, що інновації не є єдиним механізмом, який призводить до зміни циклічного характеру розвитку. Наступним механізмом є негативні зовнішні (екзогенні) конкурентні впливи. До них можна віднести всі конкурентні впливи зовнішнього походження, що ставлять за мету порушення стійкості і стабільності просторово-економічної системи, при цьому не забезпечуючи динамічного поступального сталого розвитку останньої, а прямо впливаючи на суб'єктів просторово-економічної системи, зменшуючи ефективність їх господарювання.

В результаті такого впливу зменшується конкурентний результат діяльності суб'єктів господарювання просторово-економічної системи, порушуються конкурентні зв'язки суб'єктів господарювання в середині системи та конкурентні зв'язки з іншими просторово-економічними системами. Тобто, тим самим порушується стійкість системи. Це, в свою чергу, відобразиться на стабільному характері розвитку, динаміці змін економічних показників як окремих суб'єктів господарювання, так і просторово-економічної системи, в межах якої вони функціонують, зокрема.

Тим самим можемо стверджувати про пряму залежність характеру динаміки зміни показників економічних процесів як окремих суб'єктів господарювання, так і в загальному регіональної просторово-економічної системи від екзогенних негативних конкурентних

впливів. Іншими словами, циклічний характер динаміки зміни економічних показників суб'єктів господарювання і в цілому просторово-економічної системи прямо залежить від конкурентних впливів екзогенного характеру, метою яких є порушення стабільності в межах системи задля забезпечення власних амбіційних цілей, що не співпадають з необхідністю забезпечення соціально-економічного розвитку просторово-економічної системи.

Щодо екзогенних впливів позитивного характеру, то вони, хоча і будуть розглядатися як фактори, що порушують статичний і стабільний характер розвитку просторово-економічної системи, але нові конкурентні зв'язки і впливи сприятимуть підвищенню загального конкурентного стану просторово-економічної системи. Особливо, якщо такий екзогенний конкурентний вплив має позитивне відображення на цілому комплексі суб'єктів господарювання, тобто має мультиплікативний ефект.

Таким чином, можемо стверджувати, що циклічний характер динаміки зміни показників просторово-економічної системи прямо залежить від конкурентних впливів екзогенного характеру, що мають дуалістичну природу: з одного боку вони є позитивними і вносять порушення стійкості просторово-економічної системи, що зумовлює перехід в новий якісний стан. З іншого боку, негативні зовнішні впливи гальмують перехід до якісно нового стану розвитку системи, сприяють появі негативних явищ в економіці, тим самим, пришвидшуючи період циклічних коливань, і настання кризових процесів.

Зміни уявлення про конкуренцію на поняття "взаємодії фірм на ринку" може знаходити своє відображення, передусім, у випадку досягненні економічної ефективності в усіх її формах з метою створення конкурентного ендегенного процесу всередині просторово-економічної системи та просування спільних економічних інтересів в напрямку інших просторово-економічних систем.

Вищезазначене дає можливість стверджувати, що в межах просторово-економічної системи забезпечення сталого розвитку може відбуватися за умови забезпечення конкурентного середовища ендегенного характеру, створення необхідних умов взаємодії суб'єктів господарювання з метою отримання ефективного їх функціонування в межах інших просторово-економічних систем та формування відповідних передумов щодо виокремлення негативних екзогенних впливів, їх ізоляції та ліквідації негативних проявів. Оскільки конкурент-

ність економіки визначена прибутковістю різних сфер економічної діяльності, тобто реальним станом економіки, то конкурентність просторово-економічної системи є сукупністю прибутковості економічної діяльності в середині просторово-економічної системи та ззовні:

$$\sum P_{n.e.c.} = \sum P_s + \sum P_z, \quad (4.1)$$

де $\sum P_s = \sum_{i=1}^n a_{is} p_{is}$ – прибутковість економічної діяльності в середині просторово економічної системи, де $a_{is} p_{is}$ – прибутковість і-го суб'єкта господарювання просторово-економічної системи;

$\sum P_z = \sum_{i=1}^n a_{iz} p_{iz}$ – прибутковість економічної діяльності ззовні просторово-економічної системи, де $a_{iz} p_{iz}$ – прибутковість і-го суб'єкта господарювання просторово-економічної системи;

Враховуючи зміст конкурентності в системі просторового устрою, представленій на рисунках 4.1; 4.2 та прибутковості як одного з показників, що її характеризує, управління процесом забезпечення конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи набуває двох форм (див. рис. 4.3):

- 1) управління зовнішніми (екзогенними) конкурентними зв'язками і впливами, які використовуються для розширення внутрішнього конкурентного середовища у зовнішній простір;
- 2) управління внутрішніми (ендогенними) конкурентними зв'язками і впливами.

Управління процесом забезпечення конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи, включаючи розширення внутрішнього конкурентного середовища у зовнішній простір, сприяє підвищенню стійкості і збалансованості просторово-економічної системи, тобто підвищенню її конкурентоспроможності (рис.4.3). Представлена схема на рисунку 4.3 дає чітке уявлення про особливість зовнішніх екзогенних зв'язків і впливів, які функціонують в конкурентному середовищі двох просторово-економічних систем. Такого плану конкурентне середовище набуває подвійного тиску.

Л. Л. Ковальська визначає конкурентне середовище в ракурсі регіонів держави як сукупність і взаємодію регіонів, кожен з яких веде конкурентну боротьбу за фактори виробництва задля поліпшення якості життя населення [116, с. 46].

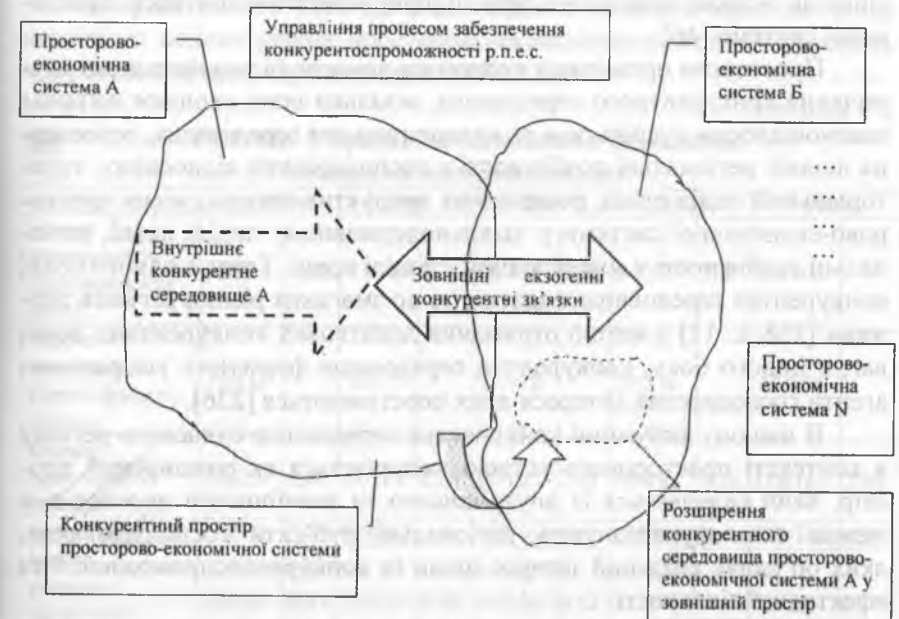

Рис. 4.3. Складові управління процесом забезпечення конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи

*Розроблено автором.

Г. В. Марченко зупиняється на особливості міжрегіонального конкурентного середовища, яке виникає між підприємствами однієї галузі різних регіонів. Він фокусується на інвестиціях, як одного з об'єктів навколо якого формується конкурентне середовище. Марченко вводить поняття конкурентного фону, який утворюється підприємствами галузі, охоплюючи різні регіони держави. Конкурентність підприємств галузі за залучення та розподіл інвестицій в межах галузі, на переконання Марченко, дозволить регіону отримати конкурентні додаткові переваги над іншими суб'єктами господарювання. Тобто, за рахунок конкуренції щодо одержання тих чи інших переваг між регіонами країни формується конкурентне середовище країни.

Є. Куклінські розглядає регіони як складові частини просторової економічної системи де панують сили конкуренції і віддає місце ре-

гіону як острову інновації і духу підприємництва в контексті просторової системи [46].

Просторова організація економіки вимагає більш складного тлумачення конкурентного середовища, оскільки вона охоплює питання взаємовідносин суспільства та навколишнього середовища, розселення людей, регіональні розбіжності у господарських відносинах, територіальний поділ праці, розміщення продуктивних сил, місця просторово-економічної системи у загальнодержавному поділі праці, регіональні розбіжності у міжнародному поділі праці. Тому, з одного боку, конкурентне середовище є здатністю до змагання різних регіонів держави [258, с. 11] з метою отримання додаткових конкурентних переваг, з іншого боку, конкурентне середовище формують усі регіони-агенти господарства, інтереси яких перетинаються [226].

В нашому розумінні конкурентне середовища сучасного регіону в контексті просторового устрою визначається як розширений простір, який складається із внутрішнього та зовнішнього просторів, в межах яких функціонують регіональні суб'єкти господарювання, яких об'єднує спільний інтерес щодо їх конкурентоспроможності та ефективної діяльності.

У випадку спільності меж просторово-економічних систем буде виникати ситуація зустрічі їхніх різнопланових інтересів. Оскільки будь-яка просторово-економічна система розглядає основним завданням забезпечення власного сталого розвитку, то таке прагнення не завжди буде збігатися з прагненнями сусідньої, чи будь-якої іншої просторово-економічної системи.

В економічній літературі існує позиція, що не завжди адміністративні границі регіонів є відповідними межами просторово-економічних систем. Це пояснюється тим, що райони розміщення, зосередження певних галузей не збігаються своїми межами з інтегральними районами в адміністративно-територіальних кордонах. Але, на нашу думку, цікавим є підхід, який стверджує, що просторові системи, утворені на базі вузлових районів, що об'єктивно склалися, є ідеалом для планової діяльності [373]. Мається на увазі, що певні просторово-економічні системи вищого рівня, які включають в себе мезо- та макрорегиони можуть бути складовими просторово-економічних систем вищого рівня, що може розв'язати окремі міжрегіональні проблеми будь-якого рівня.

Вказане вище має власне підтвердження у процесі проведення оцінки динаміки рейтингів України за основними індексами конку-

ренто-спроможності. Таке оціночне порівняння не що інше, як оцінка взаємного впливу різних просторово-економічних систем, що мають макроекономічний характер (див. табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Рейтинг України за основними індексами конкурентоспроможності

	2008		2007		2006		2005		2004	
Індекс конкурентоспроможності росту	83/113	3,32	85/114	3,31	86/115	3,32	84/117	3,30	86/104	
Індекс конкурентоспроможності бізнесу	75/116		76/117		77/118		75/116		69/104	
Індекс економічної свободи	86/159	2,86	84/161	2,89	83/162	3,05	84/161	3,16	114/161	3,49
Індекс корупції	110/170	2,2	107/167	2,4	105/160	2,7	107/159	2,6	122/146	2,2
Індекс розвитку людського потенціалу	73/182	0,83	77/176	0,74	76/174	0,72			77/177	0,774
ВВП на душу населення, дол. США	5732		7456		7346		7156			6394

Примітка: у чисельнику – рейтинг країни, у знаменнику – кількість обстежених країн.

* Таблиця складена автором за даними The Global Competitiveness Report 2004–2008. World Bank p.108; <http://www.heritage.org/research/feature/index/>.

Наведена динаміка рейтингів України за основними індексами конкурентоспроможності є констатуючим порівняльним документом і не розв'язує жодних міжрегіональних проблем, оскільки для їх вирішення слід виявити проблемні сфери і де вони знаходять свій початок. Рейтинг країни як просторово-економічної системи за основними індексами конкурентоспроможності є індикатором для проведення внутрішньо системних ендегенних змін, власне для цієї просторово-економічної системи. Для інших країн такий рейтинг дає можливість оцінити характер ефективності впливу зовнішніх екзогенних конкурентних зв'язків, їх інтенсивність та загрозовий характер.

Наприклад, динаміка зміни ВВП на душу населення чітко вказує на пряму залежність аналізованої просторово-економічної системи

від імпорتنих поставок та необхідності підтримки внутрішнього ринку просторово-економічної системи за рахунок експортно орієнтованої економіки. Така негативна динаміка ВВП на душу населення досліджуваної просторово-економічної системи ставить її під прямий вплив екзогенного кон'юнктурного середовища. Підтвердженням цього є те, що розрив між Україною та іншими країнами, навіть сусідами, за ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) практично не скорочується (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

ВВП на душу населення

Країна	ВВП на душу населення, Тис. дол.		Україна=1		2005/1995
	2005	1995	2005	1995	
Україна	7,2	2,4	1,0	1,0	3,0
Румунія	8,8	4,4	1,2	1,8	2,0
Болгарія	9,2	4,5	1,3	1,9	2,1
Росія	11,0	4,5	1,5	1,9	2,5
Латвія	12,6	3,4	1,8	1,4	3,7
Польща	13,0	5,4	1,8	2,3	2,4
Литва	14,2	4,1	2,0	1,7	3,4
Словаччина	16,0	3,6	2,2	1,5	4,4
Естонія	16,4	4,2	2,3	1,8	3,9
Угорщина	17,4	6,4	2,4	2,7	2,7
Чехія	18,4	9,8	2,6	4,1	1,9

Таблиця складена автором за даними The Global Competitiveness Report 2004-2008. World Bank p.108; <http://www.heritage.org/research/feature/index/>.

Перехід у світовій практиці до нової більш жорсткої оцінки конкурентоспроможності на базі використання глобального індексу конкурентоспроможності росту підтверджує думку про зміну парадигми розгляду конкурентоспроможності як економічної категорії. Особливо це підкреслює факт різного віднесення країн до груп: країн факторно-керованої стадії розвитку та іншої групи країн, де фактори-підвищувачі ефективності визначають динаміку та якість розвитку.

Сьогодні Україна як просторово-економічна система знаходиться в групі країн з факторно-керованою стадією розвитку і підпадає під критерій в межах 2 тис. дол. США ВВП на душу населення. Ця стадія розвитку просторово-економічної системи обумовлена найбільшим впливом на її економічну динаміку, наявністю і екстенсивним використанням дешевих факторів виробництва – дешевої робочої

сили та дешевих природних ресурсів. Такі конкурентні переваги є первинними і дають можливість підприємствам спеціалізуватися на виробництві предметів широкого вжитку та продукції з низьким ступенем готовності і переробки.

Така просторово-економічна система може конкурувати тільки в сегменті цінової конкуренції, оскільки спроможність до інноваційного розвитку на такій стадії розвитку просторово-економічної системи не впливає на динаміку економічних показників росту. Це ставить просторово-економічну систему, що аналізується, в стан вразливості від екзогенних конкурентних впливів. Для України основними факторами, що обумовлюють її знаходження в групі країн з факторно-керованою стадією розвитку є: неефективна економічна структура, висока енергоємність ВВП, фізичне зношення основних фондів, необхідність модернізації фізичної інфраструктури.

Перспективи переходу України як просторово-економічної системи до групи країн, де фактори-підвищувачі ефективності визначають динаміку та якість розвитку, потребує не тільки позитивного вирішення та реформування вищевказаних проблемних сфер, але і підвищення ефективності фінансового ринку та ринку праці.

Л. А. Мусіна [226, с. 91–93] пов'язує перехід до другої стадії розвитку країн за методологією глобального індексу конкурентоспроможності з завданням суттєвого підвищення рівня доходу на душу населення у межах 3–9 тис дол США, що вимагає переходу від сировинного виробництва до більш складних технологічних процесів, мінімізації непродуктивних витрат, підвищення швидкості руху матеріальних та фінансових потоків. Мусіна схиляється до необхідності в ракурсі вищенаведеного створення фізичної та фінансової інфраструктури, підтримуючи діяльність не тільки окремих підприємств монополістів, а широкого кола підприємців всіх регіонів з метою продуктивного задіяння всього підприємницького та геостратегічного потенціалу країни.

У такому випадку, на думку автора, в сьогоdnішніх умовах просторового устрою виникає нове тлумачення змісту конкурентного середовища. На нашу думку, в умовах просторового устрою конкурентне середовище є полем, в межах якого функціонують будь-які суб'єкти господарювання і які об'єднує спільний інтерес щодо їх ефективної діяльності. Результатом спільної ефективної діяльності суб'єктів господарювання в межах конкурентного середовища просторово-

економічних систем є підвищення їх рівня конкурентоспроможності та забезпечення високого соціального рівня в межах своїх територій.

В умовах сьогодношньої інтеграції, яка набуває рис глобалізаційних форм, конкурентне середовище видозмінюється і чітко зміщується на мезорівень. Це підтверджується тим, що експертами Міжнародного інституту менеджменту в Лозанні з 2006 року започатковано включення до Щорічника конкурентоспроможності країн світу окремих вісім регіонів: Сан-Паоло, Махараштра, Че Янг, Каталонія, Баварія, Іль-де-Франс, Ломбардія [393]. Слід зауважити, що більшість з них посіли у рейтингу кращі позиції, ніж держави в цілому: Баварія – 16, Німеччина – 26; Каталонія – 34, Іспанія – 36; Іль-де-Франс – 28, Франція – 35; Ломбардія – 50, Італія – 56; Сан-Паоло – 48, Бразилія – 52 [218].

Можемо стверджувати про формування світового конкурентного середовища, де національні мезорівні формують осередки світової економічної арили, що активно інтегрують в систему глобальних конкурентних відносин в якості високо конкурентних центрів.

Як вже було зазначено в даній роботі, результат глобалізаційних змін передусім охоплює зміну світової економічної системи в контексті перетворення взаємозв'язків між суб'єктами економічного простору та трансформування їхньої структури. В просторовій організації економічного устрою регіон є агрегованим економічним суб'єктом, який на рівні окремих суб'єктів господарювання конкурує за ресурси і споживачів.

Динамічний розвиток ТНК в умовах глобалізаційних змін призвів до того, що в сьогодношніх умовах регіони втратили переваги, що обумовлювалися низькою вартістю праці, наявністю і забезпеченістю природними ресурсами, потенційно містким внутрішнім ринком. Це обумовлено легким та безперешкодним доступом до ресурсів на інших глобальних ринках і, відповідно, споживчими перевагами, які стосуються якості товару, його бренду, аж ніяк його національної приналежності.

Глобалізаційні зміни конкурентного середовища призвели до невілювання конкурентних переваг, що обумовлювалися відстанню як захистом у конкурентних процесах. Швидкий розвиток інформаційних технологій обумовив інший шлях конкурентної боротьби у формі економічної експансії. Все це призвело до зміни форми світового конкурентного середовища, складовими якого будуть центри впливів і прийняття рішень (центри екзогенного впливу); макроре-

гіони спеціалізованого розвитку; регіони – сателіти національного рівня, регіони II-рівня після держави (див. рис. 4.4).

Рис. 4.4. Сучасне глобальне конкурентне середовище
*Розроблено автором.

Так центрами екзогенного впливу нині є США, Японія та ЄС. Китай та Росія намагаються сформуватися як такі центри і знаходяться на початковому етапі такого процесу; макрорегіони спеціалізованого розвитку представлені, наприклад NAFTA, OSEAN, LAFTA, MERCOSUR, ГУААМ та Єврорегіонами тощо; регіони сателіти національного рівня – це держави, з якими тісно пов'язані центри екзогенного впливу; регіони II-рівня після держави – це області, штати, землі, префектури, воєводства тощо, які ведуть активну діяльність у світовому конкурентному середовищі і тим самим розширюють свій регіональний простір.

Слід зупинитися на особливості існування конкурентного середовища, яке сформовано за принципом “окремих регіонів полюсів росту”. Особливо це використовується прихильниками розвитку поняття “локальність”, яке розглядається, як процес, за своїм змістом протилежний глобалізації та представляє собою обмеження місця дії того чи іншого явища, процесу певними просторовими межами [218, с. 87].

Вважається, що локальність проявляється у концентрації факторів економічного зростання в обмеженій кількості регіонів і на сучасному етапі розвитку світової економіки конкурентоспроможність національних економік залежить від наявності на території країни високо конкурентних регіонів, своєрідних “полюсів зростання” як центрів формування економічної потужності держави [367].

Слід звернути увагу, що збільшення масштабів локалізації обумовлює процес формування агломераційної економіки. Він представляється як феномен позитивного впливу концентрації на темпи економічного зростання [368].

Позитивний вплив концентрації на розвиток регіону можна розглядати тільки за умови застосування умов просторового устрою, оскільки просторово-економічний устрій сприяє більш ефективній інтеркорпоративній взаємодії, виникненню мультиплікативних ефектів і формуванню інноваційних кластерів.

Але особливість локалізації позначається тим, що прибутки, отримані в регіонах зі спеціалізацією більш низького типу, перетікають до регіонів зосередження штаб-квартир ТНК, тобто, саме до “полюсів росту”. Таким чином відставання в економічному розвитку регіонів-сателітів і регіонів спеціалізованого розвитку як територій зі спеціалізацією більш низького типу буде поглиблюватись.

Це, на нашу думку, ставить чимало запитань щодо доцільності використання такого плану теоретичних підходів до регіонально-просторового розвитку, оскільки завдання забезпечення сталого розвитку може бути виконано тільки в гармонійно збалансованій просторово економічній системі.

Регіональна незбалансованість чітко простежується в статистичних даних, які свідчать, що основним центром росту всіх показників є м. Київ (див. додаток В). Однак, це питання є дискусійним, оскільки в більшості випадків регіональний продукт, що декларується органами статистики, хоча і подається як вироблений в м. Києві, але в більшості випадків він виробляється в межах інших регіонів. Це може бути підтверджено передусім тим, що, хоча за статистичними даними м. Київ є своєрідним центром промислового виробництва, але за обсягом споживання різного виду палива воно еквівалентне таким регіонам, як Полтавська та Луганська області. Тому будь-які коефіцієнти, обраховані при використанні статистичних даних, є далекі від реального стану речей, що, на думку автора, потребує подальшої уваги та аналізу. Сьогодні розвиток регіонів України має асиметричний і не-

збалансований характер, що створює незбалансованість як всієї економічно-просторової системи України, так і її структурних елементів – регіонів України.

Емпіричні дослідження екзогенних впливів, проведені в третьому розділі даної роботи, що підтвердили факт поширення кризових процесів у вигляді регіональних хвиль, є достатнім підтвердженням факту нівелювання в умовах глобалізаційних процесів захисної функції бар’єру відстані. Такий рівень відкритості регіональної економіки ставить економічні позиції будь-яких територій, навіть відносно закритих, в залежність від ситуацій в інших країнах та регіонах, які стосуються стану фінансових ринків, інноваційного прогресу, розвитку технологічних процесів.

Сьогоднішній стан світової економіки як просторово-економічної системи у формі великого економічного простору обумовлює статус регіонів як повноправного суб’єкта у формі просторово-економічної системи нижчого ієрархічного рівня. Таким чином, просторово-економічним системам нижчого рівня як складовим елементам просторово-економічних систем вищого рівня та світового економічного простору в цілому притаманні будь-які протиріччя, що мають місце в сучасному глобалізаційному світі.

Для регіональних утворень, як просторово-економічних систем в умовах розвитку глобалізаційних тенденцій, є необхідним визначення власних конкурентних переваг. Такі конкурентні переваги повинні забезпечувати стійкість регіональної просторово-економічної системи до екзогенних впливів глобального економічного середовища, оскільки традиційні локальні ресурси перетворюються на загальнодоступні, тобто глобальні.

М. Епштейн [196] вводить в обіг термін “глокальність” як поєднання глобальних і локальних інтересів та орієнтацій.

На нашу думку, введення такого терміну обумовлює для регіональних просторово-економічних систем як стійкість їх конкурентних переваг, так і їхній розвиток, який може забезпечувати участь просторово-економічної системи у спільних глобальних інтересах.

Таким чином, можемо стверджувати, що стійкість регіональної просторово-економічної системи по відношенню до екзогенних впливів є передумовою забезпечення розвитку її конкурентних переваг, що, в свою чергу, є необхідними критеріями включення локальних інтересів регіональних просторово-економічних систем до великого економічного простору.

Стає зрозумілою необхідність уніфікації господарської діяльності в межах регіональної просторово-економічної системи з метою її інтеграції у великий економічний простір. Такий характер тісної інтеграції, в свою чергу, різко посилює чутливість і вразливість регіональної просторово-економічної системи до зовнішніх екзогенних впливів.

Основними елементами, що в такому випадку здатні забезпечити мінімізацію негативних екзогенних впливів є елементи регіональної просторово-економічної системи, що надають їй унікальності, самобутності та конкурентних переваг, які не можуть бути відтворені в інших просторових системах. Такі конкурентні переваги можуть мати не тільки природний характер, але бути утвореними і сформованими за рахунок розвитку інфраструктури, регіональної інноваційної системи, соціального середовища.

Забезпечення розвитку таким конкурентним перевагам обумовить їх прив'язку до конкретної просторово-економічної системи та неможливість їхнього поглинання, адсорбування і невілювання глобальними ринками в умовах "прозорості" традиційних локальних регіональних конкурентних переваг.

На думку автора, забезпечення локальних конкурентних переваг регіональних просторово-економічних систем обумовить певний конкурентний статус суб'єктів господарювання регіональних просторово-економічних систем у великому економічному просторі.

Про особливості розвитку ТНК та їх глобальний характер функціонування вже зазначалося в другому і третьому розділі даної роботи. Слід тільки додати, що в системі просторово-економічного устрою вважається, що географічна близькість до місць розміщення ТНК є передумовою ефективного поширення інновацій. На нашу думку, вирішенням проблеми віддаленості просторово-економічних систем від географічних осередків фізичного розташування ТНК як інноваційних осередків, можуть слугувати особливі пільгові умови, що можуть бути запропоновані ТНК у випадку розміщення їхньої виробничої, інноваційної чи управлінської структури в межах регіональних просторово-економічних систем.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що регіональні просторово-економічні системи є повноправними учасниками світового економічного простору, які загострюють міжнародну конкуренцію, що, в свою чергу, викликає необхідність ідентифікації локальних конкурентних переваг, зокрема унікальних, зумовлює створення системи

захисту/протидії зовнішнім впливам і розширення власного конкурентного простору.

Більшість сучасних авторів на противагу змісту глобалізаційних процесів протиставляють зміст регіоналізму. На нашу думку, це не є зовсім правильно, якщо розглядати це в призмі просторового устрою. В економічній літературі регіоналізацію [20, с. 328] розглядають як розвиток економічних, політичних соціально-культурних та інших зв'язків між країнами одного регіону, або як виникнення регіональних об'єднань держав.

М. Кітінг [427] пояснював поняття нового регіоналізму як процесу, що об'єднує ряд інших різномірних процесів, зміст яких полягає в утворенні регіонів, що не пов'язані з офіційними кордонами та характеризуються високим конкурентним статусом. І.В. Брукова [112, с. 16] виділяє три основних формати в процесі регіоноутворення у відповідності з концепцією нового регіоналізму: відокремлення високо конкурентних регіонів в межах існуючих адміністративних регіонів країни; виникнення віртуальних регіонів, які не мають чітких просторових кордонів, але володіють доступом до інноваційних ресурсів; формування транскордонних регіонів на територіях кількох держав.

Видокремлення відносно самостійно функціонуючих регіонів в межах існуючих адміністративних одиниць пов'язується з діяльністю основного елемента глобалізаційних процесів – ТНК. Створені ними філії чи представництва утворюють місцеві господарські анклавні, комерційні інтереси яких можуть не збігатися з інтересами просторово-економічної системи, в межах яких вони функціонують. Це пояснюється тим, що, з одного боку, присутність чи базування ТНК в межах просторово-економічної системи буде обумовлювати утворення високо конкурентних територій з наявністю новітніх технологій, прогресивних видів організацій виробничого процесу, активної інноваційної діяльності та, як наслідок, стійкими конкурентними позиціями на глобальних ринках, створення робочих місць та поповнення місцевих та інших бюджетів. Проте з іншого боку, у стратегічні плани ТНК не входить розвиток території базування, тому наслідком їх діяльності може бути нераціональне використання і виснаження місцевих регіональних ресурсів.

С. А. Модестов [164, с. 20] привертає увагу до віртуального регіоноутворення як нової форми регіоналізації. Він підкреслює, що утворення віртуального регіону обумовлено доступом до нових економічних ресурсів як фінансових, так і інформаційних потоків. На підтвердження правильності свого підходу він наводить приклад створення в США віртуального регіонального простору за участю науково-дослідних центрів, університетів, корпорацій, які об'єднані відокремленою зв'язуючою інформаційною мережею.

На думку автора, створення віртуальних регіонів є ще одним підтвердженням актуальності просторово-економічного устрою, оскільки його застосування в межах існуючих чи створених інформаційних мережах може сприяти використанню конкурентних переваг просторово-економічної системи, підсилених участю суб'єктів інших просторово-економічних систем, які є об'єднаними загальним комунікативним середовищем.

Н. Я. Калюжнова [109], Н. А. Мікула [163] виділяють формування транскордонних регіонів як одну з форм регіоноутворення, метою якого є досягнення синергетичного ефекту від співробітництва національних регіонів кількох країн. Причому, транскордонні регіони виникають як між територіально близькими регіонами різних країн, так і на територіях, які не мають спільних кордонів. Прикладом цього може слугувати так званий "блакитний банан" [109], що об'єднує Мілан, Мюнхен, Амстердам, а також зміст, характер ведення "клондайкінгових" операцій у відкритому океані [240].

Розвиток постіндустріального суспільства в напрямку розвитку "економіки знань", перехід від лінійної інноваційної моделі до інтерактивної інноваційної моделі [365] ставить перед регіональною просторово-економічною системою завдання як ключової економічної одиниці глобалізованої економіки щодо створення нових знань та їхнього подальшого поширення без використання додаткових ланок інформаційних каналів, а безпосередньо під час контакту з їх носіями.

Регіон як просторово-економічна система набув високої автономії та повноважень, які дають можливість приймати стратегічні рішення національного значення і масштабів та обумовлюють їх самостійний статус в глобальних конкурентних відносинах. Процеси регіоналізації прискорюють процеси автономізації національних регіонів та стимулюють пошук ендегенних механізмів регіонального

зростання, особливо, якщо вони є високо-конкурентними територіальними чи транстериторіальними утвореннями. Водночас, швидкий розвиток глобалізаційних процесів обумовлює зміст конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем у вигляді їх здатності зберігати стійкість та динамічний сталий розвиток при негативних екзогенних впливах, шляхом ідентифікації, генерування, захисту та нарощування локальних конкурентних переваг.

Тобто, регіональні просторово-економічні системи є повноправними учасниками світового економічного простору, які загострюють міжнародну конкуренцію, що, в свою чергу, викликає необхідність ідентифікації локальних конкурентних переваг, зокрема унікальних, зумовлює створення системи захисту/протидії зовнішнім впливам і розширення власного конкурентного простору.

4.2. Основні положення теорії циклічного взаємного впливу просторово-економічних систем

Детермінація внутрішніх властивостей регіональних просторових систем, специфіка їх поведінки при зовнішніх негативних впливах інших просторових систем, способи формування ендегенного, екзогенного конкурентного середовища за рахунок точок поляризації вимагає нового підходу до розгляду конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем з врахуванням циклічного взаємного впливу просторово-економічних систем різних рівнів.

Таким чином предметом теорії циклічного взаємного впливу просторових економічних систем є зміст, характер взаємодії, механізми і способи впливів і реагування просторово-економічних систем різних рівнів у глобальному конкурентному середовищі.

Об'єктом теорії циклічного взаємного впливу просторово-економічних систем є цілісна система будь-якого рівня і ієрархії, що розвивається у відкритому економічному середовищі.

Наше ставлення до викладення теорії взаємного впливу просторово-економічних систем базується на методологічному принципі від глобального до елементарного складового, що дасть можливість чітко структурувати зміст викладеного матеріалу.

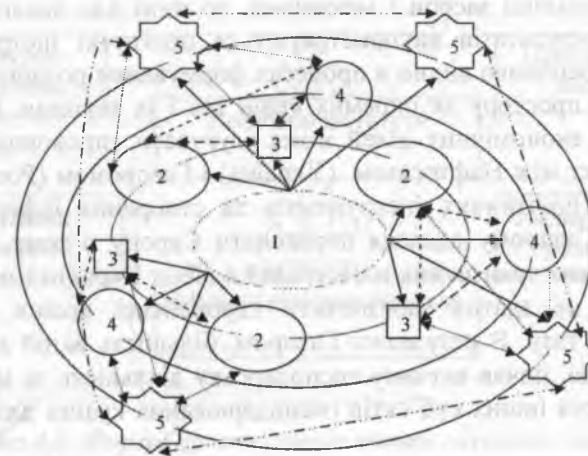

Світова економічна система на сучасному етапі розвитку набуває вигляду великого економічного простору, з різною щільністю економічних зв'язків між його складовими і притаманними йому соціально-культурними і географічними особливостями розвитку. Його вершиною є центри домінування (конкурентні центри), які створюють передумови для інтеграції макрорегіональних просторово-економічних систем з метою формування інших конкурентних центрів чи інтеграції країн (рис. 4.4), які в межах об'єднаних просторових систем, тим самим, забезпечують підвищення власної конкурентоспроможності, а також, аналогічно, передбачають можливості інтеграції регіональних просторово-економічних систем. Особливість структури глобального економічного простору полягає у тому, що переважно регіональна просторово-економічна система не отримує безпосередніх впливів глобальних конкурентних центрів, а опосередковано через макрорегіональні утворення і держави. При цьому спостерігається розосередження центрів домінування за історичним, географічно-політичним характером та особливостями реагування регіону на зміну зовнішньої кон'юнктури. Так для окремих областей макрорегіональний центр домінування ЄС розосередився наступним чином: для Львівщини – регіональним центром домінування є Польща, для Одещини – Ізраїль, для Херсонщини – Туреччина, для Донеччини – Росія. За рахунок зміни макрорегіонального центру домінування, або ж розосередження центрів домінування може відбуватися компенсація негативного впливу інших центрів домінування як регіональних, так і глобальних. Необхідно підкреслити, що між макрорегіональними центрами відсутні будь-які зв'язки і впливи.

В свою чергу, укрупнення і розширення економічного простору конкурентних центрів та макрорегіональних систем відбувається за рахунок просторових екзогенних впливів і знаходить своє негативне відображення у вигляді регіональних кризових хвиль, і як зворотній наслідок – відбувається циклічна зміна фінансової політики центру конкурентного впливу.

Збалансований розвиток великого економічного простору повинен забезпечити однакове досягнення у всіх без виключення просторових територій економічної і соціальної злагоди, збереження і правління природними ресурсами і культурною спадщиною, збалан-

совану конкурентоспроможність просторово-економічних систем, як складових великого економічного простору (рис. 4.5).

- 1 – глобальний центр домінування (конкурентний центр);
- 2 – макрорегіони;
- 3 – макрорегіональний центр домінування;
- 4 – держава;
- 5 – регіони.

Рис. 4.4. Структура великого економічного простору

*Розроблено автором.

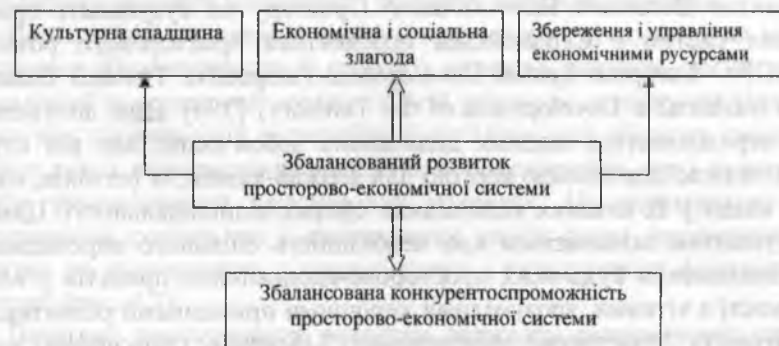

Рис. 4.5. Зміст збалансованого розвитку великого економічного простору

*Розроблено автором.

Спостерігається зміна підходів до досягнення певних цілей: якщо раніше з метою досягнення політичних цілей використовувалися економічні засоби і механізми, то нині для досягнення економічних результатів використовуються політичні інструменти та важелі. Це особливо видно в процесах формування розширеного конкурентного простору як окремих країн так і їх регіонів. Прикладом досягнення економічних цілей може слугувати спровокований газовий конфлікт між Нафтогазом (Україна) і Газпромом (Росія). Запровадженням політичних інструментів та створення інформаційного підґрунтя, Газпрому вдалося переконати Європу в тому, що будівництво газових транзитних магістралей в обхід України є необхідним, а Україна не здатна забезпечити європейські країни транзитом російського газу. В результаті Газпром, більшість акцій якого належить державі, почав активну господарську діяльність за межами Росії, залучаючи інших суб'єктів господарювання країни для реалізації проекту.

Також використовуються політичні структури для галузевих політик великого економічного простору по відношенню до інших держав. Діяльність таких інституцій є формою просторового впливу, що здатний викликати просторові зміни. Просторовий вплив також використовується регіональною і місцевою владою, які орієнтовані на досягнення збалансованого і стійкого розвитку власної території як просторово-економічної системи (рис. 4.6).

Прикладом офіційного документу, що регламентує просторовий розвиток Великого Економічного Простору як сукупності просторових систем є Європейська перспектива просторового розвитку (ESDP – European Spatial Development Perspective Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory) [394]. Цим документом не передбачається жодних додаткових зобов'язань, але він слугує політичною дорожньою картою для держав-членів, їх регіонів, місцевої влади у їх власних відповідних сферах відповідальності. Цим же документом зазначається про необхідність спільного впровадження та доповнення будь-яких просторово-економічних проектів у відповідності з чіткими, зрозумілими керівними принципами розвитку, що набувають “просторово універсальних” (Spatially transcendent) керівних принципів розвитку.

Рис. 4.6. Форма просторового впливу галузевих політик великого економічного простору

*Розроблено автором.

Слід зупинитися на тому, що перспективи просторового розвитку повинні забезпечити можливість поширення управлінського горизонту за межі виключно галузевих політик, концентруючись на загальній ситуації території просторово-економічної системи макрорівня як елементу великого економічного простору, при цьому, одночасно беручи до уваги можливості розвитку окремих регіонів.

Перспектива розвитку в економіці простору ґрунтується на меті досягнення збалансованого і стійкого розвитку шляхом посилення економічної та соціальної згоди. Стійкий розвиток охоплює не тільки екологічно спрямований економічний розвиток, що зберігає існуючі ресурси для їх використання майбутніми поколіннями, але і включає в себе збалансований просторовий розвиток. Це розуміється як врегулювання соціальних і економічних вимог щодо просторового розвитку по відношенню з екологічними і культурними функціями території (рис. 4.7).

Політика просторового розвитку великого економічного простору підтримує зміст сталого розвитку через збалансовану просторову структуру з використанням наступних принципів:

- розвиток збалансованої просторово-економічної системи на основі позитивної динаміки поліцентричних зв'язків;

- забезпечення рівності в доступності до інфраструктури та знань;
- сталий розвиток.

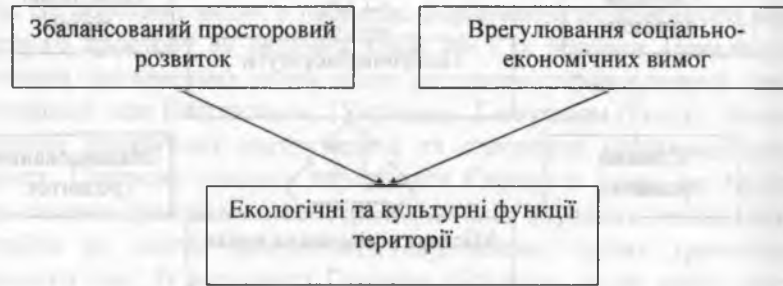

Рис. 4.7. Перспектива розвитку економіки простору

*Розроблено автором.

Сталий розвиток великого економічного простору на основі просторової концепції може внести вирішальний вклад в досягнення цілей економічної і соціальної єдності.

З метою впровадження концепції просторового устрою в межах великого економічного простору створюється інституціональна надбудова у вигляді закладів з певною компетенцією, що відповідають за провадження, поширення та сприяння виконанню просторової політики у формі територіального впливу.

З розвитком концепції просторово-економічного устрою будь-яка країна, як просторово-економічна система повинна, у відповідності з принципом субсидіарності, враховувати загальноприйняті у великому економічному просторі аспекти просторового розвитку у власній національній політиці.

Впровадження такої політики є неов'язковою умовою для виконання країнами суб'єктами просторово-економічної системи вищого ієрархічного рівня, але з політичного боку такі кроки будуть підтримуватися повагою існуючою інституціональною надбудовою.

Фокусуючою метою діяльності інституціонального базису, а також спільнот, що мають територіальний вплив є досягнення сталого і збалансованого розвитку самого базису великого економічного простору.

Базисом функціонування великого економічного простору є інтеграція просторово-економічних систем макrorівня з метою домі-

нування і забезпечення власного сталого розвитку в межах просторових систем до складу яких входять інші економічні системи у вигляді сателітних, що піддаються зовнішньому впливу.

Просторово-економічні системи макrorівня являють собою сферу валютно-фінансової, економічної та господарської діяльності макроекономічної одиниці як суб'єкта, навколо якого формується макрорегіональний простір.

Простір макроекономічної одиниці постіндустріального суспільства являє собою просторові системи, в межах яких функціонують центри екзогенного впливу, як просторово-економічні полюси (центри), функціонування яких обумовлюється завданням забезпечення сталого розвитку власної просторово-економічної системи.

Таким чином, парадигма світового просторового розвитку чітко розмежує великий економічний простір як узагальнену світову економічну просторову систему, в полюсах якої функціонують центри екзогенного впливу.

Кожен окремий полюс великого економічного простору як центр екзогенного впливу утворює власну просторово-економічну систему, яка безпосередньо зв'язана прямими чи опосередкованими зв'язками з іншою полюсною просторовою системою екзогенного впливу.

Зв'язок полюсних просторово-економічних систем є необхідною рисою, яка забезпечує підтримання властивостей екзогенного впливу по відношенню до сателітних країн, що функціонують в кордонах великих просторово-економічних систем.

Просторово-економічні системи сателітних країн, являють собою сформовані системи просторово економічних зв'язків, що знаходяться в постійній динаміці удосконалення їх фінансово-економічних, господарських, ділових та соціально-політичних складових.

Будучи складовими економічного простору макроекономічної одиниці і, відповідно, великого економічного простору сателітні країни, не дивлячись на можливість проведення власної фінансово-економічної і соціальної політики, є об'єктом впливу з боку полюсу екзогенного впливу.

Будь-яка сателітна країна чи полюс екзогенного впливу є сукупністю просторово-економічних утворень мезорівнів, які являють собою адміністративно-територіальні одиниці. Мезорівневі просторово-економічні утворення є основою формування просторових утворень

вищого рівня у вигляді макроекономічної одиниці, яка, в свою чергу, може являтися чи полюсом впливу, чи сателітною країною.

Універсальність визначення просторово-економічної системи стосується будь-якого просторового утворення незалежно від його ієрархічної ланки. Воно полягає в тому, що в його основі лежить територіально-регіональне утворення як складовий елемент світового і будь-якого державного економічного простору.

Вищенаведене обумовлює виникнення інших просторово-економічних форм на основі мезорівневих просторових утворень:

- суміжні просторово-економічні системи можуть утворювати єдину просторову систему у вигляді субрегіональної;
- просторово-економічні системи, що не мають спільних суміжних просторових систем можуть формувати трансрегіональний простір;
- сукупності просторово-макроекономічних систем як результат спільного функціонування та ведення господарської діяльності, утворюють міждержавні просторові системи;
- будь-які просторово-економічні системи, незалежно від їх ієрархічного рівня, стану розвитку та віднесення до будь-яких макроекономічних регіональних утворень формують мультирегіональну просторову систему.

Сталий розвиток просторово-економічної системи в умовах функціонування центру екзогенного впливу є результатом адміністративно-управлінського впливу з метою штучного створення умов щодо забезпечення ациклічного регулювання розвитку економічних процесів.

Створення умов з метою забезпечення сталого розвитку просторових економічних систем полягає у двох формах:

- 1) формуванні мотиватора просторово-економічного розвитку всередині самої просторової системи у вигляді певного осередку, що має мультиплікативний ефект по відношенню до позитивного розвитку інших супутніх галузей просторово економічної системи;
- 2) у вигляді розширення життєвого простору у формі екзогенних впливів з метою створення необхідного просторово-економічного середовища поза межами власної просторово-економічної системи в межах інших просторово-економічних систем.

Просторово-економічний розвиток центрів екзогенного впливу та сателітних країн тісно пов'язаний та є взаємозалежним. Оскільки характер розвитку центру екзогенного впливу має циклічний харак-

тер, негативні періодичні кризові процеси, що йому характерні, прямо впливають на сателітні країни у вигляді регіональних кризових хвиль.

Регіональні кризові хвилі мають повторювальний характер і поширюються безпосередньо в економічному просторі впливу економічного полюсу (центру).

Економічний простір утворюється на основі динамічної зміни економічного поля в напрямку забезпеченості самодостатньої економічної просторової системи за рахунок сукупності ендогенних та екзогенних факторів.

Циклічний характер розвитку просторово-економічної системи обумовлює періодичність її коливання, що прямо пропорційно залежить від масштабів просторового утворення. Тобто, чим більша кількість сателітних країн, на які поширюється екзогенний вплив економічного полюсу (центру), тим період циклічності коливання його економічних процесів є більшим. При цьому, амплітуди (піки) коливань економічних процесів в межах просторово-економічної системи центру є більш пологими. Тим самим, можемо стверджувати, що інтеграційні процеси є формою поширення масштабів просторово-економічних систем з метою залучення більшої кількості сателітних країн, поширення на них впливу дії власного економічного поля у формі екзогенних впливів і, тим самим, збільшення періоду власних економічних циклічних процесів як фактора забезпечення сталого розвитку власної просторово-економічної системи екзогенного центру.

Як вже визначалося в п. 2.1 даної роботи, представники теорії довгих хвиль У. Ростоу, Л. Леві, І. Фішер першопричиною виникнення довготермінових хвиль розглядають сферу обігу, тим самим вони стверджують, що кризові явища обумовлені результатом порушень у сфері кредитно-фінансових відносин. Тобто, можемо стверджувати, що основою для поширення регіональних кризових хвиль є фінансова нестабільність у формі знецінення позичкового капіталу, що призводить до нестабільності відсоткових ставок та різнонаправленої динаміки вартості активів, що імітуються полюсами екзогенного впливу.

Фінансова нестабільність як основна риса полюсів екзогенного впливу полягає в проведенні ними інфляційно-дефляційної політики, яка має циклічний і повторювальний характер. Інфляційно-дефляційні процеси, що проводяться полюсами екзогенного впливу мають прямий вплив на стан платіжного балансу сателітних країн, оскільки,

цим самим, це порушує внутрішню рівновагу просторово-економічної системи сателітної країни.

Основними важелями впливу центрів екзогенного впливу є обіг іноземної валюти (валюти полюсу впливу), прив'язка національної валюти (валюти просторово-економічної системи сателітної країни) до валюти полюсу екзогенного впливу, зниження вартості енергосіів, залучення інвестицій як рушійної сили розвитку економіки.

Формою поширення регіональних кризових процесів є спекулятивні атаки, суб'єктом яких є "інвестор", а зміст яких полягає в провокації нестабільності валютного курсу в країні інвестування.

Політика сателітних просторово-економічних систем, яка направлена на залучення іноземних інвестицій, повинна базуватися на заходах щодо стабілізації обмінного курсу на основі підтримування економіки з системою гнучких факторів виробництва, проведення рестриктивної грошової та фіскальної політики.

Грошова політика сателітної країни є залежною від інфляційно-дефляційних процесів в самому центрі екзогенного впливу, тому інфляція в сателітній країні буде мати складний характер як сума інфляційних процесів в полюсі екзогенного впливу і інфляції в самій сателітній країні.

Інфляційно-дефляційні процеси як результат циклічних антикризових механізмів грошово-кредитної політики полюсу екзогенного впливу створюють періодично змінювані процеси в сателітних країнах. Так, в період інфляційних процесів в межах просторово-економічної системи полюсу росту інфляційна складова в грошовій масі сателітної країни зростає за рахунок:

- збільшення об'єму інвестування у валюті полюсу впливу;
- інвестування у вигляді портфельних та прямих інвестицій в економіку сателітної країни;
- короткотермінових кредитів банківському сектору сателітної країни;
- спекулятивного капіталу у вигляді короткотермінового капіталу, направлено у фондовий ринок, чи ринок нерухомості сателітної країни;
- надання будь-якої фінансової опосередкованої допомоги сателітній країні;
- відкриття і функціонування фінансово-кредитних установ полюсу впливу в межах просторово-економічної системи сателітної країни.

При зміні фінансово-кредитної політики від інфляційної на дефляційну відбувається різкий відтік короткотермінового капіталу у всіх його формах, оскільки політика центрального банку полюсу екзогенного впливу зменшує грошову масу в обігу, використовуючи різні механізми: від збільшення облікової ставки, до погашення виданих ним раніше цінних паперів.

Дефляційна політика в межах просторової системи полюсу екзогенного впливу створює великий дефіцит на його валюту в сателітній країні, короткотерміновий капітал виходить з ринку сателітної країни, що спричиняє розбалансування в фінансово-кредитному секторі економіки і провокує падіння фондового ринку. Попит на валюту полюсу екзогенного впливу підігривається у зв'язку з необхідністю повернення отриманих раніше фінансово-кредитних ресурсів.

Дефляційний період для сателітної країни в першу чергу знайде своє відображення в різкому збільшенні негативного сальдо поточних операцій платіжного балансу. Слід зауважити, що інфляційний період екзогенного впливу полюсу росту для сателітної країни буде позначеним новим позитивним сальдо поточних операцій її платіжного балансу.

Валютний ринок сателітної країни в дефляційний період також відчуватиме тиск, який формується збільшенням попиту на валюту полюсу екзогенного впливу у зв'язку з вивозом короткотермінового капіталу в країни походження чи в інші просторово-економічні системи з кращим станом економічних показників, а саме в просторово економічні системи, період циклічних коливань яких відрізняється від даної сателітної країни. Іншими словами, в просторово економічні системи, що знаходяться в періоді інфляційного розвитку.

Необхідно підкреслити, що в основі власного розвитку просторово- економічної системи полюсу екзогенного впливу лежить економічно-фінансовий зміст низько-інфляційної складової. Тим самим, основним споживачем інфляційного надлишку є сателітні країни.

Перенесення інфляційного надлишку в сателітні країни відбувається за рахунок:

- обмеження готівкового обігу в фінансово-кредитній сфері просторової системи екзогенного впливу і перенесення його в економічні системи сателітних країн;
- винесення частини виробництв просторової системи полюсу екзогенного впливу в сателітні країни з метою як здешевлення виробництва, так і поширення доданої вартості за межі

власної просторово-економічної системи центру екзогенного впливу;

- створення власних чи опосередкованих фінансово-кредитних установ в межах просторово-економічних систем сателітних країн з проведенням необхідної для полюсу екзогенного впливу політики по відношенню до фінансово-кредитної системи сателітної країни.

Формування завищеного попиту на фінансовому ринку на валюту полюсу екзогенного впливу, поряд з розбалансуванням валютно-фінансової системи сателітної країни, викличе різке подорожчання місцевих кредитних ресурсів. Це пояснюється формуванням попиту на валюту полюсу впливу банківським сектором сателітної країни як основного боржника перед кредиторами – фінансовими установами центру екзогенного впливу.

Попит на валюту полюсу впливу, відтік короткотермінового спекулятивного капіталу, ріст негативного сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу і, як наслідок, підвищення облікової ставки центрального банку викличе різке подорожчання кредитних ресурсів в межах просторово-економічної системи сателітної країни.

Такі наслідки зміни фінансової політики полюсу екзогенного впливу стають гальмівним чинником в розвитку реального сектора виробництва просторово-економічної системи сателітної країни, зменшенням ВВП та ростом негативного сальдо зведеного платіжного балансу.

Це пояснюється як відсутністю кредитування реального сектора економіки просторово-економічної системи сателітної країни, так і залежністю внутрішнього виробництва від кон'юнктури зовнішнього ринку та відсутності сформованого внутрішнього ринку.

Залежність просторово-економічної системи сателітної країни від зовнішньої кон'юнктури пояснюється необхідністю пріоритетного зведення позитивного сальдо платіжного балансу тільки за рахунок позитивного сальдо торгового балансу. Позитивне сальдо торгового балансу розглядається як основний шлях і спосіб отримання надходжень у валюті центру екзогенного впливу і підтримки стабільного курсу національної валюти сателітної країни по відношенню до валюти полюсу впливу.

Відсутність сформованого та динамічно випереджаючого внутрішнього попиту росту ВВП обмежує розвиток внутрішнього ринку просторово-економічної системи сателітної країни, сприяє однобокій орієнтації тільки як експортноорієнтованої країни, тобто країни залежної від кон'юнктури зовнішніх ринків, їх циклічних періодичних змін та інфляційно-дефляційних процесів, спровокованих центрами екзогенного впливу.

Відсутність сформованого внутрішнього ринку позбавляє сателітні країни можливості накопичення внутрішніх власних фінансових ресурсів, появи національного капіталу. Таке обмеження в часі позбавляє просторово-економічні системи сателітних країн можливості створення власної економіки в межах інших просторово-економічних систем, особливо в межах просторово-економічної системи полюсу впливу.

В п. 2.2 даної роботи ми вже зупинилися на тому факті, що утворення глобальної конкурентоспроможності стало можливим завдяки використанню різних стадій життєвого циклу в багатьох країнах, вкладення капіталів з точки зору ефективності їх розміщення в часі і просторі відтворювальних факторів господарської діяльності. Тим самим вважаємо, що створення економіки в межах іншої просторово економічної системи дає можливість:

- вивести певний об'єм фінансових ресурсів за межі циклічних коливань власної сателітної економічної просторової системи;
- створити і реалізувати додану вартість в межах споживчого ринку іншої просторово-економічної системи.

Власна економіка в межах іншої просторово економічної системи дає можливість отримати додаткові надходження у вигляді росту динаміки позитивного сальдо поточних операцій платіжного балансу сателітної країни.

Зміст впливу і регулювання платіжного балансу зміститься зі сторони балансу товарів і послуг до балансу поточних операцій, оскільки самі товарні потоки будуть мати походження як продукт, вироблений чи профінансований власною економікою в межах іншої просторово-економічної системи.

Функціонування власної економіки в межах інших просторово-економічних систем формує попит на валюту цієї економіки. Це

сприяє створенню власної кредитно-фінансової системи в межах іншої просторово-економічної системи та інституціональної структури. Тим самим, в межах макроекономічного простору відбувається формування іншого полюсу екзогенного впливу, конкурентного, самодостатнього та саморегулюючого.

Гіпотетична модель формування центру екзогенного впливу чітко представляє можливий шлях утворення з сателітної просторово-економічної системи полюсу екзогенного впливу. З цією метою використовуємо математичну модель, яка на основі теорії В. Вальтера [42, с.77] застосовує коефіцієнти, зміст яких характеризує відношення реальної та прогнозованої валової доданої вартості (ВДВ) протягом одного періоду циклічного коливання просторово-економічної системи.

Розглянемо математичну модель змісту і характеру взаємного впливу просторово-економічних систем на основі динаміки зміни значень ВДВ. При цьому центром екзогенного впливу гіпотетично визначимо просторово-економічну систему країни "у", відповідно позначимо "x₁" і "x₂" просторово-економічні системи сателітних країн, які являються суб'єктами впливу полюсу "у" і є слабкішими за своїми показниками економічного розвитку. При побудові економічного розвитку трьох суб'єктів макроекономічної просторової системи: полюсу впливу – у та двох сателітних просторово-економічних систем x₁ та x₂ було використано наступну економіко-математичну модель:

$$\begin{cases} \frac{dy}{dt} = k_y(k_1 - y) + k_2x_1y + k_3x_2y \\ \frac{dx_1}{dt} = k_4x_1(k_1 - y) + k_5x_1(k_6 - x_1)(k_7 - x_2) \\ \frac{dx_2}{dt} = k_8x_2(k_1 - y) + k_9x_2(k_6 - x_1)(k_7 - x_2) \end{cases} \quad (4.2)$$

де k_i (i=1, ..., 9) – коефіцієнти, що характеризують відношення значень реальної та прогнозованої валової доданої вартості (ВДВ) протягом одного періоду циклічного коливання просторово-економічної системи і до яких застосовуються умови, що дозволяють отримати обмежені розв'язки системи (1), тобто певні конкретні значення; k_y(k₁ - y) – динаміка зміни ВДВ центру домінування; k₂x₁y – вплив на систему (у) системи (x₁); k₃x₂y – вплив на систему (у) системи (x₂);

k₄x₁(k₁ - y) – вплив на систему (x₁) системи (у); (k₆ - x₁)(k₇ - x₂) – взаємний вплив систем (x₁) і (x₂); k₈x₂(k₁ - y) – вплив на систему (x₂) системи (у).

При початкових умовах:

$$\begin{cases} y(0) = y_0; \\ x_1(0) = x_1^0; \\ x_2(0) = x_2^0. \end{cases}$$

Випадок, що розглядається у варіанті, який наданий є модельним та найпростішим, але він дозволяє окреслити основні гіпотетичні поняття запропонованої нами теорії. Слід зазначити, що наявність добутоків в правій частині рівняння (4.2) має наступне обґрунтування: за тієї умови, що в системі рівняння (4.2) залишалися тільки лінійні комбінації невідомих y_i; x₁; x₂ (наприклад, dy/dt = a₁₁x₁ + a₁₂x₂ + a₁₃y), то в такому випадку власні значення матриці системи повинні були би бути виключно від'ємними, що витікає з умови обмеженості величин y_i; x₁; x₂.

В такому випадку це суттєво б звужувало по-перше – клас значень a_{ij}, а по-друге приводило б до того, що функції y(t); x₁(t); x₂(t) → 0 при t = ∞, що практично не зустрічається і не має місце в реальних економічних системах.

Аналогічно, до розглянутого вище випадку, можна також встановити певні умови на коефіцієнти системи (4.2), що дозволили б отримати обмежені розв'язки системи (4.2). Зокрема, ці умови, як правило, стосуються тільки знаків при відповідних добутках (k₂; k₃; k₅; k₈; ...; k_n > 0). У випадку, зміни знаків відповідних добутоків на протилежні, відповідні величини x₁ > ax₂ мають властивість x₁(t); x₂(t) → 0 при t = ∞. Математичні умови встановлення стаціонарних значень x₁(t); x₂(t) базуються на розв'язанні запропонованої системи (4.1). З цією метою розглянемо та проаналізуємо систему (4.1) на конкретному прикладі:

$$\begin{cases} \frac{dy}{dt} = k_y(100 - y) + 0,2x_1y + 0,4x_2y \\ \frac{dx_1}{dt} = 0,5x_1(100 - y) + 1,6x_1(1 - x_1)(2 - x_2) \\ \frac{dx_2}{dt} = 0,6x_2(100 - y) + 1,4x_2(1 - x_1)(2 - x_2) \end{cases} \quad (4.3)$$

При дотриманні умов: $y(0) = 10$; $x_1(0) = 3$; $x_2(0) = 2$ при значеннях $k = 0,5; 1,4; 5$. Слід зазначити, що наявність в рівнянні (4.1) та (4.2) множників виду $(k_1 - y)$; $(k_6 - x_1)$; $(k_7 - x_2)$ гарантує, що відповідні функції $y(t)$; $x_1(t)$; $x_2(t)$ будуть мати певне ненульове стаціонарне значення – в даному випадку – 100; 1 та 2. Чисельний розв'язок системи (4.2) проводився за допомогою використання методу Рунге-Кутта [181, с. 92–96] четвертого порядку точності з кроком $t = 3 \times 10^{-5}$. Отримані при цьому результати можна проаналізувати наступним чином (див. рис. 4.8):

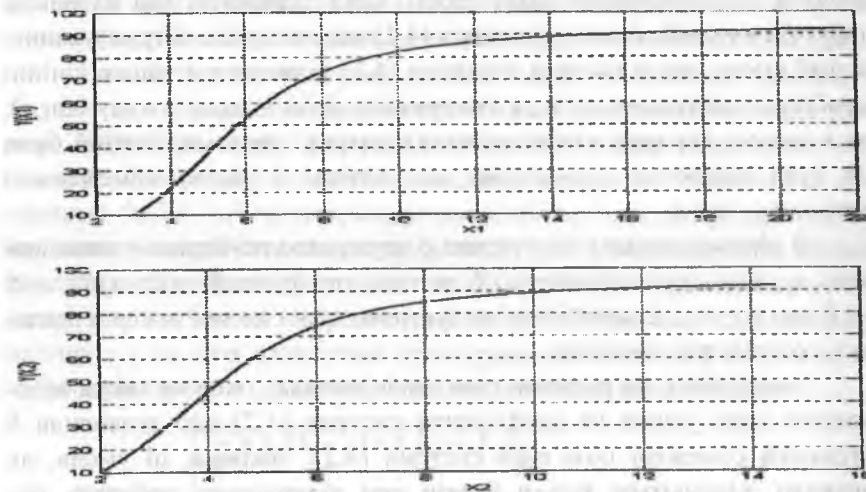

Рис. 4.8. Залежність розвитку просторово економічної системи y від x_1 та x_2 при $k=1,4$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обробованого за допомогою комп'ютерного програмування.

При $k=1,4$ значення $y(x_1)$ та $y(x_2)$ практично виходять на стаціонарне значення $y = 100$ з відповідним ростом x_1 та x_2 . Причому значення x_1 та x_2 також зростають. Необхідно звернути увагу, що характер зростання x_1 та x_2 сильніше залежить від коефіцієнта k_5 та k_4 , ніж від коефіцієнтів k_1 та k_8 .

Використовуючи аналогічні значення коефіцієнтів представимо залежності $x_2(x_1)$; $y(t)$ та $x_1(t)$; $x_2(t)$ (див. рис. 4.9).

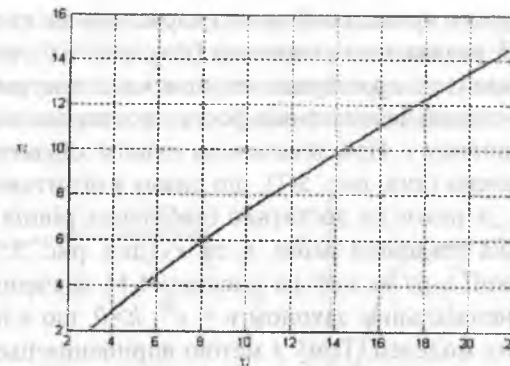

Рис. 4.9. Залежність динаміки розвитку просторово економічної системи x_2 в залежності від розвитку просторово економічної системи x_1

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта, обробованого за допомогою комп'ютерного програмування.

Аналіз рисунку 4.9 показує, що при використанні значення $k=1,4$ графічна залежність $x_2(x_1)$ показує, що за даних умов просторово економічні системи країн x_1 та x_2 розвиваються однаковими темпами, тому залежність, що зображена на рисунку 5.5 має характер прямо пропорційної залежності $y = kx$, при $k = 0,8$.

Слід звернути увагу на період $t[600;800]$, який характеризується зміною динаміки розвитку з лінійного на експоненціальний характер, тобто менш інтенсивний (див. рис. 4.10).

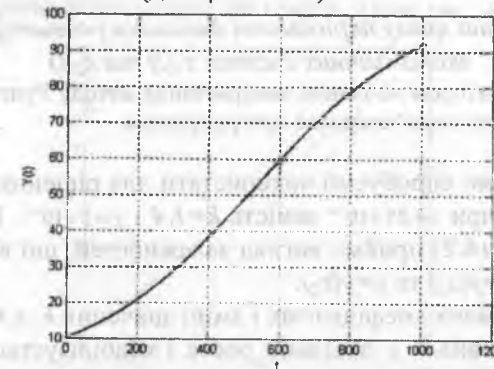

Рис. 4.10. Динаміка розвитку просторово-економічної системи полюсу екзогенного впливу $y(t)$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обробованого за допомогою комп'ютерного програмування.

Підсумовуючи проведений аналіз характеру зміни для значень u ; x_1 ; x_2 при $t=600$, наявна точка перегину (див. рис. 5.6), яка означає, що інтенсивний розвиток просторово економічних систем країн x_1 і x_2 призводить до сповільнення темпів росту просторово економічної системи полюсу впливу u . При детальному аналізі характеру залежності $x_1(t)$ та встановлено (див. рис. 5.7), що разом з позитивним моментом росту x_1 та x_2 з часом до достатньо стабільних рівнів $16 \div 22$ з'являється і негативна тенденція зміни x_1 та x_2 (див. рис. 5.7). Виходячи з поведінки функцій $x_1(t)$ та $x_2(t)$ на рисунку 4.11 значення змінних ростуть за експоненціальним законом $y = e^{kx}$, $k > 0$, що є нехарактерним для економічних моделей. Тому з метою вирішення цього негативно-го явища спробуємо скоригувати цю проблему.

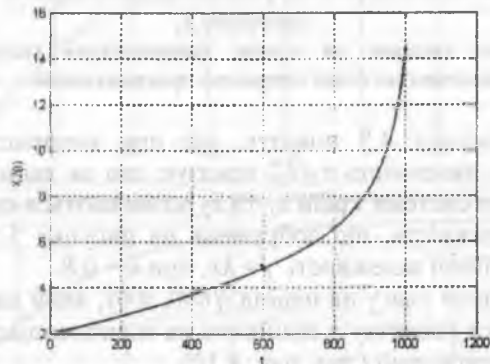

Рис. 4.11. Частина циклу періодичної динаміки розвитку просторово-економічних систем $x_1(t)$ та $x_2(t)$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обчислюваного за допомогою комп'ютерного програмування.

З цією метою спробуємо використати для рішення системи (4.2) значення $k=0,5$ при $t = 25 \times 10^{-6}$ замість $k=1,4$ і $t = 3 \times 10^{-5}$. Графічний розв'язок системи (4.2) прийме вигляд залежностей, що відображені на рисунку 4.12: $y = y(x_1)$ та $y = y(x_2)$.

При всіх сталих коефіцієнтах і зміні значення k : з $k=1,4$ на $k=0,5$ тенденція негативна – u повільно росте і стабілізується не на рівні $u=100$, а на рівні $u=30$, тобто значення u – стабілізується на рівні в три рази нижчому.

Використання значення коефіцієнта $k=0,5$ означає меншу інтенсивність розвитку u як самостійної одиниці, тому інтенсивний розви-

ток просторових систем x_1 , x_2 та перехід їхнього розвитку в режим сталої динаміки: $x_1 \sim 80$; $x_2 \sim 50$ негативно впливає на просторово-економічну систему u , яка в такому випадку втрачає свою домінуючість, екзогенність і впливовість та набуває рис сателітної просторово-економічної системи.

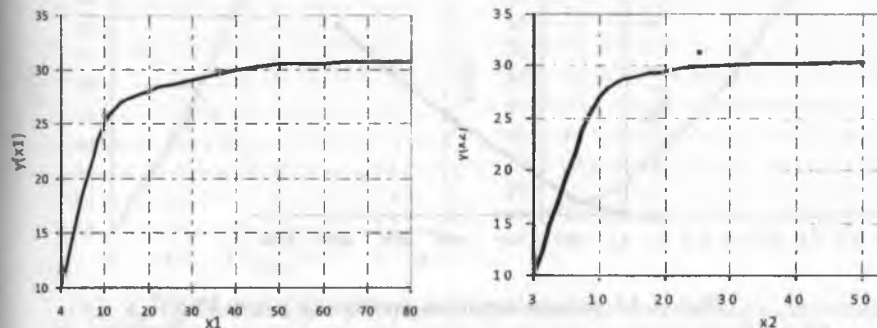

Рис. 4.12. Залежність розвитку просторово-економічної системи $y = y(x_1)$ та $y = y(x_2)$ при $k = 0,5$ при $T = 25 \times 10^{-6}$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обчислюваного за допомогою комп'ютерного програмування.

Подальший розвиток просторових економічних систем x_1 та x_2 відбувається пропорційно, хоча $x_2 = kx_1$, при $k \approx 0,6$, що показує, як розвиток просторово економічної системи x_1 відбувається інтенсивніше ніж просторово економічної системи x_2 (див. рис. 4.13).

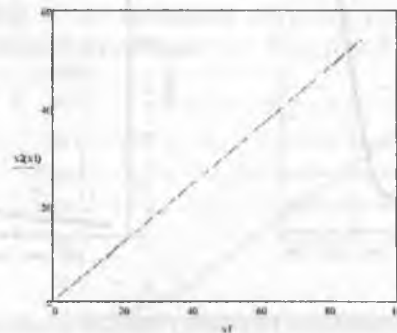

Рис. 4.13. Залежність розвитку просторово економічної системи x_1 від динаміки розвитку системи x_2

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обчислюваного за допомогою комп'ютерного програмування.

На рисунку 4.14 представлена динаміка розвитку просторово економічної системи у при значеннях $k=0,5$. При цьому інтенсивність розвитку $y(t)$ нижча, ніж при $k=1,4$ приблизно в 3 рази, про це ми вже говорили в коментарях до рисунку 4.12.

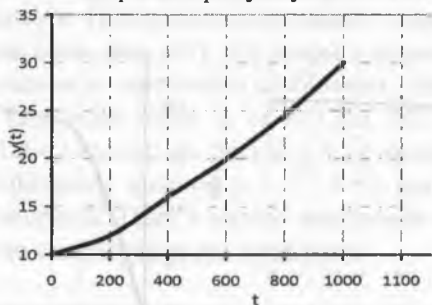

Рис. 4.14. Інтенсивність розвитку y при $k=0,6$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обробованого за допомогою комп'ютерного програмування.

Інтенсивність розвитку просторово економічної системи x_1 і x_2 представлена на рисунку 4.15. При значенні $k=0,5$ інтенсивність розвитку x_1 і x_2 в три рази вища ніж при значенні $k=1,4$. Динаміка росту x_1 і x_2 в свою чергу відповідає експоненціальному закону, що не притаманно для реальних економічних систем (див. рис. 4.15).

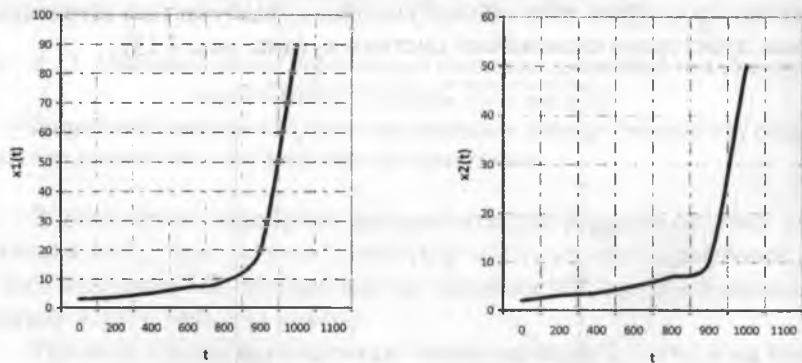

Рис. 4.15. Інтенсивність розвитку просторово економічної системи x_1 і x_2

при значенні $k=0,5$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обробованого за допомогою комп'ютерного програмування.

На рисунку 4.16 представлено графічне вирішення системи (4.2) при значенні коефіцієнтів $k=5$, що також може набувати аналогічно близькі значення при інших сталих коефіцієнтах (див. рис. 4.16).

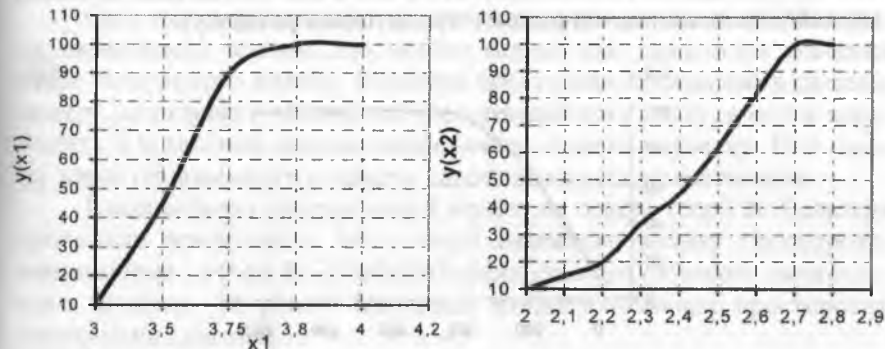

Рис. 4.16. Залежність розвитку просторово економічної системи полюсу впливу $y(t)$ від розвитку просторово-економічних систем $x_1(t)$ та $x_2(t)$ при $k=5$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обробованого за допомогою комп'ютерного програмування.

При інтенсивному розвитку центру екзогенного впливу $y(t)$, ріст економік просторових систем країн $x_1(t)$ та $x_2(t)$ є незначним. При значеннях $k=0,5$ та $k=5$ рівень x_1 і x_2 зменшується приблизно в десять разів, а динаміка розвитку просторово-економічної системи полюсу впливу $y(t)$ набуває стійкої форми розвитку: стаціонарного значення $y_0=100$.

При значенні $k=0,5$ тенденція до росту просторово економічних систем x_1 і x_2 залишається сталою: $x_2 = k'x_1$, при $k' \approx 0,7$ (див. рис. 4.17).

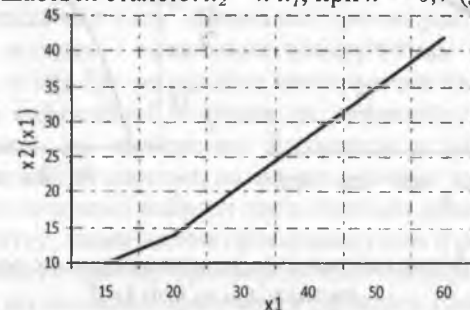

Рис. 4.17. Залежність розвитку просторово економічної системи x_2 від x_1

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обробованого за допомогою комп'ютерного програмування.

На рисунку 4.18 представлений варіант розвитку просторово економічної системи полюсу впливу y при значенні $k=5$. Він характерний тим, що характеристики полюсу дуже швидко (в три рази швидше) виходять на стаціонарний режим (сталий період розвитку).

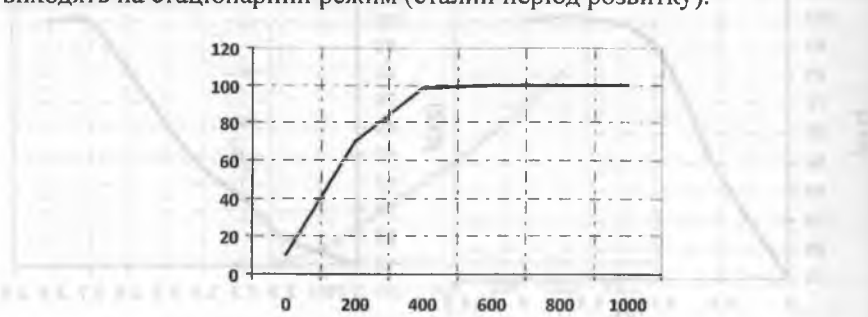

Рис. 4.18. Характеристика розвитку просторово економічної системи полюсу впливу y при $k=5$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обчислюваного за допомогою комп'ютерного програмування.

На рисунку 4.19 представлена графічна залежність розвитку просторово економічних систем x_1 і x_2 при $k=5$. При цьому показники мають динаміку росту з виходом на стаціонарний режим, де темпи росту сповільнюються, з математичної точки зору $x_1(t)$ та $x_2(t) < 0$.

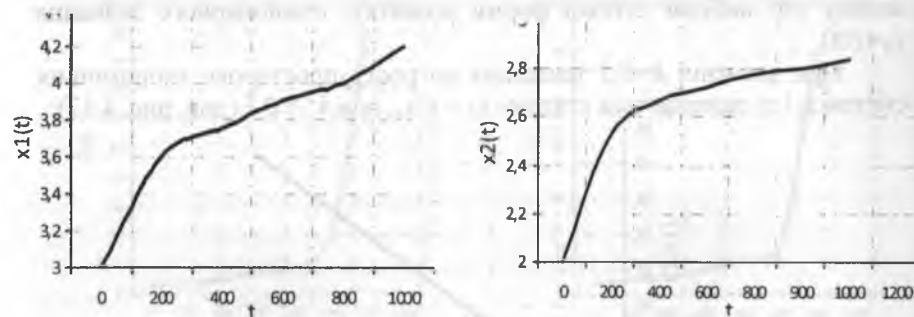

Рис. 4.19. Графічна залежність розвитку просторово-економічних систем x_1 і x_2 при $k=5$

*Розроблено автором на основі використання методу Рунге-Кутта обчислюваного за допомогою комп'ютерного програмування.

Цим самим можна фактично стверджувати, що при інтенсивному розвитку просторово-економічної системи полюсу впливу y , x_1 і x_2 не можуть розвиватися достатньо інтенсивно.

Слід також зауважити, що при відносних значеннях ВВП полюсу екзогенного впливу, що значно більші ніж аналогічні значення країн екзогенного впливу, розвиток просторово економічних системи центру екзогенного впливу набуває динамічного росту, а потім переходить в усталений режим, тобто режим сталого розвитку. При цьому характер взаємного розвитку сателітних країн є позитивним.

Використання математичної моделі на основі теорії В. Вальтера дозволило представити зміст теорії взаємного впливу просторово-економічних систем як функціонування єдиного світового економічного простору на основі інтеграції макроекономічних просторових економічних систем.

Наявність значення критичної точки зміни характеру в розвитку просторово-економічної системи полюсу екзогенного впливу з лінійного на експоненціальний є незаперечним фактом здатності і можливості за певних обставин сателітним просторово-економічним системам претендувати у відповідності до результатів власного розвитку формувати власний екзогенний полюс впливу.

Використання математичного моделювання при дослідженні взаємного циклічного впливу просторово-економічних систем і застосування для їх вирішення методу Рунге-Кутта дали можливість виявити той факт, що при циклічній зміні ВДВ однорідних регіональних просторово-економічних систем, їх взаємовплив є позитивним, але несуттєвим. Разом з тим, вплив конкурентного центру на регіональну просторово-економічну систему є вагомим та обмежуючим щодо її розвитку. З ростом значення ВДВ регіональної просторово-економічної системи вимальовується тенденція щодо намагання претендувати на перехід у систему вищого порядку і зменшення конкурентних переваг центру домінування (рис. 4.10). Це наглядніше ілюструється на національному рівні, коли зміна інфляційної політики на дефляційну конкурентним центром призводить до зменшення існуючого в його валютному еквіваленті значення ВВП системи, на яку він впливає, що, в свою чергу, нівелює намагання останньої набрати ознак системи вищого порядку, чи конкурентного центру, таким чином пригальмовуючи її розвиток.

Теорія взаємного впливу просторово-економічних систем являється системою узагальненого розуміння розвитку глобальної економічної системи на етапі постіндустріального суспільства у вигляді великого економічного простору з притаманними йому глобальними

тенденціями розвитку, який складається з сукупності об'єднаних просторово-економічних систем макrorівня.

Основною концепцією розвитку великого економічного простору є забезпечення найбільших просторових можливостей щодо всієї сукупності сфер людського життя, особливо це має відношення до економічної складової його розвитку.

Основою великого економічного простору та базисом його розвитку є інтеграція просторово-економічних систем макrorівня з метою забезпечення їх сталого розвитку і домінування в межах власних просторово-економічних систем та запровадження ациклічного характеру регулювання економічних процесів.

Укрупнення і розширення економічного простору в межах впливу просторово-економічних систем макrorівня відбувається за рахунок просторових екзогенних впливів у вигляді регіональних кризових хвиль як наслідок циклічної зміни фінансової політики конкурентного центру.

Економічна політика сателітних просторово-економічних систем в межах впливу конкурентних центрів може полягати в двох площинах:

- з одного боку, сприймати будь-які зовнішні екзогенні впливи, що спровоковані центрами екзогенного впливу та залишатися на рівні власного соціально-економічного розвитку, який в сукупному плані збалансованого розвитку забезпечить сталий розвиток центру екзогенного впливу як необхідного способу його ациклічного регулювання;
- з іншого боку, запровадження економічної політики, яка б дала можливість претендувати на місце самого центру екзогенного впливу, або ж невілювання негативних наслідків зміни економічної політики центрів екзогенного впливу.

Оскільки взаємодія соціально-економічних, політичних та неполітичних факторів розвитку окремих регіонів, їх об'єднань та результатів інтеграційних регіональних процесів призвели до формування великого економічного простору, то просторовий розвиток регіонів може забезпечити становлення стійкості щодо негативних екзогенних впливів у вигляді ендогенної конкурентоспроможності та утворення необхідних передумов щодо формування екзогенних економічних можливостей в межах створеного зовнішнього конкурентного середовища.

4.3. Просторова конкурентоспроможність в системі регіонального ациклічного регулювання

Зміст просторового устрою, характер розвитку просторово-економічних систем задля забезпечення сталого розвитку в умовах по-

ширення глобалістичних тенденцій у формі екзогенних впливів, що мають циклічні негативні прояви, обумовлюють необхідність розгляду проблематики ациклічного регулювання як екзогенних, так і ендогенних процесів. Основним елементом регіонального ациклічного регулювання є просторова конкурентоспроможність.

Зупиняючись на особливості просторової конкурентоспроможності, Н. В. Павліха [183, с. 25] акцентує увагу, що це поняття охоплює здатність забезпечення високої якості життя населення, створення можливості для реалізації наявного просторового потенціалу з одночасним визначенням його місця і ролі у національному просторі.

Стимулювання конкурентоспроможності в Єврозоні фокусується на стимулюванні інвестицій у промислове виробництво та комунальну інфраструктуру. Тобто, мотивація просторової конкурентоспроможності відбувається не на рівні дрібного інвестування, а на рівні окремих галузей. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту передбачають забезпечення сталості і збалансованості в соціальному, економічному і екологічному аспектах. Вони знайшли своє відображення в трикутнику цілей “Сталий просторовий розвиток” (див. рис. 4.20).

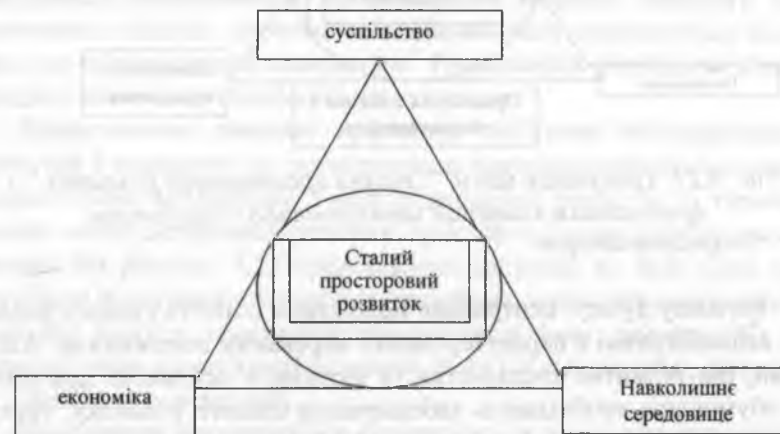

Рис. 4.20. Трикутник цілей “Сталий просторовий розвиток”

*Джерело: Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. <http://www.kprpfo.chat.ru/eppr.html>.

Як бачимо з представленої моделі, поняття суспільство, економіка та екологія є похідними поняттями від змісту умов забезпечення сталого просторового розвитку. Враховуючи концепцію ендogenous конкурентного середовища, просторових екзогенних впливів, що сприяють виникненню поняття просторової конкурентоспроможності та поширення впливу самої просторово-економічної системи на інші економіки шляхом просторових екзогенних конкурентних впливів, а також, враховуючи циклічний характер розвитку економічних процесів з незаперечним фактом настання кризових процесів, необхідним і актуальним питанням є зміст стійкості і збалансованості. Вищезазначений трикутник цілей “Сталий просторовий розвиток” набуває іншого виду (див. рис. 4.21):

Рис. 4.21. Трикутник цілей “Сталий просторовий розвиток” з врахуванням концепції конкурентного середовища
*Розроблено автором.

На нашу думку, центральне положення поняття сталого розвитку у вказаній схемі є першочерговим і керованим положенням. Але за умови, що розвиток суспільства та людини є основною причиною, яка обумовлює необхідність забезпечення сталого розвитку, трикутник цілей, представлений на рисунку 4.21, що враховує концепції конкурентного середовища, набуде наступного вигляду (див. рис. 4.22):

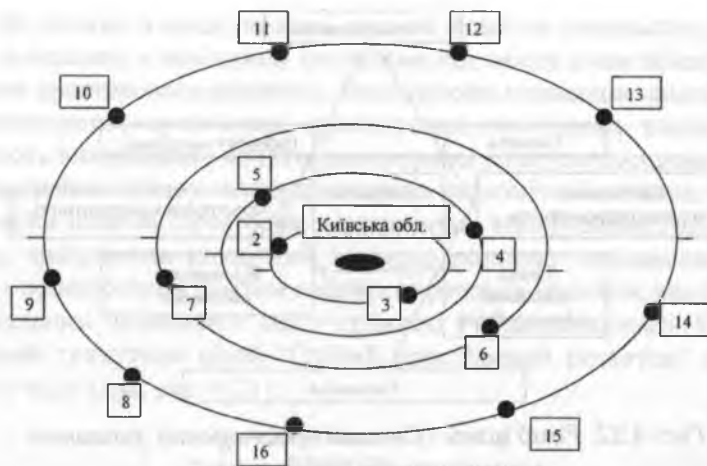

Рис. 4.22. Ромб цілей “Сталий просторовий розвиток конкурентного середовища”
*Розроблено автором.

В основу просторової конкурентоспроможності покладалася проблема конкуренції за привілейовані ділянки території як концепція доступності. Концепція доступності охоплює проблематику неоднорідності економічного простору, яка виявляє наявність привілейованих полюсів, економічне значення яких визначається економією, що обумовлена агломерацією. Виникнення подібного полюсу породжує певні сили економічного тяготіння.

Таким чином, виникає прагнення суб’єктів господарювання, інституцій і населення до розміщення в максимальній близькості до похідної точки поляризації. Такий підвищений попит на ці території навколо точки поляризації утворює просторову конкуренцію на ринку землі. На рисунку 4.23 представлена діаграма, на якій чітко простежується формування точок поляризації на основі апроксимованого показника індексу конкурентоспроможності (див. додаток Ж). До основних точок поляризації належать Київ і Київська обл., Донецька обл., Дніпропетровська обл.

Просторова конкуренція є боротьбою за певні ділянки землі, а функціональне значення будь-якої ділянки, незалежно від її конкретної форми, визначається соціальним механізмом. При цьому, ділянки надаються передусім, тим видам діяльності, для яких доступність центру (ядра) є критичним значимим фактором.

де,

1 – Київ та Київська обл.; 2 – Дніпропетровська обл.; 3 – Донецька обл.; 4 – Запорізька обл.; 5 – Луганська обл.; 6 – Миколаївська обл.; 7 – Харківська обл.; 8 – Одеська обл.; 9 – Львівська обл.; 10 – Полтавська обл.; 11 – АТ Крим; 12 – Вінницька обл.; 13 – Рівненська обл.; 14 – Кіровоградська обл.; 15 – Івано-Франківська обл.; 16 – Черкаська обл.; 16 – Сумська обл. та інш.

Рис. 4.23. Точки поляризації (полюси росту) в системі просторового устрою України

*Розроблено автором.

Суб'єкти господарювання, інституції та населення, які не змогли зайняти місце поблизу точки поляризації, продовжують боротьбу за отримання ділянок на найближчій до точки поляризації території. Слід звернути увагу, що різниця у функціональній орієнтації учасників просторової конкурентоспроможності визначає їх переваги відносно наближеності вже до певних об'єктів центральної зони.

Прихильники теорій урбанізованого розвитку [168; 189; 317; 321; 341; 383; 232; 379; 38] виділяють доступність центру як головного фактора формування економічної структури центрального ділового району, надалі в середині зони та периферійних територіях.

Зупиняючись на принципі доступності, прихильники урбанізованої теорії покладають в його основу вартісну ієрархію ділянок території. При цьому загальне поняття "доступність" полягає в повній чи частковій відсутності "бар'єру", що утворюється просторовою віддаленістю. Віддаленість проявляє себе в просторовій економіці як

особливий фактор, що гальмує контакти, обмін і взаємодію всередині певної соціальної групи.

Фон Тюнен [264; 252] ввів в обіг поняття ренти розташування, обумовленої підвищенням попиту на певні ділянки, яка організує розміщення видів діяльності на території, тим самим її структуруючи. Тим самим в умовах ринкових механізмів розвитку просторової концепції констатується зв'язок між розміщенням різних видів економічної активності і вартістю землі. Тобто, рента розташування є похідним значенням, що обумовлюється економічною діяльністю.

Зупиняючись на класичній моделі просторової конкуренції Тюнена, слід додати, що "центр" визначається як ринок збуту продукції, яка виробляється на "периферійних" територіях. Хоча Тюнен і абстрагується від природних та соціальних особливостей територій, він розглядає цю територію як початкову однорідну область на площині з єдиною похідною точкою поляризації.

Ця область розглядається ізотропною відносно даної точки: всі "промені", "дороги", "зв'язки", що виходять з неї розглядаються як рівноправні. Тюнен в рамках такої абстракції розглядає дорожню мережу безкінечно густою, а формування схеми землекористування на цій рівнині він розглядає з врахуванням можливостей вибору, які визначаються певним кінцевим набором технологій виробництва, які можуть відрізнитися не тільки вибором кінцевого продукту, але і конкретними виробничими процесами.

Загальні витрати Тюнен пов'язує з безпосередніми витратами виробництва і витратами транспортування, які, в свою чергу, залежать тільки від відстані між "ділянкою", де проводиться виробництво і ринком.

Тюнен у власній класичній моделі розпочинає аналіз з розгляду двомірної плоскісної моделі. Він, використовуючи зміст ізотропності радіальних магістралей, що виходять з фокусу торговельної активності, приходять до одномірної моделі. Одномірний прийом аналізу дозволяє перейти до наглядної одномірної (лінійної) моделі, яка допускає просте графічне представлення.

Тюнен проводить аналіз "витрати-вигоди", на основі якого приймається рішення щодо найбільш рентабельного варіанту спеціалізації кожної земельної ділянки. Результатом такого аналізу є виявлення внутрішньої структури землекористування на цій території, яка представлена кільцевими зонами спеціалізації. Зовнішній кордон найбільш віддаленого кільця виявляє границі зони впливу точки поляри-

зації. За межами цього кордону, на думку Фон Тюнена, виробництво, орієнтоване на даний ринок збуту, є нерентабельним.

У своїй теорії Тюнен абстрагується від конкретних юридичних і інституціональних форм, що визначають режим землекористування. Він виявляє неоднорідність територій за допомогою співвідношення витрат і вигод в межах однотипних підзон єдиного варіанту землекористування. Ця неоднорідність представлена показником очікуваного чистого доходу землевласника, який можна інтерпретувати як рентний дохід землекористувача, і є індикатором відносної цінності ділянки. Таким чином, Тюнен обумовлює значення орендної плати за користування землею.

Розвиваючи ідеї Фон Тюнена, Крісталлер [29] розглядає модель, яка є узагальненням поглядів Тюнена для випадку існування багатьох міст як точок поляризації. Він констатує, що розвиток територій навколо міст приводить до того, що кругові зони різних міст починають перетинатися. В такому випадку, в рамках загальної логіки моделі Тюнена область перетину двох подібних зон ділиться між ними за принципом: границею двох зон являється хорда, що з'єднує точки перетину відповідних кіл (див. рис. 4.24).

Рис. 4.24. Графічний зміст перетину просторово-економічних систем
*Розроблено автором.

Особливістю поглядів Крісталлера є те, що він обумовив перехід на певній стадії розвитку території кругової зони впливу міста в зону – багатокутник (шестикутна теорія). Тобто, Крісталлер відходить від

гіпотези однорідності території і однаковості міст-центрів. Він приходять до висновку щодо ієрархічності системи зон і, відповідно, системи міст-центрів, але не територіально, а в контексті різних сфер діяльності.

Хоча Крісталлер не розглядав горизонтальні зв'язки спеціалізованих центрів одного рівня, його система центрів точок поляризації є каркасом ендегенного національного економічного простору.

Слід зазначити, що в роботах Палландера [141] фокусується увага на системі товарних потоків в зоні впливу на міста, на ринки збуту, що отримує товар з просторово-розподіленої зони, яка є його постачальником. Тобто тут ми бачимо місто-виробник як точку поляризації, що направляє свої товари у просторово-розподілену зону, яка є тепер його ринком збуту.

Економічна школа просторового аналізу знайшла свій розвиток в працях А. Льоша [141; 66; 354; 355; 380; 386]. Особливістю його підходу є орієнтація на виробничу функцію міста, що є виробничим каркасом території.

Розвиток теорій просторового устрою та аналізу, що відповідає кільцевим зонам і показнику вартості землі, який залежить від проміжного показника очікуваного чистого доходу, обумовлюють значення відстані як неперервну функцію вищевказаних величин.

В рамках моделі неперервного типу в просторово-економічному аналізі розглядається формування економічного простору у формі неоднорідної структурної організованості. Тобто, територія не може бути рівномірно влаштованим простором, оскільки кожна ділянка території має власне економічне значення, яке представлене показником ціни землі. Різниця у вартості цих ділянок показує нереалістичність передбачень щодо чистої і досконалої конкуренції виробників, які знаходяться на територіях, що мають різну вартість ренти, близькість до ринку та шляхів сполучення.

В теорії просторового устрою важливим домінуючим поняттям є зона впливу. Хоча в основному це поняття Фон Тюнен, Крісталлер, Льош використовують стосовно міста як стартової точки концепції зони впливу, ми проведемо аналіз концепції зони впливу як багатозонарної структури в аспекті просторово-регіонального розвитку і конкурентоспроможності.

Проблема визначення зони впливу полягає в проведенні глибокого аналізу території, де локалізовані відповідні постачальники і спо-

живачі. Основними дослідними показниками можуть слугувати статистичні дані вантажо- та пасажирообігу.

Для виявлення економічних відносин між просторово-економічними системами в сучасних умовах досить продуктивним може бути аналіз телефонних переговорів. Це було підтверджено при вивченні статистичних даних компанії Франс-Телеком, що дало можливість скласти схему взаємостосунків і ієрархії місцевостей. Ця схема виявилася співставленою з результатами аналізу щодо пасажиропотоків на залізниці.

В рамках теорії просторового устрою, що центром теоретичної думки ставить моделі міст-впливів, чи осередків росту, розглядає ієрархізовані набори міст-полюсів, які відповідають вузлам мереж, кожному з яких співставляються зони впливу. Взаємодія і накладення таких зон впливу формує основу просторових мереж.

Для попереднього виявлення зон впливу використовується гравітаційна модель, а також модель потенціалу, яку ще називають законом Рейлі [77]:

$$F_{ij} = y(m_i m_j) / (r_{ij})^2, \quad (4.4)$$

де $I(j)$ – є показником, що відображає економічне значення полюсу впливу (галузі, міста) задля встановлення його зв'язків з іншими полюсами впливу;

r_{ij} – відстань між двома просторово-економічними системами, що взаємодіють, він показує доступність просторово економічних систем одна до одної;

y – коефіцієнт пропорційності, який визначається методами економетричного аналізу.

Представлена модель (закон Рейлі) може адекватно описати економічні взаємозв'язки просторово-економічних систем країни для достатньо довготривалого часу, а також, що, на нашу думку, є особливо цікавим, для наднаціональної (субнаціональної) економічної зони. Оцінивши значення коефіцієнта “ y ” за наявними даними, є можливість прогнозування величини товарних, фінансових потоків просторово-економічних систем на декілька років вперед. Гравітаційна модель є основою при аналізі внутрішньо системних взаємин між фокусами (центрами) економічної активності.

Описуючи економічні взаємозв'язки, значення ступеня відстані у законі Рейлі можна замінити будь-якою додатною константою, фіксуєючи лише факт наростання доступності в міру скорочення відстані.

Конкретне значення показника ступеня для змінної “відстань” може бути оцінена економетрично і розглядатися в якості константи для конкретної країни і відповідного періоду її розвитку. Такий варіант формули є звичайною моделлю лінійної регресії.

У випадку використання стандартної форми закону Рейлі є можливість теоретично виявити зони впливу для двох просторово-економічних систем на площині. Особливо цікавою, на нашу думку, є проблема границі впливу двох просторово-економічних систем на оточуючий простір, а також питання, яка з двох досліджуваних просторово-економічних систем більше впливає на точку, що знаходиться в економічному просторі. Зона впливу просторової системи, що має менші розміри та низькі соціально-економічні показники, розташовується всередині деякого кола, зона впливу більшої просторово-економічної системи з високими соціально-економічними показниками розташовується поза цим колом і заповнює всю решта площину. У випадку двох однакових просторово-економічних систем, обмежене коло вироджується в пряму перпендикулярну відрізок, що з'єднує ці просторово-економічні системи, і, таким чином, ми отримаємо дві однакові зони впливу.

Формулу закону Рейлі дуже важко використати у випадку розмежування та аналізу впливу одночасно декількох просторово-економічних систем, їх відносний вплив та значимість можна визнати лише відносно і приблизно.

На наш погляд, досить зручним інструментом попереднього аналізу взаємодій просторово-економічних систем є модель потенціалу, яка була використана для теоретичного виявлення зон впливу бельгійських міст в середині 80-х років. Модель потенціалу передбачає, що маса E , розташована в місці J , утворює деякий потенціал в точці розгляду i . Цей потенціал можна інтерпретувати в термінах “вплив”, “доступність”, “привабливість”. Загальний потенціал місця i , що належить до досліджуваної території з n -місць, дорівнює сумі потенціалів, вироблених в даному місці кожного з мас E_j , які відповідають цим n -місцям. Вплив кожної просторово-економічної системи, інтенсивність якого зменшується зі збільшенням відстані, виражається “силовими полями”, що оточують її. Для вияву зони переважаючого впливу просторово-економічної системи необхідно порівняти утворений нею потенціал з сумарним потенціалом всіх решта просторово-економічних систем, що взаємодіють.

На наш погляд, в рамках діючого підходу, зони впливу не вдається виявити з достовірною точністю. Так, використання простих рівнянь зможе забезпечити тільки приблизний вигляд зон впливу просторово-економічних систем, але, підкреслюємо, для визначених сфер діяльності, які здійснюються в однорідному просторі.

У зв'язку з неоднорідним характером економічного простору та описом змісту взаємного впливу мережі полюсів, свого розвитку набула теорія центральних місць. Кристаллер в теорії центральних місць та Льош в теорії економічного ландшафту розглядають поняття зони впливу як одного з найважливіших аспектів економічного простору. Вищевказані автори проаналізували перехід від спрощеної ситуації міста-одинака як полюсу впливу на безкрайній рівнині, що розглядав Фон Тюнен, до ситуації багаточисленних міст (центрів впливу), що конкурують між собою за ринки збуту, ринки факторів виробництва. За аналогією можемо адекватно стверджувати, що неоднорідність економічного простору обумовлює гостру конкуренцію просторово-економічних систем як за ринки збуту, фактори виробництва, так і за дешеві фінансові ресурси та інвестиції. Тому це ставить проблематику теоретичного опису результатів такої просторової конкуренції, яка чітко структурує економічний простір за окремими зонами впливу просторово-економічних систем.

При переході від “кругової зони” Тюнена до “шестикутної зони” Кристаллера, приналежність будь-якої точки до тієї чи іншої зони визначається за критерієм її більшої близькості до того чи іншого полюсу впливу, що і визначає межу двох сусідніх зон. При цьому зона впливу описується при використанні принципу строгої дихотомії (“все або нічого”), який визначає для кожної точки площини її приналежність до конкретної зони.

При використанні гравітаційної моделі й моделі потенціалу для будь-яких точок поблизу полюсів впливу, можливі хоча і слабкі, але не нульові товарні потоки в інші, більш віддалені просторово-економічні системи. Така ситуація вимагає відходу від концепції абсолютного домінування будь-якої просторово-економічної системи в межах впливу до ситуації переважаючого, але не абсолютного впливу.

Слід підкреслити, що в кінці 70-х років були спроби адекватно представити систему зон, що взаємо перетинаються, з урахуванням їх неоднорідності за допомогою імовірнісних моделей і “нечітких мно-

жин”, що використовувалися для опису приналежності точки до тієї чи іншої зони.

Аналіз теорії міст як полюсів росту в просторовій економіці дає можливість зробити висновок, що математичний апарат нечітких множин використовується як допоміжний в рамках більш складних змішаних моделей, в яких провідну позицію займає графік, що представляє основні полюси просторово-економічної системи. Його вершинам відповідають відповідні зони-площини, при цьому розглядаються вектори численних характеристик, які приписуються не тільки вершинам як полюсам (центрам) впливу, ребрам графа, але і відповідним зонам чи їх окремим компактним підобластям.

Для деяких задач просторового аналізу можна обмежитися розглядом сукупності подібності підобластей в середині деякої певної обширної зони, без використання дискретної техніки аналізу, що представляється відповідним графом. Такий клас неперервних моделей являють собою моделі зонального типу, при цьому допоміжні підобласті також називають зонами, які об'єднуються в більш великі групи за певними ознаками.

Важливим предметом аналізу є економічна ситуація, що спостерігається всередині просторово-економічної системи. Просторовий аналіз ендегенного економічного розвитку просторово-економічної системи базується на концепції доступності. Даний принцип лежить в основі внутрішньої організації просторово-економічної системи, де має місце просторова конкуренція за найбільш вигідного розташування різних видів економічної діяльності. В свою чергу, внутрішній простір просторово-економічної системи створений множиною економічних просторових зон, які утворюються урбанізованими територіями з власним характером впливу.

Високий рівень доступності дозволяє будь-якому суб'єкту господарювання швидко отримати в своє розпорядження всі фактори виробництва, необхідні проміжні блага при задовільному рівні транспортних витрат, доступність фінансових активів і інвестицій. Доступність також забезпечує можливість отримання необхідної стратегічної інформації з часовою перевагою по відношенню до конкурентів.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що доступність є провідним фактором, який впливає на вибір місцезнаходження при прийнятті рішення суб'єкта господарювання та забезпечення його просторової конкурентоспроможності.

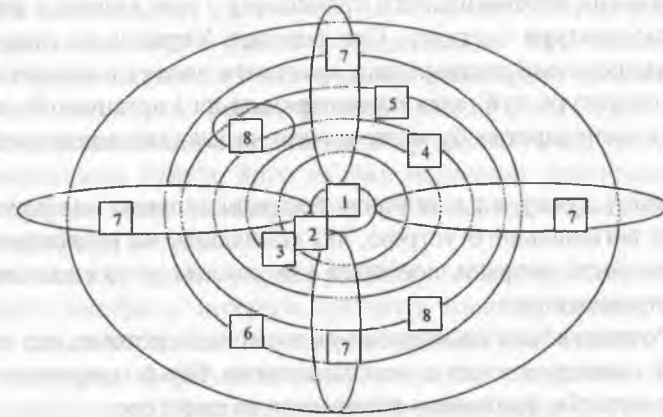
Є сенс зупинитися на поясненні функціональної організації економічного простору просторово-економічної системи. З одного боку, функціональну організацію можна викласти на основі концепції Бурджеса [215; 324], в основі якої лежить просторова модель з певною множиною концентричних зон (рис. 4.25):

1. Ділові центри, що об'єднують комерційні і управлінські функції та відіграють роль транспортних вузлів утворюють навколо себе кільцеві зони впливу.
2. Зона розміщення сфери виробництва і послуг підприємств, що активно функціонують.
3. Зона розміщення підприємств сфери виробництва і послуг, які не відповідають умовам забезпечення підвищення рівня соціально-економічного розвитку.
4. Зони основних транспортних магістралей та логістичних центрів.
5. Зони інтенсивного сільськогосподарського виробництва, складування і відвантаження.
6. Зони рекреаційно-лікувальних та розважальних центрів.

Слід відмітити, що модель Хойта [67], яка вийшла в світ в кінці 30-х років минулого століття, представляла тенденцію секторального зонування території на основі фактора структури транспортної системи радіально-кільцевого типу. Наближеність до провідних радіальних магістралей надає територіальні переваги розташованим поблизу них земельним ділянкам. При цьому може складатися певна функціональна спеціалізація лінійних радіальних зон. Деякі з них можуть охоплювати промислові підприємства, інші сільськогосподарські підприємства, рекреаційні території чи фінансові центри.

Інша модель просторово-економічного устрою може бути поліцентричною (багоядерною) схемою з декількома провідними фокусами ділової активності.

Узагальнюючи підходи вищевказаних авторів, зміст просторового устрою, на нашу думку, полягає в комбінованому застосуванні як концепції полярного центру, секторального устрою, так і багоядерної моделі. На наш погляд, просторовий розвиток обумовлений як і полюсом росту, який є діловим центром, так і окремими галузями, які мають мультиплікативний ефект, тобто самі є полюсом росту. Тому представлена нижче функціональна організація просторового устрою більш реально дає уявлення про характер ендегенного устрою просторово-економічної системи (див. рис. 4.25).

Умовні позначення:

1 – діловий центр; 2 – зона розміщення активно функціонуючих підприємств; 3 – зона розміщення не активно функціонуючих підприємств; 4 – зони віддалених об'єктів; 5,6 – зони активного ведення сільського господарства; 7 – зони транспортних магістралей і логістичних центрів; 8 – зони розміщення відпочинкових і рекреаційних центрів.

Рис. 4.25. Функціональна організація економічного простору просторово- економічної системи

*Розроблено автором.

Можна виділити наступні групи факторів, які визначають конкретну специфіку подібної багатополусної структури просторово-економічної системи:

- специфічні вимоги деяких видів діяльності, в контексті поняття “доступність”;
- тенденція до групування функціонально близьких суб’єктів господарювання;
- обмеження можливостей спільного розміщення для окремо визначених видів діяльності;
- рентабельність функціонування певного кола суб’єктів господарювання незалежно від вартості земельних ділянок.

Слід звернути увагу, що просторово-економічні системи є просторово-функціональними структурами, що також враховують соціально-культурну специфіку територій. Так, наприклад, просторово-соціальна культурна специфіка американських територій орієнтована

на домінування автомобільного транспорту і пов'язаних з ним галузей, інфраструктури і сервісу. При розгляді України, як цільної просторово-економічної системи слід врахувати високу інерційність просторової структури суб'єктів господарювання і організацій, оскільки історично господарство було засноване на засадах планового господарства.

На нашу думку, слід виділити наступні аспекти морфології просторового регіонального устрою, які впливають на розташування ділової активності, витрати, пов'язані з їх розвитком та ендогенну конкурентоспроможність:

1. Розташування просторово-економічної системи, що визначає її співвідношення з особливостями більш широкого, ніж її територія, фрагменту економічного простору.
2. Тип просторової конфігурації.
3. Просторовий розподіл найважливіших характеристик щільності.
4. Специфіка розвитку окремих галузей і сфер діяльності.

Зазначені вище показники щільності характеризують фактичну чи передбачувану інтенсивність освоєння тієї чи іншої частки просторово-економічної системи і визначається формально як певна сумарна кількість співвідноситься із загальною площиною просторово-економічної системи, що характеризується цією сумарною кількістю.

Наприклад, для щільності певної пріоритетної галузі значення її щільності по відношенню до площі просторово-економічної системи, на якій розташовані суб'єкти господарювання даної галузі, розраховується наступним чином для значень:

d_b – щільність пріоритетної галузі “брутто”;

d_n – щільність пріоритетної галузі “нетто”;

$$d_b = P/S \quad (4.5)$$

$$d_n = P/S_n = P/(S - S_c) \quad (4.6)$$

де P – об'єми сукупного продукту, що випускається досліджуваною галуззю;

S – загальна площа просторово-економічної системи;

S_n – площа, зайнята виробничими потужностями досліджуваної галузі;

S_c – площа, не зайнята потужностями пріоритетної галузі.

Будь-який елемент просторово-економічної системи функціонує більш ефективно структурно і функціонально, чим більше різних об'єктів сервісу надається йому в межах просторово-економічної системи його базування. Тобто, функціонування будь-якого елемента просторово-економічної системи напряду залежить від того, наскільки оптимальними будуть його зв'язки всередині просторово-економічної системи щодо можливо більшої кількості елементів просторово-економічної системи.

Оскільки в сучасних умовах розвитку глобалізаційних тенденцій, в більшості випадків, інтереси суб'єктів господарювання не обмежуються тільки кордонами просторово-економічної системи базування, то вищевказані формули повинні враховувати додаткову щільність досліджуваної галузі в інших просторово-економічних системах.

У зв'язку з цим ми вводимо показник d_{ex} – зовнішня щільність пріоритетної галузі:

$$d_{ex} = \sum_{i=1}^n \frac{P_i}{S_i}, \quad (4.7)$$

де P_i – об'єми продукції досліджуваної галузі, що випускається в межах інших просторово-економічних систем;

S_i – відповідна площа просторово-економічної системи, де випускається продукція досліджуваної галузі.

В такому випадку загальна щільність галузі буде дорівнювати сумі вищенаведених показників:

$$d_i = d_b + d_n + d_{ex}. \quad (4.8)$$

Аналізуючи поняття “зв'язність” та “щільність” стосовно просторово-економічного розвитку, можемо констатувати, що елементи просторово-економічної системи розподіляються по території таким чином, що навколо особливо розвинених галузей господарства просторово-економічної системи спостерігається максимальна чисельність доступних для співробітництва суб'єктів господарювання, а при віддаленні від місць, де розташовані найбільш розвинені галузі, обидві характеристики зменшуються. Іншими словами, найбільша освоєність території просторово-економічної системи досягається в місцях розташування особливо розвинених галузей господарства, тобто в місцях розташування галузей, що мають мультиплікативний синергійний ефект на розвиток ендогенного конкурентного середовища просторово-економічної системи.

З розвитком тісного зв'язку між інтенсивністю освоєння території просторово-економічної системи і кількістю елементів просторово-економічної системи, доступних до цих територій, зростає ендогенна конкурентність суб'єктів господарювання окремих галузей просторово-економічної системи по відношенню до аналогічних суб'єктів господарювання в межах загальнодержавної просторово-економічної системи.

З ростом ендогенної конкурентності зростає екзогенна конкурентність по відношенню до представників аналогічних галузей в межах інших просторово-економічних систем, що знаходяться поза межами національних кордонів. В цьому випадку ендогенна конкурентність втрачає зміст, оскільки вона приймає форму ендогенного кластерного зв'язку, основне завдання якого полягає в оптимізації показників щільності та зв'язності.

М. Портер у роботі "Конкурентні переваги націй" [195, с. 229] стверджує, що "на перше місце виходять системи взаємозв'язків фірм і організацій – кластери". С. Соколенко [219] ставить в центр оптимізації соціально-економічного розвитку кластерну модель, оскільки він розглядає регіональні утворення як сукупні комплексні суб'єкти господарської діяльності, які складаються з безлічі окремих суб'єктів господарювання.

Слід звернути увагу, що більшість науковців, аналізуючи кластерну теорію Портера, ігнорують факт того, що Портер фокусувався на проблематиці забезпечення виходу на зовнішній ринок господарюючих суб'єктів однотипного характеру, розташованих в межах однієї території, об'єднаних загальною інфраструктурою, що використовують однакові регіональні трудові, природні, енергетичні та інші ресурси.

З одного боку, Портером не заперечується факт забезпечення ендогенної конкурентності, з іншого боку, ним пропонується відмова від конкуренції між певними суб'єктами господарювання за однієї мети: ефективна конкурентність товарів і послуг в глобальному економічному просторі. Власне, з цим він пов'язує соціально-економічний рівень розвитку: "чим більше розвинені кластери в окремій країні, тим вище в цій країні рівень життя населення і конкурентоспроможність компаній" [195, с. 369].

Союз потенційних ендогенних конкурентів отримав назву конкурентних кластерів, а конкурентність регіону визначається рівнем розвитку у ньому окремих виробництв і видів діяльності, груп технологій, взаємозалежних виробництв, що діють на зовнішній ринок.

Сучасна економічна наука визнає, що території, на яких функціонують кластери, стають лідерами економічного розвитку. На думку автора, таке лідерство обумовлюється створенням в межах просторово-економічної системи джерела екзогенного впливу за рахунок використання спільних виробничих, фінансових, енергетичних ресурсів. За рахунок посилення такого екзогенного впливу формується екзогенне конкурентне поле в інших слабших просторово-економічних системах, що піддаються таким впливам. В такому конкурентному полі конкурентних середовищ вчорашнім конкурентам буде комфортно і вигідно вести господарську діяльність, яка буде компенсувати недоотримані ними вигоди від укладеного союзницького договору про кластерну співпрацю в межах власної просторово-економічної системи.

Оптимальне функціонування просторово-економічної системи визначається управлінням, її функціонуванням і розвитком. Основним способом управління і моделювання розвитком просторово-економічних систем є кластерний аналіз, що використовується для проведення багатовимірних досліджень. Існуючі методи кластерного аналізу хоча і носять рекомендаційний характер, але можуть бути в подальшому використані з метою поєднання змістової оцінки функції відстані багатовимірного простору ознак та кількісної оцінки співвідношення показників регіонів у загальній сукупності.

Слід зупинитися на похідності поняття стійкість просторово-економічної системи від характеру зміни показників щільності та зв'язності. Будь-яке екзогенне порушення вищенаведених показників порушує збалансованість просторово-економічної системи. Екзогенним впливом будемо вважати будь-які зовнішні дії чи обставини, що мають повторювальний циклічний характер і можуть негативно (позитивно) впливати на господарську діяльність суб'єктів господарювання просторово-економічної системи. Дії, пов'язані з особливостями мінімізації екзогенних впливів і забезпечення збалансованості щільності та зв'язності з метою сталого динамічного розвитку просторово-економічної системи, будемо окреслювати як просторову конкурентоспроможність просторово-економічної системи. Зроблено висновок, що, просторова конкурентоспроможність регіональної просторово-економічної системи передбачає дії, пов'язані з особливостями мінімізації екзогенних впливів, які мають повторювальний циклічний характер і полягають у забезпеченні збалансованості, щільності та зв'язності суб'єктів господарювання регіону.

Особливість розвитку динаміки взаємовідношень показників щільності та зв'язності полягає в їх часовому вимірі загального характеру поширення процесів просторово-економічного устрою та розвитку. Зміст такої динаміки взаємозв'язку вище названих показників носить циклічний характер.

Слід зауважити, що, на нашу думку, загальний характер циклічної динаміки розвитку показників щільності та зв'язності полягає не тільки в забезпеченні стабільності та стійкості просторово-економічної системи, але і їх загального територіального розширення, яке набуває форм просторового співробітництва. Ці процеси пов'язані з підтримкою певної відповідності між соціально-економічним розвитком території, доступністю фінансової, транспортної та інноваційної інфраструктури і на базі цього формують динамічну картину просторового розвитку щільності ендогенних та екзогенних конкурентних зв'язків та впливів.

Використовуючи підхід Ньюлінга [305; 198; 65], можна відобразити формулу

$$a_t = a_n \exp(at - bt^2), \quad (4.9)$$

де a – щільність промислового виробництва в певній i -й точці просторово економічної системи в момент часу t ;

a_n – щільність промислового виробництва в i -ій точці в початковий момент часу;

де a – темпи початкового росту щільності промислового i -ій точці просторово-економічної системи;

b – коефіцієнт, що характеризує зміну темпу росту промислового виробництва зі зміною часу.

Ця формула підтверджує циклічний характер розвитку змісту щільності та зв'язності як основних факторів формування конкурентоспроможності та виділяє наступні етапи розвитку просторово-економічної системи:

- початкова стадія розвитку: щільність промислового виробництва швидко зростає: коефіцієнт b – високий;
- стадія росту: щільність виробництва зростає повільніше: профіль щільностей стає більш згладженим, просторовий розвиток території виходить за межі географічних кордонів;
- стадія зрілого розвитку: крива щільності прагне до порівняльно однакових значень незалежно від точки визначення в межах просторово-економічної системи, а також формує еко-

номічний простір в межах інших просторово-економічних систем;

- стагнація: щільність промислового виробництва знижується, спостерігається відтік капіталів, робочої сили, інноваційні тенденції відсутні.

Закономірність розташування різних видів активності в межах просторово-економічної системи може бути представлено формулою Б'юссера:

$$P(r) = 2\pi \int D(x) x dx, \quad (4.10)$$

де інтегрування проводиться в межах зміни змінної x від 0 до r .

Замість $D(x)$ підставимо класичну формулу Кларка, яка дозволяє отримати картину просторового розподілення інтенсивності освоєння території просторово-економічної системи, а також переваги в процесі просторового розвитку:

$$D = ae^{-br} = a \exp(-br), \quad (4.11)$$

де D – щільність промислового виробництва в досліджуваній точці просторово-економічної системи;

r – відстань від досліджуваної точки;

a – щільність промислового виробництва в досліджуваній точці просторово-економічної системи;

b – коефіцієнт > 0 .

Отримаємо наступне рівняння:

$$P(r) = 2\pi \int a \exp(-bx) x dx = 2\pi ab^{-2} (1 - (1 + br)x \exp(-br)). \quad (4.12)$$

Реальний розподіл відповідних щільностей описується не стільки фактором відстані від досліджуваної точки, скільки іншими факторами, що характеризують особливості просторово-економічної системи, що досліджується. Тому в процесі дослідження можуть виявитися розбіжності між фактичними даними і тими значеннями, що визначаються за формулою Кларка. Однак такі відхилення мають тенденцію до взаємної компенсації.

Використовуючи підхід Б'юссера [144], є можливість прогнозування динаміки цілого ряду важливих показників просторового розвитку: радіальної і поверхневої щільності виробництва (фінансової, транспортної, соціальної інфраструктури, а також, взявши за основу розрахунків модель експоненціального розподілу щільностей відносно певних індустрій (точок впливу), можемо підтвердити і розрахувати характер і зміст поширення екзогенних конкурентних впливів,

сформованих власними точками впливу досліджуваної просторово-економічної системи у вигляді поширення регіональних хвиль росту.

Використовуючи модель Фон Тюнена в якості вихідної просторово-економічної системи, можемо її розглядати як деякий однорідний економічний простір з окремими центрами впливу – фокусами ділової активності. В цій моделі приймається, що в даній точці концентруються галузі й сфери діяльності, які визначають, стимулюють та виправдовують розвиток інших сфер діяльності, які не є фокусами впливу.

Як і в моделі Тюнена, ми передбачаємо анізотропність регіонального економічного простору відносно будь-яких радіальних напрямків. Перевага місцезнаходження, пов'язаного з близькістю до центру впливу обумовлює ріст конкурентності і конкурентоспроможності суб'єктів господарювання просторово-економічної системи. Це знову ж таки привертає нашу увагу до проблеми оптимізації конкурентних зв'язків всередині просторово-економічної системи та посилення на цій основі екзогенних конкурентних впливів, які мають субнаціональний характер, а це, в свою чергу, може бути здійснено на основі кластерної форми організації внутрішнього розвитку економічних процесів просторово-економічної системи та адміністративного впливу.

Адміністративний вплив в межах регіональної просторово-економічної системи є штучно створеними умовами для забезпечення її конкурентоспроможності шляхом формування певного осередку – мотиватора просторової динаміки, тобто шляхом формування екзогенних впливів і створення необхідного середовища для забезпечення такого розширення життєвого простору в системі іншої просторово-економічної системи, яка піддається такому екзогенному впливу.

Водночас, забезпечення конкурентоспроможності регіону полягає у створенні самодостатньої регіональної просторово-економічної системи за рахунок сукупності ендогенних та екзогенних факторів з власним циклом розвитку, період коливання якого має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення.

Підсумовуючи вищевикладене можемо констатувати:

- найбільша освоєність території просторово-економічної системи має місце в місцях розташування розвинутих галузей господарства з мультиплікативним синергічним ефектом, де функціонування будь-якого елемента залежатиме від оптимальності його зв'язків в середині просторово-економічної системи по відношенню до інших суб'єктів господарювання

як в межах власної просторово-економічної системи, так і в межах інших просторових систем;

- розвиток ендогенного конкурентного середовища, формування конкурентних кластерів обумовлюють ріст ендогенної конкурентності просторово-економічної системи, формування джерела екзогенного впливу за рахунок використання спільних ресурсів і зовнішнього конкурентного середовища в просторово-економічних системах, що піддаються такому зовнішньому втручання;
- просторову конкурентоспроможність регіональної просторово-економічної системи, яка передбачає дії, пов'язані з особливостями мінімізації екзогенних впливів, які мають повторювальний циклічний характер і полягають у забезпеченні збалансованості, щільності та зв'язності суб'єктів господарювання регіону.
- загальний характер циклічної динаміки розвитку показників щільності та зв'язності набуває форм просторового територіального розширення у вигляді економічної експансії та різних форм співробітництва;
- конкурентні екзогенні впливи сформовані власними точками поляризації (впливу) просторово-економічної системи мають власний характер поширення у вигляді регіональних хвиль росту, а сам регіональний економічний простір має вигляд анізотропного економічного простору, де оптимізація конкурентних зв'язків і посилення екзогенних конкурентних впливів може проводитися на основі кластерної форми організації та адміністративного впливу.

Висновки до розділу 4

1. Конкуренція в межах просторового устрою є динамічним процесом, що окреслюється характером та щільністю конкурентних зв'язків та впливів, які є об'єктами керованості, управління. Управління конкуренцією в просторово-економічних системах різних рівнів полягає у створенні конкурентного середовища всередині самої системи, формуванні системи реагування на зовнішні зв'язки та впливи і розширенні внутрішнього конкурентного середовища у зовнішній простір.

2. Конкурентне середовища сучасного регіону в контексті просторового устрою визначається як розширений простір, який складається із внутрішнього та зовнішнього просторів, в межах яких функціонують регіональні суб'єкти господарювання, яких об'єднує спільний інтерес щодо їх конкурентоспроможності та ефективної діяльності. Керованість загальним конкурентним середовищем просторово-економічної системи, включаючи розширення, сприяє підвищенню стійкості і збалансованості просторово-економічної системи, тобто підвищенню її конкурентоспроможності, циклічний характер динаміки зміни показників просторово-економічної системи, прямо залежить від конкурентних впливів екзогенного характеру.
3. Глобалізаційні зміни конкурентного середовища призвели до зміни форми світового конкурентного середовища, складовими якого стали центри впливів і прийняття рішень (центри екзогенного впливу); макрорегіони спеціалізованого розвитку; регіони – сателіти національного рівня, регіони II-рівня після держави. При цьому регіональні просторово-економічні системи є повноправними учасниками світового економічного простору, які загострюють міжнародну конкуренцію, що, в свою чергу, викликає необхідність ідентифікації локальних конкурентних переваг, зокрема унікальних, зумовлює створення системи захисту/протидії зовнішнім впливам і розширення власного конкурентного простору.
4. Просторова конкурентоспроможність передбачає сукупність заходів щодо мінімізації екзогенних негативних впливів, які мають повторювальний циклічний характер. Метою реалізації таких заходів є забезпечення збалансованості, підвищення щільності та зв'язності суб'єктів господарювання регіональних просторово-економічних систем. Види діяльності, що мають мультиплікативний та синергійний ефект в межах регіональної просторово-економічної системи розглядаються як точки поляризації (центри росту), а щільність та зв'язність системи мають пряму залежність щодо віддаленості від таких точок.
5. Розвиток ендегенного конкурентного середовища на основі створення точок росту обумовлює формування власних екзогенних впливів на інші просторово-економічні системи, які створюють можливість посилення внутрішньої щільності і зв'язності у розширеному економічному просторі. При цьому слід враховувати, що розвиток просторово-економічних систем різних рівнів підлягає циклічному закону і кожна система має власні цикли розвитку, тоб-

- то ефективність взаємодії систем залежить від того на яких етапах (спадних, висхідних) циклів знаходиться кожна з них.
6. Світова економічна система на сучасному етапі розвитку набуває вигляду великого економічного простору, з різною щільністю економічних зв'язків між його складовими і притаманними йому соціально-культурними і географічними особливостями розвитку. Його вершиною є центри домінування (конкурентні центри), які створюють передумови для інтеграції макрорегіональних просторово-економічних систем з метою формування інших конкурентних центрів чи інтеграції країн, які в межах об'єднаних просторових систем, тим самим забезпечують підвищення власної конкурентоспроможності, а також, аналогічно, передбачають можливості інтеграції регіональних просторово-економічних систем.
7. Укрупнення і розширення економічного простору конкурентних центрів та макрорегіональних систем відбувається за рахунок просторових екзогенних впливів і знаходить своє негативне відображення у вигляді регіональних кризових хвиль, і як зворотній наслідок – відбувається циклічна зміна фінансової політики центру конкурентного впливу.
8. Використання математичного моделювання при дослідженні взаємного циклічного впливу просторово-економічних систем і застосування для їх вирішення методу Рунге-Кутта дали можливість виявити той факт, що при циклічній зміні ВДВ однорідних регіональних просторово-економічних систем, їх взаємовплив є позитивним, але несуттєвим. Разом з тим, вплив конкурентного центру на регіональну просторово-економічну систему є вагомим та обмежувачим щодо її розвитку. З ростом значення ВДВ регіональної просторово-економічної системи вимальовується тенденція щодо намагання претендувати на перехід у систему вищого порядку і зменшення конкурентних переваг центру домінування.
9. Просторова конкурентоспроможність регіональної просторово-економічної системи передбачає дії, пов'язані з особливостями мінімізації екзогенних впливів, які мають повторювальний циклічний характер і полягають у забезпеченні збалансованості, щільності та зв'язності суб'єктів господарювання регіону. Забезпечення конкурентоспроможності регіону полягає у створенні самодостатньої регіональної просторово-економічної системи за рахунок сукупності ендегенних та екзогенних факторів з власним циклом розвитку, період коливання якого має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення.

РОЗДІЛ 5. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

5.1. Основні пріоритети забезпечення конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи в умовах глобальних циклічних взаємовпливів

Комплексне використання просторово-економічного потенціалу регіонів в часі дозволить досягти якісно іншого характеру і змісту ефективності та результативності функціонування загальнодержавного утворення в умовах поширення глобалізаційних процесів. Ефективність досягнення показників збалансованого економічного розвитку загальнодержавної просторово-економічної системи залежатиме від тісного характеру взаємодії та сполучення комплексу підсистем, що в динаміці та сукупності являються складовими елементами цієї системи.

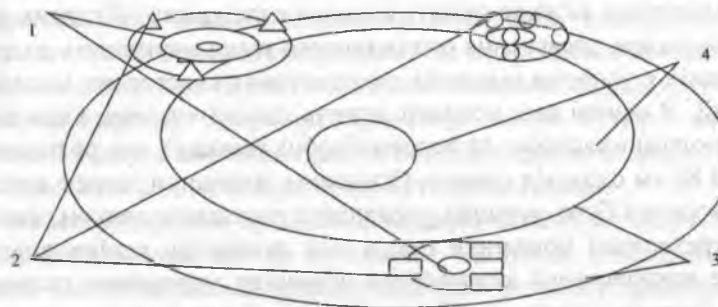
Виходячи з основ просторової концепції, рівнів просторової організації суспільних систем, ієрархічності та системності устрою просторових систем, виділяємо наступні основні типи просторово-економічних систем:

- великий економічний простір – охоплює господарську діяльність суб'єктів, що є макроекономічними одиницями. Основною рисою великого економічного простору є глобальний характер його поширення;
- простір макрорегіональної одиниці – охоплює сферу господарського, валютно-фінансової і економічної діяльності суб'єкта, навколо якого формується макрорегіональний простір;
- простір мезорівня – простір, що формується адміністративно-територіальними одиницями окремих макроекономічних одиниць;
- субрегіональний економічний простір – є єдиною просторовою системою, утвореною будь-якими суміжними просторовими системами мезорівнів;
- трансререгіональний простір – є просторовою системою, утвореною будь-якими просторами мезорівня, що не мають спільних суміжних просторових систем;
- міжнаціональна просторово-економічна система є результатом домовленості декількох держав-учасниць щодо спільного функціонування та проведення господарської діяльності їх регіонів;

– мультирегіональна просторова система – є простором, утвореним будь-якими просторами мезорівня незалежно від їх стану та віднесення до будь-яких макрорегіональних економічних регіональних утворень.

Вище наведена ієрархія організації просторового устрою ще раз дає можливість стверджувати, що в центрі просторового устрою лежить регіон. Однак категорія просторової системи мезорівня є ширшою за зміст системи територіального устрою. Участь регіонів у просторовому устрою обумовлювали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. В більшості випадків наукове тлумачення просторової регіоналізації зводилися до економіко-географічного чи економічного районування. На нашу думку, сучасний устрій економічного простору з врахуванням ієрархічності та системності просторово-економічних систем, в основі яких лежить мезорівень дає можливість окреслити концепцію загального просторового розвитку.

Представлена автором парадигма світового просторового устрою вказує на наявність великого економічного простору, що утворює загальну просторову систему, в якій функціонують макрорегіональні системи (рис. 5.1) з виокремленням конкурентних центрів, в орбітах яких функціонують інші сателітні регіони. Їхній просторовий розвиток знаходиться в прямій залежності від змісту стану і характеру розвитку центру екзогенного впливу.

1-центри екзогенного впливу; 2-регіони-сателіти; 3-регіональні кризові хвилі; 4-простір макрорегіональної економічної системи.

Рис. 5.1. Структура макрорегіональної просторово-економічної системи

*Розроблено автором.

Негативні явища чи кризові процеси, які обумовлені циклічним характером динаміки розвитку самого центру екзогенного впливу прямо впливають на сателітні регіони у вигляді регіональних кризових хвиль, які поширюються в економічному просторі впливу центру екзогенного впливу. Емпірично цей процес був нами висвітлений в 3-ому розділі даної роботи.

Слід наголосити на тому, що з перших етапів свого розвитку просторова економіка в центр свого дослідження поклала регіон. Так, Ф. Лист [307, с. 62–63] представив власне дослідження динаміки економічного розвитку регіонів та характер і процеси їх інтеграції в автономні територіальні об'єднання. Особливо підкреслювалися необхідність тісної взаємодії та співпраці територіальних економічних утворень.

Як було відмічено в першому розділі роботи становлення центрів екзогенного впливу відбулося у вигляді стратегічних і самодостатніх просторово-економічних систем, а основним необхідним елементом економічного та просторового інтеграційного процесу являється капітал. Тим самим, фінансово-економічні інструменти являються основним важелем впливу з боку центрів екзогенного впливу.

Враховуючи конкурентний характер міжнародної торговельної діяльності М. Портер [195, с. 222–223] запропонував в якості осередку мотиватора просторової динаміки розглянути “кластеризацію” господарства. Тим самим основний спосіб досягнення оптимального рівня ендегенних зв'язків лежить в основі кластерних об'єднань.

Прикладом досягнення оптимального рівня внутрішніх ендегенних зв'язків є успішна стратегія використання кластерних моделей в Фінляндії. В основі цих моделей лежить лісний кластер, куди включені целюлозно-паперові та деревообробні компанії, що розташовані в радіусі 80 км один від одного. Основним завданням даного кластерного утворення було успішне управління галузевим ринком, виходячи зі стратегічної поведінки галузі для економіки країни в цілому. Успішне використання кластерного принципу управління галузевим ринком лісового кластеру у Фінляндії дало можливість змінити індикатори потенційної конкурентоспроможності на аналіз міжнародної конкурентоспроможності кінцевої продукції галузей. Тобто, якщо потенційна конкурентоспроможність фіксувалася у випадку, за умови, що темпи росту об'ємів продаж, прибутку і інвестицій, а також рівень продуктивності праці в даній галузі вище середньо галузевих у світі, то індикаторами міжнародної конкурентоспроможності кінцевої

продукції галузей, об'єднаних в кластери слугували перевищення долі продукції даної галузі на світовому ринку над сумарною долею країни в загальносвітовій торгівлі і перевищення галузевого експорту над імпортом.

Позитивним результатом імплементації лісового кластеру у Фінляндії стала реалізація глобальної стратегії розвитку у вигляді купівлі компаній за кордоном і поширення на цій основі закордонної мережі власних фірм. Приклад розвитку кластерних утворень у Фінляндії є підтвердженням успішної стратегії на основі галузевого принципу, але територія Фінляндії, її населення неспіврозмірні з територією і населенням України, тому будь-яка галузь України не може бути представленою у вигляді одного кластеру.

Кластерні утворення можуть виникати тільки в межах певних регіонів, в такому випадку, такий територіальний кластер не в змозі представляти певну галузь України. На нашу думку, при території і населенні України слід зупинитися на територіально розподіленій системі кластерів за умови збереження вертикально інтегрованих структур, там, де вони є ефективними.

Збереження вертикально інтегрованих структур є необхідним через проблеми відсутності “соціального капіталу”. Ф. Фукуяма [271, с. 303–304] зауважував, що “при формуванні мереж, фірми повинні покладатися на соціальний капітал, який існує в більш широкому суспільстві. Мережі, що самоорганізуються з найбільшою ймовірністю виникають, коли люди в широкому суспільстві володіють іншими сильними суспільними інституціями і не поділяються за класами, національностями, вірою, расою і іншими ознаками. При відсутності соціального капіталу ієрархічні організації мають більше значення і фактично можуть являтися єдиним засобом, дякуючи якому суспільство з низьким рівнем довіри може бути організовано”.

Кластерна форма організації ведення бізнесу не може бути насильно насадженою, але це не означає, що немає необхідності створювати інституціональні передумови для розвитку кластерної взаємодії компаній. Слід також додати, що принцип кластерної співпраці суб'єктів господарювання не тільки є важливим для розвитку окремих просторово-економічних систем, але і є важливим для розвитку економіки країни в цілому, оскільки, за допомогою ендегенної системи кластерів є можливість подолати протиріччя між великими масштабами і гнучкістю, а також створення стійких субконтрактних

схем, які оптимізують та об'єднують в єдине ціле економічний ендегенний простір країни.

Використання кластерних моделей в транскордонному і прикордонному співробітництві дає можливість участі локальних суб'єктів господарювання в міжнародних утвореннях та союзах, що в свою чергу може розглядатися як перший етап щодо формування зовнішнього економічного поля і на його базі утворення екзогенного економічного середовища.

Завданням кластерного аналізу є те, щоб на підставі даних множини X представити кількість об'єктів G на k – ціле значення кластерів: $A_1, A_2, \dots, A_n$, так щоб кожний об'єкт відповідав тільки одній підмножині.

Н. В. Павліха [183, с. 182] представляє певну цільову функцію для розбиття регіонів на групи у вигляді внутрішньо групової суми квадратів відхилення:

$$\omega = \sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})^2 = \sum_{j=1}^n x_j^2 - \frac{1}{n} \left(\sum_{j=1}^n x_j \right)^2, \quad (5.1)$$

Така цільова функція виражає рівні бажаності різного розбиття і угруповань та представляє певний критерій у вигляді функціоналу з метою задоволення певного критерію оптимальності.

До основного критерію оптимальності відносять віддаленість між точками A_i і A_j відповідних об'єктів i -го і j -го, які утворюють певний кластер. Основна функція, яка використовується з метою оптимізації відстані в кластерному аналізі є евклідова відстань. Вона визначає потрапляння об'єктів в один або ж різні кластери за рахунок відстані між A_i і A_j :

$$d2(A_i, A_j) = \left[\sum_{k=1}^p (A_{ki} - A_{kj})^2 \right]^{1/2}. \quad (5.2)$$

Оскільки будь-яка просторово-економічна система являє собою певні координати точок в багатовимірному просторі, то з метою кластеризації просторово-економічної системи використовують наступні методи:

- ієрархічна процедура – дозволяє в багатовимірному просторі об'єднувати елементи кластерів з врахуванням схожості між точками, чи на основі визначення відстані. Вона використовується з метою оцінки складу і кількості компактних груп кластерів, що включають різні регіони;

- ітеративна процедура – процес попереднього розбиття існуючих даних на певне задане число кластерів. Він передбачає визначення центрів тяжіння (росту) кластерів;
- деревидна процедура – процес розгляду кожного об'єкта в класі, з подальшим поступовим зниженням обмежень щодо рішення про об'єднання двох або більше об'єктів в один кластер.

З врахуванням існуючих підходів щодо кластеризації просторово-економічних систем, а також з врахуванням особливостей і тенденцій розвитку просторово-економічних утворень рахуємо за доцільне додати до наведеного переліку мультиплікативний спосіб кластеризації.

На нашу думку, мультиплікативний спосіб кластеризації просторово-економічної системи повинен базуватися на визначенні центрів (полісів) росту, що мають мультиплікативний ефект на розвиток супутніх кластерів чи окремих елементів кластерів на критерії схожості і відстані. При цьому, повинно використовуватися оптимальне порогове значення щодо умов кластеризації елементів. У випадку не відповідності заданому критерію слід враховувати оптимальні можливості щодо включення в кластерне утворення елементів (кластерів) інших просторово-економічних утворень.

Методи кластерного аналізу включають великий перелік різного виду аналізу, зокрема: центроїдний метод, метод максимальної локальної відстані, метод повних зв'язків, метод Ворда, але всі результати вищезазначених методів є в більшості випадків рекомендаційними. На відміну від цього, запропонований вище мультиплікативний спосіб кластеризації не тільки являється похідним теоретичним підсумком теорії конкурентоспроможності Портера як спосіб покращення і мотивація розвитку ендегенного середовища, але і створення економічного екзогенного середовища та підвищення зовнішньої конкурентності.

Слід додати, що портеровський підхід щодо формування зовнішньої конкурентності і екзогенного середовища знаходить своє відображення у прямому зв'язку з валютною політикою. Це пов'язано з тим, що, як ми вже зауважували в другому розділі даної роботи, в умовах валютної системи зі змінними валютними курсами валютний курс має залежність не тільки від зміни грошової маси в країні і зміни очікуваного рівня інфляції, але і від зміни приватних та корпоративних активів в іноземній валюті. Тим самим, узагальнюючи сказане,

можемо стверджувати, що ефективний характер ведення екзогенної активності суб'єктів господарювання просторово-економічної системи є складовою стабільності валютної позиції.

Наявність мотивуючого фактора в межах просторово-економічної системи підтверджується гіпотезою, яка висунута М. Годе [340], щодо "розгортання процесів в майбутньому". Він вказував, що явища сучасного стану, визначаються тим, що ще не досить явно, але обов'язково повинні виникнути в майбутньому. Годе, спираючись на аналіз поведінки соціальних груп та індивідуумів, в них виявляв центри неформального лідерства і передбачував розвиток ситуації у певному соціумі. Аналогічні результати він отримав при дослідженні розвитку груп підприємств на певному сегменті ринку в рамках певного виду господарської діяльності. Годе вказує, що обов'язковою умовою, в цьому випадку, є наявність ціленаправленої взаємодії чи взаємного сприяння досліджуваних суб'єктів, що породжує так звану когерентну поведінку. Така когерентна поведінка викликає функціональну атракцію в еволюційному просторі економічної системи. Якісна поведінка множини більшості периферійних структур одиниць економічної системи, які взаємодіють з ведучою структурною одиницею представляє собою атрактор (мультиплікатор) функціонального простору економічної системи.

Зміни в динаміці рейтингу мультиплікатора просторово-економічної системи рекурсивно відновлюються (відтворюються) в поведінці інших підрозділів, що з нею взаємодіють, формуючи при цьому фрактальні залежності.

Я. В. Круковський [129] обумовлює особливості атракції (мультиплікації) груп показників, які знаходяться в процесі їх еволюційних змін, коли у траєкторіях, що формуються ними присутній певний "центр тяжіння" – атрактор (мультиплікатор) еволюції, який "притягує" до себе досліджувані однорідні елементи соціально-економічної системи. Тим самим можемо стверджувати, що ініційовані структурною самоорганізацією процеси в просторово-економічній системі відбуваються у вигляді структурних зсувів в організаційно-функціональній і соціальних складових просторово-економічної системи.

Б. Вільямс [37, с. 125-127] вводить поняття "верхнього фракталу" та його наявності в часовому ході еволюції показників стану і поведінці елементів економічної системи. Він також обумовлює еволюційний розвиток структурних елементів економічної системи у вигляді приросту їх приведених рейтингів. Б. Вільямс також зауважує, що

самоутворення подібних залежностей в часових рядах інших структурних складових проводиться з запізненням в один-два часових інтервали і з відставанням на 10–40%, а це свідчить, що у взаємодії структурних складових, їх еволюційному розвитку зароджується просторовий фрактал.

Просторовий фрактал, що виник в результаті самоорганізації, проявляючи основну структуру змін в просторово-економічній системі, дозволяє передбачити можливі тенденції щодо ефективності господарської діяльності оцінюваних самоорганізуючих структурних складових. З точки зору управління внутрішніми ендогенними зв'язками просторово-економічної системи, виникнення фракталу є ознакою синхронізації стратегічного управління просторово-економічної системи та її структурними елементами, основаною на розумінні загально організаційних цілей суб'єктів господарювання, і, як результат, когерентного функціонування структурних одиниць просторово-економічної системи, що проявляються в їх кооперативній взаємодії в частині реалізації спільних цілей. Це свідчить про наявність процесу ініційованої самоорганізації, який проявляється на еволюційному розвитку досліджуваних галузей, а також щодо функціонально-соціальної атракції, галузь К (див. рис. 5.2), що мотивує, чи притягує до себе різні сфери діяльності суб'єктів господарювання, що з нею взаємодіють, орієнтує їх на успішну реалізацію загального процесу організаційного розвитку.

На рисунку 5.2 представлений можливий процес управління, а також ініціативна поведінка просторово-економічної системи на основі методу фрактального аналізу, який базується на використанні принципу рекурсії. Принцип рекурсії виходить з передбачення про наявність рекурсивного зв'язку в часовому ряді, який описує динаміку досліджуваних процесів, дозволяючи виявити причинно-наслідковий зв'язок між економічними об'єктами і явищами.

П. Андерсен [37, с. 58] розглядав часові ряди, які здаються випадковими, можуть в дійсності бути фракталами з самонаправленими тенденціями. Визначення фрактальної структури дозволяє знайти спосіб і розуміння поведінки, тенденцій та перспектив розвитку просторово-економічної системи, тим самим, забезпечити в ній порядок та системність.

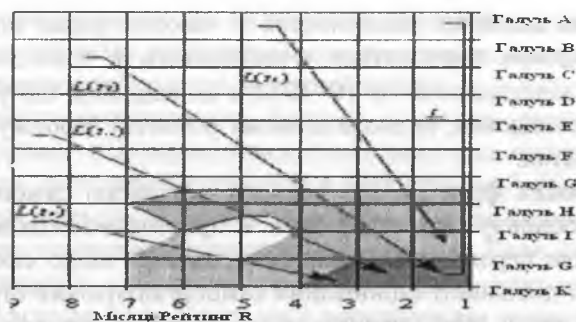

Рис. 5.2. Ініціативна поведінка просторово-економічної системи на основі методу фрактального аналізу

*Розроблено автором.

Таким чином, при проведенні аналізу мультиплікативності чи атракції певних сфер діяльності в межах просторово-економічної системи в ракурсі аналізу часових рядів розвитку просторово-економічних систем, фрактал являється не запізнілим, а випереджаючим сигналом. Він може прогнозувати перспективи розвитку просторово-економічної системи у вигляді сукупності ймовірних траєкторій в просторі стану економічної системи.

Вияв фрактальних залежностей в груповій динаміці соціально-економічних процесів організації є перспективним з огляду на те, що вони є похідними від управлінських процесів, яким притаманна часова рекурсія чи циклічність, що описується апроксимованим фракталом, елементи якого, що відповідають аттракторам (мультиплікаторам) інфраструктурних цілей місії формують геометричне відображення у вигляді просторового фракталу як елемента спіралі еволюції, інтерпретуючи поведінку і зміст системи управління просторово-економічною системою.

Зміст розвитку просторово-економічного системного устрою з використанням більшістю науковців певного осередку впливу ще раз підтверджує правильний характер сучасної парадигми просторово-економічного системного устрою та їх екзогенний характер впливу на інші суб'єкти світової просторової системи.

Суб'єктами відтворювального процесу є регіональні та місцеві адміністрації, які являються з економічної точки зору: некомерційними структурами, що орієнтуються на політичні цілі і монополістами, оскільки в одному регіоні не може бути двох адміністрацій [322]. З

вищезазначеного бачимо, що ведучою ланкою в економічній системі сталого розвитку є некомерційні структури.

Регіональне управління в умовах сталого розвитку виступає як процес узгодження та інтенсифікації відтворювальних циклів, а регіональна політика – як процес територіальної організації відтворювальних ресурсів. В порівнянні сьогоднішня мета її діяльності – “вирівнювання рівнів економічних процесів” – створює в дійсності лише тільки “надбудову” над цим фундаментом.

Ю. Гладкий [63, с.19] визначає регіональну політику як сферу діяльності з управління політичним, економічним і соціальним розвитком країни у просторовому, регіональному аспекті, відображення взаємовідносин між державою і регіонами та регіонів між собою. На нашу думку, Ю. Гладкий у своєму визначенні регіональної політики більш тісніше наблизився до умов сьогодення, оскільки він визначає регіональну політику у просторовому відображенні. Слід також уточнити, що структура регіональної політики у просторовому відображенні повинна поєднати державну регіональну політику та місцеву регіональну політику. Таке поєднання повинно відобразитися на оптимальному використанні можливостей просторового розвитку як окремих регіонів, так і держави в цілому. Суб'єктом регіональної політики є не тільки органи державної влади, але і органи місцевого самоврядування, громадські організації, суб'єкти підприємницької діяльності, безпосередньо населення регіону. Звідси випливає, що основна мета просторової регіональної політики повинна полягати у максимальній і довгостроковій просторовій гармонізації інтересів держави і регіонів з урахуванням субсидіарного принципу європейського регіонального розвитку.

Регіональна політика повинна забезпечувати зважений підхід, оскільки для країни з нетривалою історією демократичного розвитку вона являє собою передумовою забезпечення цілісності і унітарності. Враховуючи особливості поширення глобальних процесів, регіональна політика стає пріоритетом внутрішньої політики держави з чітким структурованим і ефективним регіональним управлінням.

Найбільш адекватно цьому відповідає концепція порівняльних регіональних переваг, відповідно до якої кожний окремий регіон прагне до максимізації регіонального економічного доходу на основі просторового розвитку і поширення в просторі тих галузей, або ж видів діяльності, в яких концентруються найбільш ефективні і розвинуті в даному регіоні фактори виробництва.

Реалізація державної регіональної політики вимагає використання механізмів оптимізації проведення управлінських рішень. Уряд, який використовує мікроінструменти (наприклад, безпосередній вплив на робочу силу та підприємців) та макроінструменти (наприклад, монетарну, фіскальну і торгову політику) повинен раціонально перерозподіляти частину доходів між регіонами та галузями для стимулювання просторово-економічного розвитку держави в цілому і її регіонів з метою створення умов підвищення їх конкурентоспроможності. Регіональна політика самих регіонів повинна враховувати державні інтереси просторового розвитку і формулювати власні інтеграційні уподобання в глобальному просторі.

Проведення державної ациклічної політики повинно враховувати векторність інтеграційних процесів, зокрема, спрямування до ЄС. В силу цього, особливість державної регіональної політики повинна бути чітко окреслена та уніфікована з основним принципами європейського регіонального просторового розвитку. При цьому, державна регіональна політика повинна забезпечувати зважений підхід, оскільки для країни з нетривалою історією демократичного розвитку вона є передумовою забезпечення цілісності і унітарності. Враховуючи особливості поширення глобальних процесів, державна регіональна політика повинна бути пріоритетом внутрішньої політики держави з чітким структурованим і ефективним регіональним управлінням.

Стимулювання просторового розвитку регіонів вирішить проблему поділу регіонів на “донорів” і “реципієнтів” і надасть можливість в повній мірі використати їх просторовий потенціал не тільки в контексті просторового поширення ефективних сфер діяльності і галузей, але і повного використання пріоритетів прикордонного, транскордонного співробітництва і ефективного розміщення капіталів, що мають регіональне походження в просторі і в часі.

Реально регіональна політика реалізується переважно через управлінські апарати адміністративно-територіальних одиниць – областей, районів тощо, і, насамперед, через органи виконавчої влади. Разом з тим, ратифікувавши у 1997 році Європейську хартію місцевого самоврядування, а також взявши на себе зобов'язання гармонізувати своє законодавство із законами ЄС, Україна тим самим засвідчила свою прихильність до Європейських цінностей і стандартів.

Уніфікація українського законодавства до законів та інтеграція до ЄС мають і негативну сторону. До негативних чинників, що мають

характер екзогенних впливів і очікуються при інтеграції України до ЄС необхідно вказати наступне: загроза втрати контролю за національною економікою, банківського сектора, промисловості; необмежена скупка землі іноземцями; більш жорсткі конкурентні умови, за меншої спроможності дотримуватись високих стандартів якості та захисту навколишнього середовища; неможливість прийняття рішень щодо впровадження реформ без їх уніфікації з існуючими обмеженнями Маастрихтських критеріїв (для зони Євро); втрата частини суверенітету, залежність від європейського рівня прийняття рішень через регіоналізацію – посилення регіональних еліт.

Відповідно до вказаного, враховуючи складність оперативного вирішення проблем, окреслення стратегічних напрямків розвитку певні повноваження по здійсненню регіонального управління держава змушена делегувати суб'єктам, що не входять до вертикалі виконавчої влади, а є органами місцевого самоврядування і іншим суб'єктами, які здатні брати участь у виробленні просторової регіональної політики.

Значення місцевого самоврядування в умовах розвитку просторової економіки набуває більш широкого визначення. Окрім існуючого поняття, воно також передбачає самостійність та автономність місцевих органів самостійно і оперативно вирішувати питання місцевого значення.

Міське самоврядування – це основний механізм забезпечення ациклічного регулювання економічних процесів за рахунок не тільки оперативного реагування щодо подолання негативних явищ в економіці регіону, вирішення соціально-економічних проблем, але і формування ефективного міжрегіонального та зовнішнього економічного середовища.

При цьому органи самоврядування повинні виступати не стільки як адміністративні органи, а як економічний партнер суб'єктів господарювання, при цьому акумулюючи виробничі й економічні можливості низки підприємств, як для розв'язання загально регіональних проблем, так і для формування зовнішнього та внутрішнього економічного середовища.

Основними механізмами, якими наділені органи місцевого самоврядування щодо формування ефективного економічного середовища є територіальна власність органів самоврядування, організаційна автономія, фінансова самодостатність, прийняття, затвердження і контроль програм виконання соціально-економічного розвитку; регу-

лювання місцевих податків і зборів та затвердження бюджетів відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Однією з необхідних умов виконання функцій органами місцевого самоврядування є створення відповідної економічної бази місцевих бюджетів, в свою чергу, фінансування бюджету місцевої влади є однією з найважливіших сфер державних фінансів.

Підсумовуючи наведене вище можемо стверджувати, що основним носієм ефективної регіональної політики у сфері формування і розвитку економічного простору, ациклічного регулювання економічних процесів є органи місцевого самоврядування в поєднанні з ефективним процесом державного регулювання економіки, який визначається залежно від об'єкта державного регулювання з врахуванням його специфічних рис та особливостей.

Основний зміст принципу субсидіарності був викладений в попередніх розділах роботи, але в рамках теорії просторового розвитку принцип субсидіарності є підтверджуючим фактом розгляду регіонального утворення як єдиного елементу, який здатний сформувати і проводити політику просторово-економічного розвитку, використовуючи важелі просторового впливу з метою забезпечення просторової конкурентності та ациклічного регулювання економічних процесів за умов розвинутої просторової конкурентоспроможності.

В попередніх розділах роботи було доведено, що в умовах поширення глобалізаційних процесів конкурентні переваги, які мають ресурсні походження втрачають свою значимість. На перший план виходять переваги, що мають інноваційну складову, складову ефективного управління економічними процесами, особливо, які стосуються розміщення фінансово-інвестиційних ресурсів в просторі і в часі, а також штучного створення полюсів економічного зростання, що мультиплікативно впливають на розвиток супутніх галузей.

Ефективне управління економічними процесами у відповідності до субсидіарного принципу може відбуватися тільки в умовах розвинутого самоврядування та уніфікованої інституціональної системи.

Розвиток самоврядування є способом прийняття негайних рішень, що в більшій мірі відповідають регіональним потребам, ніж у випадку їх централізованого вирішення. Звідси, розвинуте самоврядування є найадекватнішим способом реагування на проблемні прояви економічного розвитку регіонального утворення як просторово-економічної системи.

Значна роль у розвитку регіону в просторі відіграють інституціональні чинники. Ефективна робота регіональної інституціональної системи повинна складатися з двох напрямків: формування і реалізація внутрішньо регіональної просторово-економічної політики; ефективне використання міжрегіональних просторово-економічних та міжгалузевих зв'язків; успішне формування і розвиток зовнішнього просторово-економічного середовища.

В основі розвитку інституціональної системи передбачається врахування регіональних інститутів регулювання та інститутів ринкової інфраструктури.

До інститутів регулювання слід віднести сукупність формальних правил і неформальних обмежень, в межах яких діють "інститути ринку", що включають в себе всі комерційні і некомерційні організації.

До інституціонального складу ринкової інфраструктури необхідно віднести інститути, що за домінуючою ознакою відносяться до обслуговування ринків і містять наступні агреговані групи інститутів: комплекс галузей і сфер діяльності, що забезпечують доведення товару до споживача (торгово-посередницька інфраструктура); розгалужена та взаємопов'язана мережа підприємств, що забезпечують і обслуговують основну ринкову діяльність (фінансово-кредитна інфраструктура); сукупність галузей і сфер господарства, які обслуговують основну ринкову діяльність (інформаційно-обслуговуюча інфраструктура).

У відповідності до викладених основних положень теорії взаємного впливу просторово-економічних систем і враховуючи інтеграційні уподобання виникає необхідність гармонізації інститутів регіональної просторово-економічної системи регіону до структури та функцій інститутів систем, через які передбачається розширення конкурентного простору. Безпосереднім прикладом уніфікації інституціональної системи в Івано-Франківській області є створення Координаційної ради з підтримки і супроводу інвестицій, "Інституту регіонального інтеграційного та інноваційно-інвестиційного розвитку", удосконалення функціонування дозвільних центрів та спрощення дозвільних процедур, а також формалізація діяльності земляцтва Івано-Франківщини в Києві, участь у національному представництві Карпатського Єврорегіону та підготовка відкриття представництва області в Канаді та Іспанії.

Відкриття регіоном таких представництв у макрорегіональному та глобальному просторах кладе початок розширенню зовнішнього конкурентного простору, яке вимагає власного інституційного забезпечення. Складовими, які формують зовнішній конкурентний простір є інституції, діяльність яких спрямована на створення сприятливого конкурентного середовища в межах інших просторово-економічних систем для функціонування суб'єктів господарювання власної регіональної просторово-економічної системи.

Гармонізована інституціональна система разом з адаптованим законодавством дасть можливість стверджувати про створені умови щодо поліпшення інвестиційного клімату, а також умов щодо формування інноваційного розвитку, покращення ділової активності.

Будь-які дії регіонів щодо облаштування території і розвитку "людського капіталу" не принесуть результату, якщо не будуть використані певні "зовнішні" фактори по відношенню до регіонів з метою забезпечення сталості розвитку. Аналіз цих умов ведеться шляхом розробки різних сценаріїв господарського розвитку регіональних утворень – "інерційного", "сировинного", "відтворювального" та "інвестиційного".

Різні напрямки розвитку господарського комплексу регіону повинні враховувати міжрегіональні міжгалузеві зв'язки всередині країни. Якщо в умовах становлення незалежної України міжрегіональні міжгалузеві зв'язки розглядалися як передумова становлення та прогресу регіонального розвитку, то в сучасних економічних умовах сталого розвитку необхідна зміна вектора розвитку міжрегіональних міжгалузевих зв'язків на умовах врахування та розвитку міжрегіональних конкурентних переваг, що дозволить взяти до уваги соціально-економічні та природно-культурні особливості регіонів.

В умовах динамічної інтеграції регіонів України в транскордонні та прикордонні регіональні утворення, врахування міжрегіональних конкурентних переваг дасть привід оцінити та спрогнозувати участь українських регіонів з точки зору ефективного використання їх економічного і соціального потенціалу. Особливості світових глобалізаційних процесів, а також тенденції щодо включення країни в різного виду спільні економічні проекти та організації створюють необхідні передумови аналізу конкурентних переваг окремо взятих регіонів та оцінки їх сукупного ефекту.

Таким чином, регіональні утворення є не тільки суб'єктом сталого розвитку але й провідною ланкою економіки системного від-

творення регіональних ресурсів в просторовому вимірі. В свою чергу, економічна система сталого розвитку базується на стратегії нормалізації ресурсних циклів і встановленні спільного контролю за відтворювальними процесами. Передумови переходу до сталого розвитку обумовлені посиленням міжрегіональної диференціації, високою концентрацією фінансових ресурсів на окремих певних територіях та ростом варіації індивідуальних доходів на душу населення, інституціональним характером процесу відтворення. Це вимагає створення власної інституціональної системи, основою якої повинні стати регіони. У зв'язку з цим, некомерційні громадські інституціональні утворення необхідно розглядати як базову ланку сталого розвитку.

Відтворювальна модель економіки регіону, її технологічний базис і конкурентоспроможність формуються в результаті інтегральної дії екзогенних і ендегенних факторів, за допомогою участі регіону в системі міжрегіональних і світогосподарських зв'язків. Основу господарського комплексу регіональної просторової системи складають галузі спеціалізації, в яких виробляють продукцію для вивозу в інші регіони країни і на експорт. Регіон, як соціально-економічна система інтегрований у національний простір за участі мережі міжрегіональних економічних зв'язків і, відповідно, у світове господарство.

До найважливіших позицій просторової конкурентоспроможності регіону необхідно віднести:

- зручне географічне положення і висока транспортна освоєність території регіону, близькість економічно розвинених територій, здатних формувати ринковий економічний простір; наявність зручних транспортно-економічних зв'язків з зарубіжними країнами;
- наявність природних ресурсів;
- наявність в регіоні розвиненого науково-технічного потенціалу, науково-інформаційної складової економічного простору;
- інноваційний розвиток;
- наявність сучасної ринкової інфраструктури і кадрів, що володіють знаннями, достатніми для організації ефективності маркетингової, фінансово-кредитної та біржової діяльності;
- сприятлива екологічна ситуація, що робить регіон привабливим для розміщення нових робочих місць і для проживання населення;

- наявність в регіоні надійного зовнішньоекономічного потенціалу, під яким розуміють можливість активної участі в світогосподарських зв'язках, розвиток прикордонних територій, транскордонне співробітництво;
- розвиненість економічної інфраструктури і визначені напрями її реформування. Економічна структура регіону визначає місткість ендогенного ринку й основні напрями ввезення та вивезення товарів і послуг;
- економіка регіону значною мірою залежить від ефективності функціонування декількох крупних підприємств. Це ті полюси росту, які мають мультиплікативний вплив на інші галузі. Розвиток регіону може бути забезпечений також за рахунок переходу до кластерних об'єднань – оптимальних замкнених технологічних й економічних циклів;
- розвиток туризму та рекреації, які мають важливе значення для диверсифікації економічної діяльності.

Підсумовуючи вищенаведене можемо стверджувати, що: ефективність досягнення показників збалансованого економічного розвитку національної просторово-економічної системи залежатиме від тісного характеру взаємодії та сполучення комплексу підсистем, які в динаміці та сукупності являються складовими елементами цієї системи.

Представлена в розділі ієрархія організації просторового устрою дає можливість стверджувати, що в центрі просторового устрою лежить мезорівень, тобто регіон. Однак категорія просторової системи мезорівня є ширшою за зміст системи територіального устрою.

Представлена парадигма світового просторового устрою підкреслює факт прямої залежності просторового розвитку сателітних регіональних систем від змісту стану і характеру розвитку центру екзогенного впливу. Негативні явища чи кризові процеси, які обумовлені циклічним характером динаміки розвитку самого центру екзогенного впливу прямо впливають на сателітні країни у вигляді регіональних кризових хвиль, які поширюються в економічному просторі впливу центру екзогенного впливу. Зокрема, фінансово-економічні інструменти являються основним важелем впливу з боку центрів екзогенного впливу.

Першим етапом щодо формування зовнішнього економічного поля і на його базі утворення екзогенного економічного середовища

може розглядатися використання кластерних моделей в транскордонному і прикордонному співробітництві, що дає можливість участі локальних суб'єктів господарювання в міжнародних утвореннях та союзах. При цьому кластерний аналіз є основним способом групування суб'єктів господарювання в кластерні утворення.

Визначення центрів (полісів) росту, що мають мультиплікативний ефект на розвиток супутніх кластерів чи окремих елементів кластерів з урахуванням критерій схожості і відстані є основою мультиплікативного способу кластеризації просторово-економічної системи.

Ефективний характер ведення екзогенної активності суб'єктів господарювання просторово-економічної системи являється складовою стабільності валютної позиції, оскільки в умовах валютної системи зі змінними валютними курсами валютний курс має залежність не тільки від зміни грошової маси в країні і зміни очікуваного рівня інфляції, але і від зміни приватних та корпоративних активів в іноземній валюті, що є прямим підтвердженням підходу Портера щодо формування зовнішньої конкурентності та екзогенного середовища і знаходить своє відображення у прямому зв'язку з валютною політикою.

Ініційовані структурною самоорганізацією процеси в просторово-економічній системі відбуваються у вигляді структурних зсувів в організаційно-функціональній і соціальних складових просторово-економічної системи.

Економічний фрактал являється випереджаючим сигналом і може прогнозувати перспективи розвитку просторово-економічної системи у вигляді сукупності ймовірних траєкторій в просторі стану економічної системи в ракурсі аналізу часових рядів.

Регіональні просторово-економічні утворення є не тільки суб'єктом сталого розвитку але й провідною ланкою економіки системного відтворення регіональних ресурсів макроєдиниці в просторовому вимірі. Принцип їх сталості базується на стратегії нормалізації ресурсних циклів і встановленні спільного контролю за відтворювальними процесами. Передумови переходу до сталого розвитку обумовлені посиленням міжрегіональної диференціації, не обумовлені високою концентрацією фінансових ресурсів на певних територіях та ростом варіації індивідуальних доходів на душу населення, інституціональним характером процесу відтворення. Це вимагає використання власної інституціональної системи, основою якої повинні стати мезорівні. В свою чергу некомерційні громадські інституціо-

нальні утворення необхідно розглядати як базовий елемент сталого розвитку.

Конкурентоспроможність регіональних утворень: як міжрегіональна, прикордонна, транскордонна, а також конкурентоспроможність регіонів в глобальному середовищі є основним рушійним мотивом участі регіонів у забезпеченні сталого розвитку та конкурентоспроможності країни як макроєдиниці. У зв'язку з цим вагомим джерелом регіонального розвитку є геополітичний ресурс. За умови перетворення просторово-економічних систем мезорівня на активних суб'єктів екзогенних економічних відносин в умовах глобальних тенденцій світової економіки, геополітичний потенціал стає вагомим чинником розвитку регіональних утворень, оскільки має суттєвий вплив на їхні можливості щодо транскордонного, прикордонного та інноваційно-інвестиційного співробітництва.

5.2. Концепція державної регіональної політики забезпечення конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем України

Просторовий розвиток є основним фактором динамічних економічних процесів, що лежать в основі критеріїв і умов забезпечення сталого розвитку.

Суб'єктом просторово-економічного розвитку являється просторово-економічна система, яка за своїм змістом є набагато ширшим поняттям, ніж територіальна система і характеризується цілісністю, циклічним динамічним розвитком, керованістю, плановістю і складним характером зовнішніх та внутрішніх зв'язків.

Для будь-якої просторово-економічної системи характерна внутрішня детермінація, яка є комплексом зв'язків і впливів, що уособлюють вертикальний, горизонтальний, функціональний і часовий характер. Внутрішні детерміновані властивості мають системний характер, на основі якого формується регіональний простір.

Регіональний економічний простір є елементом, що знаходиться в постійному динамічному процесі розвитку, який відповідає циклічному закону і базується на процесі взаємодії та просторового сполучення соціального, інституційного, інфраструктурного, виробничого та фінансово-економічного характерів.

Внутрішні детерміновані зв'язки і впливи мають взаємний характер у вигляді прямих впливів і зворотних реакцій, що не мають адекватного характеру і зсунуті в часі відносно до періоду коливання ділової активності просторово-економічної системи, в межах якої вони знаходяться.

Сукупність просторових впливів і зворотних реакцій в межах просторово-економічної системи визначають саме існування і структурну організацію просторово-економічної системи, її універсальність щодо об'єднання з іншими просторово-економічними системами в просторі утворення більшого порядку та надбання їх властивостей і явищ.

Внутрішня детермінація властивостей просторово-економічної системи являється сукупністю динамічних процесів, які мають місце в просторово-економічній системі нижчого ієрархічного рівня. Дискретний характер має сам зміст утворення просторово-економічної системи, який складається з сумарного економічного процесу, що змінюється зі зміною часових характеристик та конкуренції, яка існує між складовими елементами просторово-економічної системи – просторово-економічними системами нижчого ієрархічного рівня.

Активність будь-якої просторово-економічної системи може бути оцінена з врахуванням її активності при проведенні ЗТО, об'єму інвестицій, кількості укладених договорів про співпрацю. Результати застосування такої методології для окремих регіонів України представлені в додатку 3.

Оскільки розвиток сучасного світового господарства базується на відкритій конкуренції і має відкритий характер, то будь-яка просторово-економічна система, ставлячи перед собою завдання досягнення власного сталого розвитку, буде зустрічатися з намаганнями іншої просторово-економічної системи забезпечити аналогічний власний сталий розвиток.

На нашу думку, в цьому випадку необхідно розрізняти мету забезпечення сталого розвитку, що стоїть перед центром екзогенного впливу та мету сталого розвитку, яку ставлять перед собою регіони сателіти.

Як це було представлено раніше за допомогою математичної моделі на основі теорії Вальтера, характер взаємного впливу просторово-економічних систем сателітних регіонів при будь-яких діапазонах змін ВДВ таких країн є незначним і взаємовигідним. Дещо інша картина може виникати у випадках, коли сателітний регіон за умова-

ми власного розвитку і ростом ВВП стане претендувати на місце центру екзогенного впливу. Розвиток просторово-економічної системи центру екзогенного впливу чи регіону, що в силу обставин і динаміки розвитку ВВП може претендувати на місце центру екзогенного впливу буде за допомогою прямих чи опосередкованих екзогенних впливів по відношенню до сателітних країн намагатися забезпечити його позиціонування.

Основними способами досягнення сталого розвитку центру екзогенного впливу є формування збалансованого детермінованого внутрішнього ендегенного середовища на основі конкурентоспроможних ендегенних зв'язків і впливів з високою їх внутрішньою щільністю як базовою складовою економічного простору. Складовим елементом економічного простору є економічне поле, що утворюється за рахунок екзогенних зовнішніх впливів просторово-економічної системи полюсу екзогенного впливу на основі оптимізації ендегенних зв'язків і впливів, які мають кластерний характер (див. рис. 5.3).

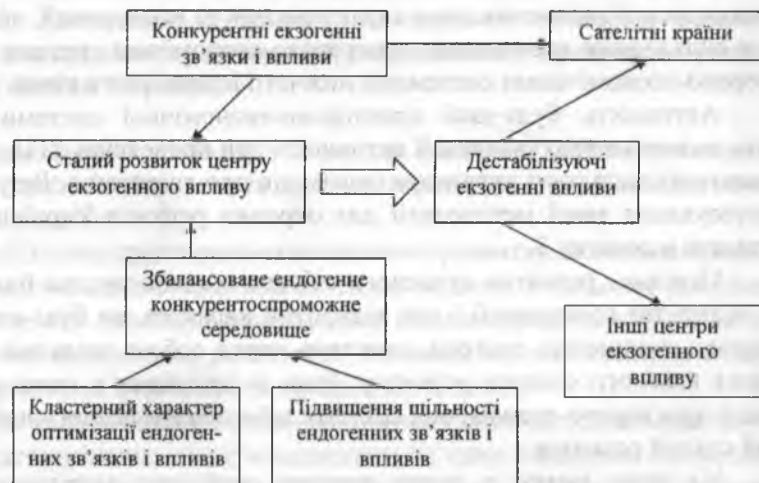

Рис. 5.3. Способи досягнення сталого розвитку центрами екзогенного впливу

*Розроблено автором.

Масштаби поширення економічного поля обумовлюються силою і характером екзогенних впливів, які мають дестабілізуючий зміст по відношенню до економік просторово-економічних систем сателітних регіонів. У випадках, коли реакція, що зсунута в часі на

такі екзогенні впливи з боку центрів екзогенного впливу по відношенню до сателітних регіонів має позитивний наслідок і переводить стан просторово-економічної системи, на яку здійснюється вплив, на новий якісний стан, то такий вплив можна розглядати як позитивний. В іншому випадку, коли реакція просторово-економічної системи сателітної країни на вплив центру екзогенного впливу не переводить стан просторово-економічної системи на новий якісний стан, а навпаки, затримує і продовжує період циклічного коливання просторово-економічної системи сателітної країни, і тим самим не дає можливості їй перейти в новий кращий якісний стан, чи провокує пришвидшення настання періоду циклічного спаду економічних показників просторово-економічної системи сателітної країни, то такі зовнішні екзогенні впливи є дестабілізуючими факторами, що впливають на зміст стійкості.

Таким чином, розширення зовнішнього конкурентного середовища може досягатися за рахунок спільних організаційно-економічних важелів і впливів просторово-економічної системи вищого ієрархічного рівня (національного та макрорегіонального) та субсидіарної їй регіональної просторово-економічної системи. Ефектом від їх спільних зусиль є успішне функціонування в межах створеного ними зовнішнього конкурентного середовища суб'єктів господарювання, інституцій та установ і підвищення їх щільності та зв'язності за рахунок використання сучасних форм організації виробництва (кластерів, науково-промислових зон і парків, спеціальних економічних зон, полюсів росту, транспортної інфраструктури тощо).

Стійкість просторово-економічної системи в контексті теорії взаємного впливу просторово-економічних систем визначається як здатність просторово-економічної системи за рахунок вертикальних, горизонтальних, поліцентричних зв'язків, що мають системно утворюючий характер, зберігати можливість забезпечення динаміки сталого розвитку навіть за умови негативного співвідношення причини і наслідків економічних процесів, що мають циклічний характер їх розвитку (див. рис. 5.4).

З іншого боку, умовою стійкості просторово-економічної системи є невілювання зовнішніх впливів, які мають негативний причинно-наслідковий характер і, навпаки, будь-яке сприяння щодо позитивних екзогенних впливів, що здатні сприяти переходу просторово-економічної системи, на яку здійснюється вплив, в новий якісний стан.

Рис. 5.4. Стійкість просторово-економічної системи в контексті теорії взаємного впливу просторово-економічних систем

*Розроблено автором.

Забезпечення динаміки сталого розвитку просторово-економічної системи в умовах стійкості щодо зовнішніх дестабілізуючих факторів ґрунтується на умовах конкурентоспроможності, яка забезпечується автономністю і цілісністю (див. рис. 5.5).

Зміст автономності просторово-економічної системи в жодному разі не можна розглядати як автократність. Автократність просторового розвитку неможлива, оскільки сама дефініція цього поняття суперечить змісту теорії просторового розвитку. Автономність просторово економічної системи полягає в необхідності забезпечення умов її соціально-економічного розвитку на основі існуючого ресурсного, фінансового, інфраструктурного та інституціонального потенціалу.

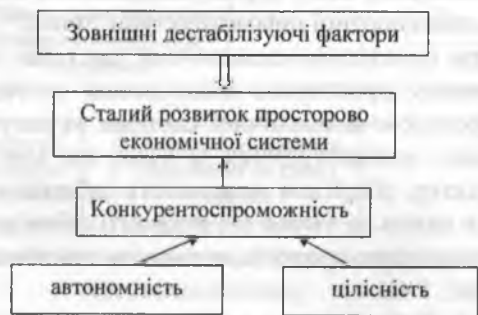

Рис. 5.5. Умови забезпечення сталого розвитку просторово-економічної системи за умови впливу зовнішніх дестабілізуючих факторів

*Розроблено автором.

Розглядаючи окремо необхідні умови автономності просторово-економічних систем, слід зауважити, що такі його складові як ресурсна та інституціональна можуть бути покращені за рахунок оптимізації зв'язків з іншими просторово-економічними системами, які є складовими просторово-економічного утворення вищого ієрархічного рівня. Іншими словами, у випадку нестачі, або ж відсутності будь-яких ресурсів чи інституцій в межах дослідної просторово-економічної системи, їх нестача може бути компенсована за рахунок поставки сировини чи залучення інституцій з інших просторово- економічних систем, але за умови їх оптимального вибору.

Автономність просторово-економічної системи на основі фінансового потенціалу обумовлюється формуванням фінансово-кредитної системи. В 2-ому розділі ми зупинялися на висловленнях академіка Геєца щодо формування потужного фінансовий паритету, що може конкурувати на зовнішніх світових товарних і фінансових ринках. Тим самим, основним завданням функціонування власної фінансово-кредитної системи загальнодержавної і регіональної просторово-економічних систем є створення кредитно-фінансового ресурсу необхідного і достатнього для внутрішнього, інтернаціонального та транснаціонального розвитку її суб'єктів господарювання. З цієї метою необхідним є формування внутрішнього депозитного, кредитного, фондового і страхового ринку (див. рис. 5.6).

Рис. 5.6. Формування кредитно-фінансово ресурсу просторово-економічної системи

*Розроблено автором.

Наявність розвинутого внутрішнього депозитного, кредитного, фондового і страхового ринку надасть можливість локалізованого формування фінансових активів в межах просторово-економічної системи. Тим самим, принцип автономності отримує кредитно-фінансову сторону.

В п. 2.3 роботи було зазначено, що якість управління банківською системою є основним фактором підтримки стійкої позиції держави, тому мета і цілі функціонування кредитно-фінансового ресурсу в межах просторово-економічної системи повинні полягати в наданні повного спектра комерційних банківських та корпоративних фінансових послуг з метою накопичення та використання капіталу, що може бути залучений в межах просторово-економічної системи з метою сприяння всебічному економічному просторовому розвитку, соціальній переорієнтації та структурній перебудові, підвищенню ефективності суспільного виробництва, освоєнню досягнень науково-технічного прогресу, міжнародному співробітництву, зміцненню грошового обігу, а також збільшенню суми відрахувань податкових надходжень в бюджеті усіх рівнів.

До видів діяльності, що проводяться в межах фінансово-кредитної системи просторового утворення є:

1. Операції з валютними цінностями в межах просторово-економічної системи:

– неторговельні операції з валютними цінностями в межах просторово-економічної системи;

– ведення рахунків клієнтів-суб'єктів просторово-економічної системи та суб'єктів господарювання інших просторово- економічних систем в іноземній валюті;

– ведення кореспондентських рахунків банків інших просторово-економічних систем в іноземній валюті;

– відкриття кореспондентських рахунків в інших уповноважених банках просторово-економічних систем, які утворюють просторово-економічну систему державного рівня, в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;

– відкриття кореспондентських рахунків у банках інших просторово-економічних систем в іноземній валюті та здійснення операцій над ними;

– залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку загальнодержавної просторово-економічної системи.

2. Операції за дорученням клієнтів власної просторово-економічної системи або від свого імені:

– з інструментами грошового ринку власної просторово-економічної системи;

– з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках і мають обіг в межах власної просторово-економічної системи;

– з фінансовими ф'ючерсами та опціонами з їх обігом в межах власної просторово-економічної системи.

Основне завдання, мета і функціонування кредитно-фінансової складової повинно знайти своє відображення в її поліцентричній системі. Ми схилиємось до того, що поліцентрична інституціональна організаційна структура формування та функціонування кредитно-фінансової системи є основною передумовою становлення та розвитку просторово-економічної системи. Нагайність цього обумовлюється саме просторовим характером розвитку регіонів і підтверджується наступним:

1. Позитивна динаміка росту податку на прибуток від +11,5% у 2006 році, +39,1% відповідно у 2007 році та 31,5% у 2008 році свідчили про успішну зовнішню кон'юнктуру світових товарних ринків, що сприяли збільшенню експортних можливостей суб'єктів господарювання промислового комплексу. Однак різка стагнація світових ринків та поширення кризових явищ знайшли своє відображення у різкому погіршенні фінансового стану підприємств у 2009 році (прибутки прибуткових підприємств скоротились майже на третину). Скорочення надходжень податку на прибуток спостерігалось у 23 регіонах України, що обумовило зменшення надходжень податку на прибуток (-30,9%). Незважаючи на те, що у 2009 році вперше за останні 10 років надходження податків і зборів скоротилося по відношенню до відповідного попереднього періоду на 6,0%, частка у загальних податкових надходженнях податку з фізичних осіб склала 25,6%. Зменшення податку з доходу фізичних осіб в 2009 році склало -3,1%. Тим самим це свідчить про найменшу вразливість цієї статті формування податкових надходжень від негативної зміни зовнішньої ринкової кон'юнктури.

2. У платіжному балансі з 2001 року ведеться облік і моніторинг окремої статті, що стосується грошових надходжень працюючих

за кордоном. Найбільші свої значення ця стаття платіжного балансу досягла у 2007 та 2008 рр. відповідно (2285 млн дол та 2127 млн дол). До таких переказів не тільки відносяться перекази осіб, що працюють за наймом, але вони включають також і вираз вартості участі українців у бізнес-проектах, спільних з іноземними компаніями ділових операціях, а також власної бізнес активності за кордоном.

3. Максимальне за останні 10 років значення фінансового рахунку у 2008 році у 12 227 млн дол було досягнуто не тільки за рахунок збільшення прямих іноземних інвестицій у регіони України, але і суттєвим збільшенням такої статті платіжного балансу як реінвестовані доходи в Україну з 17 млн дол у 2007 році до 172 млн дол у 2008 році. Хоча і залишає багато запитань відсутність даних щодо реінвестованих доходів за кордоном, які не відображені у платіжному балансі (окрім 2008 року – 1 млн дол). При тому, що інвестування за кордон відображено у відповідній статті платіжного балансу. Однак це свідчить про те, що активність українських суб'єктів господарювання за кордоном зростає і знаходить своє відображення у платіжному балансі.

Таблиця 5.1

Динаміка зміни окремих макроекономічних показників

	2006	2007	2008	2009
Динаміка росту % до попереднього періоду податку на прибуток підприємств (питома вага у загальних надходженнях %)	+ 11,5 % (26,7 %)	+ 31,5 % (25,2 %)	+ 39,1 % (25,8 %)	- 30,9 % (13 %)
Динаміка росту % податку з доходів фізичних осіб (питома вага у загальних надходженнях %)	31,6 % (23,3 %)	52,6 % (25,2 %)	31,9 % (30,9 %)	-3,1 % (25,6 %)
Податкові надходження на одну особу, грн.	2094,2	3042,9	4006,1	3782,3
Грошові надходження працюючих за кордоном, млн дол	287	2285	2127	1639
Вартість експорту, млн дол	50 239	64 001	85 612	54 253
Вартість імпорту млн дол	53 307	72 153	99 962	56 206
Фінансовий рахунок млн дол	1 521	5 706	12 227	794

Хоча, відмінностей між просторовим і територіальним розвитком не існує. Просторовий розвиток регіонів включає в себе територіальний розвиток, зростання якого в циклічні періоди експансії дають підґрунтя формування резервів економічного зростання та роз-

ширення конкурентного простору за межі власної території в напрямку простору глобальної економічної системи та з наступним використанням результатів такого розширення в періоди економічного спаду. Тим самим, з'являється можливість не тільки зменшення негативних наслідків, але і отримання вигоди від циклічних коливань економічних процесів, що мають різний період та амплітуду коливань. Ефективний характер діяльності суб'єктів господарювання, комерційних установ в межах власної території, в розширеному зовнішньому конкурентному середовищі, а також рівень доходу фізичних осіб знайдуть своє відображення у структурі регіонального платіжного балансу, зведення якого можливо в умовах поліцентричної інституціональної кредитно-фінансової системи.

Така інституціональна структура (рис. 5.7) дасть можливість змінити фокус функціонування кредитно-фінансової системи щодо рівня задоволення потреб клієнтів – суб'єктів господарювання просторово-економічної системи, де функціонує комерційна банківська установа.

Поліцентрична інституціональна кредитно-фінансова система полягає у функціонуванні комерційних банківських установ, як окремих суб'єктів господарювання, ведення окремих балансів, статистичної та банківської звітності, сплати податків в бюджети різних рівнів за місцем їх господарської діяльності.

Рис.5.7. Поліцентрична інституціональна система кредитно-фінансової складової просторово-економічної системи
*Розроблено автором.

До стратегічних завдань поліцентричної кредитно-фінансової системи відноситься забезпечення збільшення сукупної вартості банківських активів просторово-економічної системи, надання акціонерам комерційних банківських установ найкращої можливості для інвестування, сприяння у формуванні інвестиційного клімату в межах просторово-економічної системи, надання суб'єктам господарювання просторово-економічної системи як клієнтам банківських послуг високої якості, що задовольняють усі потреби.

Основним мотивуючим елементом кредитно-фінансової системи просторово економічного утворення є розвиток власних кредитно-фінансових установ, становлення їх як бренду на ринку фінансово-кредитних інституцій просторово-економічної системи та активного прориву на ринок фінансових послуг інших просторово-економічних систем. Ця мета може бути досягнута наступними шляхами:

- в корпоративному секторі діяльність повинна бути спрямована на розвиток міцних та стабільних відносин з новими та вже існуючими клієнтами, збільшення частки бізнесу з великими та середніми корпоративними клієнтами;
- в роздрібному бізнесі слід просувати розвиток ринку послуг фізичним особам за рахунок гнучкої тарифної політики та розширення спектру банківських продуктів;
- в інвестиційній сфері необхідна створення і просування доступних кредитних ресурсів суб'єктам господарювання і залучення депозитних ресурсів в межах просторово-економічної системи.

З метою досягнення цільового сегмента власними кредитно-фінансовими установами просторово-економічної системи необхідним є значний розвиток за рахунок:

- розширення територіальної присутності як в межах власної так і в межах інших просторово-економічних систем;
- пропозиція нових інвестиційно-кредитних банківських продуктів та послуг;
- удосконалення стратегії просування на ринок банківських продуктів та послуг інших просторово-економічних систем;
- ефективне і позитивне щодо власної просторово-економічної системи співробітництво з міжнародними фінансовими інститутами та стратегічними небанківськими партнерами в особі

страхових компаній, інвестиційних фондів, трасових компаній, що мають інше просторове походження.

Особливо активними повинні бути позиції банківських установ в інвестиційно-інноваційній політиці в межах просторово-економічної системи. Основним критерієм їхньої діяльності повинні бути кредитування інвестиційно-інноваційних проектів клієнтів суб'єктів господарювання просторово-економічної системи за рахунок кредитних ресурсів, що сформовані в межах самої просторово-економічної системи.

Кредитні ресурси в межах просторово-економічної системи можуть формуватися за рахунок залучення вільних коштів суб'єктів господарювання просторово-економічної системи та її фізичних осіб; емісії власних цінних паперів кредитно-фінансових і банківських установ просторово-економічної системи, організації в межах просторово-економічної системи купівлі і продажу цінних паперів за дорученнями клієнтів; здійснення операцій на ринку цінних паперів просторово-економічної системи кредитно-фінансовими установами від імені суб'єктів господарювання і фізичних осіб як власної просторово-економічної системи, так і іншого просторового утворення, а також кредитно-фінансовими установами в межах власної просторово-економічної системи від свого імені; здійснення операцій кредитно-фінансовими установами просторово-економічної системи на ринку цінних паперів інших просторово-економічних систем від свого імені, а також від імені суб'єктів господарювання і фізичних осіб власної просторово-економічної системи; здійснення кредитно-фінансовими установами просторово-економічної системи депозитарної діяльності зберігача цінних паперів як для клієнтів суб'єктів господарювання, фізичних осіб власної просторово-економічної системи, так і для юридичних, фізичних осіб інших просторових утворень.

Враховуючи вищенаведені особливості кредитно-фінансової та інвестиційної діяльності в межах просторового утворення слід додати, що ресурсна база кредитно-фінансової складової просторового утворення буде сформована за рахунок власного капіталу, депозитного портфелю суб'єктів господарювання і фізичних осіб просторово-економічної системи і коштів клієнтів.

В структурі активів найбільш питому вагу будуть займати кредитний портфель, що наданий суб'єктам господарювання і фізичним особам просторово-економічної системи, матеріальні та нематеріаль-

ні активи, залишки у касі та на рахунку в центральному банку, а також кошти в інших банках.

Необхідно зауважити, що велика частка в структурі активів фінансово-кредитних установ просторово-економічної системи свідчить про зростання показників фінансових ризиків, що потребуватиме їх ефективного управління.

Управління ризиками в ракурсі функціонування кредитно-фінансової установи в межах просторово-економічної системи є процес, за допомогою якого фінансова установа ідентифікує ризики, проводить оцінку і моніторинг її величини, контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями ризиків. У зв'язку з цим, система управління ризиками фінансово-кредитних установ просторово-економічної системи повинна передбачати використання методів та інструментів, спрямованих на розрахунок ймовірності виникнення фінансових ризиків, їх ідентифікацію, прогностичних оцінок можливих збитків. При цьому, система управління ризиками у фінансово-кредитній сфері просторово-економічної системи з метою запобігання негативним наслідкам ризиків, які в більшості випадків мають кризовий характер, повинна врахувати і задіяти механізм страхування як в межах власної просторово-економічної системи, так і поза її кордонами.

До основних важелів і механізмів запобігання негативним кризовим процесам є процес вдосконалення роботи з оцінки та аналізу фінансових ризиків, постійний моніторинг дотримання обмежень, оновлень і надання рекомендацій стосовно співвідношення рівнів ризику і дохідності, виходячи із визначених рівнів ризиків, пов'язаних з окремими сферами діяльності, банківськими продуктами та ринковою кон'юнктурою.

Стратегія кредитно-фінансової установи щодо управління активами та пасивами повинна базуватися на диверсифікації її активів і пасивів з урахуванням різних факторів, в першу чергу особливостями розвитку власної просторово-економічної системи, по-друге, повинні враховуватися збалансованість активів і пасивів відповідно до термінів погашення, чутливості до змін відсоткових ставок та валютного ризику, підтримання рівня адекватності капіталу в ракурсі зменшення в структурі активів питомої ваги коштів в інших банках і збільшення за цей рахунок кредитного портфелю.

В процесі аналізу можливих ризиків і кризових процесів кредитно-фінансовій установі необхідно врахувати можливість виникнення екстремальних обставин. Такий антикризовий сценарій повинен включати розроблені кредитно-фінансовою установою просторово-економічної системи відповідні початкові заходи у формі плану дій на випадок кризових процесів. Цей антикризовий документ повинен регулярно оновлюватися та тестуватися і розглядатися як невід'ємна складова частини механізмів контролю ризиків.

Політика кредитно-фінансової установи просторово-економічної системи щодо ризику ліквідності полягає у забезпеченні переваги ліквідності над прибутковістю. Щоденна робота кредитно-фінансової установи з управління ліквідністю не тільки полягає в управлінні банківським балансом, спрямованим на скорочення розривів між активами та зобов'язаннями за термінами погашення, оптимізацію кредитного портфелю та ресурсної бази кредитно-фінансової установи, формування в достатньому обсязі суми обов'язкових резервів, що мають щоденно знаходитися на кореспондентському рахунку центрального банку, але і як інституції – приймати участь у формуванні сприятливого економічного середовища для суб'єктів господарювання власної просторово-економічної системи.

У зв'язку з вищенаведеним ризик ліквідності фінансово-кредитної установи просторово-економічної системи має внутрішній і зовнішній зміст. Оцінка внутрішнього (балансового) ризику повинна мати комплексний характер і передбачати: оцінку ризику ліквідності за допомогою обов'язкових економічних нормативів ліквідності, що встановлюються центральним банком; оцінку волатильності високоліквідних коштів; розрахунок локальних і кумулятивних гапів; оцінку кредитного та операційного ризику.

Зупиняючись більш детально на операційному ризику, можемо стверджувати, що він має чіткий внутрішній характер. Тому з метою зменшення обсягу та кількості інцидентів, пов'язаних з операційним ризиком фінансово-кредитна установа просторово-економічної системи повинна регулярно здійснювати аудит операційних процедур разом з оцінкою операційних ризиків, розробляє внутрішні рекомендації для їх зменшення. Оцінка операційних ризиків повинна проводитися під час аналізу нових продуктів, внутрішньобанківських регламентів і операційних, платіжних і розрахункових процедур. Крім того, є необхідним збір і аналіз інформації, проведення розслідування причин технологічних збоїв, порушення лімітів, операційних поми-

лок, затримок у розрахунках. За результатами аналізу слід приймати рішення щодо удосконалення або ж заміни фінансово-кредитних послуг.

Особливої уваги заслуговує управління особливою формою внутрішніх ризиків – кредитний ризик. Управління кредитним ризиком повинно проводитися шляхом формування внутрішніх політик, які спрямовані на врегулювання можливих втрат від кредитних ризиків в межах прийнятих характеристик. Це може бути досягнуто шляхом ідентифікації та оцінки фінансового, комерційного та ринкового ризику з відповідною інтегральною оцінкою загального ступеня ризику активної операції та рекомендації щодо його зменшення.

Крім того фінансово-кредитній установі слід здійснювати формування, моніторинг та перегляд кредитних рейтингів клієнтів, лімітів кредитування, а також постійний моніторинг кредитоспроможності клієнтів – суб'єктів господарювання та фізичних осіб власної просторово-економічної системи.

З метою забезпечення фінансової стабільності в межах власної просторово-економічної системи, а також на рівні загальнодержавної просторово-економічної системи ми розглядаємо функціонування кредитного бюро. Основним їх завданням повинно стати формування кредитного ресурсу суб'єктів господарювання і фізичних осіб, а також обмін цією інформацією з аналогічними кредитними реєстрами інших просторово-економічних систем. Сукупність кредитних реєстрів просторово-економічних систем в межах державного утворення та постійне оновлення даних дасть можливість зменшити рівень кредитного ризику, знизити вартість запозичень, і буде сприяти росту інвестицій в реальний сектор економіки, росту ефективності надання послуг банківським сектором, а також сприятиме підвищенню ефективності нагляду центрального банку над комерційними банками. Про особливості розвитку кредитних бюро в межах просторово-економічної системи ми повернемося дещо пізніше, а вертаючись до ефективної кредитної діяльності та управління кредитним ризиком на рівні фінансово-кредитної установи, що діє в межах просторово-економічної системи слід запровадити окрему кредитну політику, яка буде визначати завдання та пріоритети кредитної діяльності та буде основою організації процесу кредитування відповідно до загальної ринкової стратегії, тобто визначати цілі кредитування та правила їх реалізації.

Кредитна політика фінансово-кредитної установи просторово-економічної системи повинна встановлювати систему обмежень та кредитних лімітів, основними з яких повинні бути: ліміт по кожному позичальнику; ліміт на одну групу компаній; ліміт кредитів акціонеру та акціонерам фінансово-кредитної установи.

З метою проведення моніторингу кожного окремого кредиту і усього сукупного кредитного портфелю, а також з метою управління кредитним ризиком і, відповідно, запобігання ризику втрат фінансово-кредитною установою просторово-економічної системи, на нашу думку, повинні застосовуватися наступні методи оцінки кредитного ризику, які умовно можна поділити на дві групи: стаціонарні та кон'юнктурні методи оцінки. Методи оцінки, які залежать тільки від стану клієнта суб'єкта господарювання просторово-економічної системи на момент отримання кредиту можна інтерпретувати як стаціонарні. До них відносяться: оцінка фінансового стану клієнтів, їх грошові потоки; оцінка забезпеченості кредитного портфелю; оцінка ліквідності наданої застави, її достатність; строки надання кредитів; питома вага "великих кредитів".

До інших методів оцінки можна віднести способи оцінки кредитного ризику, де основним ризиком є обставини, які напряду не залежать від стаціонарного стану позичальника на момент отримання кредиту, тобто – кон'юнктурні методи, а саме: оцінка залежності клієнта від економічної кон'юнктури і політичного середовища; оцінка залежності клієнта від сезонності його господарської діяльності; ступінь галузевої концентрації, де функціонує суб'єкт господарювання.

Наявність двох груп методів оцінки кредитного ризику стаціонарного і кон'юнктурного вказує на беззаперечний зв'язок форми внутрішніх ризиків зі станом просторово-економічної системи через використання кон'юнктурних методів оцінки кредитного ризику.

Тим самим, можемо стверджувати, що загальний соціально-економічний стан просторово-економічної системи є визначним елементом впливу щодо визначення кредитної політики фінансових установ, які функціонують в межах просторово-економічної системи. Таким чином, інституційно, функціонально та юридично фінансово-кредитні установи повинні бути елементами загальної інституціональної структури просторово-економічної системи, а не відокремленими територіальними представництвами централізованих фінансових установ.

Особливо це набуває логічного змісту при проведенні оцінки ринкового ризику. До методу оцінки ринкового ризику входить оцінка обсягів фінансових балансових і позабалансових інструментів та інвестицій за галузями чи секторами економіки, за географічними регіонами або за іншими ринковими операціями, які можуть розглядатися у сукупності і, щодо яких кредитно-фінансова установа готова вести торгові операції; оцінка очікуваного доходу від ринкової операції з її потенційним ризиком; оцінка показників діяльності кредитно-фінансової установи щодо нормативно-правових вимог центрального банку в частині фінансових інвестицій.

З метою забезпечення функціонування кредитно-фінансових установ як окремої інституціональної ланки в загальній інституціональній структурі просторово-економічної системи ми пропонуємо змінити порядок реєстрації фінансово-кредитних установ з централізованої до поліструктурної. Реєстрацію кредитно-фінансових установ проводити окремо в межах просторово-економічних систем, а розмір статутного капіталу сплачувати у пропорційних розмірах на рахунки територіальних відділень центрального банку. Таким чином, кредитно-фінансові установи будуть безпосередніми учасниками формування кон'юнктурного середовища в межах просторово-економічної системи, де вони функціонують, а не тільки "статистами" щодо їх адекватного аналізу. Це змінить характер банківської статистичної оцінки і звітності. Вона перейде з площини централізованої оцінки і аналізу в бік її участі у формуванні зведеного сукупного платіжного балансу просторово-економічної системи.

Особливості мінімізації ризику ліквідності за рахунок обмеження питомої ваги в структурі активів розміщення коштів в інших банках, процедура реєстрації банків в межах просторово-економічної системи, де вони функціонують прямо впливають на ризик зміни відсоткової ставки. Цей ризик являє собою наявний або ж потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін відсоткових ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість кредитно-фінансової установи, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів.

Слід розуміти, що ризик зміни відсоткової ставки може обумовлюватися двома причинами – зміною політики центрального банку з інфляційної на дефляційну, чи навпаки, зміною політики центрального банку загальнодержавної просторово-економічної системи з інфляційної на дефляційну, чи навпаки до валюти якої прив'язана

валюта, що знаходиться в обігу в межах просторово-економічної системи.

Тому, основним суб'єктом, на який може впливати динаміка зміни відсоткової ставки є спекулятивний короткотерміновий капітал, який, як вже зазначалося в даній роботі, не тільки є основним мотиватором кризових процесів, а й головною причиною деіндустріалізації. У зв'язку з цим, на нашу думку, управління ризиком зміни відсоткової ставки може проводитися тільки за умови функціонування кредитно-фінансової установи в межах просторово-економічної системи як елемента її інституціональної структури. В іншому випадку, рух спекулятивного капіталу буде мати централізований і швидкий характер. Спекулятивність капіталу як негативної риси його впливу на економіку втрачається у випадку відтермінування його обігу від періоду коливання загальносвітових економічних процесів, які викликані циклічними коливаннями фінансово-економічних процесів центрів екзогенного впливу.

У зв'язку з цим, метод оцінки ризику відсоткової ставки передбачає процес аналізу, контролю і впливу на рівень відсоткових ставок, доходів і витрат банку відповідно до банківських інтересів і обмежень в межах просторово-економічної системи, де він функціонує, що повинно впливати зі стратегії фінансово-кредитної установи і діючих законодавчих актів. Ризик зміни відсоткової ставки, пов'язаний з валютним ризиком розуміється як ризик, що виникає внаслідок несприятливих змін обмінних валютних курсів. Основний фактор, який впливає на величину валютного ризику, це стан валютної позиції банку. Основним способом управління цим ризиком розглядають лімітування. З метою оцінки валютного ризику кредитно-фінансова установа повинна щоденно здійснювати розрахунки та контроль нормативів валютної позиції, розмір яких не повинен перевищувати граничні межі значень, встановлених центральним банком. Під час проведення операцій в іноземній валюті, що можуть вплинути на розмір валютної позиції, здійснюється їх поточне вимірювання та наслідки на дотримання лімітів відкритої довгої чи короткої валютної позиції.

Загальна класифікація фінансових ризиків фінансово-кредитної установи просторово-економічної системи представлена на рисунку 5.8.

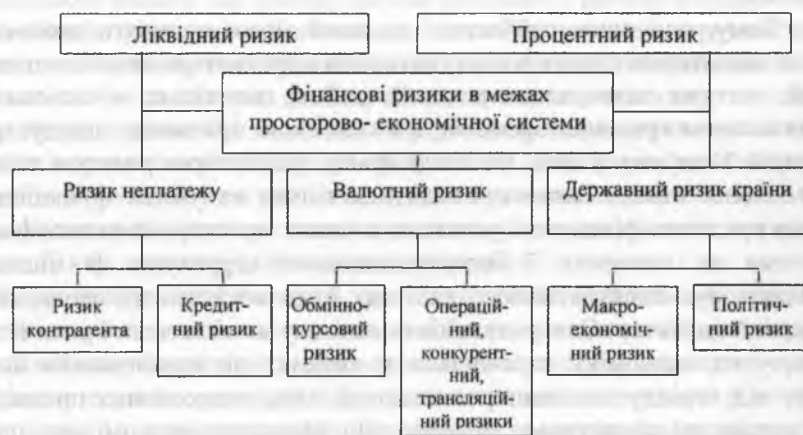

Рис. 5.8. Структура фінансових ризиків в межах просторово-економічної системи

*Розроблено автором.

Обмінно-курсний ризик представляє небезпеку негативних наслідків для економічних суб'єктів через коливання обмінних курсів валют. Цей ризик є сукупністю наступних видів ризиків, з якими зустрічаються фінансово-кредитні установи просторово-економічної системи: операційного валютного ризику, який пов'язаний з небезпекою небажаної зміни грошових потоків по конкретній фінансовій операції; трансляційного ризику, що пов'язаний зі зміною консолідованої фінансової звітності; конкурентний ризик, пов'язаний зі зміною конкурентоспроможності економічного суб'єкта в довгостроковій перспективі.

Оскільки будь-яка кредитно-фінансова установа просторово-економічної системи є окремою ланкою, що функціонує в загальній системі інституцій просторово економічної системи, а її основним завданням в довгостроковій перспективі є отримання прибутку, то питання невілювання будь-яких ризиків (хеджінгу) по відношенню до ендогенного середовища при функціонуванні в нестабільному екзогенному середовищі є основною прерогативою фінансово-кредитної установи. Особливо це стосується опрацювання стратегії хеджінгу ризиків, що безпосередньо пов'язані з періодичними кризовими (інфляційно-дефляційними) явищами у валютній сфері, випереджаю-

чим індикатором яких є погіршення стану платіжного балансу країни, яка намагається підтримати фіксований чи квазіфіксований обмінний курс національної грошової одиниці.

Ефективність опрацювання та проведення будь-якого хеджінгу ризиків в любій фінансово-кредитній установі просторово-економічної системи повинна забезпечуватися чітким поділом обов'язків підрозділів, пов'язаних з проведенням активних і пасивних операцій. Аналітична робота, пов'язана з прогнозуванням динаміки ринку і макроекономічної ситуації, повинна проводитися в окремому самостійному підрозділі фінансово-кредитної установи. Рішення щодо управління довготерміновими ризиками повинен приймати окремий комітет з управління активами і пасивами. На наш погляд, така структура відповідальності фінансово-кредитної установи обумовить забезпечення стійкості її функціонування по відношенню до екзогенних впливів, а також і її динамічний розвиток як окремого суб'єкта господарювання просторово-економічної системи.

Підсумовуючи наведене вище можемо стверджувати, що умовою формування конкурентоспроможного економічного ендогенного простору є забезпечення автономної і поліцентричної кредитно-фінансової структури з основними її завданнями: залучення внутрішніх кредитних ресурсів в обіг в межах просторово-економічної системи, обмеження функціонування спекулятивного капіталу, хеджування і управління всіма існуючими видами ризиків.

Вертаючись до висловлення Кляйна, що було представлено в другому розділі роботи, про те що ступінь відкритості ринку капіталу повинна залишити за собою країна, автономність просторово-економічної системи являється базовою необхідною передумовою стійкості просторово-економічної системи, але не є достатнім фактором. Додатковим елементом забезпечення стійкості в контексті сталості розвитку є досягнення рівня просторової ендогенної конкурентоспроможності за рахунок оптимізації ендогенних зв'язків та впливів, а також підвищення їх щільності.

Формування кластерних об'єднань, підвищення щільності ендогенних зв'язків та автономність функціонування поліцентричної кредитно-фінансової системи неможливе без загальнокерованої цілісним інституціональним комплексом системи. Її загальний принцип повинен базуватися на принципі субсидіарності, який в основному повинен включати організаційний і правовий принцип, у відповідності до якого завдання повинні вирішуватися на найнижчому, або ж на

найвіддаленішому від центру рівні, на якому вирішення цих завдань можливе і ефективне. Слід зауважити, що в умовах імплементації принципу субсидіарності, соціальна допомога розподіляється в залежності від потреб, але з врахуванням того, що розміри страхових внесків і виплат визначаються страхователями і страховиками самостійно і встановлюються границі доходів, з яких страхователі виплачують внески.

Тільки дотримання основних принципів субсидіарності може забезпечити управління і, відповідно, плановість процесів просторового розвитку регіональних систем та їх відповідність базовим вимогам регіональної інтеграції у світове співтовариство, Єврорегіони.

Забезпечення конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи, а відповідно підвищення життєвого рівня мешканців, досягнення соціальної гармонії вимагає створення системи управління просторовим розвитком регіональних систем (див. рис. 5.9) із залученням до місцевого управління просторовим розвитком як державних так і громадських організацій з метою досягнення соціальної гармонії, яка являє собою оптимальну врівноваженість, збалансованість і пропорційність сфер суспільного відтворення, формування рівних умов щодо забезпеченості в доступі до інфраструктури та знань.

Ефективна регіональна політика, розвинуте самоуправління та уніфікована інституціональна система є умовою забезпечення розвинутого внутрішнього конкурентного середовища регіональної просторово-економічної системи.

Ефективна робота регіональної інституціональної системи повинна складатися з двох напрямків:

- формування і реалізація внутрішньої регіональної просторово-економічної політики та ефективного використання міжрегіональних просторово-економічних та міжгалузевих зв'язків;
- успішне формування і розвиток зовнішнього конкурентного середовища.

В основі розвитку інституціональної системи передбачається врахування регіональних інститутів регулювання та інститутів ринкової інфраструктури. До інститутів регулювання слід віднести сукупність формальних правил і неформальних обмежень, в межах яких діють "інститути ринку", що включають в себе всі комерційні і некомерційні організації. До інституціонального складу ринкової інфраструктури необхідно віднести інститути, що за домінуючою ознакою

відносяться до обслуговування ринків і містять наступні агреговані групи інститутів: комплекс галузей і сфер діяльності, що забезпечують доведення товару до споживача (торгово-посередницька інфраструктура); розгалужена та взаємопов'язана мережа підприємств, що забезпечують і обслуговують основну ринкову діяльність (фінансово-кредитна інфраструктура); сукупність галузей і сфер господарства, які обслуговують основну ринкову діяльність (інформаційно-обслуговуюча інфраструктура).

Рис. 5.9. Система управління регіональної просторово-економічної системи

*Розроблено автором.

У відповідності до викладених основних положень теорії взаємного впливу просторово-економічних систем і, враховуючи інтеграційні уподобання, виникає необхідність гармонізації інститутів регіональної просторово-економічної системи регіону до структури та функцій інститутів систем, в які передбачається розширення конкурентного простору. Безпосереднім прикладом уніфікації інститу-

ціональної системи в Івано-Франківській області є створення Координаційної ради з підтримки і супроводу інвестицій, "Інституту регіонального інтеграційного та інноваційно-інвестиційного розвитку", удосконалення функціонування дозвільних центрів та спрощення дозвільних процедур, а також формалізація діяльності земляцтва Івано-Франківщини в Києві, участь у національному представництві Карпатського Єврорегіону та підготовка відкриття представництва області в Канаді та Іспанії. Відкриття регіоном таких представництв у макрорегіональному та глобальному просторах кладе початок розширенню зовнішнього конкурентного простору, яке вимагає власного інституційного забезпечення. Складовими, які формують зовнішній конкурентний простір є інституції, діяльність яких спрямована на створення сприятливого конкурентного середовища в межах інших просторово-економічних систем для функціонування суб'єктів господарювання власної регіональної просторово-економічної системи.

Не менш значущим елементом формування внутрішнього економічного простору, як це вже було обумовлено в інших розділах роботи, є утворення внутрішнього інвестиційного ресурсу. Важливість його використання обумовлена, в-першу чергу тим, що внутрішній інвестиційний ресурс не підвладний негативному зовнішньому впливу, не є спекулятивним, тим самим в часовому вимірі він здатний змінюватися, а в просторовому має статичний характер. Одним із способів формування інвестиційного ресурсу є емісія регіональних (обласних) цінних паперів та його використання відповідно до пріоритетних напрямків розвитку економіки.

Зупинимось на одній із складових інституціональної системи, що прямо впливає на розвиток внутрішнього середовища. Насамперед, це стосується роботи дозвільних центрів та інших інституцій, які являються суб'єктами видачі дозволів та ліцензій. Дозвільні процедури являються одним із елементів, що впливає на розвиток внутрішнього конкурентного середовища. Необхідна кількість дозвільних документів та ліцензій, що обумовлюють можливість тієї чи іншої ділової активності, прямо впливають на оптимальний характер функціонування суб'єктів господарювання та безпосереднє рішення інвесторів щодо здійснення капіталовкладень.

Підсумовуючи це можемо стверджувати, що проведення інституціональної реформи з метою формування внутрішнього економічного середовища як з метою уніфікації до успішно функціонуючих інституціональних структур провідних розвинутих економік, так і з

метою набуття внутрішнього стимулу до саморозвитку, який починає діяти тільки в умовах розвинутої конкуренції. Особливо важливим для внутрішнього середовища є рівність умов конкуренції. Основною такою інституцією в Україні, що підтримує конкурентне середовище, контролює, попереджає і не допускає порушення законодавства про захист економічної конкуренції та проявів недобросовісної конкуренції з боку суб'єктів господарювання є регіональні відділення Антимонопольного комітету.

З наведеного вище можемо стверджувати, що ефективна регіональна політика, розвинуте самоуправління та уніфікована інституціональна система (рис. 5.10) є першочерговою умовою забезпечення розвинутого ендогенного освоєння території просторово-економічної системи та збільшення доступності кількості суб'єктів господарювання.

Рис. 5.10. Інституційні складові забезпечення внутрішнього конкурентного середовища регіональної просторово-економічної системи

Основне завдання зазначених інституцій – забезпечити ефективну господарську діяльність суб'єктів господарювання регіону в інших просторово-економічних системах, що обумовить збільшення рівня прибутковості в межах власної регіональної просторово-економічної системи і безпосередньо відобразиться на позитивному балансі фінансового рахунку регіонального та державного платіжних балансів.

Сучасною економічною наукою неодноразово робилися спроби змодельовати теорії регіонального росту. Серед найбільш відомих

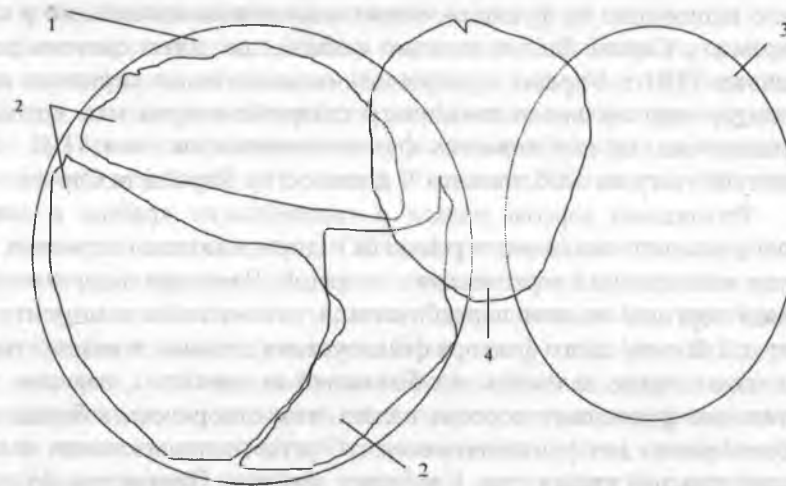
представників сучасних теорій регіонального росту знаходяться: П. Кругман, М. Фуджит, Д. Пуго, Дж. Харріс, А. Пред, Р. Фіані, Г. Мюрдаль, А. Хіршман, А. Гілберт, Дж. Геллер, Дж. Еллісон, Е. Глейзер, Д. Девіс, Д. Вайнштайн, Луїген Інн. Результатом їх наукових досліджень стали базові теорії нової економічної географії, нові моделі економічного росту, теорії агломерації, центральних місць і випадкового росту, основаних на зростаючому ефекті від масштабів в умовах недосконалої конкуренції. Слід зауважити, що до просторових факторів вони відносять різного виду ефекти від масштабів, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, агломерацію, просторові лаги та множинні ефекти впливу економічних факторів. Однак, зупиняючись на перевагах та недоліках нових теорій регіонального росту, слід зауважити, що перевагою теорій вищевказаних авторів є: введення в моделі просторових факторів як ендегенних джерел росту регіонів і недосконалої конкуренції; вияв нового фактора – ефекту об'єму ринку чи рівень доступності до ринку як основної причини виникнення агломерацій, як територіальної форми розташування промислового виробництва; модернізація традиційної теорії розміщення виробництва на основі спонтанного експліцитного утворення центру-периферії; віднесення циклічного руху факторів виробництва до основної причини розвитку країн і регіонів; визначення каналів наближення різниць розвитку країн і регіонів шляхом індустріалізації периферії і розширення рівня доступності до ринку; визначення зростаючої віддачі від виробництва послуг як одного з важливих факторів збільшення різниці в темпах росту між регіонами; вивчення агломерацій, що виникають з позиції зростаючої віддачі від масштабу; пояснення концентрації виробництва чи виникнення агломерацій випадковими шоками; віднесення просторових лагів чи множини ефектів взаємовпливу до одного з значимих факторів поляризації і росту економіки регіону.

Основним недоліком нових теорій регіонального росту є те, що автори недооцінили місце міжнародного впливу щодо соціально-регіональних факторів, ігнорували будь-які нові форми просторової організації виробництва.

Базова реакція на міжнародний вплив щодо соціально-економічного розвитку просторово-економічної системи полягає не тільки у формуванні ендегенної конкурентоспроможності, але і в утворенні на базі єдиної інституціональної, організаційної і керованої внутрішньої структури конкурентного екзогенного середовища.

Зовнішнє конкурентне екзогенне середовище являється одним із складових загальної конкурентоспроможності просторово-економічної системи, оскільки як вже було відмічено в 2-ому розділі роботи будь-яка просторово-економічна система намагається забезпечити власну міжнародну конкурентоспроможність, зміст якої полягає в здатності збереження та збільшення власної долі світового доходу. Одним із способів забезпечення функціонування конкурентного екзогенного середовища є розвиток зовнішнього економічного поля. Його розвиток може досягатися за рахунок спільних організаційно-економічних важелів і впливів просторово-економічної системи вищого ієрархічного рівня (держави) та субсидіарної їй просторово-економічної системи.

Ефектом від спільного формування ведучої та субсидіарної просторово-економічних систем є успішне функціонування в межах створеного ними економічного поля суб'єктів господарювання, інституцій та організацій не тільки субсидіарної просторово-економічної системи, але і інших просторово-економічних утворень, які теж являються складовими ведучої просторово-економічної системи, тобто її субсидіарами (див. рис. 5.11).

- 1 – просторово-економічна система вищого рівня;
- 2 – субсидіарні просторово-економічні системи;
- 3 – просторово-економічна система "впливу";
- 4 – економічне поле.

Рис. 5.11. Принцип розвитку зовнішнього економічного поля
*Розроблено автором.

Створення системи господарювання поза межами власної регіональної просторово-економічної системи є способом організації конкурентного простору не тільки для тих підприємств, що функціонують в межах інших просторово-економічних систем, але і поліпшення внутрішнього конкурентного середовища за рахунок інвестицій, у тому числі інноваційних, трансферу технологій тощо як результату зворотного зв'язку успішної діяльності суб'єктів господарювання в інших просторово-економічних системах.

Складовими, які формують зовнішній конкурентний простір є інституції, діяльність яких спрямована на створення сприятливого конкурентного середовища в межах інших просторово-економічних систем для функціонування суб'єктів господарювання власної регіональної просторово-економічної системи.

Однією з найважливіших таких інституцій є регіональна Торгово-Промислова Палата (ТПП), що є недержавною, неприбутковою самоврядною організацією, яка на добровільних засадах об'єднує юридичні особи та громадян України, що зареєстровані, як підприємці, а також їх об'єднання. Створення мережі регіональних ТПП в Україні стало відповіддю на функціонування аналогічних організацій у світі, зокрема, у Європі. Звідси можемо сказати, що діюча система регіональних ТПП в Україні є уніфікованим механізмом сприяння щодо розвитку торговельно-економічного співробітництва між країнами. Зупиняючись на особливостях функціонування системи ТПП, слід звернути увагу на особливостях її діяльності в Україні та Європі.

Регіональні торгові палати в європейських країнах в основу своєї діяльності покладають розвиток підприємництва і сприяння розвитку міжнародних торговельних операцій. Членство підприємства в складі торгової палати передбачається автоматично з моменту реєстрації. В силу цього фактора фінансування діяльності мережі торгових палат прямо залежить від бізнесової активності і, навпаки, чим активніше функціонує торгова палата, тим створюються більш привабливі умови для функціонування суб'єктів господарювання як в середині власної країни, так і в інших країнах. Прикладом функціонування торгової палати в інших просторово-економічних системах є діяльність Україно-Американської Торгової Палати в Україні. Основна її сфера діяльності полягає у прямому супроводженні інвестиційної, торговельної чи виробничої діяльності американських підприємств в Україні. Тим самим, торгова палата є інституцією, що має можливість у відповідності до усталених історичних особливостей її

діяльності формувати зовнішнє економічне середовище для стабільної і ефективної господарської діяльності власних суб'єктів підприємницької діяльності.

Слід зауважити, що фінансовий ресурс в Європі для діяльності торгових палат формується не тільки за рахунок членських внесків діючих і новостворених підприємств, але і внесків приватних осіб, які можуть бути членами торгових палат у Європейському Союзі.

У порівнянні з країнами ЄС в Північній та Південній Америці діяльність регіональних торгових палат направлена на стимулювання розвитку внутрішнього бізнессередовища. В свою чергу формування зовнішнього середовища проводиться в більшості випадків іншою регіональною інституцією – центром світової торгівлі (world trade center).

Вертаючись до діяльності українських торгово-промислових палат можемо констатувати, що ця інституція хоча і є недержавною громадською організацією, але може розглядатися як основна ланка, що приймає участь у розвитку внутрішнього економічного середовища, ендогенної конкурентоспроможності та зовнішнього економічного поля і екзогенної конкурентності.

Безпосередня участь ТПП у формуванні зовнішнього економічного середовища і як наслідок підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання підтверджується наявністю прямих договорів співпраці з партнерськими організаціями 54 країн та наявністю власних представників у Бразилії, Угорщині, Німеччині, Фінляндії, Кіпрі.

Одним із способів участі ТПП у формуванні зовнішнього конкурентного середовища є створення в межах інших просторово-економічних системах спільних торгово-промислових палат, проведення презентаційних заходів (виставок, бізнес-зустрічей). На нашу думку, слід звернути особливу увагу на інформаційній підтримці суб'єктів господарювання, що планують чи вже проводять господарську діяльність в межах інших просторово-економічних систем стосовно політичної, економічної ситуації, існуючого законодавства і можливого адресного супроводження діяльності підприємств.

Діяльність ТПП в межах інших просторово-економічних систем не повинна носити ізолюваний характер, а системно співпрацювати з усіма інституціями регіону і держави у макрорегіональному і глобальному просторах. До таких інституцій можна віднести: торгові та інші представництва та місії, спільні громадські організації; асоціації;

співтовариства, організації, створені вихідцями з відповідних територій чи іммігрантами тощо (рис. 5.12).

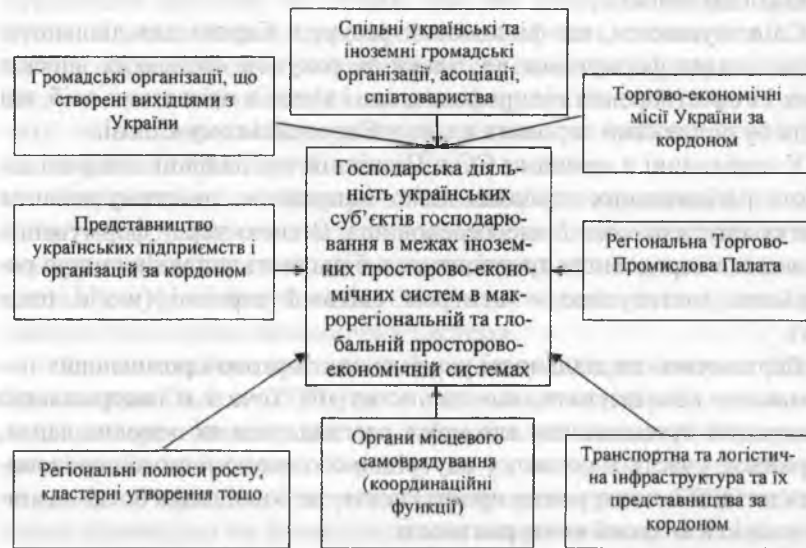

Рис. 5.12. Інституційні складові супроводження діяльності суб'єктів господарювання в межах інших просторово-економічних систем

* Розроблено автором.

Основне завдання зазначених інституцій – забезпечити ефективну господарську діяльність суб'єктів господарювання регіону в інших просторово-економічних системах, що обумовить збільшення рівня прибутковості в межах власної регіональної просторово-економічної системи і безпосередньо відобразиться на позитивному балансі фінансового рахунку регіонального та державного платіжних балансів.

Створення системи господарювання поза межами власної регіональної просторово-економічної системи є способом організації конкурентного простору не тільки для тих підприємств, що функціонують в межах інших просторово-економічних систем, але і поліпшення внутрішнього конкурентного середовища за рахунок інвестицій, у тому числі інноваційних, трансферу технологій тощо як результату зворотного зв'язку успішної діяльності суб'єктів господарювання в інших просторово-економічних системах.

Результатом функціонування успішного зовнішнього конкурентного середовища на основі утвореного економічного поля є зсув циклу економічного коливання просторово-економічної системи та зміна надходжень виручки іноземної валюти від торговельних операцій (торговельного балансу) до збільшення активного сальдо фінансового рахунку платіжного балансу.

Особливості способу формування Великого Економічного Простору на основі взаємодії системи неполітичних факторів та закономірностей соціально-економічного і політичного розвитку просторово-економічних систем обумовлюють необхідність розгляду просторового розвитку регіонів як необхідної передумови забезпечення сталого розвитку та стійкості економічної системи по відношенню до негативних екзогенних впливів.

Поліцентрична структура кредитно-фінансової складової просторово-економічної системи, збалансований соціально-економічний характер її розвитку на основі формування ендогенного конкурентоспроможного середовища та зовнішнього конкурентного простору являються складовими забезпечення конкурентоспроможності і сталого розвитку регіональної просторово-економічної системи в умовах циклічного впливу зовнішніх процесів, які мають глобальний характер і поширюються незалежно від місця просторово-економічної системи в загальному світовому економічному просторі.

5.3. Зведений регіональний баланс в системі забезпечення конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем

Успішний розвиток регіональної просторово-економічної системи являє собою складний економічний процес, що уособлює сукупність організаційно, фінансово-економічних та соціальних складових. Кожна з складових регіональної просторової системи володіє системними характеристиками, власними якостями і є сформованою структурною одиницею, що функціонує не опосередковано, а як в загальній системі економічного простору регіону, так і в загальнодержавному та глобальному вимірі.

Сукупний регіональний баланс відображає сукупні кількісні взаємозв'язки, які складаються в регіоні за рахунок екзогенних та ендогенних регіональних зв'язків.

Сукупний регіональний баланс може використовуватися з метою оцінки зовнішньої конкурентності, конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи з метою забезпечення її сталого динамічного розвитку.

Зміст, динаміка змін показників зведеного сукупного регіонального балансу може використовуватися з метою застосування адміністративних, фінансово-економічних, інфраструктурних та громадських важелів впливів.

Слід зупинитися на тому факті, що у вітчизняній науці проводилися спроби представлення міжрегіональних економічних відносин на основі методологічної та методичної побудови міжгалузевих балансів держави і регіонів у працях Є. Ф. Баранова, Л. Я. Бері, М. Р. Ейдельмана, В. В. Косова, І. Г. Ткачук та інших.

Основною проблемою, на якій базуються дослідження вищезазначених авторів є те, що міжгалузевий регіональний баланс розробляється в умовах галузево-планової економіки, коли першочерговим завданням було ув'язка найзагальніших народногосподарських пропорцій регіонів з детальними галузевими розрахунками в ракурсі забезпечення багатоваріантного прогнозування з метою вибору раціональної структури виробництва.

Зведений сукупний регіональний баланс на відміну від міжгалузевого балансу є статистичним документом, який відображає просторовий характер розвитку регіону з його особливостями ендегенного та екзогенного середовища, щільність конкурентних зв'язків та впливів, зміст і характер розвитку просторової регіональної конкурентоспроможності.

Зведений сукупний регіональний баланс дає можливість за рахунок комплексу адміністративних впливів місцевих громад запроваджувати необхідні заходи з метою забезпечення сталого розвитку регіону як просторово-економічної системи.

У зв'язку з тим, що як було вже зазначено в п. 5.1. та 5.2 стійкість, динамічність та сталість розвитку будуть визначатися сукупним позитивним сальдо зведеного сукупного регіонального балансу та позитивною динамікою щільності економічних зв'язків просторово-економічної системи, зведений сукупний регіональний баланс може мати вигляд статистичної таблиці, математичних рівнянь чи нерівностей.

Показники розділів зведеного сукупного платіжного балансу взаємопов'язані, узагальнюючим показником, що відображає процес відтворення є валовий регіональний продукт. Слід відмітити, що до

2004 року узагальнюючим показником була додана вартість, яка відображає додатково створену вартість у процесі виробництва і визнається як різниця між вартістю вироблених і вартістю повністю використаних у процесі виробництва товарів і послуг. Розрахунки валової доданої вартості по регіонах України за 2001–2006 роки здійснюються за видами економічної діяльності згідно з Класифікацією видів економічної діяльності. Валова додана вартість регіону розглядається як сума валової доданої вартості усіх видів економічної діяльності.

При визначенні валового регіонального продукту виробничим методом застосовуються показники випуску продукції, проміжного споживання, валова додана вартість, оплата послуг фінансових посередників, податки на субсидії і на продукти.

Слід зауважити, що випуск продукції при обрахунку валового регіонального продукту являє собою вартість товарів і послуг, які є результатом виробничої діяльності одиниць-резидентів та нерезидентів на території регіону як просторово-економічної системи. До валового регіонального продукту слід також віднести випуск продукції резидентами за межами території просторово-економічної системи на території інших просторово-економічних систем. При цьому слід розуміти, що вироблена продукція за межами регіону походить як продукт просторово-економічної системи, резидентом якої являється компанія-виробник (див. рис. 5.13).

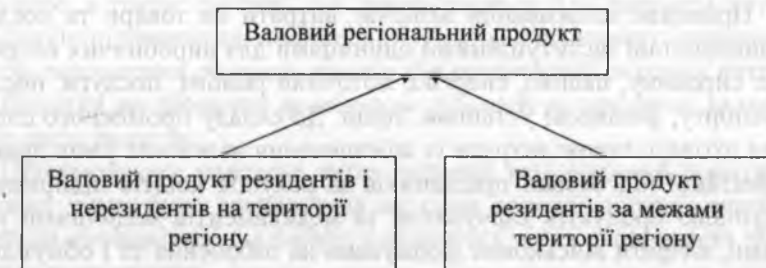

Рис. 5.13. Обрахунок валового регіонального продукту просторово-економічної системи

*Розроблено автором.

Інші критерії, які стосуються випуску товарів включають в себе:

- всі товари, незалежно від їхнього використання;
- послуги, надані іншим інституційним одиницям, зокрема, неринкові послуги органів державного управління і некомерційних організацій;
- побутові і домашні послуги (приготування їжі, прибирання, догляд за дітьми тощо), які надаються найманою домашньою прислугою, що оплачується;
- умовно-обчислена вартість послуг з проживання у власному житлі.

З метою оцінки випуску за видами економічної діяльності використовують основні ціни. Необхідність використання основних цін обумовлена тим, що вони представляють собою вартість, яку виробник отримує за одиницю товару чи послугу за виключенням податків на продукти і, включаючи субсидії на продукти.

Зміст використання основних цін дозволяє обрахувати вартість продукту чи наданих послуг вироблених, наданих і реалізованих в межах інших просторово-економічних систем з виключенням необхідних до сплати нарахованих місцевих та загальнодержавних обов'язкових податкових платежів.

У зведеному сукупному регіональному балансі можуть також використовуватися статистичні показники, обраховані на основі ринкових цін. Ринкові ціни застосовуються для оцінки випуску товарів та послуг в цілому по економіці. Вони включають податки на продукти за виключенням субсидій на продукти.

Проміжне споживання включає витрати на товари та послуги, які використані інституційними одиницями для виробничих потреб, а саме: сировину, паливо, енергію, поточний ремонт, послуги, послуги транспорту, фінансові установи, тощо. До складу проміжного споживання входять також витрати із забезпечення належних умов праці та професійної підготовки працівників за рахунок коштів підприємств, на купівлю продуктів харчування та медикаментів медичними установами, витрати військових формувань на озброєння та і обмундирування, витрати на відрядження за виключенням добових.

Різниця між випуском та проміжним споживанням кожного виду економічної діяльності, зменшена на величину оплати послуг фінансових посередників, яка містить у собі первинні доходи, що створюються учасниками виробництва і формує валову додану вартість в основних цінах.

Особливого значення набуває врахування в зведеному платіжному балансі оплата послуг фінансових посередників. Цей показник враховується як проміжне споживання умовної одиниці через неможливість його розподілу по видами економічної діяльності. Він визначається як різниця між доходами від власності, отриманими фінансовими посередниками за виключенням чистого доходу, одержаного від інвестування їх власних коштів і відсотками, сплаченими їх кредиторами.

При зведенні сукупного регіонального платіжного балансу необхідним є врахування сумарного значення податку на продукти. Податки на продукти це податки, які справляються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених, реалізованих або імпортованих виробничою одиницею резидентом. Податок на продукти складається з податку на додану вартість, акцизний збір, єдиний податок на підприємницьку діяльність, збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, митні збори, відрахування від плати за транзит природного газу, нафти та аміаку через територію України тощо.

При розрахунку валового регіонального продукту слід врахувати субсидії, які надаються пропорційно кількості або вартості продуктів та послуг, реалізованих на внутрішньому ринку або є експортовані суб'єктом господарювання-резидентом. Вони включають відшкодування із державного та місцевих бюджетів підприємствам у порядку державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію, а також субсидії, що призначаються для покриття поточних збитків підприємств, поліпшення їхнього фінансового становища шляхом поповнення обігових коштів або компенсації окремих витрат.

Податки на продукти за мінусом субсидій на продукти являють собою чисті податки.

Підсумовуючи наведене вище валовий регіональний продукт у ринкових цінах буде визначатися як сума валової доданої вартості усіх видів економічної діяльності в основних цінах, включаючи чисті податки на продукти.

Враховуючи просторовий характер регіональних утворень, розрахунок регіонального сукупного продукту прийме вигляд:

$$X_{p.c.n.} = \sum X_i + \sum X_k + \sum X_e, \quad (5.3)$$

де $\sum X_i$ – об'єм продукції виробленої підприємствами просторово економічної системи, які можна віднести до однієї галузі. В свою чергу

$$\sum X_i = \sum X_{ij} + Y_i, \quad (5.4)$$

де x_{ij} – об'єм виробленої продукції i -го підприємства, що направляється на виробництво продукції іншого підприємства j -ої галузі, що розташоване в межах регіональної просторово-економічної системи;

$\sum X_k$ – об'єм продукції, виробленої підприємствами просторово економічної системи, що відносять до однієї галузі і споживаються за межами регіональної просторово-економічної системи, але в межах національної просторової системи.

$$\sum X_k = \sum X_{kj} + Y_k, \quad (5.5)$$

де x_{kj} – об'єм продукції k -го підприємства, яке розташоване в межах іншої просторово-економічної системи, що направляється до виробничого процесу іншого підприємства j -ої галузі;

Y_k – об'єм кінцевого продукту підприємства j -ої галузі, направляється на споживання за межами власної регіональної просторової системи;

$\sum X_e$ – об'єм продукції, виробленої господарськими суб'єктами просторово економічної системи, що відносять до однієї галузі, яка споживається, або виробляється за межами національної просторово-економічної системи, при чому:

$$X_e = \sum X_{ie} + Y_e, \quad (5.6)$$

де Y_e – об'єм кінцевого продукту суб'єкта господарської діяльності, що направляється на споживання за межами просторової системи.

Представлені вище лінійні рівняння підкреслюють зміст ендогенних та екзогенних зв'язків підприємств просторово-економічної системи, які відносяться до однієї галузі господарства стосовно взаємних поставок продукції.

Спроби представлення міжгалузевих зв'язків в адміністративній системі економічних зв'язків знайшли своє відображення в працях

економістів в середині двадцятого століття [122]. В той час в основу концепції міжгалузевих балансів були покладені обумовлені технологією технологічні зв'язки, спеціалізація та особливості розміщення підприємств.

В нашому розумінні зведений сукупний регіональний баланс є відображенням особливостей міжрегіональних, трансрегіональних та субрегіональних зв'язків. Необхідність його відображення полягає у відповідному його адмініструванні з точки зору оптимізації міжгалузевих зв'язків, підвищенні рівня екзогенної конкурентності та конкурентоспроможності, що в підсумку є основою для забезпечення умов сталого просторового розвитку економічних регіональних систем.

З іншого боку, побудова моделі сукупного зведеного балансу у формі математичних рівнянь базується на припущенні лінійної залежності між витратами виробництва, випуском продукції і елементом розподілу продукції.

Базуючись на відомих методах розв'язування системи лінійних рівнянь [181, с. 77–78], а також на припущенні, що матеріальні витрати у кожній галузі прямо пропорційні обсягам виробництва відносно нормованих технологічних витрат [247, с. 44–45], можемо встановити кількісне співвідношення між витратами будь-якого виду продукції і валовим випуском галузі, де вона споживається:

$$K_{ij} = \frac{P_{ij}}{P_j}, \quad (5.7)$$

де K_{ij} – кількісне співвідношення між витратами продукції і валовим випуском галузі, де продукція споживається.

Наведене рівняння можемо представити у іншому вигляді з врахуванням того, що прямі витрати представляють залежність між взаємними поставками і валовим випуском галузей регіональної просторової системи:

$$P_i = \sum K_{ij} P_j + Y_i, \quad (5.8)$$

Загальні витрати певної галузі просторово економічної системи з врахуванням доданої вартості отримують наступний вигляд:

$$V_j = \sum P_{ij} + D_j, \quad (5.9)$$

Основний зміст зведеного платіжного балансу регіональної просторово-економічної системи полягає в рівнянні рівності валового регіонального продукту сумі матеріальних витрат і доданої вартості:

$$\sum_{i=1}^m P_i = \sum_{j=1}^n V_j, \quad (5.10)$$

або

$$\sum_{ij} P_{ij} + \sum_{i=1}^n Y_i = \sum_{ij} V_{ij} + \sum_{j=1}^n D_j, \quad (5.11)$$

тобто

$$\sum Y_i = \sum D_j. \quad (5.12)$$

Зміст рівноваги показує необхідність умов збалансованості показників міжгалузевих зв'язків.

Враховуючи наведену вище методику, зведений сукупний регіональний баланс буде мати вигляд таблиці де по вертикалі будуть розташовані сукупні дані підприємств, які відносять до однієї галузі (див. додаток К.). По горизонталі будуть розміщені регіональні товарні потоки в ринкових цінах. Під регіональними товарними потоками слід розуміти сукупність ендегенних товарних потоків, міжрегіональних та трансрегіональних.

В основу міжрегіонального зведеного платіжного балансу покладений зміст його взаємозв'язку з платіжними зведеними балансами інших просторово-економічних регіональних систем, які є складовими загальнодержавної просторово-економічної системи. Особливістю моделі сукупного зведеного регіонального платіжного балансу регіональної просторово-економічної системи є питома вага ввезеної продукції в її сукупному міжрегіональному товарообігу.

Будь-яке ввезення продукції буде позначено за знаком “-”, а вивезення зі знаком “+”, без врахування поставок продукції за змістом віднесеним до проміжного споживання. Проміжне споживання буде тільки опосередкованим індикатором економічної статистики, оскільки дані проміжного споживання в просторово-економічних ре-

гіональних системах, що співпрацюють будуть взаємовиключними, за виключенням фінансової діяльності.

Слід зауважити, що негативне сальдо в товарному потоці будь-якої галузевої позиції, буде свідчити про негативний стан розвитку сфери виробництва чи діяльності. Тим самим, ця сфера потребуватиме особливого адміністративного втручання з метою підвищення ефективності її функціонування, тим самим підвищення її конкурентоспроможності. Такий адміністративний вплив дасть можливість вирівняти негативне сальдо, та в цілому забезпечити сталий розвиток сфери його прямого впливу.

Дані сукупного зведеного платіжного балансу будуть неповними без врахування особливостей динаміки зовнішньоекономічних зв'язків просторово-економічної системи, тому окремий розділ балансу необхідно представити у вигляді трансрегіональних товарних потоків.

Слід зупинитися на тому, що найрепрезентативними показниками, які характеризують рівень взаємозалежності регіональних просторово-економічних систем з іншими трансрегіональними просторово-економічними системами є питома вага експорту та імпорту у відповідних галузях класифікатора ведення економічної діяльності.

Під час аналізу чи співставлення розділу міжрегіональних та трансрегіональних товарних потоків буде чітко зрозуміло чи є взагалі і в яких об'ємах дефіцит продукції, сировини або будь-яких послуг, які компенсуються за рахунок міжрегіональних або ж трансрегіональних зв'язків.

У випадку негативного сальдо викликаного трансрегіональними поставками є зміст розглянути їх заміщення з точки зору використання ендегенних можливостей регіональної просторово-економічної системи, а при неможливості здійснити це за допомогою останнього – шукати альтернативу їх заміщення за допомогою міжрегіональних зв'язків всередині власної національної просторової системи.

Аналізуючи методику розрахунку валового регіонального продукту, підготовлену Державним комітетом статистики України, слід зупинитися на особливостях розрахунку випуску проміжного споживання, змісті національних рахунків і валової доданої вартості за видами економічної діяльності у фактичних цінах.

У відповідності з методом екстраполяції дані щодо випуску продукції за кожним конкретним видом економічної діяльності на рівні секції або ж розділу відповідно до класифікатора ведення економічної діяльності (КВЕД) за попередній рік у фактичних цінах екстраполю-

ється за допомогою відповідних індексів фізичного обсягу з певним рівнем деталізації.

При імplementації методу дифлятування випуск у порівняльних цінах визначається дифлятуванням його обсягів за звітний рік у фактичних цінах відповідними індексами цін за кожним видом економічної діяльності. Так само, вищенаведена методика використовується на рівні секції або розділу відповідно до КВЕД, залежно від ступеня деталізації розрахунку.

Загальний обсяг випуску у порівняльних цінах щодо економіки регіональної просторово-економічної системи в цілому визначається як сума випуску окремих видів економічної діяльності на рівні секції відповідно до КВЕД.

Оскільки у системі національних рахунків розрізняють два типи випуску: ринковий і неринковий випуск продукції з врахуванням концепції теорії просторового взаємного впливу економічних систем зміст вищезазначених рахунків прийме такі зміни і доповнення. На нашу думку, ринковий механізм, який враховує:

- товари і послуги, що реалізуються за економічно значущими цінами;
- товари і послуги, які обмінюються за бартером на інші товари, послуги або активи;
- товари і послуги, які надаються роботодавцями своїм робітникам як оплата праці в натуральній формі;
- товари і послуги, які виробляються одним підрозділом (закладом) і поставляються іншому підрозділу (закладу) цього ж підприємства для використання у виробництві в цьому самому або в наступних періодах;
- готову продукцію та незавершене виробництво, які надходять в запаси матеріальних оборотних коштів у виробника і призначені для ринкового використання, тобто на вказані вище цілі;
- буде включати позицію, що врахує всі вищенаведені форми в умовах ринкового випуску в іншій просторово-економічній системі, де функціонують суб'єкти господарювання, підприємницької, фінансової діяльності, управління яких розташовані в материнській просторово економічній системі.

Неринковий випуск, який враховує:

- товари і послуги, що надаються безоплатно або за цінами, які не мають економічного значення, іншим інституційним одиницям;
- готову продукцію та незавершене виробництво, які призначені для неринкового використання і надходять у запаси матеріальних оборотних коштів у виробника;
- товари і послуги, вироблені інституційними одиницями для їхнього власного кінцевого використання, тобто кінцевого споживання або валового нагромадження основного капіталу;
- також повинен включати товари і послуги, які надаються безоплатно або за цінами, що не мають економічного значення, іншим інституційним одиницям в межах інших просторово-економічних систем.

У зв'язку з цим, слід розглядати окремо секцію *P* – “послуги домашньої прислуги” та *Q* – “екстериторіальна діяльність”, які штучно згруповані у економічну діяльність під назвою “інші види економічної діяльності” і відображені як секція “*P+Q*” у розрахунку валового регіонального продукту (див. табл. 5.3).

Таблиця 5.3

**Розрахунок валового регіонального продукту
(у фактичних цінах, тис. грн)**

Назва видів економічної діяльності	Секції згідно з класифікацією видів економічної діяльності	Порядковий номер	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
А	Б	В	1	2	3
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	Секція А	01			
Рибне господарство	Секція В	02			
Добувна промисловість	Секція С	03			
Обробна промисловість	Секція Д	04			
Виробництво та розподілення, газу та води	Секція Е	05			

Продовж. табл. 5.3

Будівництво	Секція F	06			
Оптова й роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	Секція G	07			
Готелі та ресторани	Секція H	08			
Транспорт	Секція I	09			
Фінансова діяльність	Секція J	10			
Операції з нерухомістю	Секція K	11			
Державне управління	Секція L	12			
Освіта	Секція M	13			
Охорона здоров'я та соціальна допомога	Секція N	14			
Колективні, громадські та особисті послуги	Секція O	15			
Інші види економічної діяльності	Секція P+Q	16			
Всього за видами економічної діяльності (сума даних за секціями)		17			
Оплата послуг фінансових посередників	X	18	X		Значення зі знаком “_”
Всього в основних цінах (ряд. 17+ряд. 18)	X	19			
Податки на продукти	X	20		X	
Субсидії на продукти	X	21		X	
Випуск у ринкових цінах	X	22	Ряд. (19+20+21)	X	X
Проміжне споживання	X	23	X	X	X
Валовий регіональний продукт	X	24	X	X	Ряд. (19+20-21)

Оскільки до екстериторіальної діяльності відносять діяльність міжнародних організацій, таких як ООН та її спеціалізованих установ, регіональних представництв тощо, Європейського Співтовариства, Європейської Асоціації вільної торгівлі, Організації економічної співпраці та розвитку, Ради з митної співпраці, Організації країн екс-

портерів нафти, Міжнародного Валютного Фонду, Світового Банку тощо, які являють собою інституції, що функціонують поза межами просторово економічної системи базування, а їх випуск, тобто випуск “Екстериторіальної діяльності” оцінюється за поточними витратами на утримання платного апарату та здійснення ним його функцій у відповідній організації, на господарські витрати та організаційні витрати на проведення різних зборів, з’їздів, конференцій, зустрічей, пов’язаних із здійсненням функцій згідно зі статутною діяльністю організації, то такий підхід суперечить основному змісту теорії взаємного впливу економічних систем.

Оскільки екстериторіальна діяльність включає функціонування інституцій, які оцінюються за їх поточними витратами, то на нашу думку слід розрізняти екстериторіальну діяльність власних інституцій за межами просторово економічної системи базування та інтеріальну діяльність в межах власної просторово-економічної системи інституцій інших систем.

Тому, на нашу думку, в секції Q – “екстериторіальна діяльність” за знаком “+” слід враховувати поточні витрати інституцій власної просторово- економічної системи при їх екстериторіальній діяльності поза межами базової просторово-економічної системи, а за знаком “_” враховувати поточні витрати іноземних інституцій, що функціонують в межах досліджуваної просторово-економічної системи.

Оцінка проміжного споживання за окремим видом економічної діяльності здійснюється шляхом дефлятування даних у фактичних цінах звітного року індексом-дефлятором випуску, який розраховується як відношення випуску за звітний рік у фактичних цінах до випуску у порівняльних цінах за звітний рік.

Зміст ендогенних конкурентних зв’язків представляється як загальний обсяг проміжного споживання у порівняльних цінах щодо економіки регіональної просторово-економічної системи в цілому, яка визначається як сума проміжного споживання окремих видів економічної діяльності на рівні секції у відповідності з КВЕД.

Особливої уваги заслуговує секція J, яка враховує фінансову діяльність при розрахунку валового регіонального продукту виробничим методом. Оскільки фінансова діяльність не тільки зосереджена у секторі фінансових корпорацій та секторі домашніх господарств, також до фінансової діяльності відносять:

– фінансове посередництво, яке включає послуги банківської системи, інші види фінансового посередництва, а саме діяльність довірчих товариств;

– страхові послуги;

– допоміжна діяльність у сфері фінансів та страхування (діяльність фондових і валютних бірж).

Слід розрізняти фінансову діяльність на рівні окремо взятої регіонально просторово-економічної системи та на рівні загальнодержавного економічного простору. В-першу чергу це стосується випуску сектора фінансових корпорацій, якій включає послуги банків, а саме: непрямо вимірювані послуги фінансових посередників та інші банківські послуги; страхову діяльність; послуги біржової діяльності; діяльність довірчих товариств.

Непрямо вимірювані послуги фінансових посередників полягають у нагромадженні банками та іншими фінансовими установами тимчасово вільних коштів. Виступаючи як фінансові посередники, банки та інші фінансові установи надають у користування тимчасово вільні кошти одних суб'єктів господарювання, фізичних осіб іншим суб'єктам, що потребують коштів. Такого виду послуги називають непрямо вимірюваними послугами фінансових посередників, оскільки, відсотки, що стягуються банками за надання коштів, повинні забезпечувати виплату ними відсотків за залучені кошти, а також покриття їхніх поточних витрат і одержання прибутку. В нашому розумінні, зведений платіжний баланс просторово-економічної системи повинен чітко розмежовувати величину отриманих відсотків від суб'єктів господарювання, що функціонують в межах досліджуваної просторово-економічної системи. В такому випадку сама ефективність функціонування фінансових посередників буде напряму залежати від успішної господарської діяльності підприємств і організацій, що ними фінансуються.

Щодо прямих банківських послуг, то вони складаються з комісійних доходів та частини інших банківських операційних доходів, за виключенням НБУ, який визначається за комісійними, адміністративними та частиною інших операційних витрат.

Враховуючи викладені вище, особливості врахування фінансової діяльності при обрахунку валового регіонального, а також той факт, що джерелом інформації для розрахунку показників випуску та проміжного споживання по банківській діяльності є інформація про прибутки і збитки НБУ та дані Зведеного звіту про прибутки та збитки

банків України, стверджуємо, що аналіз фінансової діяльності при розрахунку валового регіонального продукту виробничим методом базується на виділенні регіональних значень із зведених загальнодержавних значень. Це не дає можливість адекватно оцінити характер фінансової діяльності при розрахунку валового регіонального продукту виробничим методом. У зв'язку з цим, ми пропонуємо внести доповнення щодо фінансової звітності фінансових посередників при обрахунку валового регіонального продукту просторово-економічної системи

Ці доповнення стосуються самої фінансово-кредитної системи, як автономної інституціональної одиниці, яка функціонує в загальній інституціональній системі просторово-економічного утворення.

Зміст самої фінансової звітності при такій організації набуде тієї особливості, що сама звітність буде поступати не в центральне відділення комерційного банку, а потім зведена звітність надається в центральний банк, як це існує сьогодні, а будь-яке відділення комерційного банку буде надсилати в регіональне представництво центрального банку звітність щодо своєї діяльності на обраній території.

Вказана звітність повинна включати: загальну інформацію про діяльність банку; баланс; звіт про фінансові результати; звіт про власний капітал; звіт про рух грошових коштів.

У поданій до звіту характеристиці банківської діяльності в межах просторово-економічної системи слід представити структуру активів комерційного банку з визначенням питомої ваги кожного елементу в загальній структурі: залишки у касі та на рахунку в НБУ, кошти в інших банках, кредитний портфель, матеріальні і нематеріальні активи, інші активи, усього активів.

На думку автора, додаткову інформацію слід представити у розділах структури активів, а саме: кошти в інших банках та кредитний портфель.

Кошти в інших банках в структурі активів комерційного банку просторово-економічної системи слід детально представити в яких банках та, відповідно, в яких обсягах та валютах.

Кредитний портфель повинен бути представлений у вигляді загальної вартості, а також відповідною вартістю виданих кредитів за категоріями суб'єктів господарювання і за призначенням, що стосуються кредитування фізичних осіб.

Структура пасивів повинна бути представлена у вигляді: коштів банків, коштів клієнтів (юридичних та фізичних осіб), інші зобов'язання, власний капітал.

На погляд автора, особливою деталлю структури пасивів повинна бути сума надходжень в структурі пасивів в іноземній валюті і перекази в іноземній валюті в інші країни.

В результаті звітності щодо результатів від банківської діяльності та інших операцій, слід детально обґрунтувати зміст прибутковості банківської діяльності. Викласти обсяг отриманих банком доходів, їх склад у вигляді: обсягу комісійних доходів і процентних доходів, обсяг доходу від торгових операцій та інші види доходів.

У зведеному звіті комерційного банку просторово-економічної системи слід вказати витрати банку за звітний період, їх структуру та, відповідно, частку кожної складової структури витрат у вигляді комісійних, адміністративних витрат, витрат, що пов'язані з формуванням резервів.

Необхідним елементом зведеного звіту комерційного банку, що функціонує в межах просторово-економічної системи має розглядатися опис сегмента контрагентів за видами економічної діяльності: банківські установи, небанківські установи, компанії з управління активами, суб'єкти господарської діяльності в сфері будівництва; суб'єкти господарської діяльності у сфері торгівлі та громадського харчування, суб'єкти господарської діяльності у сфері рекламної діяльності, фізичні особи, інші контрагенти.

Зведений звіт комерційного банку повинен також включати інформацію щодо злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення банку у межах звітного періоду, а також особливості політики комерційного банку щодо управління ризиками.

Платоспроможність банку у зведеному звіті комерційного банку, який функціонує в межах просторово-економічної системи повинна включати перелік нормативів капіталу в межах звітного періоду, які повинні відповідати дотриманню економічних нормативів, встановлених НБУ. Така відповідність повинна свідчити про фінансову стійкість і платоспроможність комерційного банку. При цьому нормативи капіталу повинні включати: регулятивний капітал, норматив адекватності регулятивного капіталу, норматив адекватності основного капіталу, норматив миттєвої ліквідності, норматив поточної ліквідності, норматив короткострокової ліквідності, норматив кредитного ризику (норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, норматив великих кредитних операцій, норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру, норматив максимального сукупного розміру кредитів,

гарантій та поручительств, наданих інсайдерам), нормативи інвестування (норматив інвестування в цінні папери, норматив загальної суми інвестування), нормативи ризику загальної відкритої (довгої/ короткої) валютної позиції.

Зведений звіт комерційного банку повинен також включати позиції, які стосуються припинення окремих видів банківських операцій, обмеження щодо володіння активами, управління банком, істотна участь у комерційному банку та інформація щодо кількості працівників банку.

Представлена вище структура звітності будь-якого комерційного банку, що функціонує в межах просторово-економічної системи надасть можливість чіткого аналізу стану і ефективності діяльності комерційних кредитних установ, особливостей та обсягів інвестиційної діяльності в межах просторово-економічної системи, а також обсягів та напрямків кредитних операцій.

Показник випуску страхової діяльності, який визначають за схемою в три етапи слід доповнити у наступному вигляді:

1-ий етап – розрахунок випуску по страхуванню в межах окремої конкретної просторово-економічної системи:

надходження страхових платежів (премій, внесків) за всіма видами страхування в межах просторово-економічної системи, що аналізується, крім надходження страхових платежів від перестраховальників;

плюс чистий дохід від інвестування зазначених коштів, а також розміщення їх як коштів страхових резервів;

мінус зміна залишку за всіма страховими резервами (залишок на кінець мінус залишок на початок звітного періоду), щодо просторово-економічної системи, яка досліджується, але без частки перестраховиків у цих резервах.

Сума цих показників першого етапу представляє значення випуску послуг страхування.

Другий етап розрахунку випуску по перестрахованню включає розрахунки наступних показників:

надходження страхових премій і страхових внесків від перестраховальників на банківські рахунки, страхувальників, які знаходяться в межах просторово-економічної системи;

мінус виплати страхових сум, страхових відшкодувань та викупних сум що отримуються від перестраховиків, які функціонують в межах просторово економічної системи;

мінус частка страхових премій і страхових внесків, що мають походження з банківських рахунків, які знаходяться в межах просторово-економічної системи;

плюс суми комісійних винагород за перестраховання, які поступають на банківські рахунки в межах просторово-економічної системи.

Сума вищезазначених показників другого етапу представляє значення випуску послуг перестраховання.

Третій етап розрахунку загального випуску послуг страхової діяльності в межах досліджуваної просторово-економічної системи складається з суми випусків по страхуванню та перестрахованню, які прямо чи опосередковано стосуються просторово-економічної системи, що розглядається. Сума перестраховання додається до загального випуску у разі її позитивного значення.

Від'ємний результат по перестрахованню, який має місце в межах досліджуваної просторово-економічної системи додається до проміжного споживання з протилежним (позитивним) знаком. При цьому, оплата праці не враховується при розрахунку проміжного споживання в процесі аналізу витрат на проведення страхування.

На рівні регіональної просторово-економічної системи основним джерелом інформації для розрахунків показників страхової діяльності є форма №1-СТ "Звіт про фінансову діяльність страхової організації", яка повинна врахувати вказані зміни та доповнення у визначенні показників випуску послуг страхової діяльності.

"Випуск, проміжне споживання та валова додана вартість по фінансовій діяльності просторово-економічної системи при обрахунку виробничим методом визначається як сума даних по кожному із зазначених вище показників секторів, що стосуються фінансових корпорацій та домашніх господарств.

Основна перевага у запропонованому вище механізмі звітності – це можливість представлення зведеного платіжного балансу регіональної просторово-економічної системи (див. додаток К) з відображенням всіх особливостей ендогенних та екзогенних зв'язків і впливів, які мають місце в просторовому утворенні, що аналізується. Сукупність зведених платіжних балансів просторово-економічних систем представить прозоре і детальне відображення позитивних і негативних динамік, які мають місце в загальнодержавній просторово-економічній системі.

Висновки до розділу 5

1. Забезпечення динаміки сталого розвитку просторово-економічної системи в умовах стійкості щодо зовнішніх дестабілізуючих факторів ґрунтується на заходах спрямованих на: розширення власного економічного простору; підвищення щільності та зв'язності елементів системи; формування відповідних механізмів реагування на зовнішні впливи.
2. Забезпечення конкурентоспроможності регіональної просторово-економічної системи вимагає створення системи управління просторовим розвитком регіональних систем, при цьому значення і роль місцевого самоврядування і органів регіональної влади в умовах розвитку просторової економіки змінюються і передбачають більший рівень самостійності та автономності прийняття рішень.
3. Діяльність місцевого самоврядування – є одним із важелів забезпечення ациклічного регулювання економічних процесів як за рахунок оперативного реагування щодо подолання негативних явищ в життєдіяльності регіону і вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем, так і формування ефективного зовнішнього конкурентного середовища, в тому числі і між-регіонального.
4. Проведення державної ациклічної політики повинно враховувати векторність інтеграційних процесів, зокрема, спрямування до ЄС, бути пріоритетом внутрішньої політики держави з чітким структурованим і ефективним регіональним управлінням і забезпечувати зважений підхід.
5. З метою підвищення щільності і зв'язності регіональної просторово-економічної системи система її управління повинна складатися з управління внутрішнім конкурентним середовищем і зовнішнім конкурентним простором.
6. Умовою забезпечення розвинутого внутрішнього конкурентного середовища регіональної просторово-економічної системи є ефективна регіональна політика, розвинуте самоуправління та уніфікована інституціональна система.
7. Розширення зовнішнього конкурентного середовища може досягатися за рахунок спільних організаційно-економічних важелів і впливів просторово-економічної системи вищого ієрархічного рівня (національного та макрорегіонального) та субсидіарної їй регіональної просторово-економічної системи.

8. Обґрунтована необхідність введення поліцентричної структури регіональної кредитно-фінансової системи шляхом переходу на реєстрацію і супроводження діяльності філій всіх фінансових установ в області, що створить передумови введення регіонального платіжного балансу, що дасть можливість коректної оцінки зовнішніх впливів на конкретну регіональну просторово-економічну систему і, відповідно, прискорення реагування Національним Банком на негативні прояви функціонування регіональних кредитно-фінансових систем.
9. В регіональному платіжному балансі знайдуть своє відображення фінансові результати діяльності суб'єктів господарювання регіональної просторово-економічної системи у тому числі і в розширеному конкурентному просторі, який сприяє зсуву циклу економічних процесів просторово-економічної системи, та зміні надходжень виручки іноземної валюти від торговельних операцій, що відобразиться на збільшенні активного сальдо фінансового рахунку регіонального платіжного балансу.
10. Зведений регіональний платіжний баланс є відображенням складних екзогенних та ендогенних процесів розвитку регіональної просторово-економічної системи і може використовуватися з метою оцінки зовнішньої конкурентності та внутрішньої конкурентоспроможності для забезпечення сталого розвитку регіону. Сукупність зведених платіжних балансів регіональних просторово-економічних систем, які формують загальнонаціональну просторову систему, представлятимуть прозоре і детальне відображення позитивних і негативних процесів і явищ, що мають місце в регіонах.
11. Основні положення, особливості об'єкта, предмета та самого змісту теорії взаємного впливу регіональних просторово-економічних систем в умовах поширення глобальних циклічних економічних процесів дають можливість переосмислити сучасний стан розвитку великого економічного простору, сутності та розуміння процесу забезпечення конкурентоспроможності регіонів, характеру циклічних економічних процесів як зміни фінансово-кредитної політики конкурентних центрів та формування системи реагування, у тому числі ациклічного на зовнішні впливи.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми – розробки теоретико-методологічних засад забезпечення конкурентоспроможності регіону як просторово-економічної системи з врахуванням глобальних циклічних впливів і удосконалення механізму їх ациклічного регулювання та обґрунтування сучасної концепції державної регіональної політики забезпечення конкурентоспроможності регіонів України, що є підставою для таких висновків:

1. Доведено, що регіональна просторово-економічна система є елементом загальнодержавного, макрорегіонального і глобального економічних просторів, має чітко виражену ієрархічну структуру, розвиток складових якої відповідає циклічному закону і яка підвладна різним впливам. Основною проблемою просторового регіонального розвитку є забезпечення конкурентоспроможності в контексті життєвого циклу регіону з врахуванням глобальних впливів.

2. Виявлено, що для вирішення питань, пов'язаних з економічним, екологічним та соціальним розвитком території, сучасний регіон має можливість, окрім використання внутрішніх регіональних ресурсів, потенціалів регіональних суб'єктів господарювання та установ, мобілізувати джерела економічного зростання, які знаходяться за “межами” регіону в масштабах міжрегіонального, національного, макрорегіонального і глобального просторів.

3. Обґрунтовано, що просторові зв'язки обумовлюють характер конкуренції регіонів за розширення регіонального простору на ринках матеріальних, сировинних, фінансових та інших ресурсів, інвестиційних та інноваційних можливостей як національних, так і в межах макрорегіональних, чи глобальної просторово-економічних систем. Генезис змісту конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних систем знайшов відображення у зміні домінуючої ідеї, а саме: менш придатною стала ідея протистояння та антагоністичної боротьби, на якій базувалися пояснення закономірностей суспільного розвитку, природи економічних процесів і конкурентоспроможність. Більш плідним для науки став підхід, який пояснює закономірності розвитку і конкурентоспроможність з позиції співробітництва і компромісів.

4. Узагальнення проведеного аналізу розвитку теоретико-методологічних концепцій теорій циклу дало можливість виявити проб-

лему розгляду теорій циклічних коливань регіональних просторово-економічних систем з врахуванням їх інтеграційних процесів та глобалізаційних впливів, які є процесом взаємодії та просторового поєднання виробничих, фінансово-економічних, інфраструктурних, інституційних та соціальних елементів, які мають комплексний характер, цілеспрямовано функціонують у реальному просторі у певних розмірах, пропорціях і масштабах з метою забезпечення сталого поступального розвитку як окремих підсистем, так і в загальному системі.

5. Доведено, що формування великого економічного простору є результатом економічної інтеграції просторово-економічних систем макrorівня з метою домінування в межах світової системи господарювання і забезпечення конкурентоспроможності і сталого розвитку власних систем. Розвиток регіональних просторово-економічних систем як елементів великого економічного простору залежить від впливів систем макrorівня, як позитивних, так і негативних, і в умовах прямого впливу адміністративних важелів має здатність досягати стійкого динамічного розвитку.

6. Виявлено, що характер взаємодії регіональних просторово-економічних систем є таким співвідношенням, при якому причина і наслідки економічних процесів знаходяться в постійній динамічній зміні один одного. Цей причинно-наслідковий зв'язок визначає таку важливу рису як циклічність їх розвитку, а період коливання має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення.

7. Обґрунтовано, що в умовах повноцінної участі регіонів в глобальному конкурентному середовищі найбільш коректним способом оцінки їх конкурентних позицій буде не збільшення обсягів зовнішнього товарообігу, а відображення цього процесу у фінансовому рахунку регіонального платіжного балансу, необхідність введення якого відповідає потребі часу.

8. Виявлено, що різниця між глобальною економічною системою та великим економічним простором полягає у відмінностях, викликаних просторовим чинником. Елементи та складові глобальної економічної системи мають чітко визначені територіальні межі, а великий економічний простір формується як потенційне середовище діяльності елементів та складових глобальної економічної системи і має змінні рухомі межі.

9. За результатами аналізу діяльності регіонів в глобальному економічному просторі виявлено різну їх активність і різновекторність в залежності від їх специфіки, обумовленої розміщенням, ви-

робничою діяльністю і суб'єктивними чинниками та особистісними контактами тощо. Крім цього, формування регіонального економічного простору сучасний регіон здійснює під впливом чинників від систем різних рівнів, а саме: міжрегіональних, національних, макро-регіональних та глобальної.

10. Обґрунтовано, що при нестійкій динаміці значень макроекономічних показників регіонів, які знаходяться під безпосереднім впливом конкурентних центрів, рівень їх конкурентоспроможності прямо залежить від екзогенного втручання та періоду траєкторії циклів економічних процесів даного центру. В такому випадку регіональні просторові системи для нівелювання екзогенних впливів повинні формувати систему реагування, яка охоплюватиме заходи зі стабілізації динаміки значень загальних економічних показників і розширення свого простору в інші системи з метою використання їх висхідних періодів економічних циклів. Тому запровадження чіткої концепції просторового розвитку з відповідною інституціональною системою, особливим характером фінансово-кредитної системи створюють необхідні передумови запобігання негативним діям циклічних економічних процесів, які мають безпосередній локальний вплив, не дивлячись на глобальний характер їх походження. Звідси виникає необхідність перегляду змісту просторового розвитку регіону як способу забезпечення конкурентоспроможності в умовах глобальних впливів, що може здійснюватися тільки за умови поєднання ендогенних та екзогенних конкурентних регіональних переваг.

11. Доведено, що конкуренція в межах просторового устрою є динамічним процесом, що окреслюється характером та щільністю конкурентних зв'язків та впливів, які є об'єктами керованості. Управління конкуренцією в просторово-економічних системах різних рівнів полягає в створенні конкурентного середовища всередині самої системи, формуванні системи реагування на зовнішні зв'язки та впливи і розширенні внутрішнього конкурентного середовища у зовнішній простір. Конкурентне середовища сучасного регіону в контексті просторового устрою визначається як розширений простір, який складається із внутрішнього та зовнішнього просторів, в межах яких функціонують регіональні суб'єкти господарювання, яких об'єднує спільний інтерес щодо їх конкурентоспроможності та ефективної діяльності.

12. Виявлено, що глобалізаційні зміни конкурентного середовища призвели до зміни форми світового конкурентного середовища,

складовими якого є центри впливів і прийняття рішень (центри екзогенного впливу чи конкурентні центри); макрорегіони спеціалізованого розвитку; регіони – сателіти національного рівня, регіони II-рівня після держави. Регіональні просторово-економічні системи є повноправними учасниками світового економічного простору, які загострюють міжнародну конкуренцію, що, в свою чергу, викликає необхідність ідентифікації локальних конкурентних переваг, зокрема унікальних, зумовлює створення системи захисту/протидії зовнішнім впливам і розширення власного конкурентного простору. Така система базується на використанні просторової конкурентоспроможності і передбачає сукупність заходів щодо мінімізації екзогенних негативних впливів, які мають повторювальний циклічний характер. Метою реалізації таких заходів є забезпечення збалансованості, підвищення щільності та зв'язності суб'єктів господарювання регіональних просторово-економічних систем. Види діяльності, що мають мультипликативний та синергічний ефект в межах регіональної просторово-економічної системи, розглядаються як точки поляризації (центри росту), а щільність та зв'язність системи мають пряму залежність щодо віддаленості від таких точок.

13. Запропонована теорія взаємного циклічного впливу просторово-економічних систем обумовлює нову парадигму забезпечення конкурентоспроможності економічних утворень різного ієрархічного рівня, визначає закономірності, принципи, чинники розвитку просторово-економічних систем в глобальному середовищі в умовах їх циклічних взаємовпливів, можливі способи взаємин і перспективи їх розвитку як процесів підвищення щільності та зв'язності регіональної просторово-економічної системи. Предметом теорії циклічного взаємного впливу просторово-економічних систем є зміст, характер взаємодії, механізми і способи впливів та реагування просторово-економічних систем різних рівнів у глобальному конкурентному середовищі. Об'єктом теорії циклічного взаємного впливу просторово-економічних систем є цілісна система будь-якого рівня і ієрархії, що розвивається у відкритому економічному середовищі.

14. Обґрунтовано, що створення системи господарювання поза межами власної регіональної системи є способом організації конкурентного простору не тільки для тих підприємств, що функціонують в межах інших просторово-економічних систем, але і поліпшення внутрішнього конкурентного середовища за рахунок інвестицій, у тому числі інноваційних, трансферу технологій тощо як результату

зворотного зв'язку успішної діяльності суб'єктів господарювання в інших просторово-економічних системах.

15. Доведено, що державна регіональна політика з метою забезпечення конкурентоспроможності регіонів повинна бути спрямована на підвищення щільності і зв'язності елементів регіональної просторово-економічної системи, що потребує удосконалення системи її управління, яка повинна складатися з двох частин: управління внутрішнім конкурентним середовищем і зовнішнім конкурентним простором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агапова Т. А. Концепция рациональных ожиданий и эффективность макроэкономической политики / Т. А. Агапова, С. Серегина // Российский экономический журнал. – 1996. – № 10.
- Агапова Т. А. Макроэкономика : [учебное пособие]. – Т. А. Агапова, С. Ф. Серегина. – М. : Дело и сервис, 1999. – 178 с.
- Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев – М. : Мысль. – 1983. – 350 с.
- Арон Р. Этапы развития социологической мысли / общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича ; [пер. с франц. А. И. Рычагов, В. А. Скиба] / Раймон Арон. – М. : Издательская группа “Прогресс”; “Политика”, 1992. – 608 с.
- Аукуционес С. П. Современные буржуазные теории и модели цикла.: критический анализ / С. П. Аукуционес. – М. : Наука, 1984. – 256 с.
- Бандурин В. В. Инвестиционная деятельность в России в условиях развития корпоративных форм управления / В. В. Бандурин, Д. Л. Зубов. – М. : Наука и экономика, 1998.
- Базилевич В. Розвиток внутрішнього ринку в умовах глобалізації : теоретичні суперечності / В. Базилевич // Банківська справа. – 2004. – № 2. – С. 7–13.
- Барр Раймон. Политическая экономия : в 2 т. / Барр Раймон – М. : Междунар. отношения. – 1995. – Т. 1. – 608 с.
- Барр Раймон. Политическая экономия : в 2 т. / Барр Раймон – М. : Междунар. отношения. – 1995. – Т. 2. – 752 с.
- Бартенев С. А. Экономические теории и школы (история и современность) : курс лекции / С. А. Бартенев – М. : БЕК, 1996. – Гл. 6.
- Белінська Я. Особливості монетарної політики та напрями трансформації монетарного режиму / Я. Белінська // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006. – К. : НІСД, 2006 – С. 244–254.
- Береславська О. Нові виклики / Береславська О. // Економіст. – 2006. – № 11. – С. 26–27.
- Береславська О. Ревальвация гривні: вплив на інфляційні процеси в Україні та рівень доларизації економіки / О. Береславська // Вісник НБУ. – 2006. – № 2. – С. 20–24.
- Беленький П. Ю. Конкурентність на транскордонних ринках / Беленький П. Ю., Мікула Н. А., Матвеев Є. Е. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. – 214 с.
- Бияков О. А. Теория экономического пространства: методологический и региональный аспекты: монография / О. А. Бияков. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2004. – 152 с.
- Бладіньєр Ж.-П. Чинники економічного росту в 200 році / Ж.-П. Бладіньєр // Тенденції української економіки. – 2001. – № 3. – С. 5.
- Блауг М. Економічна думка в ретроспективі / М. Блауг ; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 670 с.
- Бленк Д. Оцінка конкурентоспроможності України в умовах політичних змін / Д. Бленк // Дзеркало тижня. – 2005. – № 25. – 2 липня.
- Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования ; [пер. с англ. М. Д. Мязенцева] / Д. Белл – М. : Akademia, 1999. – 956 с.
- Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М. : Институт новой экономики, 1998. – 558 с.
- Бродель Ф. Время мира. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV – XVIII вв. / Ф. Бродель. – М. : Прогресс, 1992 – 636 с.
- Бренделева Е. А. QWERTY-эффекты, институциональные ловушки с точки зрения теории трансакционных издержек / Е. А. Бренделева // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 2. – С. 42–47.
- Брикова І. В. Концепція нового регіоналізму в контексті підвищення міжнародного конкурентного статусу регіону / І. В. Брикова // Тези доповіді, IV Міжнародна науково-практична конференція “Динаміка наукових досліджень-2005”, 20–30 червня 2005 р. – Дніпропетровськ : Регіональна економіка. – Т. 19 – С. 15–18.
- Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі : підручник / І Бураковський. – К. : Основи, 1996. – 360 с.
- Бурда Майкл. Макроекономіка : Європейський конспект / Майкл Бурда, Чарльз Виплош ; [пер. з англ. – Т. Салиги]. – К. : Основи, 1998. – 682 с.
- Былиняк С. А. Азиатский финансовый кризис: причины и последствия / С. А. Былиняк. – М. : “ВОСТОК”, 1999. – № 6. – С. 87.
- Бьюкенен Дж. Расчет согласия. Логические основания конституционной демократии / Дж. Бьюкенен, Г. Таллок. – М. : Таурус Альфа, 1997. – 336 с.
- Бьюкенен Дж. Сочинения. Конституция экономической политики. Расчет согласия. Границы свободы / Нобелевские лауреаты по экономике. / Дж. Бьюкенен – М. : Таурус Альфа, 1997. – Т. 1 : Фонд экономической инициативы. – 560 с.
- Важенин А. А. Эволюционные процессы в системах расселения / А. А. Важенин. – Екатеринбург : Институт экономики УрО РАН, 1997.
- Валовий регіональний продукт та валова додана вартість Івано-Франківської області (2001–2006 рр.) / за ред. Колімбровського Михайла Михайловича ; Державний комітет статистики України ; Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – 2006 р.
- Василенко В. М. Оцінка впливу глобалізації на економічне зростання країни / В. М. Василенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2004. – № 69. – С. 35–42.
- Василенко І. А. Политическая глобалистика : [учеб. пособ. для вузов] / И. А. Василенко. – М. : Логос, 2000. – 360 с.
- Вахненко Т. Платоспроможність держави в контексті обслуговування зовнішнього боргу / Т. Вахненко // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 4. – С. 52–61.

34. Вахненко Т. Роль науково-технічної і промислової політики держави у формуванні нової моделі національної конкурентоспроможності / Т. Вахненко // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 42–60.
35. Вахненко Т. Товарний експорт України у системі світогосподарських зв'язків / Т. Вахненко // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 73–84.
36. Веб-портал органів державної влади та органів місцевого самоврядування // <http://ww2.gov.if.ua/>
37. Вильямс Б. Торговий хаос: Экспертные методики максимизации прибыли / Б. Вильямс. – М. : ИК Аналитика, 2000. – 328 с.
38. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни / Л. Вирт // Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11. Социология. – 1997. – № 3.
39. Вітлінський В. В. Моделювання економіки : навч. посіб. / В. В. Вітлінський. – К. : КНЕУ.2003. – 458 с.
40. Власов В. А. Японская промышленность. НТП и его последствия / В. А. Власов. – М., Наука, 1979.
41. Власюк О. С. Інноваційна стратегія українських реформ: стан та пріоритети / Олександр Степанович Власюк // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2).
42. Вольтера В. Математическая теория борьбы за существование / В. Вольтера. – М. ; Ижевск : Институт компьютерных исследований, 2004. – 288 с.
43. Вольчик В. В. Курс лекций по институциональной экономике / В. В. Вольчик. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГУ, 2000. – 258 с.
44. Вышлинский Г. Год неожиданного роста / Г. Вышлинский // Фондовый рынок. – 2001. – № 5. – С. 10–11. – 10 февраля.
45. Габрель М. М. Методологічні основи просторової організації містобудівних систем (на прикладі Карпатського регіону України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д. т. н. : спец. 05.23.20 / М. М. Габрель. – К., 2002. – 36 с.
46. Гаврилов А. Н. Региональная экономика и управление / А. Н. Гаврилов. – М. : ЮНИТИ, 2002. – С. 13.
47. Гайгер Р. Макроэкономическая теория и переходная экономика / Р. Гайгер, Т. Линвуд ; [пер. с англ. С. Серегина]. – М. : ИНФРА-М. 1996. – 560 с.
48. Гальперин В. М. Макроэкономика : [учебное пособие] / Гальперин В. М., Гребенников П. И., Леусский А. И. и др. – С. Пб. : Изд-во СПбГУЭФ, 1997. – 238 с.
49. Гальчинський А. Макроекономічні та монетарні передумови політики зростання України / А. Гальчинський // Матеріали наук.-практ. конф. “Монетарна політика в умовах економічного зростання”. – К. : НБУ, 2004. – С. 6–9.
50. Гальчинський А. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) Шляхом європейської інтеграції” / А. Гальчинський, В. Геєць. – К. : НІСДБ ІЕП НАН України, 2004. – С. 211–225.

51. Геєць В. Від екзогенно залежної до ендогенно орієнтованої стратегії розвитку економіки / В. Геєць, М. Скрипниченко // Економіка і прогнозування. – 2003. – № 1. – С. 34–46.
52. Геєць В. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі / В. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 9–33.
53. Геєць В. Структура економіки і структурна політика її стабілізації / В. Геєць // Економіка України. – 1995. – № 4. – С. 15–29.
54. Гелл Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Гелл Д., Е. МакГрю, Д. Голдбрайт, Дж. Перратон ; пер. з англ. Ю. Павленка. – К. : Фенікс, 2003. – 564 с.
55. Гельвановский М. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях / М. Гельвановский // Российский экономический журнал. – 1998. – № 3. – С. 67.
56. Герасимов В. Д. Экономические кризисы и их особенности после второй мировой войны / В. Д. Герасимов. – М., Высшая школа, 1974.
57. Гершман Б. А. Неравенство доходов и экономический рост : теоретический обзор / Б. А. Гершман // Экономика и математические методы. – 2009. – Т. 45. – № 2. – С. 19–31.
58. Геск'єр А. Загальний огляд макроекономічної ситуації в Україні / А. Геск'єр // Вісник НБУ. – 2001. – № 4, – С. 5–6.
59. Геск'єр А. Природні ресурси та економічне зростання: який зв'язок? / А. Геск'єр // Сприяння сталому економічному зростанню в Україні. – К. : Альфа-Принт., 2001. – С5–6.
60. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества ; [пер. с англ. Н. Н. Иноземцева] / Дж. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1979. – 405 с.
61. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество ; [пер. с англ. Н. Н. Иноземцева] / Дж. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 480 с.
62. Гладкий Ю. Н. Регионоведение : [учебник] / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаев. – М. : Гардарики. 2003. – 384 с.
63. Гладкий Ю.Н. Основы региональной политики. Учебник. / Ю. Н. Гладкий, А. И. Чистобаева. – М., 1998. – С. 19.
64. Градов А. П. Национальная экономика / А. П. Градов. – 2-е изд. – С. Пб. : Питер, 2005. – 204 с.
65. Гранберг А. Г. Межрегиональные модели мировой экономики / А. Г. Гранберг, С. М. Меньшиков. – Новосибирск : Наука, 1983. – 547 с.
66. Гранберг А. Г. Об идеях Августа Лёша по пространственной организации хозяйства : оценки советских экономистов и географов / Гранберг А. Г. – Новосибирск : ИЭОПП СО АН СССР, 1986. – 21 с. – (Препринт / Институт экономики и организации промышленного производства СО АН СССР).
67. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 456 с.
68. Григорьев О. Добьются ли США апокалипсиса / О. Григорье, М. Хазин // Эксперт. – 2000. – № 28.

69. Гриньов Б. Проблеми формування інноваційної системи в Україні: теорія і практика / Гриньов Б., Губенко П., Гусев В. – К. : НІСД, 2004. – С. 422–460.
70. Губський Б. Євроатлантична інтеграція України : [монографія] / Б. Губський. – К. : Логос, 2007. – 328 с.
71. Губський Б. Інтернаціоналізація української економіки / Губський Б., Лук'яненко Д., Сіденко В. // Економіка України. – 2008 – № 9. – С. 15–23.
72. Давиденко Є. Вплив розширення внутрішнього ринку на економічне зростання України / С. Давиденко // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 93–101.
73. Давидович О. Управління ефективним експортноорієнтованим розвитком / О. Давидович // Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : [монографія] : у 2 т. / Д. Лук'яненко, А. Поручник. – К. : КНЕУ, 2006. – Т. 1 – С. 197–224.
74. Дем'яненко А. Анализ внешнеэкономической деятельности Украины в 1998–2003 годах : от спада к экономическому росту / А. Дем'яненко // Экономист. – 2004. – № 9. – С. 42–45.
75. Державний комітет статистики України/ Статистична інформація 1998–2009 рр. / Макроекономічні показники. Національні розрахунки. Ціни і тарифи. Промисловість. Зовнішньоекономічна діяльність. Фінанси [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
76. Дергачов В. А. Геоэкономика (Современная геополитика) / В. А. Дергачов. – Киев : ВИРА-Р, 2002. – 512 с.
77. Дихтль Е. Практический маркетинг : [учебное пособие] / Е. Дихтль, Х. Хершген ; [пер. с нем.] – М. : Высшая школа, 1995.
78. Добровинский Б. Н. Японская экономика 1970–1983. Анализ эффективности / Б. Н. Добровинский. – М., Наука, 1986.
79. Довідка по співробітництву області з Румунією [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=3574#1>.
80. Долішній М. І. Організаційне та наукове забезпечення реалізації регіональної політики в Україні / Мар'ян Іванович Долішній // Вісник економічної науки України. – 2004. – № 2 (6). – С. 3–7.
81. Долішній М. Регіональна політика і просторове планування. Досвід територіальної організації у ФРН / М. Долішній // Вісник НАН України. – 2003. – № 6. – С. 48–53.
82. Дубнов А. П. Пространственно-стратегическое развитие России : конфликтно-сетевая парадигма анализа / А. П. Дубнов, А. В. Крайнов // Регион: экономика и социология. – 2003. – № 2. – С. 123–132.
83. Эмерсон Майкл. Формирование политических рамок Большой Европы / Майкл Эмерсон // Современная Европа. – 2004. – № 3. – С. 90–107.
84. Заграва Е. Глобалізація і нації / Ернст Заграва. – К. : “Фенікс”, 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/dialog.php?id=10&op_id=290#290.
85. Эрроу К. И. Общее экономическое равновесие: цель исследования, методология анализа, коллективный выбор. Нобелевская лекция 12 декабря 1972 г. // Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / ред. акад. Ю. В. Яковец. – С. Пб., 2003. – С. 141–172.
86. Эрхард Л. Благополучие для всех : Репринт. Воспроизведение / Л. Эрхард ; [пер. з нем. В. Г. Гребенников] / авт. предисл. Б. Б. Багаряцкий, В. Г. Гребенников. – М. : Начала-Пресс, 1991. – 270 с.
87. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України / С. Єрохін // Економічний часопис-XXI. – 2006. – № 1–2. – С. 9–11.
88. Ершов М. В. Валютно-финансовые механизмы в современном мире / М. В. Ершов. – М., 2000 – С. 14–32.
89. Жаліло Я. Особливості соціально-економічного розвитку України в 2004 – першій половині 2005 р. / Я. Жаліло, Я. Белінська // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005. – К. : Знання України, 2006. – С. 22–36.
90. Жаліло Я. Пріоритети економічної політики держави / Я. Жаліло // Стратегія розвитку України : теорія і практика. – К. : НІСД. – 2002. – С. 355–400.
91. Жаліло Я. Сучасні чинники економічної динаміки та ключові орієнтири макроекономічної стратегії України / Жаліло Я., Базилюк Я., Покришка Д. // Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки-2006. – К. : НІСД., 2006. – С. 231–243.
92. Жаліло Я. “Фискальний парадокс” і перспективи розвитку соціально-економічної ситуації в Україні / Я. Жаліло // Фондовий ринок. – 2001. – № 15. – С. 12–20. – 24 апреля.
93. Журнал “Бізнес”. – К. – № 42. від 15.10.07.
94. Журнал “Бізнес” – 2008. – С. 17. – № 48 від 01. 01.
95. Журнал “Бізнес” : Зелений прогріз. – 2008. – № 39. – С. 48. від 29.09.
96. Зайдель Х. Основы учения об экономике / Х. Зайдель, Р. Теммен. – М. : “Дело-ЛТД”. – 2007. – 318 с.
97. Замулин О. Концепция реальных экономических циклов и ее роль в макроэкономической теории / О. Замулин // “Вопросы экономики”. – 2005. – № 1. – С. 145–148.
98. Заставний Ф. Д. Географія України : у 2 томах. / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.
99. Звіт про стан зовнішньої торгівлі Івано-Франківської області // Головне управління з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій облдержадміністрації Івано-Франківської області.
100. Згуровський М. З. Основы системного анализа / М. З. Згуровський, Н. Д. Панкратова. – К., 2007. – 544 с.
101. Зовнішньоторговельне співробітництво області з Республікою Польща // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gov.if.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=3771#1>.

102. Зовнішньоторговельне співробітництво області з Угорською республікою // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.gov.if.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=4784.
103. Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Иноземцев. – М. : Логос, 2000. – 345 с.
104. Интрилигейтор М. Глобализация как источник международных конфликтов и обострения конкуренции / Майкл Д. Интрилигейтор // Проблемы теории и практики управления. – 2007.
105. Интрилигейтор М. Развитие секторов, базирующихся на потенциале человеческого капитала: шанс возрождения экономики России? / М. Интрилигейтор, С. Брагинский, В. Швыдко // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3.
106. Інформація про стан співробітництва Івано-Франківської області зі Словацькою Республікою // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=3144#2>
107. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. ; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999.
108. Кайзер В. Інтеграція України у світову економіку. Яким чином, як швидко та навіщо? / В. Кайзер, Ф. Вінценц // Україна на шляху до Європи / Л. Хоффманн, Ф. Мьоллер. – К. : Фенікс, 2001. – С. 91–105.
109. Калюжнова Н. Я. Конкурентоспособность российских регионов в условиях глобализации / Н. Я. Калюжнова. – М. : Теис, 2004. – С. 98–102.
110. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество и культура / М. Кастельс – М. : Изд-во ГУ-ВШЭ. – 607 с.
111. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег // Кейнс Дж. М. ; [пер. с англ. Л. Звонарьовой] / Избр. произведения. – М. : Экономика, 1993. – 757 с.
112. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе / М. Китинг // Логос. – 2003. – № 6 (40). – С. 67–116.
113. Кияк А. Реальний ефективний обмінний курс гривні як показник конкурентоспроможності національної економіки (1998–2000 рр.) / А. Кияк // Тенденції української економіки. – 2001. – № 3. – С. 60–63.
114. Климко Г. Н. Основи економічної теорії: Політекономічний аспект : підручник / Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко, Л. О. Канищенко та ін. ; за ред. Г. Н. Климка, В. П. Нестеренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа, Знання, 1997. – 520 с.
115. Клочко В. Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою / В. Клочко // Економіка України. – 2001. – № 10. – С. 51–58.
116. Ковальська Л. Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення : [монографія] / Любов Леонідівна Ковальська. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 420 с.
117. Ковальчук – Т. В очікуванні стимулюючого ефекту грошей / Т. Ковальчук // Урядовий кур'єр. 2003. – № 16. – 28 січня.
118. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования / Н. Н. Колосовский – М., 1969.
119. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Кондратьев Н. Д., Яковец Ю. В., Абалкин Л. И. – М. : Экономика, 2002 – 550 с.
120. Комплексна доповідь “Валовий регіональний продукт та валова додана вартість Івано-Франківської області за 2006 р.” / за редакцією Б. Д. Мороза // Державний комітет статистики України. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – 2006 р.
121. Корнійчук Л. Я. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. ; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. – К. : КНЕУ, 1999.
122. Косов В. В. Межотраслевой баланс / В. В. Косов. – М. : Наука, 1966. – 156 с.
123. Костюк В. Н. История экономических учений / В. Н. Костюк – М. : Центр, 1997. – 333 с.
124. Коуз Р. Г. Природа фирмы / Р. Г. Коуз ; [пер. с англ. В. М. Гальперин] // Теория фирмы. – С. Пб. : Экономическая школа, 1993. – 405 с.
125. Кочетов Е. Г. Геоэкономика (Освоение мирового пространства) : [учебник] / Е. Г. Кочетов. – М. : Издательство БЕК, 1999. – 480 с.
126. Красильщиков В. Ориентиры грядущего? Постиндустриальное общество и парадоксы истории / В. Красильщиков // Российский экономический журнал. – 1993. – № 10. – С. 165–174.
127. Кредісов А. Політика стимулювання експорту та її інструменти / А. Кредісов, В. Бабенко // Економіка України. – № 2. – С. 4–12.
128. Кругман П. Р. Международная экономика. Теория и политика: учебник для ВУЗов / П. Р. Кругман, М. Обстерфельд ; [пер. с англ.]. – М. : Экономический факультет МГУ, 1997. – С. 400.
129. Круковский Я. В. Применение нечетких множеств в проектировании социальных структур организации / Я. В. Круковский // Омский научный вестник. – Омск : Изд. ОмГТУ, 2000. – № 13.
130. Крупка М. І. Основи економічної теорії / М. І. Крупка, П. І. Островерх, С. К. Реверчук. – К. : Атіка, 2001. – 344 с.
131. Крючкова І. Анатомія гальмування / І. Крючкова // Дзеркало тижня. – 2005. – № 46. – 26 листопада.
132. Крючкова І. Валютно-курсова політика: вплив на структурні зрушення та економічне зростання / І. Крючкова // Матеріали наук.-практ. конф. “Монетарна політика в умовах економічного зростання”. – К. : НБУ, 2004. – С. 47–54.
133. Крючкова І. Куди котимось? / І. Крючкова // Дзеркало тижня. – 2005. – № 32. – 20 серпня.
134. Крючкова І. Перманентна цінова гонка на тлі розгортання інвестиційної кризи / І. Крючкова // Дзеркало тижня. – № 32. – 20 серпня, 2005.
135. Кузьминов И. И. Послевоенный капиталистический цикл / И. И. Кузьминов. – М., Соцэкгиз, 1962.

136. Кузьміна О. М. Географічне дослідження впливу зовнішньоекономічних зв'язків на трансформацію господарства Автономної Республіки Крим: автореф. дис. канд. геогр. наук : Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь. – 2003. – 20 с.
137. Кульчицький Б. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація [монографія] / Б. Кульчицький. – Львів : ЛПУ ім. Івана Франка, 2003. – 352 с.
138. Куницина Н. Н. Виды циклов в экономической динамике / Н. Н. Куницина // Сборник научных трудов. Серия “Экономика”, вып. 5 // Северо-Кавказский государственный технический университет. – Ставрополь, 2002. – 129 с.
139. Лезурн Ж. Основные элементы теории полезности / Ж. Лезурн // THESIS. 1993. – Т. 1. – № 3. – С. 10–15.
140. Лексин В. Региональная политика России: концепции, проблемы, решения / Лексин В., Андреева Е., Ситинков А., Швецов А. // Российский экономический журнал. – 1993. – № 9. – С. 51.
141. Лёш А. Географическое размещение хозяйства / Лёш А. – М. : Изд. иностр. лит., 1959.
142. Ливанов А. Р. История экономических учений / А. Р. Ливанов. – М. : Заря, 2007. – 531 с.
143. Линд М. В защиту либерального национализма / М. Линд // Проблемы Восточной Европы. – 1995. – № 43–44. – С. 7–8.
144. Липец Ю. Г. География мирового хозяйства / Липец Ю. Г., Пуляков В. А., Шлихтер С. Б. – М. : Владос, 1999. – 338 с.
145. Лисовицкий В. И. История экономических учений / В. И. Лисовицкий. – Х. : Р. И. Ф., 2002. – 320 с.
146. Литвицкий В. У заручниках зовнішньої кон'юнктури / В. Литвицкий // Вісник НБУ. – 2006. – № 5. – С. 23–27.
147. Лукас Р. Исследования в области теории деловых циклов / Р. Лукас (“Studies in Business Cycle Theory”) – 1981.
148. Лук'яненко Д. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності : [монографія] / Лук'яненко Д. – К. : КНЕУ., 2005 – 344 с.
149. Луссе А. В. Макроэкономика : [учеб. пособ.] / А. В. Луссе – С. Пб. : Питер, 2001. – 193 с.
150. Мазуркин П. М. Распределение реальных циклов / П. М. Мазуркин // Материалы Второй международной конференции “Циклы”. Часть первая. – Ставрополь : Изд-во СевКавГТУ, 2000. – С. 51–55.
151. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; [пер. с англ. А. Ю. Рябцова]. – Таллин, 1993. – Т. 2. – 398 с.
152. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы / Б. Мандельброт ; [пер. с англ. И. И. Глазунова] – М. : ИКИ, 2002. – 440 с.
153. Марченко Г. В. Инвестиционная привлекательность регионов как фактор их конкурентоспособности. / Г. В. Марченко // Конкурентоспособность и модернизация экономики : в 2-х кн. / отв. Ред. Е.Г. Ясин. Кн.2. – М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. – 480 с.
154. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т. / А. Маршалл ; [пер. с англ. М. Зюганова]. – М. : Прогресс, 1993. – 837 с.
155. Медоуз Д. Л. За пределами роста / Д. Л. Медоуз // Вестн. МГУ. Сер. 12. Политические науки. – 1995. – № 5. – С. 80–86.
156. Медоуз Д. Пределы роста. 30 лет спустя ; [пер. с англ. И. К. Медведева] / Д. Медоуз. – М. : ИКЦ “Академкнига, 2007. – 342 с.
157. Меламед М. Валовий внутрішній продукт України та його податковий потенціал / М. Меламед // Вісник НБУ. – 2005. – № 5. – С. 24–33.
158. Меламед М. Відтворювальна структура ВВП та її вплив на економічний розвиток України / М. Меламед // Вісник НБУ. – 2005. – № 12. – С. 8–18.
159. Мельник А. Ф. Регіональна політика та підтримка регіонального розвитку: порівняння досвіду Німеччини, ЄС та України / А. Ф. Мельник // Журнал Європейської економіки. Видання Тернопільської академії народного господарства. – 2003. – Т. 2 (№ 2). – С. 180–203.
160. Мэнкью Н. Г. Новая кейнсианская экономическая теория (“New Keynesian Economics”) : в 2 т. / (перев. з оригіналу) / Н. Г. Мэнкью, Д. Ромер. – 1991.
161. Месарович М. Теория иерархических многоуровневых систем / Месарович М., Мако Д., Такахара И. ; [пер. с англ. С. В. Емельянова]. – М. : Мир, 1973. – 340 с.
162. Михайлов О. В. Основы мировой конкурентоспособности / О. В. Михайлов. – М. : Издательство “Познавательная книга плюс”, 1999. – С. 77–89.
163. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : [монографія] / Надія Анатоліївна Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
164. Модестов С. А. Информационное производство как фактор глобальной политической конкуренции / С. А. Модестов. – М. : МОНФ, 1999. – С. 20.
165. Моисеев Н. Н. Быть или не быть человечеству / Н. Н. Моисеев // Независимая газета. – 2000. – 18 ноября
166. Моніторинг інфраструктури України / Фердинант П., Сисенко Н, Чухай Г., Юзефович І. – № 10. – 2008 р. // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ier.kiev.ua.
167. Мочерний С. В. Політична економія : навч. посіб. / С. В. Мочерний. – К. : Знання-Прес, 2002. – 687 с.
168. Мумфорд Л. Истоки урбанизации. Появление города / Л. Мумфорд // Смит Р. Л. Наш дом планета Земля. – М., 1982.
169. Мунтян М. А. Глобализация и устойчивое развитие / М. А. Мунтян, А. Д. Урсул. – М. : СТУПЕНИ, 2003. – 368 с.
170. Мюллер-Армак А. О свободе и социальной справедливости / А. Мюллер-Армак // Предложения по осуществлению социальной рыночной экономики / Социальное рыночное хозяйство // Политэконом. – 1996. – № 1.

171. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства / А. Мюллер-Армак // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. – С. Пб. : Экономическая школа, 1999.
172. Мюрдаль Г. Сучасні проблеми “третього світу” / Г. Мюрдаль. – М., 1972.
173. Найденов В. Как превратить оживление в рост? / В. Найденов // Фондовый рынок. – № 5. – 10 февраля, 2001.
174. Нейфах А. М. Новые течения в буржуазной науке и размещении производства / А. М. Нейфах // Известия АН СССР. Сер. геогр. – 1961. – № 6.
175. Нові виклики для економічної політики України: Рекомендації до плану невідкладних дій. – К. : К. І., 2006. – С. 78.
176. Ойкен В. Основы национальной экономики / В. Ойкен. – М. : Экономика, 1996. – 345 с.
177. Олейник А. Н. Институциональная экономика ; [учебно-методическое пособие] / А. Н. Олейник – М., Экономика, 2000. – 356 с.
178. Олейник А. Н. О трудностях сосуществования: границы решения проблем нежелательного соседства в свете теоремы Коуза / А. Н. Олейник. // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – Т. 4. – № 3. – С. 54–70.
179. Онишко С. Деякі проблеми кредитного забезпечення потреб економіки інноваційного типу: досвід України / С. Онишко // Вісник НБУ. – № 4. – 2004. – С. 50–54.
180. Опыт о законе народонаселения. – Петрозаводск : Петроком, 1993. – Т. 4. – (Шедевры мировой экономической мысли).
181. Орега Дж. Введение в численные методы решения дифференциальных уравнений / Дж. Орега, У. Лук. – М. : Наука, 1986. – 288 с.
182. Орлов Б. П. Экономическая реформа и территориальное планирование / Б. П. Орлов, Р. И. Шиппер. – М. : Экономика, 1968. – С. 36–37.
183. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід : [монографія] / Наталія Володимирівна Павліха. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 380 с.
184. Павлова К. В. Общая теория социально-экономической политики / К. В. Павлов ; М-во общ. и проф. образования. Удмурт. гос. ун-т. ин-т экономики и упр. – Ижевск : Изд-во Ин-та экономики и упр. УдГУ, 1998. – 174 с.
185. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с.
186. Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма / А. Пезенти. – М. : Прогресс, 1976. – Том 1. – 441 с.
187. Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма / А. Пезенти. – М., 1976. – Т. 2. – 820 с.
188. Пестель Э. За пределами роста / Э. Пестель. – М. : Истоки, 1988. – Вып. 3. – С. 24–71.
189. Пивоваров Ю. Л. Современный урбанизм : курс лекций / Ю. Л. Пивоваров. – М. : Российский открытый университет, 1994.
190. Пістун М. Д. Завдання суспільної географії в контексті проблем регіонального розвитку України / М. Д. Пістун // Український географічний журнал. – 2003. – № 2. – С. 21–26.
191. Полунеев Ю. Технология экономического прорыва / Ю. Полунеев // Дзеркало тижня. – 2006. – № 41. – 28 жовтня.
192. Покришка Д. Структурні чинники забезпечення конкурентоспроможності економіки України / Д. Покришка // Стратегічні пріоритети. – 2006. – № 1. – С. 102–110.
193. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. / В. А. Поповкін – К. : Наукова думка, 1993. – 220 с.
194. Портер Майкл Э. Конкуренция / Майкл Э. Портер ; [пер. с англ.]. – М. : Вильямс, 2000. – 495 с.
195. Портер М. Е. Международная конкуренция / М. Е. Портер ; [пер. с англ.]. – М. : Издательский дом “Вильямс”, 2003. – 495 с.
196. Проективний лексикон М. Епштейна, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : old.russ.ru/antolog/intelnet/dar19.html.
197. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / под ред. М. Г. Делягина. – М. : ИНФРА-М, 2000.
198. Пчелинцев О. С. Экономическое обоснование размещения производства. Методы, применяемые в капиталистических странах / О. С. Пчелинцев. – М. : Наука, 1966. – 288 с.
199. Пчелинцев О. С. Регулирование воспроизводственного потенциала территории как основа региональной политики / Пчелинцев О. С., Любовный В. Я., Воянина А. Б. // Проблемы прогнозирования. – 2000. – № 5. – С. 18.
200. Пыжев И. С. Концепция качественного экономического роста / И. С. Пыжев, В. Н. Руцкий // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2010. – Т. 8. – № 1. – С. 59–69.
201. Рапош П. Кризисы и современный капитализм / Павел Рапош. – М. : Издательство политической литературы, 1986.
202. Ратцель Ф. Человечество как жизненное явление на земле / Ф. Ратцель. – М., 1999.
203. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / за ред. З. С. Варналя. – К. : Знання України, 2005. – 498 с.
204. Роббинс Л. Предмет экономической науки / Л. Роббинс // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 18. – (Впервые данный очерк Л. Роббинса был опубликован в 1935 году).
205. Рожков К. Л. Типология поселений как инструмент маркетинга территории (тезисы доклада) / К. Л. Рожков // Тезисы докладов III Международной научно-практической конференции “Проблемы совершенствования

- бюджетной политики регионов, городов и коммун России и стран Северной Европы”, 27–29 мая 2003 г. Петрозаводск, 2003.
206. Розенфельд О. Економічна політика у середньостроковому періоді / О. Розенфельд // Дзеркало тижня. – № 35. – 16 вересня, 2006.
  207. Садовський В. Н. Обоснование общей теории систем / Садовський В. Н. – М. : Наука, 1974. – 280 с.
  208. Санько С. П. Ринок і регіоналістика : [навчальний посібник] / Санько С. П., Кулішов В. В., Муштафін В. І. – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2002. – 380 с.
  209. Сарджент Т. Рациональные ожидания и инфляция (“Rational Expectations and Inflation”) (перев. з оригіналу) / Т. Сарджент – 1986 р.
  210. Саушкин Ю. Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика / Ю. Г. Саушкин. – М. : Мысль, 1973. – 558 с.
  211. Світовий банк. Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України. Звіт №36671. – Вашингтон : Світовий Банк, 2006. – С. 185.
  212. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли / Б. Селигмен ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1968. – 600 с.
  213. Семенов-Тянь-Шанський В. П. О могущественном территориальном владении применительно к России. Очерк по политической географии. – Пг. – 1915 / В. П. Семенов-Тянь-Шанський : Район и страна. – Л. ; М., 1928.
  214. Семюелсон П. А. Мікроекономіка / Семюелсон П. А., Нордгауз В. Д. ; [пер. з англ. С. Панчишина]. – К. : Основи, 1998. – 676 с.
  215. Сигарева Е. П. Урбанизация / Е. П. Сигарева. // Социологическая энциклопедия : в 2 т. / гл. редактор В. И. Иванов. – М. : Мысль. – Т. 2. – 2003. – 685 с.
  216. Сигето Цуру. Конец японского экономического чуда / Сигето Цуру. – М. : Прогресс, 1981.
  217. Скорнякова І. Експортний потенціал України: моделювання та довгостроковий прогноз / І. Скорнякова // Економіст. – 2006. – № 8. – С. 49–51.
  218. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Українська радянська енциклопедія, 1977, – С. 399.
  219. Соколенко С. Кластерная модель: опыт мировой и стран с переходной экономикой / С. Соколенко // Regional Forum “Public-Private Cooperation in Industrial Restructuring”, Session 4 / Industrial and Territorial clustering as a vehicle for Industrial Restructuring. 2–3 November 2004, Kazakhstan : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Unesco.org/ie/wp8/documents/almsochr.pdf>.
  220. Соколов Ю. Н. Общая теория цикла. Единая теория поля / Ю. Н. Соколов. – Ставрополь : Изд-во СевКавГТУ, 1999. – 55 с.
  221. Солодковський Ю. Моделі розвитку конкурентоспроможності експорту у сучасній системі світової торгівлі / Ю. Солодковський // Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку : [монографія] : у 2 т. / Д. Лук'яненко, А. Поручник. – К. : КНЕУ, 2006. – Т. 1 – 206 с. – С. 163–196.
  222. Солоу Р. Экономическая теория ресурсов или ресурсы экономической теории / Р. Солоу // Рынки факторов производства. – С. Пб., 1999.
  223. Сорока К. О. Основи теорії систем і системного аналізу : [навч. посіб. для ВНЗ рек. МОН України] / К. О. Сорока. – Х. : Тимченко, 2005. – 288 с.
  224. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин ; общ. ред. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. 543 с.
  225. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці. Інститут економіки та прогнозування НАН України : у 3 кн. – К. : Фенікс, 2007. – Т. 3. Конкурентоспроможність національної економіки. – 555 с.
  226. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України : в 3-х т. / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007 – Т. 3. – С. 61–91.
  227. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) Шляхом європейської інтеграції” / А. Гальчинський, В. Геєць. – НІСДБ ІЕП НАН України, 2004.
  228. Стельмах В. Національний банк України: перші десять років діяльності / В. Стельмах // Вісник НБУ. – № 4. – 2001. – С. 2–4.
  229. Сторонянська І. Міжрегіональна інтеграція в Україні : [монографія] / І. Сторонянська, С. Шульц. // Інститут Регіональних досліджень НАН України. – Львів : Арал, 2007. – 292 с.
  230. Сыроватко А. А. Системный анализ производственно-экономических циклов / Сыроватко А. А., Зубенко Ю. Д., Калашников Н. Н., Матвеев И. А. // Материалы Первой международной конференции “Циклы”. Часть первая. – Ставрополь : Изд-во СевКавГТУ, 1999. – С. 214–217.
  231. Тігіпко С. Стратегія розвитку України в умовах економічної інтеграції та глобалізації фінансових ринків / С. Тігіпко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7–С. 3–9.
  232. Тилли Ч. Формы урбанизации / Ч. Тилли // Американская социология. – М., 1972.
  233. Тимошенко Р. Рациональные ожидания / Р. Тимошенко // Финансист. – № 134–1995.
  234. Ткач О. В. Аналіз моделей валютно-фінансових кризових процесів / Олег Володимирович Ткач // Науковий вісник Полтавського Національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка “Економіка і регіон”. – Полтава, 2010. – № 1 (24). – 211 с. – С. 149–152.
  235. Ткач О. В. Деякі аспекти переоцінки теорії раціональних очікувань / О. В. Ткач // Економічний простір: Науковий збірник. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2009. – № 26. – 300 с. – С. 160–165
  236. Ткач О. В. Економічні цикли – зміст існування та характер аналізу / Олег Володимирович Ткач // Науковий вісник Буковинської державної

- фінансової академії: Збірник наукових праць. – Чернівці, БДФА, 2009. – Вип. 1 (14): Економічні науки. – 492 с. – С. 486–491.
237. Ткач О. В. Зміст рівноваги платіжного балансу в умовах фінансово економічних кризових процесів / Олег Володимирович Ткач // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці : Книги, 2009. – Вип. Економічні науки. – 392 с.
238. Ткач О. В. Конкурентоспроможність прикордонних територій, економічні механізми забезпечення : монографія / Олег Володимирович Ткач ; колективна монографія ; відп. ред. д. е. н., проф. Беленькій Ю. С. – Львів, 2009. – С. 365. Ткач О. В. п. 1. 2. – С. 28–42.
239. Ткач О. В. Конкурентоспроможність – єдність та боротьба методологій. / Олег Володимирович Ткач // Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах : [зб. наук. пр.] ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів : НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2009. – Вип. 5 (79). – 484 с. – ISSN 2071–4653, С. 240–247.
240. Ткач О. В. Клондайкінгові операції як нова форма транскордонного співробітництва / Олег Володимирович Ткач // Матеріали круглого столу “Нові форми транскордонного співробітництва” НАН Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2009. – 27 квітня.
241. Ткач О. В. Методологічний зміст зв'язку понять інтернаціоналізація, інтеграція й глобалізація в сучасній науці / Олег Володимирович Ткач // Економічний аналіз. Збірник наукових праць кафедри економічного аналізу Тернопільського економічного університету. – Тернопіль : ТНЕУ. – Вип. 4. – С. 65–68.
242. Ткач О. В. Необхідні передумови сталого розвитку економіки регіону // Олег Володимирович Ткач // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Міжрегіональне співробітництво: стан та перспективи : (зб. наук. пр.) / ; редкол.: відп. ред. Є. І. Бойко ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 2007. – Вип. 4 (66). – 335 с. – ISSN 1727–589X. – С. 11–17.
243. Ткач О. В. Проблеми сталого розвитку, конкуренції та економічної інтеграції у працях представників інституціоналізму. / Олег Володимирович Ткач // Економічні науки. Серія “Економічна теорія та економічна історія”: зб. наук. пр. Луцький національний технічний університет ; редкол., відп. ред. д. е. н., професор Герасимчук З. В. – Луцьк, 2009. – Вип. 6 (23). – Ч. 2. – 430 с., С. 243–254.
244. Ткач О. В. Регіональні просторово-економічні системи: глобальні тенденції та циклічні взаємовпливи : [монографія] / Олег Ткач. – Львів : ІРД НАН України, 2011. – 446 с.
245. Ткач О. В. Сталий розвиток регіону: критерії та передумови. / Олег Володимирович Ткач // Актуальні проблеми розвитку регіону. Науковий збірник випуск за ред. І. Г. Ткачук. – 2008. – Вип. IV. – 365 с.
246. Ткач О. В. Сучасні форми вияву та еволюція поняття “глобалізація” / Олег Володимирович Ткач // “Інноваційна економіка” Всеукраїнський науково-виробничий журнал. Тернопільський інститут агропромислового виробництва УААН (ТІ АПВ УААН). – Тернопіль, 2009. – № 2 [12]. – С. 40–46.
247. Ткачук І. Г. Економічна самостійність регіону : [монографія] / Ірина Григорівна Ткачук. – К., “Наукова думка”, 1994. – 227 с.
248. Топчів О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія методи, методики : [навч. посі.] / О. Г. Топчів. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
249. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – 669 с.
250. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М. : Изд-во АСТ, 2002. – 776 с.
251. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь / М. И. Туган-Барановский. – К. : Наукова думка, 2004. – 367 с.
252. Тюнен И. Г. Изолированное государство / И. Г. Тюнен. – М. : Изд. Газеты “Экономическая жизнь”, 1926.
253. Уильямсон О. Экономические институты капитализма / О. Уильямсон. – С. Пб. : Наука и Экономика, 1996. – 358 с.
254. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний та прикладний аспекти : [кол. монографія] // за ред. Ф. М. Рудича. – К. : МАУП, 2002. – 488 с.
255. Україна : Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки-2006 : монографія / за ред. О. С. Власюка – К. : НІСД, 2006. – 576 с.
256. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства (організації) : [навч. посіб.] // за ред. І. Ю. Сіваченка. – К. : ЦУЛ, 2003. – 24 с.
257. Чен Ким У. “Стратегия голубого океана” / У. Чен Ким, Рене Моборн ; пер. с англ. О. Лахиной. – М. : НИРРО, 2005. – 727 с.
258. Фактори і механізми забезпечення конкурентоспроможності регіону: Наукова доповідь НАН України. Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. П. Ю. Беленький. – Львів, 2005. – 145 с.
259. Федулова О. “Локомотиви” економіки України: тенденції зберігаються / О. Федулова, Г. Оліх // Економіст. – № 9. – 2006. – С. 25–28.
260. Федулова Л. Перспективи інноваційного розвитку промисловості України / Л. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 2. – С. 58–76.
261. Фильчук. А. В Бум, крах и будущее / А. В. Фильчук. – М. ; Челябинск : Социум, 2002. – С. 103–111.
262. Філонич В. С. Фактори та передумови формування конкурентоспроможності регіонів / Філонич В. С., Праченко Т. О., Носирев О. О. // Вісник міжнародного слов'янського університету. Серія “Економічні науки”. – Харків, 2008. – Т. XI. – № 1.
263. Флекснер К. Ф. Просвещенное общество. Экономика с человеческим лицом ; [пер. с англ. Г. А. Арбатов] / Курт Ф. Флекснер. – М. : Международные отношения, 1994. – 298 с.
264. Фон Тюнен. Изолированное государство в его отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике” / Фон Тюнен // “Der Isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie”. – 1850. – Т. 2.

265. Форрестер Дж. Мировая динамика ; [пер. с англ. В. П. Костюшко] / Дж. Форрестер. – М. : Прогресс, 2003. – 152 с.
266. Фофанов А. А. Концепция транзакционных эффектов в неинституционализме / А. А. Фофанов // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Сер. 5. Экономика. – 1996. – Вып. 4 (№ 26).
267. Фридман Милтон. Если бы деньги заговорили... / Милтон Фридман ; [пер. с англ. проф. Л. С. Микша, А. М. Семёнова]. – М. : Дело, 1998. – 156 с.
268. Фридман М. Методология позитивной экономической науки / М. Фридман. // THESIS. – 1994. – Вып. 4. – С. 20–52.
269. Фридман М. Монетарная история Соединенных Штатов 1867–1960 гг. / М. Фридман, А. Шварц. – К. : “Ваклер”, 2007. – 880 с.
270. Фридман М. Свобода выбирать : наша позиция / М. Фридман, Р. Фридман – М. : Новое издательство, 2007. – 356 с. – (Библиотека Фонда “Либеральная миссия”).
271. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма ; [пер. с япон.] – М. : Вильяме, 2004. – 306 с.
272. Хайман Д. Н. Современная микроэкономика: анализ и приложения / Хайман Д. Н. ; [пер. с англ. Л. Тарасовой] : в 2 т. – М. : Финансы и статистика, 1992. – Т. 1. – 384 с.; – Т. 2. – 384 с.
273. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Хансен Э., Харрод Р. // Классики кейнсианства : в 2 т. – М. : Экономика, 1997. – Т. 1. – 415 с.
274. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход / Хансен Э., Харрод Р. // Классики кейнсианства : в 2 т. – М. : Экономика, 1997. – Т. 2. – 431 с.
275. Харазішвілі Ю. Про взаємозв'язок дефіциту бюджету та макроекономічних показників в Україні / Ю. Харазішвілі, О. Любич // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 31–40.
276. Хейлбронер Р. Экономика для всех (Economics Explained) ; [пер. с англ. К. Д. Кругловой] / Роберт Хейлбронер, Лестер Туроу. – М. : Overseas Publication Interchange Ltd., 1991. – 336 с.
277. Хейлбронер Р. Между капитализмом и социализмом : очерки по политической экономике / Роберт Хейлбронер ; [пер. с англ. К. Д. Кругловой]. – М. : Overseas Publication Interchange Ltd., 1991. – 458 с.
278. Хорошковський В. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями / Хорошковський В. – К. : Інтелект, 2002. – 428 с.
279. Хосе Антонио Окампо. Глобальное экономическое сотрудничество или провал [Электронный ресурс]. // Режим доступа: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=9647.
280. Цхведнани В. Мировые сырьевые рынки в 2000 году – манна небесная для России и Украины / В. Цхведнани // Фондовый рынок. – 2001. – № 5 – С. 30–31. – 10 февраля.
281. Чижевский А. Л. Физические факторы исторического процесса / А. Л. Чижевский. – Калуга : Марс, 1924.
282. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : [монографія] / Віктор Іванович Чужиков. – К. : КНЕУ, 2008. – 272 с.
283. Чужиков В. І. Сучасна парадигма регіонального розвитку постсоціалістичних країн Європи / В. І. Чужиков, А. М. Поручник // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації (зб. наук. пр.) / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; відп. ред. академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2002. – Вып. 5 (XXXVI). – 592 с.
284. Шаблій А. О. Соціально-економічна географія України : [навч. посібник] / А. О. Шаблій. – Львів : Світ, 2000. – 680 с.
285. Шаповалов А. Становлення монетарної та фіскальної політики в Україні / А. Шаповалов, – Т. Єрліна // Вісник НБУ. – 2004. – № 10. – С. 8–10.
286. Шаповалов А. Стратегічні напрями курсової політики України у рамках моделі сталого економічного розвитку / А. Шаповалов // Вісник НБУ. – 2005. – № 11. – С. 3–6.
287. Шевчук В. Вирівнювання дефіциту платіжного балансу в умовах фіксованого обмінного курсу: потенційні переваги та обмеження / В. Шевчук // Формування ринкової економіки в Україні : наук. зб. – Львів : ЛДУ ім. Івана Франка: Центр ринкознавства “Інтереко”, 1997. – Вып. 1. – С. 51–54.
288. Шевчук В. Вплив монетизації валютних резервів НБУ на макроекономічні показники української економіки / В. Шевчук // Матеріали науково-практичної конференції “Монетарна політика в умовах економічного зростання” (Київ, 28 травня 2004 р.). – К. : НБУ. – С. 57–62.
289. Шевчук В. Вплив чинників платіжного балансу на динаміку доходу в нестабільному економічному середовищі / В. Шевчук // Вісник ЛКА. Серія економічна. – Львів : Коопосвіта, 2001. – Вып. 8. – С. 69–74.
290. Шевчук В. Економічні реформи у Латинській Америці: від фінансової стабілізації до стійкого економічного зростання : [монографія] / Віктор Олексійович Шевчук. – Львів : Каменяр, 1999. – 319 с.
291. Шевчук В. Зовнішні запозичення: вплив на економічну політику / В. Шевчук, Б. Мізюк // Фінанси України. – № 9. – 1998. – С. 82–90.
292. Шевчук В. Макроекономічний вплив операцій відкритого ринку / Шевчук // Вісник ЛКА. Серія економічна. – Львів : Коопосвіта, 1998. – Вып. 2. – С. 40–48.
293. Шевчук В. Міжнародна економіка: теорія і практика : [підручник] / В. Шевчук. – Львів : Каменяр. – 719 с.
294. Шевчук В. Платіжний баланс, економічне зростання і стабілізаційна політика : [монографія] / Віктор Шевчук. – Львів : Кальварія, 2008 – 735 с.
295. Шевчук В. Платіжний баланс і макроекономічна рівновага в трансформаційних економіках: досвід України : [монографія] / Віктор Олексійович Шевчук. – Львів : Каменяр, 2001. – 495 с.

296. Шевчук В. Політика обмінних курсів: якою бути українській гривні? / В. Шевчук, В. Лисанюк // Вісник НБУ. – 1996. – № 6. – С. 54–58.
297. Шевчук В. Помірна девальвація: проблема теоретичного обґрунтування статистичної моделі / В. Шевчук, Б. Мізюк // Праці міжнародної конференції “Економетричні методи і моделі в економіці” (Львів, 4–6 лютого 1998 р.). – Львів : ЛДІ ім. Івана Франка; ЛКА, 1998. – С. 58–66.
298. Шевчук В. Фактори впливу на дохід і реальний обмінний курс в умовах переходу до стійкого економічного зростання в Чилі (1982–1996 рр.) / В. Шевчук // Вісник ЛКА. Серія економічна. – Львів : Коопосвіта, 1998. – Вип. 3. – С. 100–107.
299. Шевчук В. Циклічні аспекти стимулювання платоспроможного попиту / В. Шевчук // Вісник ЛКА. Зб. наук. праць за матеріалами міжн. наук.-практ. конф. “Структурні трансформації та інвестиційно-інноваційний розвиток торгівлі”. – Львів : Коопосвіта., 2004. – Вип. 19. – Ч. 1. – С. 282–286.
300. Шевчук В. Чинники економічного зростання в Україні та країнах Латинської Америки / В. Шевчук // Збірник виступів за матеріалами круглого столу “Проблеми економічного зростання” (Київ, 16 вересня 2001 р.). – К. : Альтерпрес, 2001. – С. 56–66.
301. Шикин Е. В. Математические методы и модели в управлении : учебн. пособие / Е. В. Шикин, А. Г. Чхартишвили. – М. : Дело, 2000. – 378 с.
302. Шнипко О. Політика підвищення конкурентоспроможності: досвід розвинених країн та Україна / О. Шнипко // Економіст. – №8. – С. 44–48.
303. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – Новосибирск : ВО “Наука”, Сибирская издательская фирма, 1993. – Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы. – 592 с.
304. Шумило І. Лікувати причини, а не симптоми / І. Шумило // Дзеркало тижня. – 2006. – № 16–17. – 29 квітня.
305. Шупер В. А. Теория экономического ландшафта на фоне XX столетия / В. А. Шупер // Вопросы истории естествознания и техники. 1995. – № 4.
306. Юхименко В. Експортний потенціал України / В. Юхименко // Політика і час, 2001. – № 12. – С. 35–41.
307. Ядгаров Я. С. История экономических учений / Я. С. Ядгаров. – М., 1997. – 247 с.
308. Яковец Ю. В. Предвидение будущего: парадигма развития / Ю. В. Яковец. – М. : Ассоциация “прогнозы и циклы”. Серия “Новое в прогнозировании: теория, методы, опыт”, 1992.
309. Яременко С. Выбор приоритетов в монетарной политике на разных этапах экономического развития / С. Яременко // Матеріали наук.-практ. конф. “Монетарна політика в умовах економічного зростання”. – К. : НБУ, 2004. – С. 55–56.
310. Acrospace Industry (Orders, Salos and Backlok) Current Industrial Report MA 37D, Bureau of the Census, U/S/ Department of Commerce, Washington, DC 20233, [електронний ресурс] <http://www.consus.gov/ciz/www/ma37d.html>.
311. Alchian A. Production, Information Costs, and Economic Organization / A. Alchian, H. Demsetz // American Economic Review, 62, 777–795 (1972).
312. Alchian A. The Property Rights Paradigm / A. Alchian, H. Demsetz // Journal of Economic History, 33, 16–27 (1973).
313. Arrow K. J. Social Choice and Individual Values / Kenneth Joseph Arrow. – New York : Wiley, 1951.
314. Austrian Theory of Trade Cycle. Compiled by Richard M. Ebeling. Ludwig von Mises Institute, 1996.
315. Available in the National Library of Australia collection. Author: Ross, E. Denison (Edward Denison), Sir, 1871–1940; Format: Book; 142 p.
316. Barro R. Economic Growth [Електронний ресурс] / R. Barro, X.Sala-i-Martin. – New York : McGraw–Hill, 1995. – Режим доступу : <http://praseshenas.blogspot.com/2008/02/174-economic-growth-r-barro-x-sala-i.html>.
317. Baumgartner M. D. The moral order of suburb. / M. D. Baumgartner. – New-York ; Oxford : Oxford University press, 1988.
318. Bell D. The Post–industrial society: The Evolution of an Idea / D. Bell. – New-York, 1973. – 586 p.
319. Berry B. J. L. Long-Way Rhythm in Economic Development and Political Behavior. – Baltimore & London, 1991. – С. 79.
320. Berengaut J. An Interim Assesment of Ukrainian Output Development, 2000–2001 / Berengaut J., E. De Vrijer, K. Elborn–Woytek, M. Lewis, B. Lissowolik // IMF Working Paper No.97. – Washington : IMF, 2002. – P. 34.
321. Bergess E. W. (ed.). The urban community, selected papers from the proceedings of the ASS, 1925. / E. W. Bergess. – New-York : AMS press. 1971. Castells M. High Technology and Urban Dinamics in the Unaited States. In Kazarda, J. (eds.) The Metropolis Era. Vol. 1. A World of Giant Cities. Newbury Park: Sage Publication. 1988. Pp. 85–111.
322. Boeckemann D. Theorie de Rauplanung. R. Oldenbourg Verlag / D. Boeckemann. – Muenchen : Wien, 1984.
323. Bothworth B. Collins S.M. From boom to crisis and back again: what have we learned? / B. Bothworth. – ADBI WP. – Tokyo, 1999. – P. 8.
324. Burgess E.W. Introduction to the Science of Sociology / E. W. Burgess. – Chicago, 1921.
325. Burns A. Mitchell Measuring Business Cycles / A. Burns – N. Y. : National of Economic Research, 1946.
326. Calvo G. Mexico’s balance-of-payments crisis: a chronicle of a death foretold // Journal of International Economics / G. Calvo, E. Mendosa. – November, 1996.
327. Caramazza F. Fixed or Flexible? Getting the exchange rate right in the 1990s / F. Caramazza, J. – Aziz, 1998. – P. 3.
328. Coase, Ronald. “The Nature of the Firm” in Economical. – Vol. 4. – No. 16. – November. – 1937. – PP. 386–405.
329. Coase Ronald. “The Problem of Social Cost” in Journal of Law and Economics / Coase Ronald. – 1960. – V. 3. – № 1. – P. 1–44,

330. Corsetti et. al. "What caused the Asian currency and financial crisis?", 1998 NBER WP No. w6833 – P. 2–46.
331. Douglass C. North, Ocean Freight Rates and Economic Development, 1750–1913, *Journal of Economic History* 18 (Dec. 1958), pp. 537–55.
332. Drucker P. *Post-capitalist Society* / P. Drucker. – N. Y., 1993. – P. 246.
333. Duijn J. J. Van. *The Long Wave in Economic Life* / Duijn J. J. Van. – London, 1983.
334. Exchange rate fluctuations and Asian responses: Growth strategy in the age of global money. – 1996. – P. 28.
335. External Sustainability: A stock Equilibrium Approach / [Calderon C., N. Loayza, and L. Servén.]. – WB Working Paper No.1035. – 1053. – Washington : World Bank. – 43 p., p. – 2–5.
336. Fiscal Policies and Growth in the World Economy. / [Frenkel J., A. Razin, and C. – W. Yuen.]. – Cambridge, Mass.; London : The MIT Press. 1996. – 641 p. – P. 524–531.
337. Frankel and A. Rose. Currency crashes in emerging markets: An empirical treatment / Frankel and A. Rose // *Journal of International Economics*. – November, 1996. – P. 365.
338. Fritz Machlup. International payments, debts, and gold. Collected essays by Fritz Machlup Princeton University / Fritz Machlup. London: George Allen & Unwin, 1966. Part one. Foreign exchange and balance of payments. I. The theory of foreign exchange, pp. 7–50.
339. Gabor D. A new microscopic principle / D. Gabor. – *Nature* 161: , 1948. – P. 777–778.
340. Godet M. Reducing the Blunders in Forecasting / M. Godet // *Futures*. – 1983. – V. 15. – № 3. – P. 181–182.
341. Harris C. D. "The nature of cities". *The Annals*. 1945.242(13). Jackson K. Crabgrass Frontier: The suburbanization of the United States / C. D. Harris, E. L. Ullman. – N.Y. : Oxford University Press, 1985. Sjöberg G. Pre-industrial city. – New-York : Free press ; London : Collier-Macmillan, 1960.
342. IMF World Economic Outlook 1999. – Washington D.C. – P. 18.
343. John Kenneth Galbraith. *Economics and the Public Purpose* / John Kenneth Galbraith. – N.Y., 1973. – 405 p.
344. John Kenneth Galbraith. *The Affluent Society* / John Kenneth Galbraith. – N.Y., 1958. – 318 p.
345. John Kenneth Galbraith. *The New Industrial State* / John Kenneth Galbraith. – N.Y., 1967. – 480 p.
346. Johnson H. The Monetary Approach to Balance of Payment Theory / H. Johnson // *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. – 1972. – Vol. 7. – P. 1555–1172.
347. Kitchin J. Cycle and Trends in Economic Factors / J. Kitchin // *Review of Economic Statistics*, January, 1923 preliminary vol. 5.
348. Kruger A. The Political Economy of the Rent-Seeking Society // *American Economic Review*. – 1974. – Vol. 64 (3). – P. 291–303.
349. Krugman P. Currency crises / P. Krugman // Mimeo. – 1997. – October.
350. Krugman P. Increasing returns and economic geography / P. Krugman // *Journal of Political Economy*. 99. – 1991. – P. 483–499.
351. Laszlo E. The Age of Bifurcation. Understanding the Changing World / Ervin Laszlo. – OPA (Amsterdam), 1991, B.V.
352. "La Theorie dite Autrichienne de Cycle Economique", Societe Belge d'Etudes et d'Expansion (1936): P. 459–464.
353. Lee, H.Y., Sterilizing capital inflows. *IMF Economic Issues*. – Washington, 1997. – IMF. – P. 27–35.
354. Losch A. *Die raumliche Ordnung der Wirtschaft* / A. Losch. – Jena, 1940.
355. Losch A. *The Economics of Location*. New Haven / A. Losch. – University Press, 1954.
356. Ludwig von Mises. *The Austrian Theory of the Trade Cycle* (1936).
357. Mead, George Herbert. *Mind, Self and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. – Chicago : University of Chicago Press, 1934/1962.
358. Mead, George Herbert. *The Philosophy of the Present*. La Salle, 111.: Open Court Publishing, 1959.
359. McKinsey Global Institute report "Productivity Growing in USA in 1995–2000. – Massachusetts Technological Institute, 2001.
360. Milesi-Ferreti, G., and A. Razin. Current Account Sustainability. *Princeton Studies in International Finance* No.81. – Princeton University Press. 1996. – 73 p. – P. 4–30.
361. Minsky H. *The Modeling of Financial Instability : An Introduction* / H. Minsky. – Modelling and Simulation, 1974.
362. Moreno R. Dealing with currency speculation in the Asian Pacific Basin / R. Moreno. 1997 – P. 1–4.
363. Moreno R. Lessons from Thailand / R. Moreno. 1997. – P. 1–5. [Электронный ресурс] : www.frbsf.org.
364. Muth J. F. Rational Expectations and the Theory of Price Movements / J. F. Muth // *Econometrica*. – 1961. – Vol. 29. – P. 315 – 335. – July.
365. National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning/Edited by B. – Å. Lundvall. L. : Pinter Publishers, 1992. – 342 p.
366. North D. C. Transaction costs, institutions, and economic history. – *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 1984, v. 140, N 1. North D. C. Is it worth making sense of Marx? – *Inquiry*, 1986, v. 29, N 1. North D. C., Wallis J. J. // *Measuring the American Economy, 1870 – 1970* // *Studies in Income and Wealth*. – 1987. – Vol. 51. – P. 95–148.
367. OECD Regions at a Glance, OECD, 2005. – P. 60.
368. OECD, Territorial Review, Competitive Cities in the Global Economy. 2006. – P. 16.
369. Ohno K. Exchange Rate Management in Developing Asia, Asia Developing Bank Institute Working Paper / K. Ohno. – ADBI WP Tokyo, 1999 p.5.

370. Peccei A. One hundred pages for the future: reflections of the president of the Club of Rome / A. Peccei. – New York : “Pergamon Press”, 1981.
371. Perroux F. The Domination Effect and Modern Economic Theory / F. Perroux // Power in Economics // Ed. by K.W.Rothschild. / F. Perroux. – Harmondworth : Penguin books, 1971. – P. 276.
372. Razin A. Trade openness, investment instability and terms of trade volatility / A. Razin, E. Sadka, T. Coury. // Journal of International Economics. – Issue 2 (December), 2003. – Vol. 61. – P. 285–306.
373. Richardson H. Regional Growth Theory / H. Richardson. – London, 1973.
374. Roldos Potential Output Growth in Emerging Market Countries: The case of Chile. IMF Working Paper No.104. – Washington. 1997: IMF 25 – p.4.
375. Rutherford M. Institutions in Economics. The Old and The New Institutionalism. – Cambridge, 1995. – P. 135.
376. Sacks J. A Simplest Systematic for the Organization of Turn-Talking for Conversation / Sacks J., Schegloff E., Jefferson G. // Language. – 1974. – V. 50.
377. Sachs J. Self-Inflicted Wounds / J. Sachs // Financial Times. – 22 January 1999. – [Электронный ресурс] : <http://www.hiid.harvard.edu/about/people/sachs/sachspapers/ft122.html>.
378. Schmidt C. Land and Mere / C. Schmidt. – Lpz. – 1942.
379. Simmel G. The Metropolis and Mental Life / G. Simmel // On Individuality and Social Forms. The University of Chicago Press. Chicago. Lnd., 1971.
380. Space – Structure – Economy. A Tribute to August Losch. 2nd revised and extended edition / Ed. by R. Funck, J. Kowalski and A. Kuklinski. Karlsruhe Papers and Economic Policy Research. Vol. 18. 2006.
381. Spykman N.J. Americas Strategy in World Politics / N. J. Spykman. – Hamden. – 1942.
382. The Institute of International Finance. Regional overview : Latin America. Inter-American Development Bank Annual Meeting. – March, 1999. – P. 4.
383. Timberlake M. Urbanisation in world economy. Orlando: Academic press, 1985. Fujita M., Mori T. Structural stability and evolution of urban systems / M. Timberlake // Regional Science and Urban Economics, 1996, 27; 4–5. Gilbert A., Gugler J. Cities, Poverty and Development: Urbanization in the third world. Oxford : Oxford University Press, 1982. Pred A.R. The Spatial Dynamics of U.S. Urban-Industrial Growth. 1800–1914. Cambridge : MIT Prees, 1966.
384. Tinbergen Y. Ein Problem der Dynamic / Y. Tinbergen // Zeitschrift fur Nationalekonomik. Bd III, H. 2. 1932.
385. Toffler Al. The Third Wave / Al. Toffler – Toronto, New York, 1981. – 455 p.
386. Valavanis S. Losch on Location / S. Valavanis // The American Economic Review. 45.
387. Wallerstein I. The politics of the World-Economy / Wallerstein I. – Cambridg. – 1984.
388. Williamson J. Advice on the Choice of an Exchange Rate Policy / J. Williamson // Exchange Rate Policies in Developing and Post-Socialist Countries / E.-M. Claassen. – San Francisco : ICS Press. 1991. – P. 395–403

389. World Competitiveness Report. – Oxford, 2000.
390. World Invest Report, 2005 “Transnational Corporations and the Internationalization of R&D”. – United Nations Conference on Trade and Development. 366 p. // [электронный ресурс] : <http://unctad.org>.
391. Zettelmeyer J. Growth and Reforms in Latina America: A Survey of Facts and Arguments / J. Zettelmeyer // IMF Working Paper No.210. – Washington : IMF. – P. 38.
392. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org/data/countrydata/countrydata.html>.
393. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.imd.ch/research/publications/wcu/upload/Overall%202006.pdf>.
394. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.inforegio.org/wbdoc/docoffic/official/sdec/som_en.htm.
395. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://experts.in.ua/regions/detail.php?ID=4326>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Івано-Франківська область
географічна структура зовнішньої торгівлі товарами

Роки	Експорт	Імпорт
2007	країни СНД: Росія, Молдова, Білорусь, Казахстан Європа: Угорщина, Румунія, Польща, Словаччина, Італія Азія: Туреччина, Китай Африка: Марокко, Алжир, Туніс Америка: Віргінські і Британські острови, США	країни СНД: Росія, Білорусь, Казахстан Європа: Польща, Німеччина, Італія Азія: Китай, Туреччина, Японія Африка: Намібія Америка: США, Бразилія
2008	країни СНД: Росія, Молдова, Білорусь, Казахстан, Азербайджан Європа: Італія, Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина, Азія: Туреччина Африка: Єгипет Америка: Віргінські і Британські острови, США Австралія і Океанія: -	країни СНД: Росія, Казахстан Європа: Польща, Німеччина, Італія, Чеська Республіка Азія: Китай, Туреччина, Сирія Африка: Єгипет, Південна Африка Америка: США, Бразилія Австралія і Океанія: Австралія
2009	країни СНД: Росія, Молдова, Білорусь, Казахстан Європа: Італія, Німеччина, Польща, Чеська Республіка, Румунія, Угорщина Азія: Туреччина, Йорданія, Саудівська Аравія Африка: Марокко, Єгипет Америка: Віргінські і Британські острови, США	країни СНД: Росія, Білорусь Європа: Польща, Німеччина, Італія, Чеська Республіка Азія: Китай, японія Африка: - Америка: США
2010	країни СНД: Росія, Білорусь, Молдова, Казахстан Європа: Італія, Польща, Румунія, Угорщина, Чеська Республіка Азія: Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина, Йорданія Африка: Марокко Америка: Віргінські і Британські острови, Беліз	країни СНД: Росія, Білорусь Європа: Польща, Німеччина, Литва, Угорщина, Чеська Республіка Азія: Китай, Саудівська Аравія, Республіка Корея Африка: Туніс, Єгипет Америка: Бразилія, США

Таблиця А.2

Івано-Франківська область
Географічна структура експорту-імпорту послуг

Роки	Експорт	Імпорт
2007	країни СНД: Казахстан, Росія Європа: Угорщина, Італія, Німеччина, Великобританія, Чеська Республіка Азія: Йорданія, Сирія Африка: Британська територія в Індійському океані, Сейшели Америка: США	країни СНД: Росія Європа: Польща, Італія, Великобританія, Чеська Республіка Азія: Ізраїль Африка: - Америка: Канада
2008	країни СНД: Росія, Білорусь, Туркменістан Європа: Угорщина, Італія, Чеська Республіка, Німеччина Азія: Йорданія, Сирія Африка: Мавританія, Сейшели Америка: США	країни СНД: Росія, Білорусь Європа: Великобританія, Чеська Республіка, Німеччина, Словаччина, Польща Азія: Ізраїль Африка: - Америка: США
2009	країни СНД: Росія, Білорусь, Туркменістан Європа: Угорщина, Чеська Республіка, Німеччина, Великобританія Азія: Йорданія, Сирія, Ірак Африка: Нігерія, Гвінея Америка: США, Панама, Віргінські і Британські острови, Беліз Австралія і Океанія: Нова Зеландія	країни СНД: Росія, Казахстан Європа: Німеччина, Чеська Республіка, Данія, Польща, Угорщина Азія: Туреччина Африка: - Америка: США, Канада
2010	країни СНД: Росія, Казахстан, Туркменістан Європа: Швейцарія, Чеська Республіка, Угорщина, Німеччина, Італія Азія: Йорданія, Індія, Ірак, Сирія Африка: Нігерія, Гана Америка: Панама, Віргінські і Британські острови Австралія і Океанія: Нова Зеландія	країни СНД: Росія Європа: Німеччина, Чеська Республіка, Великобританія, Угорщина Азія: Туреччина Африка: - Америка: США

Херсонська область

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами

Роки	Експорт	Імпорт
2007	країни СНД: Росія, Білорусь, Європа: Німеччина, Греція, Грузія, Нідерланди Азія: Туреччина, Індія, Японія Африка: Алжир Америка: США, Барбадос	країни СНД: Росія, Білорусь Європа: Німеччина, Нідерланди, Грузія, Польща Азія: Китай, Туреччина Африка: - Америка: США, Барбадос
2008	країни СНД: Росія, Білорусь, Молдова, Казахстан Європа: Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Греція, Грузія, Італія Азія: Туреччина, Сирія, Ізраїль Африка: Єгипет, Марокко Америка: Барбадос, США	країни СНД: Казахстан, Росія, Молдова, Білорусь Європа: Німеччина, Польща, Італія, Нідерланди, Грузія, Угорщина Азія: Китай, Туреччина, Об'єднанні Арабські Емірати Африка: - Америка: США, Барбадос
2009	країни СНД: Білорусь, Росія, Молдова, Казахстан, Киргизстан Європа: Норвегія, Болгарія, Німеччина, Грузія, Нідерланди, Великобританія Азія: Туреччина, Сирія, Ізраїль Африка: Кенія, Єгипет, Лівійська Арабська Джамахірія, Туніс Америка: Віргінські і Британські острови, Мексика, США Австралія і Океанія: -	країни СНД: Росія, Казахстан, Молдова, Білорусь, Європа: Німеччина, Польща, Нідерланди, Грузія, Італія Азія: Туреччина, Китай, Ізраїль Африка: Туніс Америка: США Австралія і Океанія: Австралія
2010	країни СНД: Росія, Білорусь, Казахстан, Молдова, Туркменістан, Азербайджан, Грузія Європа: Норвегія, Великобританія, Німеччина, Чеська Республіка, Нідерланди Азія: Туреччина, Ізраїль, Саудівська Аравія, Сирія Африка: Єгипет, Лівійська Арабська Джамахірія Америка: США	країни СНД: Білорусь, Казахстан, Росія Європа: Польща, Німеччина, Франція, Румунія, Італія Азія: Туреччина, Китай Африка: Єгипет Америка: США

Херсонська область

Географічна структура експорту-імпорту послуг

Роки	Експорт	Імпорт
2007	країни СНД: Росія Європа: Німеччина, Угорщина, Італія, Великобританія, Нідерланди Азія: Туреччина, Кіпр Африка: Ліберія Америка: Барбадос, Віргінські і Британські острови, США	країни СНД: Росія Європа: Великобританія, Німеччина, Нідерланди Азія: Туреччина Африка: - Америка: США
2008	країни СНД: Росія Європа: Польща, Угорщина, Німеччина, Нідерланди, Великобританія Азія: Кіпр, Туреччина Африка: - Америка: Віргінські і Британські острови, Барбадос, Панама, США	країни СНД: Росія Європа: Великобританія, Нідерланди, Польща Азія: Кіпр, Туреччина Африка: - Америка: США, Віргінські і Британські острови
2009	країни СНД: Росія, Білорусь, Казахстан Європа: Мальта, Угорщина, Польща, Німеччина, Великобританія, Нідерланди Азія: Туреччина, Кіпр Африка: Ліберія, Сьєра-Леоне Америка: Віргінські і Британські острови, США, Барбадос, Беліз	країни СНД: Казахстан, Білорусь, Росія Європа: Великобританія, Нідерланди, Польща Азія: Туреччина Африка: - Америка: США
2010	країни СНД: Росія, Казахстан, Білорусь Європа: Німеччина, Угорщина, Мальта, Великобританія Азія: Туреччина, Кіпр Африка: Ліберія Америка: Барбадос, Панама, США	країни СНД: Росія, Білорусь Європа: Нідерланди, Німеччина, Румунія Азія: - Африка: - Америка: -

Дніпропетровська область
Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами

Роки	Експорт	Імпорт
2007	<u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь <u>Європа:</u> Італія, Польща, Німеччина, Чеська Республіка, Грузія, Румунія <u>Азія:</u> Туреччина, Сирія, Індонезія, Йорданія, Іран, Об'єднані Арабські Емірати <u>Африка:</u> Алжир, Лівійська Арабська Джамахарія, Єгипет, Нігерія <u>Америка:</u> Віргінські і Британські острови, США, Бразилія, <u>Австралія і Океанія:</u> Австралія	<u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Білорусь <u>Європа:</u> Німеччина, Польща, Італія <u>Азія:</u> Китай, Туреччина <u>Африка:</u> Гана <u>Америка:</u> США, Бразилія <u>Австралія і Океанія:</u> Австралія
2008	<u>країни СНД:</u> Росія, Білорусь, Казахстан, Азербайджан, Молдова, <u>Європа:</u> Італія, Польща, Болгарія, Німеччина, Чеська Республіка, Великобританія, Словаччина, Румунія, Сербія <u>Азія:</u> Туреччина, Йорданія, Сирія, Індонезія, Іран, Об'єднані Арабські Емірати, Китай <u>Африка:</u> Єгипет, Туніс, Алжир, Нігерія <u>Америка:</u> Віргінські і Британські острови, США <u>Австралія і Океанія:</u> Австралія	<u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Білорусь <u>Європа:</u> Німеччина, Польща, Італія, Чеська Республіка, Фінляндія <u>Азія:</u> Китай, Туреччина, Ірак <u>Африка:</u> Гана, Габон, Південна Африка <u>Америка:</u> США, Бразилія <u>Австралія і Океанія:</u> Австралія
2009	<u>країни СНД:</u> Росія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан <u>Європа:</u> Польща, Німеччина, Італія, Чеська Республіка <u>Азія:</u> Китай, Туреччина, Йорданія, Сирія, Ірак, Іран, Ліван, Індія <u>Африка:</u> Єгипет. <u>Америка:</u> США. <u>Австралія і Океанія:</u> Австралія	<u>країни СНД:</u> Росія, Азербайджан, Казахстан <u>Європа:</u> Німеччина, Польща, Чеська Республіка. <u>Азія:</u> Китай. <u>Африка:</u> Гана. <u>Америка:</u> США. <u>Австралія і Океанія:</u> Австралія
2010	<u>країни СНД:</u> Росія, Білорусь, Азербайджан, Казахстан <u>Європа:</u> Польща, Чеська Республіка, Румунія, Німеччина, Словаччина <u>Азія:</u> Китай, Туреччина, Ірак, Іран, Йорданія, Індія, Сирія. <u>Африка:</u> Єгипет <u>Америка:</u> США <u>Австралія і Океанія:</u> -	<u>країни СНД:</u> Росія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан <u>Європа:</u> Німеччина, Польща, Італія, Угорщина. <u>Азія:</u> Китай, Індія. <u>Африка:</u> Гана <u>Америка:</u> США, Бразилія. <u>Австралія</u>

Дніпропетровська область
Географічна структура експорту-імпорту послуг

Роки	Експорт	Імпорт
2007	<u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан <u>Європа:</u> Німеччина, Великобританія, Чеська Республіка <u>Азія:</u> Кіпр, Об'єднані Арабські Емірати <u>Африка:</u> Єгипет <u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Багами	<u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан <u>Європа:</u> Великобританія, Німеччина, Португалія <u>Азія:</u> Кіпр, Туреччина <u>Африка:</u> Єгипет, Південна Африка <u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Сент-Кітс і Невіс
2008	<u>країни СНД:</u> Росія <u>Європа:</u> Австрія, Німеччина, Великобританія, Грузія <u>Азія:</u> Кіпр, Китай, Об'єднані Арабські Емірати <u>Африка:</u> Сейшели, Туніс <u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Беліз <u>Австралія і Океанія:</u> Австралія, Нова Зеландія	<u>країни СНД:</u> Росія, Молдова, Казахстан <u>Європа:</u> Великобританія, Німеччина, Португалія <u>Азія:</u> Кіпр, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина <u>Африка:</u> Єгипет, Південна Африка <u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Сент-Кітс і Невіс <u>Австралія і Океанія:</u> Нова Зеландія, Французька Полінезія
2009	<u>країни СНД:</u> Росія, Азербайджан, Казахстан, <u>Європа:</u> Австрія, Люксембург, Великобританія, Грузія <u>Азія:</u> Кіпр <u>Африка:</u> - <u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Беліз, Канада	<u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан <u>Європа:</u> Великобританія, Бельгія, Німеччина, Швейцарія <u>Азія:</u> - <u>Африка:</u> - <u>Америка:</u> США, Беліз, Віргінські і Британські острови, Сент-Кітс і Невіс
2010	<u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Білорусь, Молдова <u>Європа:</u> Австрія, Великобританія <u>Азія:</u> Кіпр <u>Африка:</u> Ліберія <u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Беліз	<u>країни СНД:</u> Росія, Молдова, Казахстан, Білорусь <u>Європа:</u> Великобританія, Португалія, Австрія <u>Азія:</u> Кіпр <u>Африка:</u> - <u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Беліз

Таблиця А.7

Одеська область

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами

Роки	Експорт	Імпорт
2007	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Ірландія, Іспанія, Латвія, Литва, Італія, Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Грузія, Франція, Швейцарія, Румунія</p> <p>Азія: В'єтнам, Ізраїль, Індія, Китай, Туреччина, Кіпр, Пакистан</p> <p>Африка: Марокко</p> <p>Америка: США, Мексика</p>	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Грузія, Данія, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Італія, Румунія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія</p> <p>Азія: Ізраїль, Індія, Китай, Республіка Корея, Малайзія, Тайвань, Японія, Туреччина</p> <p>Африка: -</p> <p>Америка: США, Бразилія</p>
2008	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Ірландія, Іспанія, Латвія, Литва, Італія, Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Грузія, Франція, Швейцарія, Румунія</p> <p>Азія: В'єтнам, Ізраїль, Індія, Китай, Туреччина, Кіпр, Пакистан</p> <p>Африка: Марокко</p> <p>Америка: США, Мексика</p>	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Грузія, Данія, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Італія, Румунія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія</p> <p>Азія: Ізраїль, Індія, Китай, Республіка Корея, Малайзія, Тайвань, Японія, Туреччина</p> <p>Африка: -</p> <p>Америка: США, Бразилія</p>
2009	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Ірландія,</p>	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Австрія, Бельгія,</p>

	<p>Іспанія, Латвія, Литва, Італія, Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Грузія, Франція, Швейцарія, Румунія</p> <p>Азія: В'єтнам, Ізраїль, Індія, Китай, Туреччина, Кіпр, Пакистан</p> <p>Африка: Марокко</p> <p>Америка: США, Мексика</p>	<p>Болгарія, Великобританія, Грузія, Данія, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Італія, Румунія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія</p> <p>Азія: Ізраїль, Індія, Китай, Республіка Корея, Малайзія, Тайвань, Японія, Туреччина</p> <p>Африка: -</p> <p>Америка: США, Бразилія</p>
2010	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Бельгія, Болгарія, Великобританія, Греція, Ірландія, Іспанія, Латвія, Литва, Італія, Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Грузія, Франція, Швейцарія, Румунія</p> <p>Азія: В'єтнам, Ізраїль, Індія, Китай, Туреччина, Кіпр, Пакистан</p> <p>Африка: Марокко</p> <p>Америка: США, Мексика</p>	<p>країни СНД: Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p>Європа: Австрія, Бельгія, Болгарія, Великобританія, Грузія, Данія, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Італія, Румунія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швейцарія</p> <p>Азія: Ізраїль, Індія, Китай, Республіка Корея, Малайзія, Тайвань, Японія, Туреччина</p> <p>Африка: -</p> <p>Америка: США, Бразилія</p>

Одеська область

Географічна структура експорту-імпорту послуг

Роки	Експорт	Імпорт
2007	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Великобританія, Греція, Грузія, Данія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Китай, Сирійська Арабська Республіка, Сінгапур, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> -</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Панама, Канада</p>	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Білорусь, Молдова</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія Великобританія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Об'єднанні Арабські Емірати, Сінгапур, Таїланд, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> Ліберія</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Канада,</p>
2008	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Великобританія, Греція, Грузія, Данія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Китай, Сирійська Арабська Республіка, Сінгапур, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> -</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Панама, Канада</p>	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Білорусь, Молдова</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія Великобританія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Об'єднанні Арабські Емірати, Сінгапур, Таїланд, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> Ліберія</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Канада,</p>
2009	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Великобританія, Греція,</p>	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Білорусь, Молдова</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія Великобританія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія,</p>

	<p>Грузія, Данія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Китай, Сирійська Арабська Республіка, Сінгапур, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> -</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Панама, Канада</p>	<p>Латвія, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Об'єднанні Арабські Емірати, Сінгапур, Таїланд, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> Ліберія</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Канада,</p>
2010	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Казахстан, Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Киргизстан, Молдова, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Великобританія, Греція, Грузія, Данія, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Китай, Сирійська Арабська Республіка, Сінгапур, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> -</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Панама, Канада</p>	<p><u>країни СНД:</u> Росія, Білорусь, Молдова</p> <p><u>Європа:</u> Австрія, Бельгія, Болгарія Великобританія, Греція, Грузія, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Угорщина, Франція, Швейцарія</p> <p><u>Азія:</u> Кіпр, Об'єднанні Арабські Емірати, Сінгапур, Таїланд, Туреччина</p> <p><u>Африка:</u> Ліберія</p> <p><u>Америка:</u> США, Віргінські і Британські острови, Канада,</p>

Додаток Б

Емпірична оцінка взаємного впливу макроекономічних показників для суб'єктів макрорегіональних утворень.

Емпіричне дослідження базується на статистичних даних МВФ за період 1990-2005 рр.

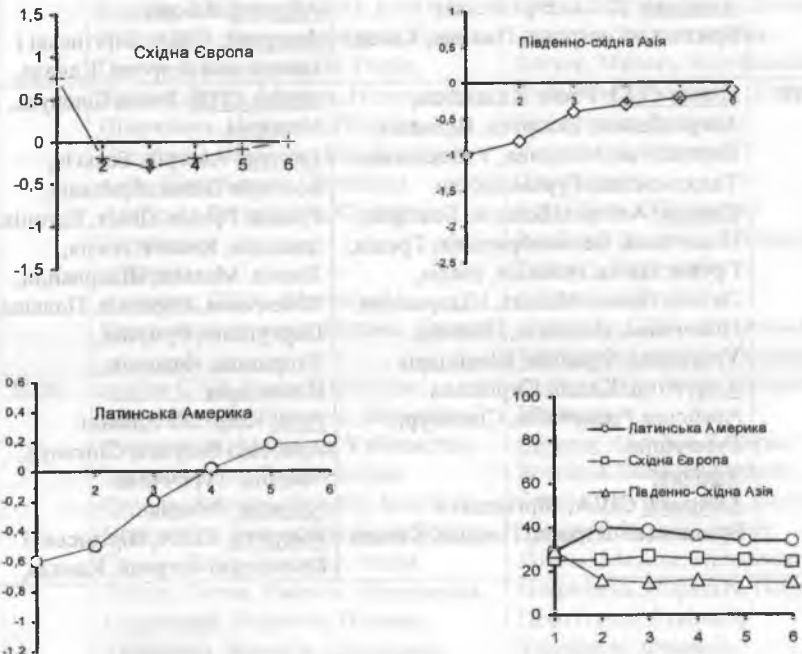

Рис. Б.1. Вплив ВВП на поточний рахунок для груп країн

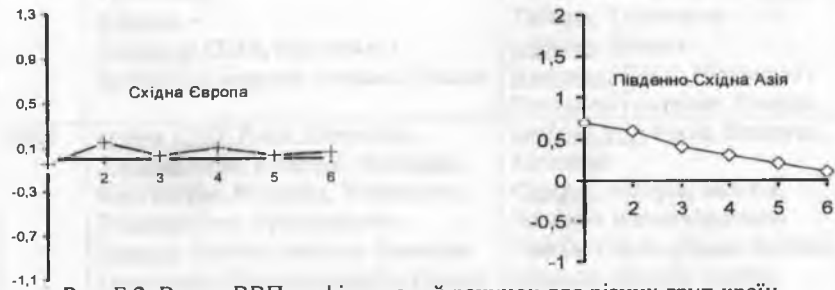

Рис. Б.2. Вплив ВВП на фінансовий рахунок для різних груп країн

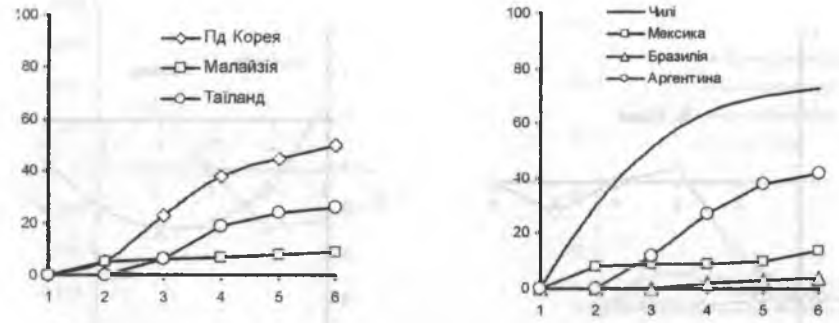

Рис. Б.3. Вплив поточного рахунка на рівень ВВП для різних груп країн

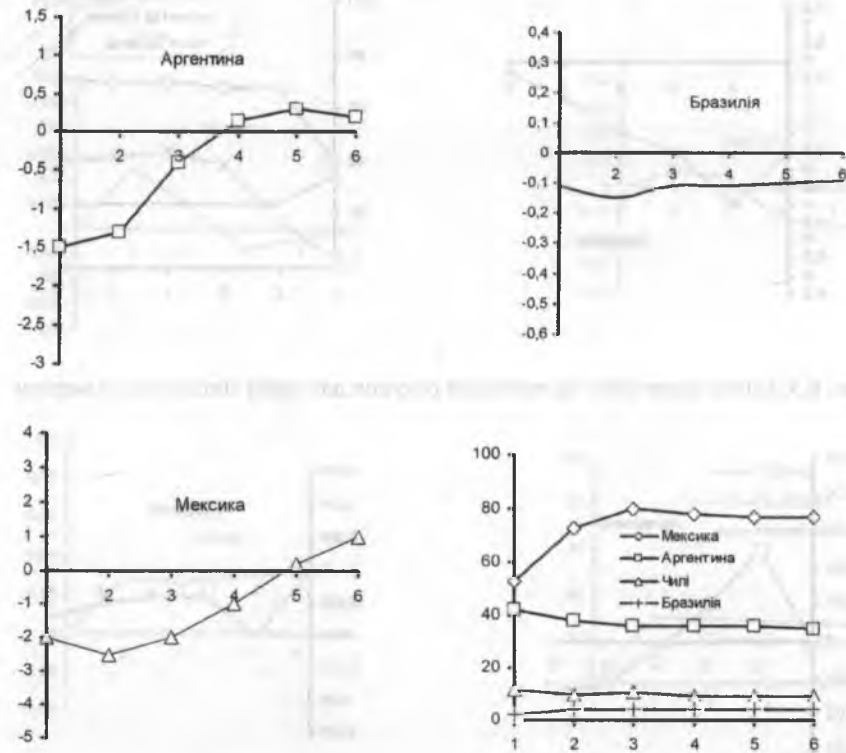

Рис. Б.4. Вплив рівня ВВП на поточний рахунок для країн Латинської Америки

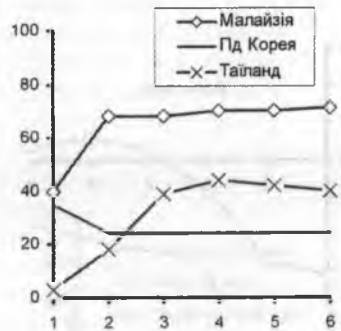
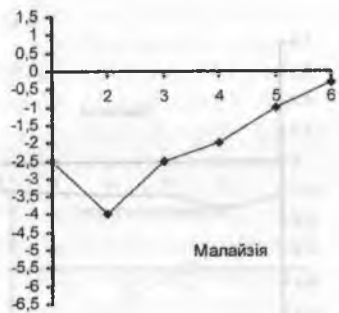
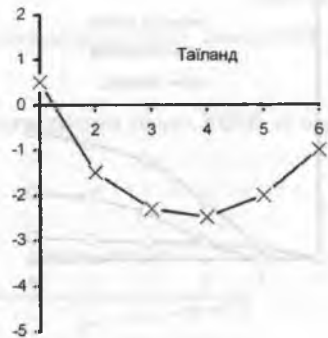
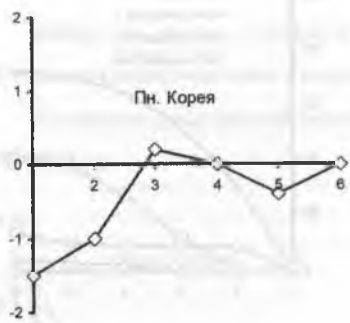

Рис. Б.5. Вплив рівня ВВП на поточний рахунок для країн Латинської Америки

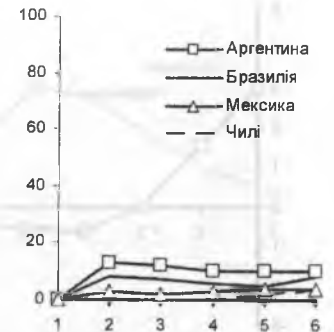
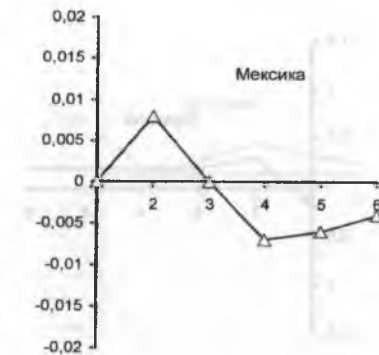
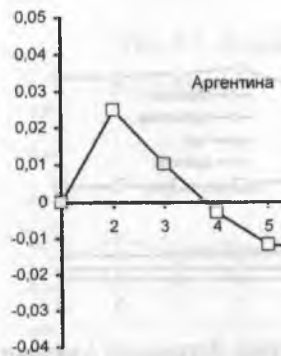

Рис. Б.6. Вплив фінансового рахунку на рівень ВВП для груп країн Латинської Америки

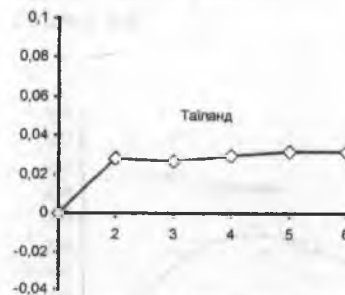
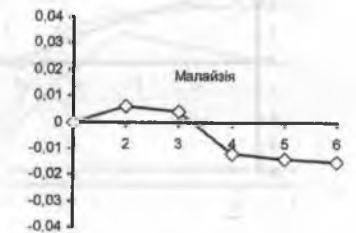
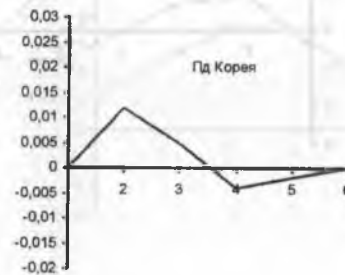

Рис. Б.7. Вплив фінансового рахунку на рівень ВВП для груп країн Південно-Східної Азії

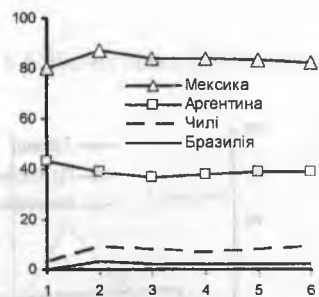
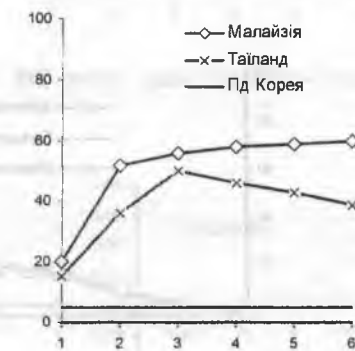
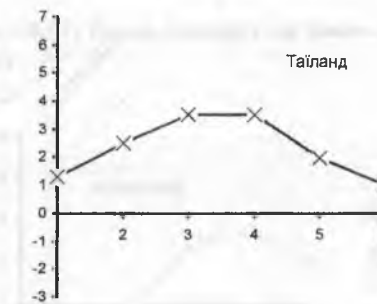
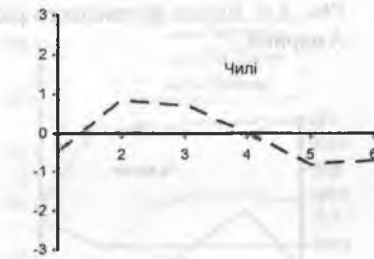
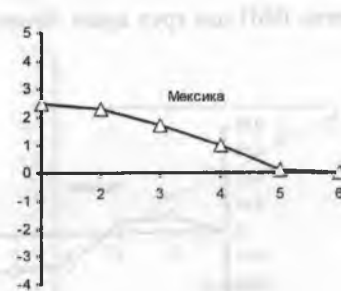
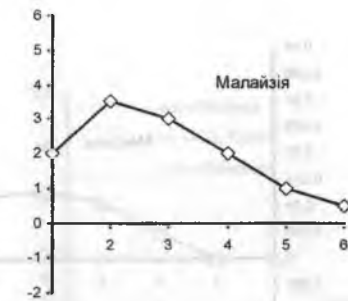
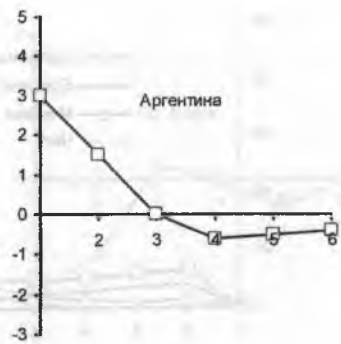
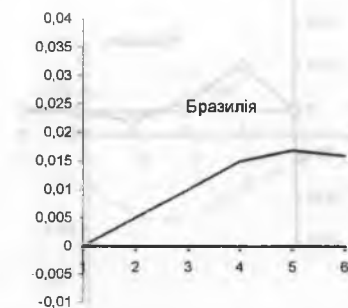
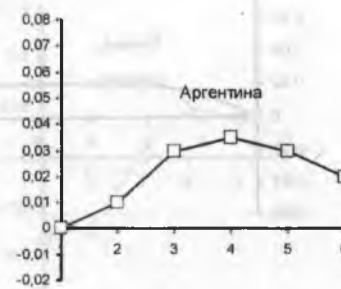

Рис. Б.8. Вплив рівня ВВП на фінансовий рахунок для групи країн Латинської Америки

Рис. Б.9 Вплив рівня ВВП на фінансовий рахунок для групи країн Південно-Східної Азії

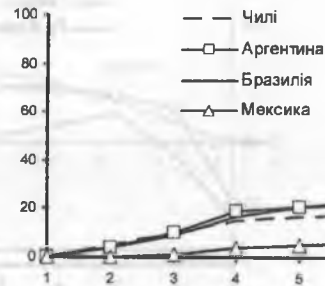
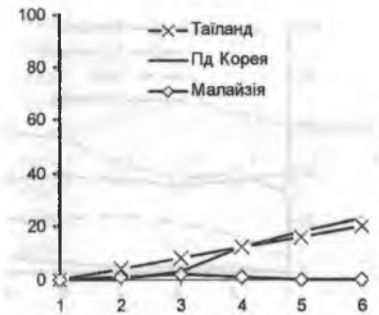
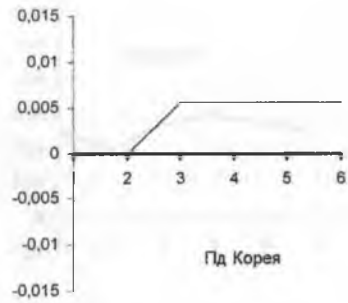
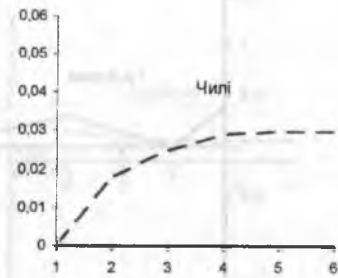
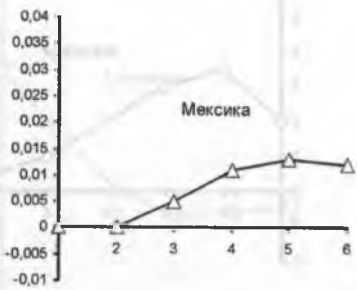

Рис. Б.11. Вплив експорту на рівень ВВП для групи країн Південно-Східної Азії

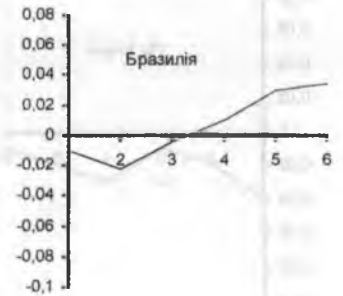
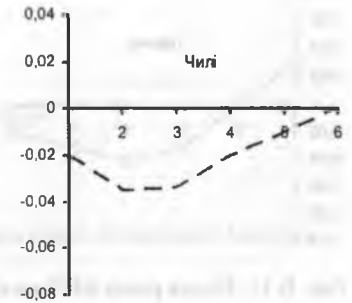
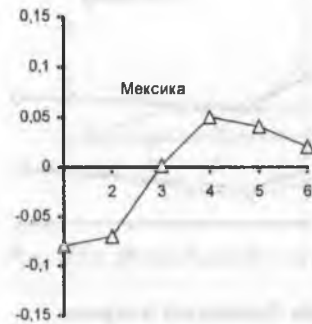
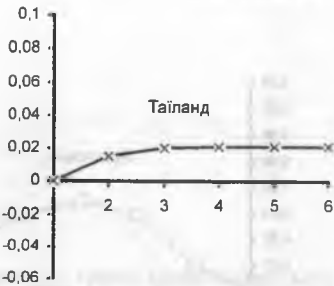

Рис. Б.10 Вплив експорту на рівень ВВП для групи країн Латинської Америки

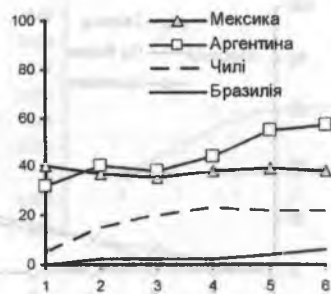

Рис. Б.12 Вплив рівня ВВП на експорт для груп країн Латинської Америки

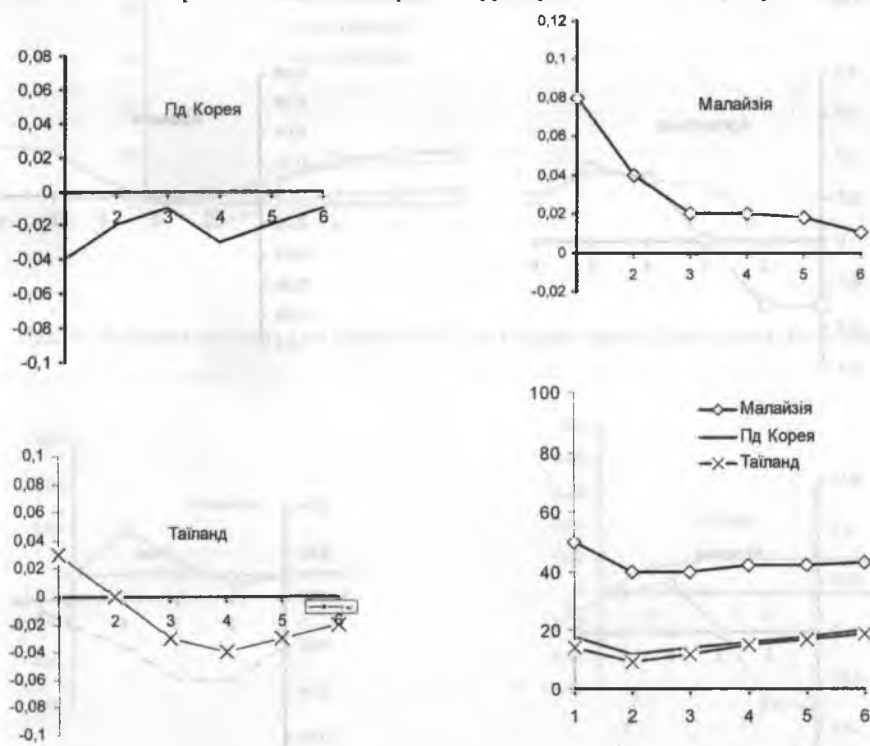

Рис. В.13. Вплив рівня ВВП на експорт для груп країн Латинської Америки

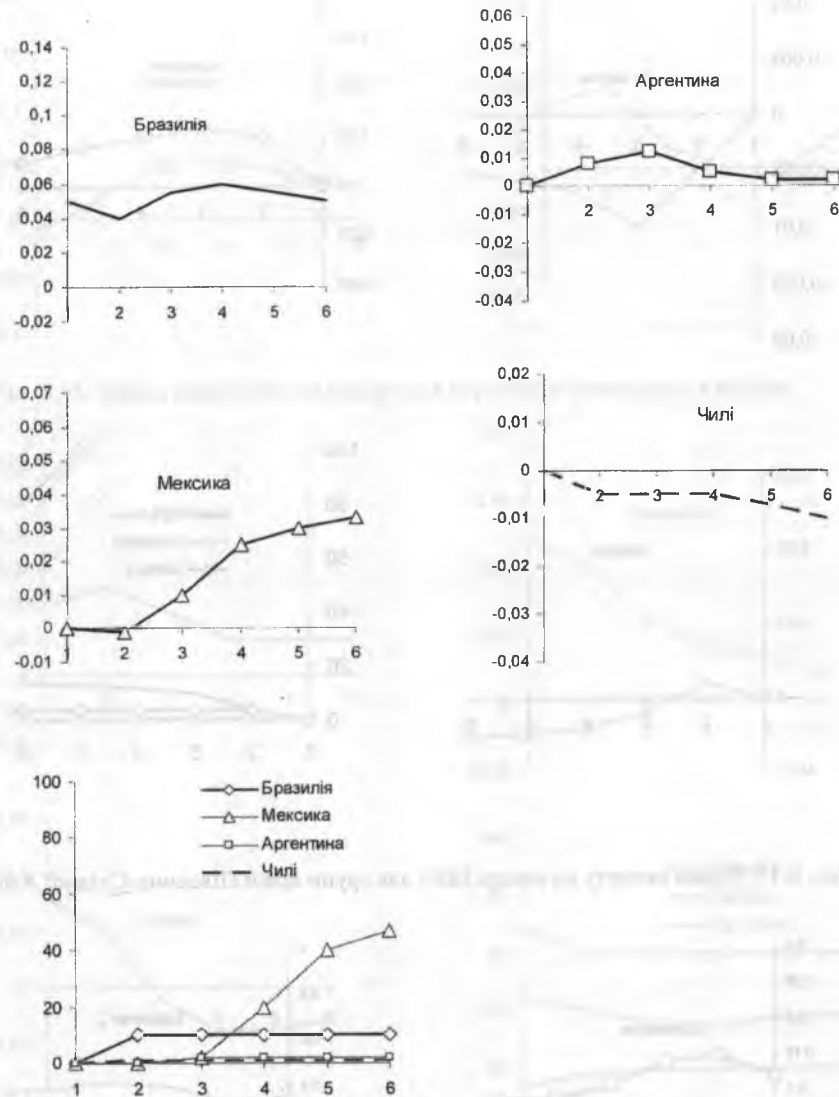

Рис. Б.14. Вплив імпорту на рівень ВВП для групи країн Латинської Америки

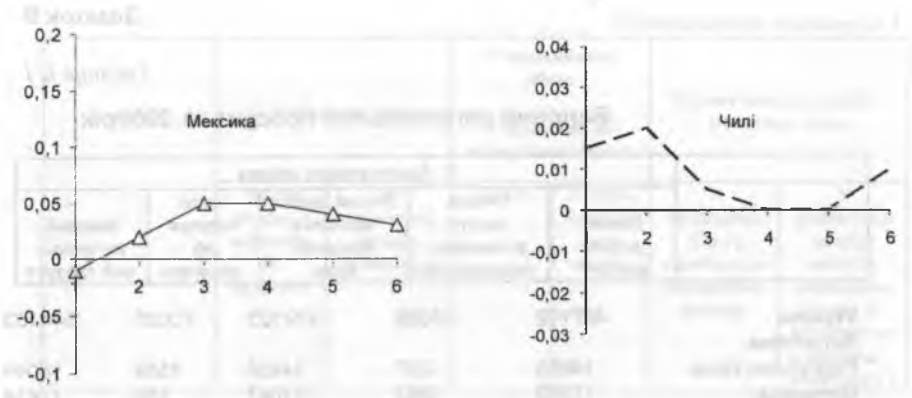
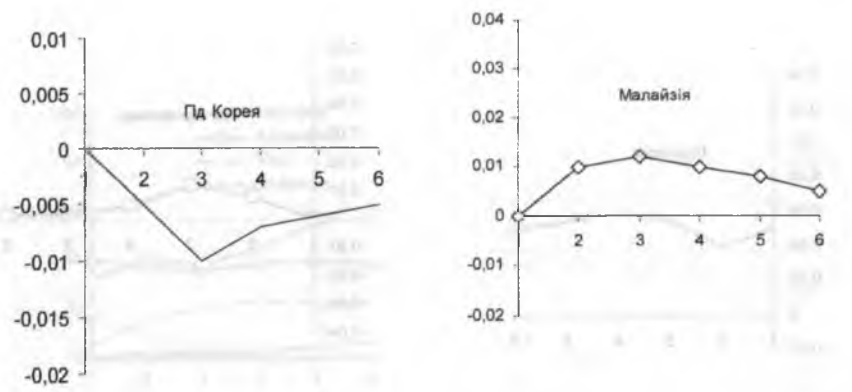

Рис. Б.16. Вплив рівня ВВП на імпорт для груп країн Латинської Америки

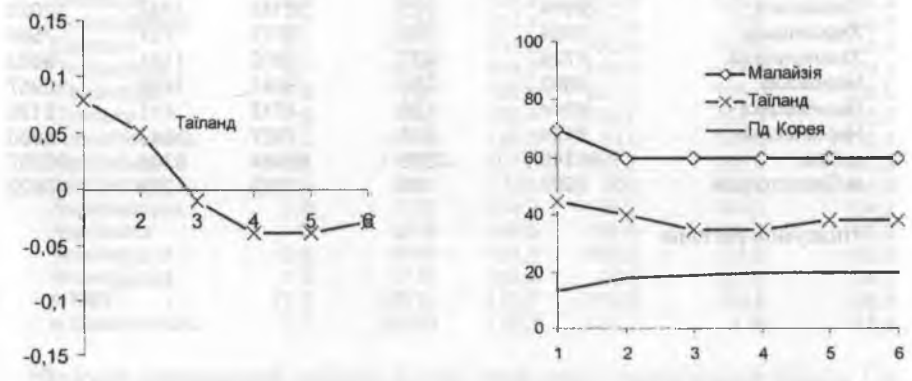
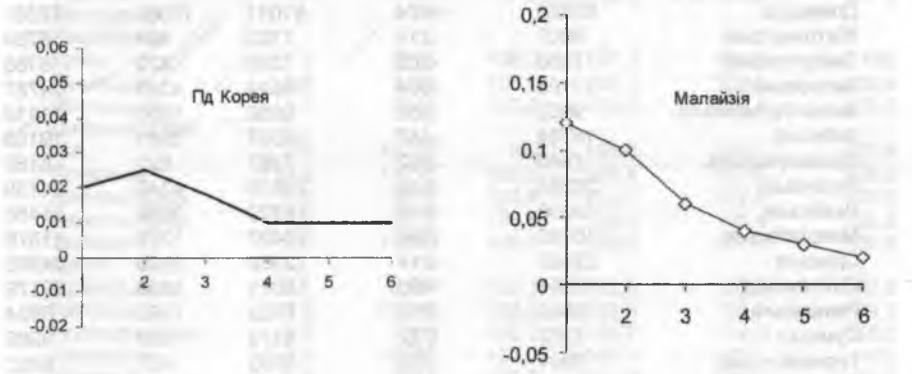
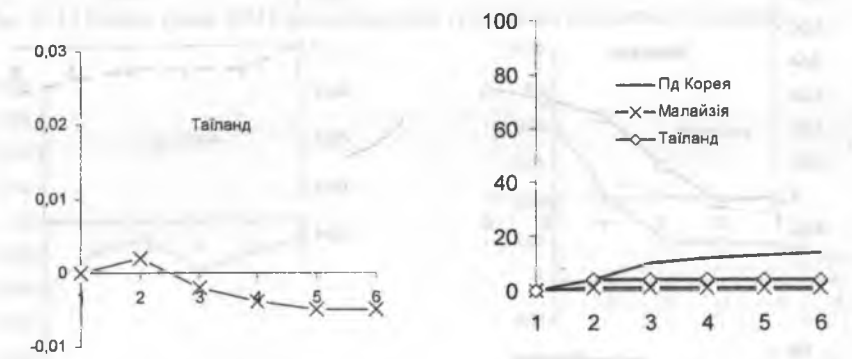
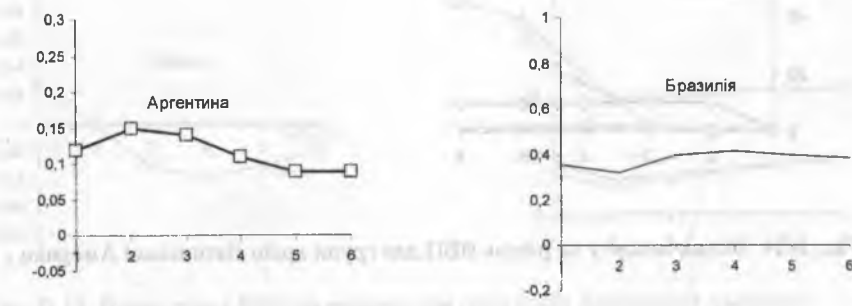

Рис. Б.17. Вплив рівня ВВП на імпорт для груп країн Латинської Америки

Рис. Б.15. Вплив імпорту на рівень ВВП для групи країн Південно-Східної Азії

Додаток В

Таблиця В.1

Валовий регіональний продукт за 2006 рік

	У фактичних цінах				
	Валова додана вартість*	Оплата послуг фінансових посередників	Валова додана вартість в основних цінах	Чисті податки на продукти	Валовий регіональний продукт
Україна	487132	-13009	474123	70030	544153
Автономна Республіка Крим	14853	-397	14456	1588	16044
Вінницька	11350	-303	11047	136	12414
Волинська	6952	-186	6766	921	7687
Дніпропетровська	45199	-1207	43992	8355	52347
Донецька	62685	-1674	61011	11350	72361
Житомирська	8007	-214	7793	991	8784
Закарпатська	7558	-202	7356	829	8185
Запорізька	21108	-564	20544	4243	24787
Івано-Франківська	9952	-266	9686	1630	11316
Київська	16754	-447	16307	2881	19188
Кіровоградська	7569	-202	7367	820	8187
Луганська	20354	-544	19810	4349	24159
Львівська	19336	-516	18820	2666	21486
Миколаївська	10785	-288	10497	1379	11876
Одеська	22983	-614	22369	2529	24898
Полтавська	18567	-496	18071	4108	22179
Рівненська	8044	-215	7829	1095	8924
Сумська	8702	-232	8470	1096	9566
Тернопільська	5944	-159	5785	667	6452
Харківська	28954	-773	28181	3842	32023
Херсонська	6964	-186	6778	787	7565
Хмельницька	8725	-233	8492	1111	9603
Черкаська	9803	-262	9541	1416	10957
Чернівецька	4844	-129	4715	411	5126
Чернігівська	8124	-217	7907	1043	8950
м.Київ	89349	-2385	86964	8303	95267
м.Севастополь	3667	-98	3569	253	3822

*підсумок регіонів

Продовження таблиці В.1

	У фактичних цінах		У порівнянних цінах		Валова додана вартість основних цінах	
	Частка регіону у відсотках до підсумку	У розрахунку на одну особу, грн.	Всього	У розрахунку на одну особу	У порівнянних цінах у відсотках до попереднього року	У розрахунку на одну особу (у порівнянних цінах, у відсотках до попереднього року)
Україна	100	11630	107,3	108,1	106,4	107,2
Автономна Республіка Крим	3	8101	106,7	107,2	105,6	106
Вінницька	2,3	7328	106,2	107,3	105,3	106,4
Волинська	1,4	7397	103,5	103,9	101,8	102,2
Дніпропетровська	9,6	15239	108	108,8	106,7	107,6
Донецька	13,3	15725	108,3	109,4	107,6	108,6
Житомирська	1,6	6636	103,6	104,7	102,5	103,6
Закарпатська	1,5	6576	106,6	106,8	105,4	105,6
Запорізька	4,6	13369	106,1	106,9	104,6	105,4
Івано-Франківська	2,1	8157	102,5	102,8	100,5	100,8
Київська	3,5	10918	108,8	109,6	108,3	109,1
Кіровоградська	1,5	7723	105,1	106,7	104,3	105,8
Луганська	4,4	10085	104,3	105,6	103,7	105
Львівська	3,9	8351	108,3	108,8	106,9	107,3
Миколаївська	2,2	9769	107,1	107,9	106	106,8
Одеська	4,6	10379	103,5	103,9	102,9	103,4
Полтавська	4,1	14330	108,2	109,3	107,9	109,1
Рівненська	1,6	7724	106,9	107,2	105,3	105,6
Сумська	1,8	7848	103,4	104,7	102,3	103,7
Тернопільська	1,2	5819	110,3	111	109,5	110,1
Харківська	5,9	11353	107,5	108,2	106,6	107,3
Херсонська	1,4	6744	104	105	103,7	104,6
Хмельницька	1,8	7023	104,2	105,2	103,2	104,2
Черкаська	2	8209	105,6	106,8	105,2	106,3
Чернівецька	0,9	5650	105,5	105,8	104,9	105,2
Чернігівська	1,6	7714	103,4	105	102,5	104,1
м.Київ	17,5	35210	110,7	109,6	109,8	108,8
м.Севастополь	0,7	10079	116,3	116,1	116	115,9

*Валовий регіональний продукт за 2001–2006 роки. Статистичний збірник / за ред. І.М. Нікітіної ; Державний комітет статистики України. – К., 2008.

Валовий регіональний продукт в 2006 році

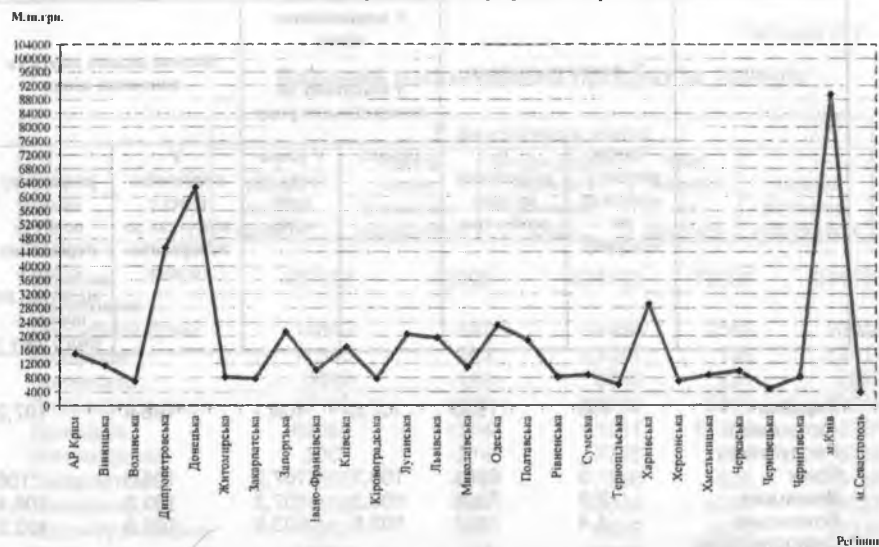

Рис. В.1. Валовий регіональний продукт у 2006 році

Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу в 2006 році

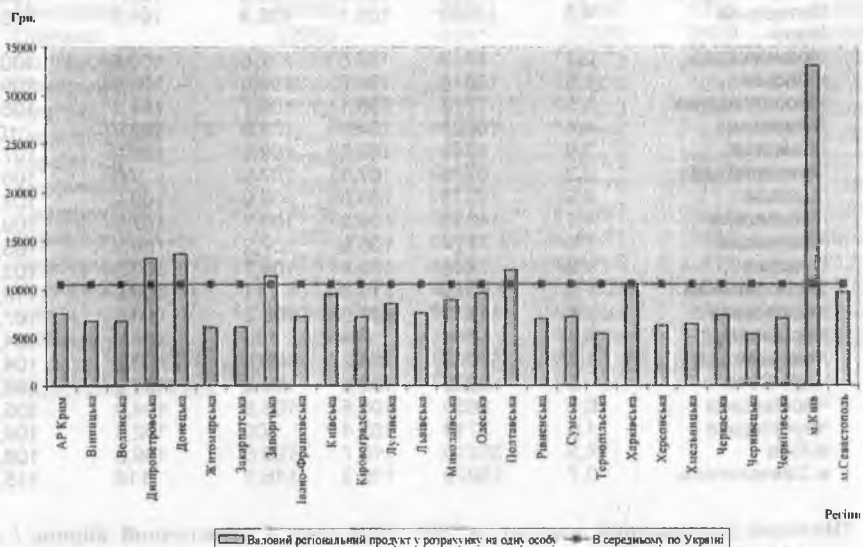

Рис. В.2. Валовий регіональний продукт в розрахунку на одну особу в 2006 році

Додаток Д
Таблиця Д.1

Географічний напрямок співпраці регіональних ТПП

Регіональна ТПП	Укладені угоди про співпрацю
Донецька ТПП	ТПП Москви, ТПП Новосибірська, ТПП Ростовської області, ТПП Вороніжської області, ТПП Курської області, ТПП Санки Петербурга, ТПП Туркменістану, ТПП Єревану, Павлодарська ТПП (Казахстан), ТПП Білорусії, ТПП Естонії, ТПП Республіки Таджикистан, Мінська ТПП, Гомельська ТПП, ТПП Стамбула, Ізмірська ТПП, Кіпрська ТПП, Каунаська ТПП, ТПП Лодзя, ТПП Вроцлав, Центральноєвропейська ТПП, ТПП Шеффільда (Англія), Мідлоркширська ТПП (Англія), ТПП Роттерхема (Англія), Боухумська ТПП (Німеччина), ТПП Кавала (Греція)
Сімферопольська ТПП	ТПП Саратовської області, ТПП Ростовської області, ТПП Курської області, ТПП Белгородської області, ТПП Республіки Карелія, В'ятська ТПП, Московська ТПП, ТПП Східного Сибіру, Гомельське відділення Білоруської ТПП, Естонська ТПП, ТПП Республіки Таджикистан, ТПП Республіки Молдова, Павлодарська ТПП, ТПП Трабзон (Туреччина), ТПП Сіноп (Туреччина), ТПП Самсун (Туреччина), ТПП Трабзон (Туреччина), ТПП Драми (Греція), ТПП Бач-Кіншунської області.
Житомирська ТПП	Дальнославська торгова палата (Республіка Польща), Центр міжнародної торгівлі Торгових палат округу Венето (Італія), Торгова палата м. Кавала (Греція); Промислова палата Аману (Йорданія), Торгово-промислова палата Бангкоку (Таїланд), Торгово-промислова палата м. Тампере (Фінляндія), Канадсько-українська торгова палата (Канада), Американська інформаційна компанія Серкофф Юнайтед (США), Гомельське відділення Білоруської ТПП, Японська організація зовнішньої торгівлі JETRO, ТПП міста Хайфа (Ізраїль), Торгово-промислова палата м. Пезаро (Італія), Удмуртська торгово-промислова палата (Росія), Греко-українська торгово-промислова палата (Греція), Ізмірська торгово-промислова палата (Туреччина), Єдинецька філія ТПП Республіки Молдова, Бразильсько-українська торгово-промислова палата, Торгово-промислова палата міста Брно (Чехія), УП Мінське відділення Білоруської торгово-промислової палати, УП Брестське відділення Білоруської торгово-промислової палати; Торгово-промислова палата республіки Таджикистан.

Чернігівська ТПП	Торгово-Промислова палата Італії в Україні, Аграрна палата Сабольч-Сатмар-Берегської області (Угорщина), Амманська промислова палата (Йорданія), Брестське відділення Білоруської ТПП, Брянська торгово-промислова палата, Бургаська торгово-промислова палата (Болгарія), Варненська торгово-промислова палата (Болгарія), Вітебське відділення Білоруської ТПП, Володимирська торгово-промислова палата (Росія), Гомельське відділення Білоруської торгово-промислової палати, Гродненське відділення Білоруської торгово-промислової палати, Каунаська торгова, промислова та ремісничка палата (Литва), Київська торгово-промислова палата, Курська торгово-промислова палата (Росія), Лодзька промислово-торговельна палата (Польща), Смоленська торгово-промислова палата (Росія), Судецька торгово-промислова палата (Польща), Сумська торгово-промислова палата, Тарнобжегська промислово-торговельна палата (Польща), Торгово-промислова палата Сабольч-Сатмар-Берегської області (Угорщина), Торгово-промислова палата Бені Суеф (Арабська Республіка Єгипет), Торгово-промислова палата Нижегородської області (Росія), Торгово-промислова палата республіки Мордовія, Торгово-промислова палата Республіки Таджикистан, Торгово-промислова палата Шаркія (Арабська Республіка Єгипет), Унгенська філія Молдавської торгово-промислової палати.
------------------	--

Значення апроксимованого показника індексу конкурентоспроможності

Регіони	Індекс конкурентоспроможності				
	2005	2006	2007	2008	2009
АР Крим	0,996562	0,997123	0,997534	0,992322	0,9932
Вінницька	0,976001	0,976945	0,979137	0,975972	0,9764
Волинська	1,072896	1,077897	1,079812	1,071222	1,0432
Дніпропетровська	1,693991	1,695523	1,698337	1,691282	1,6893
Донецька	1,654523	1,656812	1,658127	1,652123	1,6432
Житомирська	0,991165	0,994386	0,997192	0,991175	0,9913
Закарпатська	1,283404	1,284734	1,289153	1,283141	1,2798
Запорізька	1,655762	1,657829	1,652192	1,653118	1,6571
Івано-Франківська	1,291753	1,293829	1,296917	1,287998	1,2865
Київська	1,16479	1,16672	1,16782	1,12923	1,1423
Кіровоградська	0,936755	0,938723	0,939472	0,932182	0,9299
Луганська	1,424887	1,426921	1,428749	1,421327	1,4114
Львівська	1,080492	1,132149	1,133241	1,063211	1,0719
Миколаївська	1,29954	1,299892	1,30012	1,278252	1,2635
Одеська	1,202331	1,205734	1,208342	1,909813	1,9035
Полтавська	1,433895	1,437456	1,438776	1,411341	1,5113
Рівненська	1,039678	1,039872	1,033998	1,038721	1,0367
Сумська	1,221263	1,223551	1,224873	1,289211	1,1997
Тернопільська	0,904148	0,906292	0,908742	0,877766	0,8633
Харківська	1,188189	1,188672	1,189377	1,187399	1,1922
Херсонська	1,07019	1,073471	1,075622	1,068593	1,0566
Хмельницька	0,921033	0,923732	0,925744	0,928762	0,9344
Черкаська	1,02089	1,024672	1,025782	1,018936	1,0233
Чернівецька	0,913386	0,913789	0,916977	0,913111	0,9242
Чернігівська	0,967565	0,969362	0,969899	0,962122	0,9577
м.Київ	2,298696	2,300211	2,307784	2,289976	2,2732
м. Севастопіль	0,975725	0,976864	0,977293	0,972122	0,9688

* Складено автором за методикою Л.Л. Ковальської

Наукове видання

ТКАЧ Олег Володимирович
МІКУЛА Надія Анатоліївна

**РЕГІОНАЛЬНІ
ПРОСТОРОВО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Монографія

НБ ПНУС

780035

Підп. до друку 30. 07. 2012. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Вид. арк. 30,1. Віддруковано на ризографі. Тираж 300 пр. Зам. № 83.

ISBN 978-966-02-6406-9

Інститут регіональних досліджень НАН України

Виготовлювач

Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ,
вул. С.Бандери, 1, тел.: 71-56-22.
E-mail: vdvciit@pu.if.ua.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006